

СУЧАСНІСТЬ

ЛИПЕНЬ-СЕРПЕНЬ 1988 — Ч. 7-8 (327-328)

ЛІТЕРАТУРНА
АСОЦІАЦІЯ
УКРАЇНИ
1988-1988

В. Барка: ПОРАДА РАЙДУГИ. БЕЗСМЕРТНИЙ СОБОР

Віра Вовк: ВІНОК ТРОЇСТИЙ

Є. Сверстюк: ДУХОВНІ ДЖЕРЕЛА І ТРАДИЦІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Ю. Бережницький: ІКОНИ КИЇВСЬКОЇ РУСИ
11-13 СТОЛІТЬ

о. І. Гриньох: «ІМПОНДЕРАБІЛІЯ» АБО В ДОРОЗІ
ДО ДЖЕРЕЛ НАШОЇ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

О. Воронин: У ТЕМНІЙ НЕВОЛІ:
УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА У 19 СТОЛІТТІ

ВИДАННЯ ВИДАВНИЦТВА «СУЧАСНІСТЬ»

Юрій Шевельов

**УКРАЇНЬСЬКА МОВА В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ДВАДЦЯТОГО
СТОЛІТТЯ (1900-1941). Стан і статус**

1987, 295 стор. З англійської переклала Оксана Соловей.

ISBN 3-89278-000-5 Ціна: 12 ам. дол.

Автор змальовує політичну ситуацію і на її тлі мовну політику на українських землях під різним пануванням, заторкує історичні чинники — мовне законодавство, зміни політичного курсу тощо.

Емма Андіївська

ВІГІЛІЇ

1987, 239 стор. Мистецьке оформлення та 9 кольорових ілюстрацій Володимира Макаренка.

ISBN 3-89278-001-3 Ціна: 15 ам. дол.

Ця збірка найновіших сонетів Емми Андіївської з ілюстраціями В. Макаренка напевно задовольнить в однаковій мірі любителів мистецького слова, як і образотворчого мистецтва.

Омелян Плечень

ДЕВ'ЯТЬ РОКІВ У БУНКРІ. Спомини вояка УПА

1987, 216 стор. Обкладинка — деталь деревориту Ніла Хасевича — в оформленні Надії Штендери. Із запису І. Дмитрика опрацювала і зредагувала Ніна Ільницька.

ISBN 3-89278-005-6 Ціна: 10 ам. дол.

Основною розповіддю є 9-річне перебування двох вояків УПА в криївці, вже після припинення збройної боротьби в 1947 р. на Перемишині, а також описані події 1945-1946 рр. та життя в Польщі після амністії 1956 р.

Марта Калитовська

СВІТЛОТІНІ. Поезії

1987, 68 стор. Обкладинка та портрет авторки — Любослава Гуцалука.

ISBN 3-89278-004-8 Ціна: 4 ам. дол.

Збірка ліричних віршів, темою яких є людські почуття на тлі природи, розрада в музиці.

Микола Лебедь

УПА. УКРАЇНЬСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ

1987, 2 доповнене вид., 207 стор.; факсиміле документів, ілюстрації.

ISBN 3-89278-003-X Ціна: 9 ам. дол.

Друге видання книжки з 1946 р. про дії УПА містить, крім первісного тексту та документацій, також нові документаційні матеріали.

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО, СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ЛИПЕНЬ-СЕРПЕНЬ 1988
Ч. 7-8 (327-328)
РІК ВИДАННЯ ДВАДЦЯТЬ ВОСЬМИЙ
МЮНХЕН

«SUČASNIST» — JULI-AUGUST 1988
MÜLLERSTR. 33, RGB.,
8000 MÜNCHEN 5

Редакція:

Тарас Гунчак, *головний редактор*
Лариса Онишкевич, *література*
Богдан Певний, *мистецтво*

Редакційна рада:

Марта Богачевська-Хом'як, Юрій Божик, Вольфрам Бургардт, Василь Витвицький, Роман Ільницький, Всеволод Ісаїв, Анатоль Камінський, Анджей С. Камінський, Ізраїль Клейнер, Іван Кошелівець, Юрій Луцький, Василь Маркус, Джеймс Мейс, Кирило Митрович, Богдан Нагайло, Володимир Нагірний, Аркадія Оленська-Петришин, Ліда Палій, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Ярослав Розумний, Богдан Рубчак, Франк Сисин, Роман Сольчаник, Данило Гусар-Струк

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність».

Усі матеріяли до редакції просимо надсилати на адресу:

Sučasnist,
744 Broad St., Suite 1115-1116
Newark, NJ 07102-3892

Редакція не приймає матеріялів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті й правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора й видавництва. Передруки матеріялів з України дозволені за поданням джерела.

Резюме статтів цього журналу друкується і реєструється в: Historical Abstracts.

Gemäss dem Gesetz über die Presse vom 3. X. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäss der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. II. 1950 wird mitgeteilt:

Inhaber und Verleger: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien «Sučasnist» e. V. München.

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: Z. Sokoluk.

Anschrift für alle:

Müllerstr. 33, Rgb. (Telefon 26-37-73)
8000 München 5
Bundesrepublik Deutschland.

Druck: Kaly Press

450 Seventh Ave.
New York, NY 10123

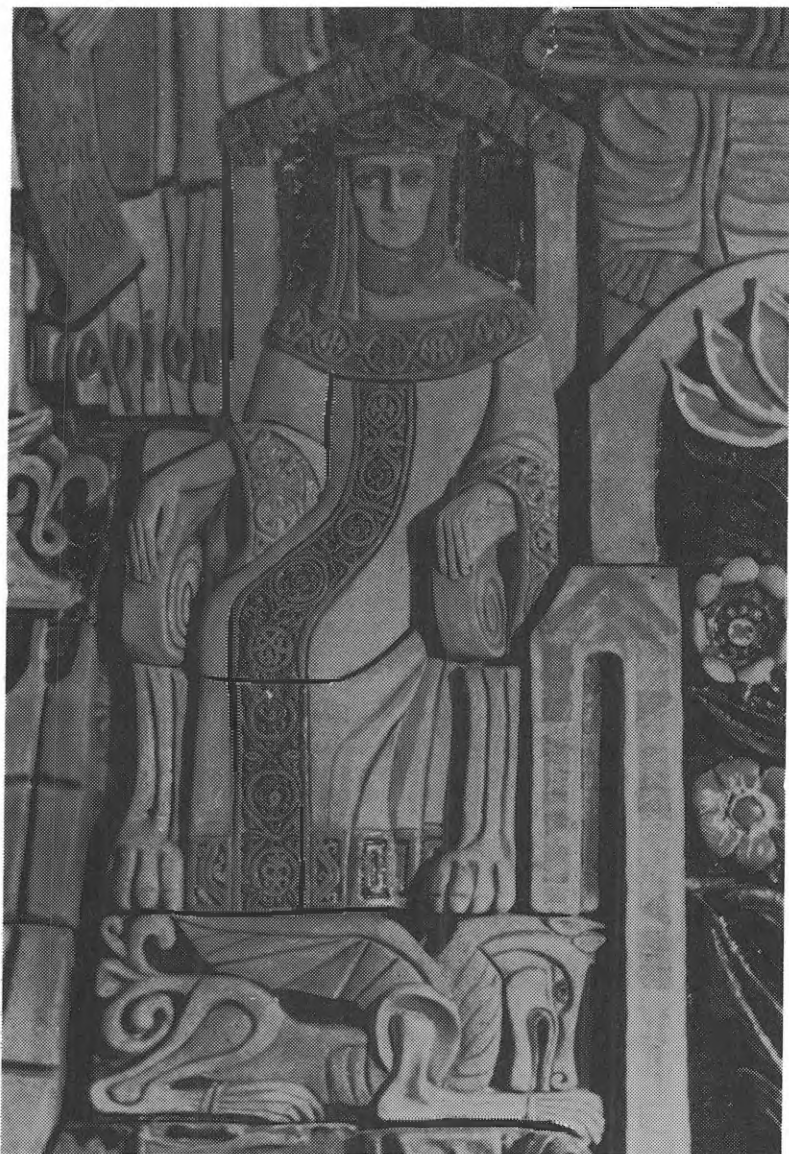
ISSN 0585-8364

З ПРИВОДУ ТИСЯЧОЛІТТЯ ЗАКРІПЛЕННЯ ВІРИ ХРИСТІЯНСЬКОЇ, ЇЇ КУЛЬТУРИ І ЦИВІЛІЗАЦІЇ НА ЗЕМЛЯХ НАШИХ БАТЬКІВ, ДІДІВ І ПРАДІДІВ, ВЕЛИКИМ КНЯЗЕМ КИЇВСЬКИМ ВОЛОДИМИРОМ СВЯТОСЛАВИЧЕМ, ПРИЄДНУЄМОСЯ ДО СПІЛЬНИХ МОЛИТОВ НАШИХ СЕСТЕР І БРАТІВ НА УКРАЇНІ Й УСІХ УКРАЇНЦІВ У ДІЯСПОРІ, ЗА ВОЛЮ, ЩАСТЯ І КРАЩУ ДОЛЮ НАШОГО НАРОДУ.

ЦЬОМУ ВЕЛИЧНОМУ ПРАЗНИКОВІ ПРИСВЯЧУЄМО ЮВІЛЕЙНЕ ЧИСЛО НАШОГО ЖУРНАЛУ.

*Редакція журналу Сучасність
Видавництво «Сучасність»*

Галина Севрук, *Княгиня Ольга*,
фрагмент з керамічного панно *Стародавня Русь*
у готелі "Турист" у Києві, 1987.

МОЛИТВА ДО БОГА ВІД УСІЄЇ ЗЕМЛІ НАШОЇ

Митрополит Іларіон

О, Владико, Царю і Боже, великий і славний Чоловіколюбче, що за труди славою і честю нагороджуєш, що чиниш учасниками свого царства, пом'яни, будучи добрим, і нас, Твоїх нищих, Твоє ж бо ім'я — Чоловіколюбче. Хоч у нас і немає добрих діл, але Ти, по великій Твоїй милості, спаси нас! Ми ж бо Твій народ і вівці Твоєї пастви і стадо, що його Ти шойно почав пасти, вирвавши з погібелі ідолослужіння. Пастирю Добрий, що віддав душу за овець своїх, не полиши нас, щоб ми знову зблудили, не оставляй нас, щоб ми знову не згрішили супроти Тебе, як новокуплені раби, що в усьому не можуть догодити своєму панові. Не гидууй, що стадо мале, лише скажи до нас: "Не бійся, мале стадо, бо Отець ваш небесний ласкаво зволив дати вам царство. Багатий Він на ласку й добрий щедротами". Ти, що обіцявся приймати тих, що каються, і що очікуєш навернення грішників, не пом'яни гріхів наших многих; прийми нас, що звертаємось до Тебе, зітри те, що записано про наші прогрішення, упокори гнів, що ним ми Тебе розгнівили, Чоловіколюбче. Бо Ти Господь, Владика і Творець, і Тобі належить власть над тим, чи нам жити, чи вмирати. Уменши гнів, о Милостивий, що нам належить за наші діла; відверни спокусу, бо ми лише земля і порошок. І не суди рабів своїх. Ми народ Твій, Тебе шукаємо, до Тебе припадаємо, до Тебе примилуємось. Ми згрішили й зла накоїли, ми не оберігались, ані не поступали так, як начм було заповіджено. Будучи самі земними, ми склонювались до земних речей і лукавили перед лицем Твоїм. Ми віддалились тілесним похотям, ми стали рабам гріха й життєвих турбот; ми стались рабами, що втікають від свого пана; ми позбавили себе добрих діл, стали окаянними через погане життя. Ми каємось, прохаємо, молимо. Каємось задля наших злих діл, прохаємо, щоб Ти наслав страх свій у наші серця, прохаємо, щоб на Страшному Суді помилували нас. Спаси нас, помилуй нас, навідай нас, змилосердися над нами! Помилуй нас, бо ми Твої, твір Твій, діло рук Твоїх. Бо якщо зважатимеш на беззаконня Господи, Господи, то хто останеться? Якщо нагороджуватимеш кожного за діла його, то хто спасеться? Адже ж від Тебе є прощення; адже ж від Тебе милість й ізбава велика, і душі наші в Твоїх руках, і дихання наше по Твоїй волі. І коли доброзичливо глядиш на нас, благоденствуємо, а коли зі злістю поглянеш, зчезнемо як ранішня роса, бо не встоятись порохові проти бурі, а нам проти гніву Твого. Але як сотворіння, прохаємо від Того, що нас сотворив: "Помилуй мене, Боже, по великій милості Твоїй! (Пс. 50,

3) Усе, що добре, від Тебе на нас; усе, що несправедне — від нас Тобі, бо ми всі відвернулись, всі разом стали негідними. Бо нестало праведного, (Пс. 11, 2) на землі — не тому, що Ти оставив і злегковажив нас, а тому, що ми не шукаємо Тебе і віддаємося земним речам. Тому боїмося, що поступиш з нами так, як з Єрусалимом, що оставив Тебе й не ходив Твоїми путями. Але не вчини нам цього так, як їм. За наші діла, а не за наші гріхи відплачуй нам, та терпи нам, і ще довго потерпи. Зупини свій вогонь гніву, що розпростирається над нами, Твоїми рабами. Сам наводь нас на Твою істину, навчай нас сповняти Твою волю тому, що Ти наш Бог, а ми Твої люди, частина Тебе, Твоє насліддя. Ми ж бо не вносимо рук наших до чужого бога, не пішли ми за жадним фальшивим пророком, не придержуємося навчань єретиків, а тільки Тебе, правдивого Бога визнаємо, й до Тебе, що перебуваєш на небесах, зводимо наші очі і вносимо наші руки; молимося: "Прости нам, бо Ти благий і Чоловіколюбче. Помилуй нас, Ти, що призиваєш грішників до покаяння, і на Страшному Твоєму Суді не позбав нас стати по правиці, але зволь нам бути учасником благословення праведників".

І як довго існуватиме світ, не допускай на нас напасти спокуси, ані не віддай нас у руки чужих, щоб город Твій не називали городом поневолених, а стадо Твоє зайдами в несвоєї землі; щоб не говорили народи: "Де Бог їх?" (Пс. 78, 10) Не напускай на нас гризоти й голоду та нагальних смертей, вогню, потопу, — щоб не відпали від віри ці, що не твердої віри. Менше карай, а милуй багатого; менше рани, а більше лікуй, менше оскорблюй, а більше потішай. Бо наше єство не може зносити довго Твого гніву, як стебло вогню. Тож умилостивись, змилосердися, бо Тобі належить милувати й спасати. Тож продовж милість Твою над людьми своїми: прогнавши ворогів, утверди мир, усмири країни, насити голод; нашими князями країнам погрози, бояр умудри, міста розшири, Церкву Твою побільши, насліддя своє збережи; чоловіків і жінок, і дітей спаси; тих, що в рабстві, в неволі, на засланнях, в дорозі, що плавають, що в тюрмах, що в голоді, спразі та наготі, — всіх помилуй, усіх потіш, усіх пораду, творячи їм тілесну і душевну радість. Молитвами й моліннями Пречистої Твоєї Матері і святих Небесних Сил і Предвісника Твогого й Хрестителя Йоана, апостолів, пророків, мучеників, преподобних і задля молитов всіх святих змилосердися над нами й помилуй нас, щоб через Твою милість, скріплені в єдності віри, разом весело й радісно прославляли Тебе, Господа Нашого Ісуса Христа, з Отцем, з Пресвятим Духом — Трійцю нероздільну, єдину в Божестві, що царює на небесах і на землі, над ангелами й людьми, над видимими й невидимими творіннями, нині й по всяк час, і на віки віків. Амінь.

Переклав *Мирослав Лабунька*

Зміст

Митрополит Іларіон: Молитва до Бога від усієї землі нашої.

ЛІТЕРАТУРА

- 9 *Василь Барка*: Порада райдуги. Безсмертний собор.
- 15 *Степан Сапеляк*: Герніка Чорнобиля. І озовімося — мій дім, мій храм.
- 21 *Анна-Гая Горбач*: Поет з християнсько-громадською совістю.
- 23 *Віра Вовк*: Вінок троїстий.
- 52 *Данило Паломник*: Із перших подорожей наших предків до Святої Землі.
- 57 *Євген Сверстюк*: Духовні джерела і традиції української літератури.
- 74 *Леонід Плющ*: Від «Княгині» Шевченка до «Жовтого князя» Барки.
- 87 *Петро Одарченко*: Біблійні мотиви у творчості Лесі Українки.
- 108 *Анджей Вінценз*: Дмитро Чижевський.

МИСТЕЦТВО

- 118 *Юрій Бережницький*: Ікони Київської Русі 11-13 століть.
- 143 *Оленка Певна*: Архітектура стародавнього Києва у «Повісті временних літ».
- 162 Неофіційна картка яку поширюють в Києві.
- 163 *Валеріян Ревуцький*: Від Києво-Могилянської академії до сучасного українського театру.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 171 *о. Іван Гриньох*: «Імпондерабілія» або в дорозі до джерел нашої християнської ідентичности.
- 192 *Ришард Лужний*: Тисяча років християнської культури на Україні.
- 206 *Олександр Воронин*: У темній неволі: Українська Православна Церква у 19 столітті.
- 218 *Осип Зінкевич*: Справа Української Автокефальної

Православної Церкви на процесі Співки Визволення України і її ліквідація у 1930 р.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 229 *Іван Головінський*: Вплив християнства на формування збірної підсвідомості українців.
237 *Євген Сверстюк*: Виступ на громадському святкуванні в Києві Тисячоліття Хрещення Руси-України.
244 *Ірина Стасів-Калинець*: Тренос.

ДОКУМЕНТАЦІЯ, ПУБЛІКАЦІЇ

- 248 Лист папи Івана Павла II до Блаженнішого патріярха Йосифа, української католицької ієрархії й українського народу.
256 Послання папи Івана Павла II до українців-католиків з нагоди Хрещення Київської Руси.
264 Апостольський лист *Euntes in Mundum* Верховного архиєрея Івана Павла II.
281 *Мирослав Лабунька*: Два листи папи Івана Павла II з нагоди ювілею Тисячоліття Хрещення Київської Руси.

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

- 291 *Іван Фізер*: Шедеври поетичної мітоисторії Ліни Костенко. [*Сад нетанучих скульптур*].

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 297 «Каферда» — новий журнал.
298 *Анна-Галія Горбач*: Думки з приводу тридцять дев'ятого міжнародного книжкового ярмарку.
303 Зі сторінок української радянської преси. — *Л. М. Л. О.*
308 Міжнародний конгрес Тисячоліття у Равенні. — *М. Л.*
310 Від редакції: Вітаємо Василя Барку!
310 Від видавництва
310 Просимо виправити
311 Про авторів

ЛІТЕРАТУРА

ПОРАДА РАЙДУГИ

Василь Барка

Обр'янула душу: аж чорністю! кривда —
бо з нею огн'яно не порядився.

Негода повихрена — краплями вдарить:
важкими, як агрусу плід.
Калічиться в жах тремкий виноградник,
і побив землі поблід.
Тоді — пролилася! лісами плескуча —
зверхзлива з хмаринних комор.
Залізі ридання громів прикленуться:
бо гріх, як в закон, беремо.

А зелень очима: квітинно вславляти! —
згадавши зірки в заповіт.
Пломінну, дощами відімкнута святість! —
довіру свою, серця, зовіть.

Згрізноло: з розсипаних блисків потужних;
а мирно, як прядок мільярд —
на вуркоті буря струмів'я, стужнить:
за скелі, — в борах відгримлять.

Відчинено небо: в церковну іконність,
а з неї, аж над круговид високосний,
барвизна семірна, як чудо! співкружено ставить —
склепінничну саявність...
підпорами вкріплено в груди землі; —
і міст від мрії познаменів.

Розпалює тучі жаринниця — мов голосною:
спломіненою снагою.
Надзем'ями пересвітнула:
сестра блискавиць.
З весілля: світильча красуня! —
вінчасто цвітнить.

Із III тома ліричного циклу «Океан».

В єство, безгомінно само семибар'я —
мов пламенем промовля! мов з грому зібрався.

Дугою дозрілого обрису: вістка звідки? —
обстанула в знак — як від свідків:
небесних! нарядом цвітким сплахнути,
нам — в очі потухлі.

Що звіщує? сполох спинивсь:
дужнистий косник.

Засвічено: зміст заповітний зміцняти! —
і врізано в гори жаркими кінцями.
Надхненність! — мов пав'ячі крила:
в надліт, над колодязь, розблисла.

Гляди, в руках архітекта вкресалась:
яскравістю з кольорів спектркових, красна!

Чи з вибуху? в жеврій застигла? —
вістучо погомонить,
німа: несамовито! мов з тигля —
семистий сполоховник:

1

Відкіль? з маківчаних пелюсток червоність? —
або від грибів, де — тайничість ялин...
дівочою стрічкою! приск переточний —
висвічується: в озеро ленить.

2

Сусідній, мов з бхрости і чорнобривців! з оранжу:
споріднено колір, — чи з листя осіннього в кленів,
коли смолоскипно пломінністю наряжають,
від сіверу — піввіви: з сніжних скель недалеких.

3

Згадай ставники! приподібнена жовтість —
звоскована свічами в снопик пожертви:
посвятою до проскомидій — тотожний;
чи одяг царів стародревніх додержить.

4

Жизнистою свіжістю, мов жарова́, взеленіла
смужина святкова: ростиною кров'ю

обізветься грядка від квітня — під вікна,
чи іскрява півночі: в загадку смарагдову.

5

Лазурністю поруч проведено з незабудки,
чи — сам переблиск роси та брилянтів,
чи від небозводу: для пам'яті серця здобути —
в блакитній мандрівці, немов корабляній.

6

Найближча, на сяєвний виспівок — синість брана,
так лицарська мантия з битвища, на королеві
пашить! або океанова з плюскоту барва;
могла і волошка: на прбголосок віольончельний.

7

І враз — ніби досвіт фіялок з поляни:
смутний віолет! хоч квітніться озарено усміх;
і колір від риз патріярших, чи склянчик лампадний,
і жалість пророча яснитися мусить.

*

Збарвила брову: прозорливо: в цноту — відучу,
глядіти, як орлість, крізь душу.

... Вхід церкви; й напроти веселка;
світлів'я двома відкриттями скликнеться!

Аж дивно: в постросну рівність,
віч-на-віч їм прямо зустрітись.

Ти, райдуго, літера Отча! в освяття —
вцінити мир: до царства колірно поста́вна.

Над верх Араратських покараних круч,
над води розбурхані вкрай — довкруг,
як вість над потопністю, з неба творима:
обіцяна! з хмар на примир'я, —
барвинністю змріла.

Словами судьби поможи перекласти
твою фарбівницю з світлинністю ласки!
До любляної глянула колиски:
колірністю присоколіти.

З поспів'я, звиднілася в юність,
вінковою примкнутисть.

Торкає і хрестик пригробний, —
врівні нагорді.

В мандрівницький вік, понад прірви,
змогла побарвіти.

Вгорі — золочінь! оболочи несуть
лілей неземну свічноту.

Веселка: від сонця народжена в сфері святий,
як Син від Отця — з предвіків.

Пророча, від світоча кровність! —
він, святокорочний,
семибгненно говорить:
з небес, невідомих провинчій землі.
Спокутно моліть! —
відчинено браму з гірляндин надсвітних —
рівнею дверей до святині.

І в дзеркало озера — глибно, в безмірність,
повтор спромінівсь.

Признаймо, на вирок, огнями! — свою:
в надбрам'я сповісно стають.

З веселки, тойсвітня подруго! з веселки —
зустрітись навік:
в чернечину білу — душі посельні
барвизник привів.

6. X. 81

БЕЗСМЕРТНИЙ СОБОР

Незримо пла́менністю — Дух одяг, ласкавий, —
в гірляндах окрас: пострій симетрії, мов скальник!

І проросли крізь небозвід гранизники поривні —
їм струнко висічено, як в алмазі, риси:

здіймати хрестовіччя! через хмарність,
і думи стверджені в повтор тримати.

Сам трояндноподібний круг розсвітно містить —
Голгофу! — обвід стончено: помриятий;
світільністю ряснопромінність.

І ряд: під навісок, довгоодежні постаті святих;
розмисністю — застиг.

Оздоби щедрі; праведники в нішах;
і склепівник стрілковано, і мрійність найглибніша.

Сідіє камінь, в обвів вічності: живий, —
обквітністю сповинуто! — висотами зложивсь.
Зійдіть нагору: відімкнуті скритий всесвіт! мов алея —
збір кам'яних рослин підносить гостровизну зводів.

Пломінник лється —
промовно великодній.

Віконний круг з огненнозолотим хрестом,
обнявши стекла, кольором палає...
провістя! смерть просвітлено цілком! —
провістя неоглядне.

І постаті на пречервонім! поля повного горючисть:
як зверхній жеврій, кров-багрець доручить.

А серед жовтости і зеленизни, зір — чи вдержить? —
світільности безмежність...

вся — вища, ніж легендні споконвіччя,
стяжинностями таємнича.

Крізь сутінь: мов лісну, — мов кам'яна алея! —
пломінник лється.

На стеблах з підстановами, в світлин — аж мов димуча! —
стан статуї: в слух! зверхсвітністю задума.

А з недосяжності — дитят погруддя янголіні —
святинно прилонились.

Даровано колір'я світошів, як — темноглубих,
немов з морських глибин...

або — від чаші: широко — червінність,
і зеленав'я; палевість; бузкові збарвеніти;
і тон, як присок ставролітний, —
з вікна жаріють: важко висвітуші,

врочисто! грозовиця їх не зрушить;
промінник додано крізь тьмяність.
Одежі: то блакиттю, то трояндністю займатись —
там, на іконі! Богоматір, і Младенець на колінах;
дари волхвів, пошана невислівна.

4

Небесників дві пари нагорі;
і вікна: вихори, шибками барвні, в зріст;
то — як дозрів пшениці лан,
чи — пролісок надсніжну синь схиля,
чи — ірисовий віолетник,
чи — лілій королівських білість, мов саетних,
чи — як чебрець ліловий,
чи — гіяцинти, соняшник, тюльпан, волошки.

Нам книгу неба прочитати! —
крізь вік сузір'їв і квіток дочасність.
Одухотворюється твержник: з морського дна, складчастий!

Ключі світобудов ведуться в голоснім огні;
молитвою збагнуть!

Присутній сам: Еммануїл! відчутно, — сам: над нами;
сціляючи, навчав; при смерті споминатись.

Крізь повідь горя жарову — звучить:
до серця, білохресно, клич.

Берім в істоту, в кров! безодню пропливем:
віконним кораблем.

(1947) 1980

ГЕРНІКА ЧОРНОБИЛЯ

Степан Сапеляк

Ой, чого ти почорніло,
Зеленеє поле...

Т. Шевченко

вікна осліпли
осклілими метеликами

ангел вмирає
в ореолі МЕРТВОГО НЕБА
і чорнокнижжя
НІМБ ГЕРНІКИ
світиться
урановим сузір'ям
над квіткою кульбаби

баби скитські
вагітніють
поколіннями Гірошіми
і не народжують жінку
і дерев не народжують
і не народжують ПТАХІВ
і ЛЮБОВІ

кров проказую
зубоскалить
у буйноквітті хмар
під урановою павутиною
вишневого саду

ЧАС
подумати із лугом укупі
із росою
і небом
серед мертвих
ПРО ЦАРСТВО ЗЕМНЕ

ЩЕЗАЄМО
доганяючи смерть

Герніка — місто в Іспанії, духовна столиця басків. 26-го квітня 1937 р. німецькі літаки, що допомагали ген. Франкові, зруйнували місто й знищили усе населення. Пікассо представив цю жахливу подію у своєму творі під цією ж назвою.

в пошуках долі
ЩЕЗАЄМО
у власному попелі
ЩЕЗАЄМО
без князівств
без літописців
без цвіту у лузі

руйновища ВАВІЛОНУ
і РИМУ
розчиняються
у ТРЕТІЙ ЧАРІ
несвятого вина

і все далі
від брами
кінь вороний
у заобрійних степах
спиває
ТЯЖКУ ВОДУ
милосердя козацького
смертоносними мілірентгенами

хтось дивиться услід
за чорним переліском
з-за Тербовлянської вежі
на непрожиті дні
жіночого суму
БЕЗ ТЯТИВИ і КАЛИНИ
без слова голосіння
бо й меч
русичанський
приричений
ТУТ
на смерть

слова
з опроміненими спинами
міліють
в сухих очеретах
знекровленим
потокотом страху

крапеліють звуки
на взолочені

щілини сподівань
де шойно
предвічним спомином
виринали
пошерхлі лица
Аквінського
і Сковороди

все в минулому
на ДНІ КНЯЖИХ ТІЛ
сльозою і вірою
хлюпається
об занурений час
отруйних Дніпрових хвиль
і отруйних полудневих хмар

земля
з ягнятком на руках
втікає за обрії
царства Деметри
і за обрії сонцестояння
сховатися
у ПРЕЧИСТОМУ ВИФЛЕЄМІ

зоріс незримо
над дніпрянським бродом
віз скрипить
чумацьким шляхом
чумаків
полотняні гачі
журавлиним ключем
пролітають
над Чорнобилем
і над Чигирином

ГЕРНІКА
в соляному ореолі
над Чорнобилем
ГЕРНІКА
молочночорна
над Чигирином
квітка кульбаби
не розпускається

Харків, 1987 р.

І ОЗОВІМОСЯ — МІЙ ДІМ, МІЙ ХРАМ

*Присвячую пані А.-Г. Г. у Тисячоліття
Українського Хрещення*

1

Не мир
але пам'ять
великої мудрості княжої
і великої мудрості древньої
не слово
але кров
сльози великої неофітської
воскреси із муки
на рукоять хреста і меча
спасенного до третіх півнів
очистьмося залживі
у Небіжі і Удині
і Небіжі Чорнобильській
очистьмося
і у содомі індустрій
очистьмося
і у псальмах Давидових
очистьмося
живі і мертві
у муках початку
від перста княжого
і буде так
мій дім — мій храм

Ось день близький
без полудня
і без вечора
сурмою виринає
з того боку світу
що чекаємо
і що суджено
та і волосся
на голові лічим
але замовкнім
ангел мовить
це до нас

18

і не чуємо
але запитуємо
звідки життя
і звідки смерть
і не обнімемося
але возлюбім
ІНЦІ
тричі ненависні собі
сходимо тлінно
але добро спізнаймо
і визволить
не вічність
але Дух Господній!
ІНЦІ

2

Благословляються обрії
чорнобривцями
пагорбом Володимира Великого
і банями Святого Юра
чернеча зоря
благословляється над Почаєвом
возрадуймося
у вірі і правді
що чекає
по смерті нас
ІНЦІ
і озвітеся віки златолаві
тисячоліттям
святості державної
із руйновищ
княжої пам'яті
на рушники стати нині
перед святительським ликом
Андрія Первозванного
і Володимира Великого
перед ликом Скороди
і перед Владикою Андреем Шептицьким
і перед отцями святими
бо не смерть
але пам'ять несучи вам
бо не спокій
але меч волить хай вас
бо не залізо

але ВІТЧИЗНА
во спасення
вашим ковчегом буде
бо не жертвність
але дух благословиться
віднині
любов'ю вашою
бо не слово
але храм сповідуємо
молитвою
де слово ЙОГО нагірне
і камінь ЙОГО вічний
увіковічили пам'ять
собі рівну
і Україні вірну
нині й присно

Харків, 21. 1. 1988

ПОЕТ З ХРИСТИЯНСЬКО-ГРОМАДСЬКОЮ СОВІСТЮ

Анна-Гая Горбач

У Харкові на вулиці Остапа Вишні ч. 7, квартира 2, живе молодий поет Степан Сапеляк, доля якого тісно пов'язана з тими відважними одиницями, що у важкі часи терору та беззаконня взяли на свої плечі роки поневірянь по тюрмах, таборах та засланнях, щоб відстояти своє право на пошанування рідного слова, рідної культури та батьківської віри.

Родом С. Сапеляк з Тернопільщини, до якої повернутися так і не дали йому після відбуття дев'ятирічного позбавлення волі й якому Харківщина стала другою Тернопільщиною, де він одружився, має сім'ю та друзів. С. Сапеляк, член Української Гельсінкської Групи, кореспондент *Українського вісника* на Харківщину, одночасно активний віруючий в українській католицькій громаді, що створилася на Харківщині й перебуває на нелегальному статусі, бо спроби злегалізувати цю громаду досі були безуспішними.

Як поет С. Сапеляк відомий і на Заході: його друкували у журналі *Сучасність*, а також у перекладі деякі німецькі видання. У своїх поезіях він пише згущеною фразою, натяками, що асоціативною силою викликають змістовні образи. Дуже замкнений у собі, його вірш все ж таки містить доступні для читача думки і настрої з депресіями у тисячолітню історію та культуру рідного народу. На жаль, нам невідомі його ранні поезії зі збірки, що 1969 р. була вислана до київського видавництва "Молодь" і літературознавець Микола Чон кваліфікував її для слідчих органів як "націоналістичну", що, однак, недавно було відкликано, так що поет старається про свою реабілітацію. Сапеляка як поета ми пізнали шойно з кінцем сімдесятих років, коли у Комсомольську-на-Амурі він відбував трирічне заслання. Поезії, написані на Далекому Сході, віддзеркалюють часто моменти осамітненості людини, яку доля закинула у зовсім чуже несприятливе середовище, людини, що сама ще не знайшла у собі твердого ґрунту під ногами.

Зовсім інакше представляються його вірші харківського періоду. Вони набрали сили і виразності, він позбувся деякого формалістичного забарвлення, поезія все більше переткана історіософічними думками. Її тематика актуальна: це, зокрема, болючі думки сучасної української людини, що починає усвідомлювати своє коріння, повертається обличчям до непроминаючих цінностей рідної культури, застановляється над трагічною долею свого народу, над катаклізмами, що їх доводилося пережити і вистояти. Один з сильніших віршів цього періоду — "Герніка Чорнобіля", що

був надрукований в *Українському віснику* ч. 9-10, дуже вдало підібране мотто з Шевченка "Ой чого ти почорніло зеленес поле" впроваджує читача в апокаліпсичну атмосферу після чорнобильської катастрофи. Тут скупими лаконічними натяками відтворено картину, як вмирає природа, зловіщими знаками говорить небо, а символи української культурної давнини — скитські баби — пов'язані з жахіттям Гірошіми. В асоціативному пляні С. Сапеляк вміло пристосовує моменти з історії України до предметів небезпечної для людини технології, що стають носіями смерті й загибелі. Скромні й ніби прості рядки вірша містять у собі цілий ряд глибокої символіки української національної та релігійної культури. Одночасно "Герніка Чорнобиля" — це своєрідне мemento, таке притаманне молодій генерації, що, не поживши ще як слід, сконфронтowana зі загроженим навколишнім середовищем. Настрій цей — типowo європейський, у ньому звучить і голос протесту проти насильства над природою задля технічного прогресу, і бажання вернутися до скромного життя минулих часів, коли людина ще жила в згоді зі своїм природним середовищем, черпала з нього силу, дихала з ним тим же ритмом.

Для ілюстрації вищесказаного наведемо цей вірш у цілості, а також два вірші, написані у січні ц. р. і присвячені тисячолітньому ювілеєві Хрещення Руси-України.

Ці два вірші, писані в подібному пляні, відкривають нам, коли зрозуміти ключ поета, історію християнства на українських землях.

ВІНОК ТРОЇСТИЙ

Галицька жіноча міжвоєнна хроніка

Віра Вовк

Дійові особи:

Пролог:

КАСУНЯ, МАЛАНКА: 120-літні, подобають на 20-літніх.

Дія I: 1884 р.

КАСУНЯ, 18-літня русявка
МАЛАНКА, ЄВА, ровесниці Касуні
МАЙОР ДВОРСЬКИЙ
РАДНИК МАЙКОВСЬКИЙ
МАРІЯ МАЙКОВСЬКА, його дружина
ГРИГОРІЙ ОЗЕРНИЙ, 24-літній питомець
МАНЯЧИХА, стара гуцулка

Дія II: 1914-1918 рр.

ГАЛЯ, 18-22-літня каштановолоса донька Касуні, та сама артистка
що й Касуня
РОМАН, 10-14-літній
ОСТАП, 20-літній
АНДРІЙ, 24-літній
ІРИНА, ровесниця Галі
МАЛАНКА, ЄВА, 40-літні

Дія III: 1934-1944 рр.

МАРИНА, 8-18-літня чорнява внучка Касуні, та сама артистка що й
Касуня
РОМАН, 18-28-літній, той самий артист що й Григорій Озерний
МАРІЧКА, ПАЛАГНА, КАСУНЯ, ровесниці Марини
КАСУНЯ, МАЛАНКА, 75-літні
СУСІДКА I
СУСІДКА II
ДІВЧАТА (в усіх діях).

Пролог

Небо, легкі хмаринки.

МАЛАНКА: Їмсте Касуню! Біжіть но глипнути в небесне дуло!

КАСУНЯ: Це ж телескоп часу, цяця святого Петра. А що він скаже?

МАЛАНКА: Нічого не скаже, бо почалапав з неводом за нашими хлопцями ловити рибу в Шибеному озері.

КАСУНЯ: Невже воно ще не затруєне? Там каміння сичить гадюками.

МАЛАНКА: Нічого їм не станеться!

КАСУНЯ: Ану, дай подивитися, може, побачу мою внучку-чорнявку.

МАЛАНКА: Подивитися то ви можете, тільки що, може, замість чорнявки узрієте сріблявку.

КАСУНЯ: Що за небилиці базікаєш!

МАЛАНКА: А чи ви забули, що нам учора сповнилося 120 років?

КАСУНЯ: Ой, справді... Тут живеться безчасно: вчора, нині, завтра — все той самий співучий струм. Якби не журба про те, що діється там унизу...

МАЛАНКА: Цитьте! Говорите, як безвірниця яка! Ану, я потисну цей гудзик. Що там видно?

КАСУНЯ: Дивися, дивися! Якесь гірське село... Запущене кладовище біля плебанії, а під червоним буком, на камінному хресті напис "Катерина з Майковських Озерна"... Моя могила, Маланко! А поблизу, під березою, — бачиш? — твоя. Наш цвинтар!

МАЛАНКА: Е, то не гарне, хто би на таке дивився! Я потисну цей другий гудзик. Го-го-го! Самі уніформи з золотими галунами й кокардами, самі шаблі з червоними кутасами! Якись намальовані ляльки у дорогому шматті, обсіяні пацьорками...

КАСУНЯ: То самоцвіти, Маланко!

МАЛАНКА: А там престіл під вороною з двома головами...

КАСУНЯ: Покажи! Гоблени, брокати, люстри — то царський двір, Маланко! А на престолі — сам цар Олександр III. Не пізнаєш?

МАЛАНКА: Дивись! Але тепер наче щось змінилося: знову якась велика світлиця, музиканти шкваряють на скрипках, усі танцюють..

КАСУНЯ: Грають вальса. Бачиш той палац, той собор з узористим дахом? То віденський цісарський двір! Ось сам цісар Франц-Йосиф, щось говорить про Троїстий союз...

МАЛАНКА: Я його собі добре пригадую, бо він був у мене на мисці красно вималюваний! Ну, що ви ще бачите?

КАСУНЯ: Якесь містечко: біляві діти у полотняних штанах, пейсаті жиденята біжать за старомодним автом, що збиває куряву. Дивися на того смішного добродія в білому комірці, що їде на колосальному колесі!

МАЛАНКА: Мусить бути хтось поважний, усі йому кланяються!..

КАСУНЯ: Ось там поштар з лискучою шкіряною торбою...

МАЛАНКА: Такий якийсь, як наш Юрко Фіник.

КАСУНЯ: А справді подібний. А там базар: драбинясті вози, вірменка продає оселедці з бочки, під наметами розвішані шнурки намиста, бинди лопочуть на вітрі... Поливаний череп'яний посуд...

МАЛАНКА: Такий, як у Цвілика...

КАСУНЯ: Жінки в темних запасах, рукави вишивані зеленим і бурячковим...

МАЛАНКА: Гейби старокутські...

КАСУНЯ: Городина в кошиках з лози. Дівчата у цвітистих хустках.

МАЛАНКА: Щось ніби з Ріжна...

КАСУНЯ: Стрільчаста вежа костьола, бляшана баня церкви, гірськ річка... Чи не Кути то випадком?!

МАЛАНКА: Де там Кути! Кути набагато краші. Це якесь таке задрипане. Дивіться на ті діряві дороги, на ту бідноту!

КАСУНЯ: Ось ніби циганка: пелехата, з люлькою в роті...

МАЛАНКА: Але вона наша. Дивіться: виляняли уставки сорочки... Чи то не Манячиха?

КАСУНЯ: Наша Манячиха! Так, то вона! Маланко, то — Кути! Звідтам до нашого Тюдева тільки попри капличку під Облазом, яких три кілометри! Там наша молодість, Маланко!

МАЛАНКА: Не говоріть мені, їмосте, бо ще мені серце ротом вискочить, а я бігме другий раз не можу вмерти!

КАСУНЯ: Наші гори, наші люди! Здається, що їх можна рукою доторкнути, так близько їх видно!

МАЛАНКА: Знаєте що, їмосте Касюню? Давайте, подивимосся ще раз на то, що колись було, на нас молоденьких...

КАСУНЯ: Добре, але ти тримай мене міцно за руку, Маланко, щоб і моє серце часом знову не луснуло! Нема нічого страшнішого, ніж власне минуле життя.

МАЛАНКА: Так, так, як усе те, що забрала з собою давня повинь...

КАСУНЯ: І що раптом знову повертається. Натисни цей червоний гудзик, де написано "1884 рік". То рік мого весілля, пригадуш?

МАЛАНКА: Тримайтеся міцно, їмосте Касюню!

Дія I, ява 1

Передсцення. Дівчата плетуть вінок.

ДІВЧАТА:

Пливе з водою
Вінок рум'янку,

Аж до світанку
Митий росюю.

Любистку жмінька
Та м'ята п'яна
На Свят-Івана
Всуміш з барвінком.

Вінок з полину,
Квітів із поля:
Чи прийде доля?
Чи щастя сплине?

Хто там блукає
В вологім квітті,
Чи серед віття
Зеленим гаєм?

Хто дає волю
Золотокосам,
Наче покосам
Пшениці в полі?

Хто миє горе
В джерельних лицях
І на копиці
Рахує зорі?

Пливе жоржина
На бистрій хвилі,
Щоб милий милій
Був за дружину.

Ява 2

1884 рік. Веранда, оздоблена довкола дарев'яною листвою. Сходи в сад.

ЄВА: Приїхав новий жених нашої Касуні! Якраз висідає з воза: в зеленій уніформі з золотими гудзиками, випростаний, наче ковтнув палицю. Під бровою шкельце на ланцюжку...

МАЛАНКА: Ну й добре ти йому приглянулася!

ЄВА: І вуси підкручені вгору, по-австрійськи. О, щоб мені навинувся такий хороший парубок!

МАЛАНКА: То той, що заповівся парфумованим листом до пана радника?

ЄВА: Той самий!

МАЛАНКА: Він ще не жених Касуні. Вона навіть не знає, чому ці відвідини.

ЄВА: Але пан радник і пані радникова вже обговорили їхні заручини. Я випадком почула, спрятуючи в вітальні.

МАЛАНКА: Єво, не годиться підслухувати родинні справи.

ЄВА: Я не підслухувала, тільки в мене добрі вуха. Казали, що він на високій посаді, при цісарі. Пані радникова веліла повісити мережані фіранки на вікна й рушник з вишиваним гербом біля мидниці й дзбана з порцеляни, та до блиску вичистити столове срібло. Дім пахне, як вітар на маївці, бо в кожному фляконі свіжі півонії.

МАЛАНКА: Тому я мусіла вчора цілий день на колінах повзати й натирати долівку воском! Як я не люблю тих безконечних гостей! Від тріпання килимів мені дере в горлі. Ти подивися, які мозолі тріпачка мені намуляла!

ЄВА: Вони люблять показатися. В пивниці завжди старе вино й вишняк у кришталевій карафі.

МАЛАНКА: І gobленові картини, і тонка порцеляна...

ЄВА: Вони хочуть видати доньку за багатого чоловіка, але мені здається, що за тими цяцьками, хоч вони і шляхта, небагато золотих дукатів... Тільки всі їхні пляни й наша праця ні до чого, бо з того сватання нічого не вийде.

МАЛАНКА: Ти гадаєш?

ЄВА: Я знаю.

МАЛАНКА: Правда, Касуня не дуже ввічлива до своїх кавалерів. Останньо, як був той адвокат, що хотів просити її руку, вона вилізла на вершок черешні й обкидувала його зернятками. Ти пригадуєш?

ЄВА: Пригадую. Але я не про це... На твої іменини, себто на Маланки, ми ходили рахувати кбли на огорожі за городом...

МАЛАНКА: Тож то сміху було!

Король-капітан-купець —

Жебрак-коминяр-стрілець...

Горбатий-глухий-шепелявий —

ЄВА:

Гикавий-лисий-кульгавий —

Косоокий-кривий-кучерявий...

МАЛАНКА: Самі поганюші, пек їм!

ЄВА: Але Касуні припав кучерявий... А ще ми вибирали долю з-під миски.

МАЛАНКА: Панні Орісі випало колесо, то дорога, і скоро потім вона поїхала аж до Станиславова. Там їздять на великому колесі, що його крутять ногами. Ззаду є ще одне, маленьке. Няня бачила, як була там на відпусті. Але вже не пригадую, що вибрала Касуня?

ЄВА: Ти забула? Вінець!

МАЛАНКА: То значить, що незадовго будемо святкувати весілля!

ЄВА. Напевно, тільки не так, як думає пані радникова.

МАЛАНКА: Ого! Ти щось знаєш?

ЄВА: Нічого не знаю, тільки останнім часом наша панночка змінилася і любить уранці проходжатися під старими горіхами.

МАЛАНКА: Я знаю, пані радникова не задоволена з тих проходів. Каже, що роса мочить черевички й рубці сукенки.

ЄВА: Теревені! Пані радникова забула, що колись була молоденькою, як Касуня.

МАЛАНКА: Невже новий жених панночці по-душі?

ЄВА: Не знаю. Але Касуня повинна вибрати собі пару по-серці. Так написано в жіночому альманаху.

МАЛАНКА: Касуня тобі його читала?

ЄВА: Тепер ні про що інше не говориться. Учора після обіду я понесла пані радниковій філіжанку кави. Вона гойдалася в кріслі з тим альманахом у руках і навіть мене не помітила. А коли я закашляла, вона сховала його під своє мереживо.

МАЛАНКА: Що там написано?

ЄВА: Що жінка має вчитися, як чоловік, і що може бути навіть меценасом і аптекарем.

МАЛАНКА: Диви, диви!

ЄВА: І що в родині жінка — співробітниця, а не слуга чоловікові. І ще, що жінка, як і чоловік, має обов'язок перед народом. Жінка має заробляти за свою працю, так само, як і чоловік.

МАЛАНКА: Чи написано там також, що дівчина має виходити заміж з любови, що батьки не повинні її силувати?

ЄВА: Написано, певно!

МАЛАНКА: То, може, й Касуню не будуть силувати. Старі хочуть їй тільки добра.

ЄВА: Але такого, якого вона сама собі не бажає.

МАЛАНКА: Біжімо до кухні, треба скінчити обід! Печеня, мабуть, уже спопеліла!

ЄВА: А я ще маю полити грушки ванілевою поливкою і принести малинові конфітури з пивниці!

МАЛАНКА: Але нині напевно щось станеться в цьому домі!

Ява 3

Сад. Касуня крадькома оглядається, підходить до крилатого горіха й виймає з дупла зложенний листок паперу.

КАСУНЯ (читає):

Ясне сонце, ляж за гори,
Срібна зірка, потемній!
Бо ще краще сяють зорі
З-під Касуні чорних вій.

Розцвітає кожна гілка,
Зеленіє темний гай,
Бо смієшся — мов сопілка,
Розмовляєш — мов ручай.

Розсіваєш синім зором
Незабудьки по стежках,
Вишиваєш дивні взори
В заворожених серцях.

Ти воркуєш, ти жартуєш,
Ти бунтуєш юну кров!
Скоро ти моя! — віщує
Твій миленький богослов.

Касуня ховає листок і швидко відходить. З-за стовбура іншого дерева виглядає усмінене обличчя Єви.

Ява 4

Світлиця.

МАЙОР ДВОРСЬКИЙ: Що сутнього може сказати світові Наталія Кобринська, той жіночий рабин? Усе, що вона пише, лиш у теорії красно виглядає, а в практиці не дасться виконати. Жінка не спосібна до тих зайнять, які мають мужчини, вже задля самої фізично слабої будови тіла, а також задля недостаточної ширини духового розвитку. В мужчин, у відношенні до розміру цілого тіла, висота черепа більша, ніж у жінок, а також більший абсолютний тягар мозку, і тому жіночий ум ніколи не може досягнути розвитку чоловічого ума.

РАДНИК МАЙКОВСЬКИЙ: Я задумуюся часом над тими ідеями й питаюся, чи вони справді мають наукову базу. Інші науковці покладають головну вагу не на об'єм, а на функціонування мозку і на його конфігурацію, і кажуть, що ніхто дотепер не дослідив очевидних різниць щодо величини, числа і форми звоїв великого мозку, в котрім з найбільшою певністю є огнище інтелекту.

МАЙОР ДВОРСЬКИЙ: Що до виховання жінок, то я признаю рацію Северинові Шеховичу, який написав багато корисного у своїй *Ладі*.

КАСУНЯ: *Письмо поучительное русскимъ дъвицамъ и молодежи въ забаву и поученіе?* Те нудне писаніє? О, пробачте...

МАЙОР ДВОРСЬКИЙ: Але ставить крапку над "і". (*Читає*) "Женьшину створил Богъ чувствительнѣйшу и слабу; она должа усмирятти, смягшивати, ушасливляти смѣлого мушину. Женщины должны быти мудрими, прозорливими, любви достойными супругами. Уже то матери должны йѣх о всемъ поучити и свои досвѣды удѣлити: тѣи

добрії доматорські супруги, матери, домостроительниці должны указати дорогу, на котрой они самы были. Иль лучше: не нужно ничего учти и ничего переказовати: тихомирный образец матери должен их наполнити смысломъ материнскимъ".

КАСУНЯ: То вже не дасться перевести в практику, пане майоре! Молоді дівчата хочуть учитися. На всякий випадок, їм не вистачає "тихомирный образец матери". Вони мають право бути освіченими.

МАЙОР ДВОРСЬКИЙ: Навіщо? На те, щоб опісля працювати поза домом і ходити з підтягим волоссям, говорячи в товаристві польськи, як ті "Ванди"?

КАСУНЯ: Не всі такі... Декотрі одягаються по-нарядному в вишиване плаття...

МАЙОР ДВОРСЬКИЙ: Тільки й тої науки, щоб читати неморальні романи! Еміль Золя видав тепер новий роман, що від нього листя червоніє... (до радника) Über das Leben von einem Strassenmädchen in Paris.*

КАСУНЯ (сміється): Achtung, Herr Major! Hier zu Hause verstehen auch Frauen Deutsch!** Надіюся, що це не пошкодить моїй репутації у вашій опінії.

МАЙОР ДВОРСЬКИЙ: Панно Катерино! Простіть незручному поклонникові вашої краси. (Цілує їй руку).

КАСУНЯ: Я вам прощаю. Але чи ви не вважаєте, що слід задуматися врешті над долею жінки? Ті наші темні, темні села орють нею, як худобою.

РАДНИКОВА: Касуню! Вважай, як говориш!

КАСУНЯ: Вона працює від зорі до зорі без привілеїв, тільки з обов'язками. Часто чоловік б'є її та зневажає, але вона прикована до своєї родини, бо на світі нема для неї іншого притулку, хіба найчорніша робота в чужині. Послухайте цю пісню:

Ой піду сама по диких полях
Аж по синій став, там де битий шлях.

Пожалій мене, мужу, й не карай:
У ставу є ключ у далекий край.

У ставу на дні качечка жиє,
З моєї коси гніздечко зів'є.

* Про життя однієї повії у Парижі.

** Обережно, пане майоре! У цьому домі жінки теж розуміють німецьку мову!

МАЙОР ДВОРСЬКИЙ: Панна Катерина має прекрасний голос! Сопрано.

КАСУНЯ: Не про мій голос ідеться, а про долю наших нещасних жінок, яким часто залишається тільки самогубство або проституція.

РАДНИК: Дитино!

КАСУНЯ: Що ж ви, татуню! Ви ж самі прослезилися над долею Соні Мармелядової, коли ми вечорами читали роман Достоєвського!

МАЙОР ДВОРСЬКИЙ: То звичайний народ, а панна Катерина належить до іншої соціальної верстви. Такий красуні повинен отворитися цісарський двір...

КАСУНЯ: Невже там мало таких жінок, що грають нігтями по клявішах рояля?

РАДНИКОВА: Доню, що за поведінка!

КАСУНЯ: І проводять час в оранжеріях і сальонах, не знаючи, що діється під стріхами, на полі й на вулиці! Я не бажала б такого порожнього життя!

МАЙОР ДВОРСЬКИЙ: Також і на цісарському дворі можна бути корисною. Мудра жінка може і там знайти собі відповідне поле зайнять.

КАСУНЯ: Жінка, в якій є менший абсолютний тягар мозку, ніж у мужчин, і якої ум ніколи не може досягнути розвитку чоловічого ума?

МАЙОР ДВОРСЬКИЙ: Панна Катерина б'ється на шпаги словами! (У дверях появляється питомець Григорій Озерний).

РАДНИК: О, наш богослов! Заходьте! Коли буде висвячення?

ОЗЕРНИЙ: На Благовіщення.

РАДНИКОВА: Вже близько. Оскільки ви не одружені, певно приймете целібат.

ОЗЕРНИЙ: Ні, я думаю одружитися.

МАЙОР ДВОРСЬКИЙ: Браво! В мене така сама думка. (Встає). Пані радникова, пане раднику! Я маю честь просити у вас руку панни Катерини.

РАДНИКОВА: Ви нас ошасливорюєте, пане майоре! Ліпшого зятя ми не могли б собі бажати...

РАДНИК: Я згідний з думкою моєї подруги, пане майоре. Але... останнє слово залишається таки Касунене. Дитино, що ти кажеш на освідчини пана майора?

КАСУНЯ: Я їх не приймаю.

РАДНИКОВА: Як? Невже ти завдаси нам такого жалю й сорому?

РАДНИК: Волієш жити старою панною, як тітка Нуся?

КАСУНЯ: Хто так каже? Я тільки хочу вийти заміж з кохання.

РАДНИКОВА: Нерозумна дитина...

МАЙОР ДВОРСЬКИЙ: Може, ця ідея прийшла надто несподівано. Може, панна Катерина потребує передумати мою пропозицію. В такому випадку я можу повернутися за якийсь тиждень...

КАСУНЯ: Ні, пане майоре, не треба повертатися, бо сьогодні — день моїх заручин. Я вже вирішила.

ОЗЕРНИЙ: Дорогі батьки, ми просимо вашого благословення.

РАДНИКОВА: Хто, ви? Голий-босий богослов?

РАДНИК: Касуню, невже ти готова стати попадею в якомусь задрипаному селі?

КАСУНЯ: Наші села такі чудові... і такі нещасні... Так, я готова.

РАДНИКОВА: Будеш ціле життя нюхати запах соломи та слухати рахкання жаб з придорожніх ровів. А могла б жити у Відні, що більше відповідає дворянці.

ОЗЕРНИЙ: Я сам ніколи не смів би навіть мріяти про руку Касуні, якби не був певний, що весь той брак нашого села вона прийме не як кару, але як завдання.

КАСУНЯ: Дорогі тату й мамо! Ваша розпещена донька хоче бути матір'ю села. Що ви на це? Чи не краще бути корисною, ніж блискіти? Що важливіше в житті? Тільки та округина добра, що нам дозволено комусь дати. Думаю, що наші люди, особливо наші нещасні жінки, більше мене потребують, ніж цісарський двір. Гриць мені в цьому допоможе.

РАДНИК (*зворушений*): Коли це твоє шире бажання, дитино... Що думаєш, Маріє?

РАДНИКОВА: Хай Бог благословить. Я тобі лише добра бажаю.

МАЙОР ДВОРСЬКИЙ: Бачу, що я тут зайвий. Кланяюся панству!

РАДНИКОВА: Пане майоре! Я надіюся, що ви залишитеся приятелем родини.

МАЙОР ДВОРСЬКИЙ: І панна Катерина цього бажає?

КАСУНЯ: Так. Я вам зичу від серця всього добра.

МАЙОР ДВОРСЬКИЙ: Треба вчитися приймати поразки. Ми залишаємося в приятельських стосунках. До побачення! (*Відходить*).

КАСУНЯ: Знаєш, Грицю, він непогана людина. Трохи старомодний.

ОЗЕРНИЙ: Може, ще справді передумаєш?

КАСУНЯ: Ні, ні! Волю маїти вівтар, де ти будеш правити Службу Божу. (*У дверях появляються Маланка і Єва*).

МАЛАНКА: Панно Касуню! Панно Касуню!

КАСУНЯ: Що там, Маланко?

ЄВА: Ми вже вам сплели вінок з барвінку на ваші заручини. Тепер ви вже залишитеся назавжди з нами!

Ява 5.

На передсценні Дівчата-прялі. У глибині сад.

ДІВЧАТА:

Доле моя, доле, заграй на флюярі,
Заки нива зелена та поле яре.
Заки думу пряде-розказує річка
І співає стежка, як лопоче стрічка.

З різних боків заходять до саду Касуня і Манячиха.

КАСУНЯ: Це ви, Манячихо? Я знаю, що ви жили з циганами й навчилися читати долю з руки, тому попросила Маланку, щоб вас закликала. Поворожіть мені швиденько, бо сьогодні я заручилася з богословом, а він не сміє знати, що я вірю в забобони. Не годиться майбутній попаді!

МАНЯЧИХА: Дайте мені руку, паннунцю.

КАСУНЯ: Що на моїй руці написано? Скажіть усе по правді, навіть, якби мало мені боліти.

МАНЯЧИХА: Багато хрестів і мало зірок. Велике перехрестя. *(Мовчить)*.

КАСУНЯ: Не мучте мене мовчанням. Що воно означає?

МАНЯЧИХА: Ви одружитесь і будете мати багато дітей.

КАСУНЯ: То добрі вісті! Кажіть ще, Манячихо!

МАНЯЧИХА: Але... ви будете бідувати. Ваш чоловік помре ще замолоду.

КАСУНЯ: Манячихо, Манячихо, що це ви мені кажете? Ви красте моє серце.

МАНЯЧИХА: Хочете далі слухати?

КАСУНЯ: Хочу.

МАНЯЧИХА: Ви переживете більшість своїх дітей...

КАСУНЯ: Боже, що за долю Ти мені вибрав!

МАНЯЧИХА: Потім поїдете далеко. Будете йти крізь вогненний град аж на край світу, але повернетесь й умрете на рідній землі.

КАСУНЯ: Невеселе моє майбутнє.

МАНЯЧИХА: Невеселе. Але ви хотіли знати. Якби ви не пішли за богослова, ваше життя було б спокійне. Жили б у добробуті.

КАСУНЯ: Ні, ні! Волю всі печалі світу, але з ним разом, доки Божа воля. Ідіть уже, Манячихо! Ось вам дарунок.

МАНЯЧИХА: Бувайте здорові, паннунцю Касуню. Я бажаю вам лише добра на світі. Але доля дана ще кожному в колиці. *(Виходить)*.

ДІВЧАТА *(на передсценні)*:

Доле моя, доле, де тебе шукати?
В хатині біленій чи в срібній палаті?
На прямих стежках чи вузлатих дорогах?
При рідній оселі чи чужих порогах?

Касуня, задумана, поволі відходить.

ДІЯ II, ява 1

1914 р. Світлиця плебанії. Маланка дере пір'я.

ГАЛЯ: Няню, я йду. Скажіть матусі, щоб не чекали на мене, бо я пізно повернуся.

МАЛАНКА: А хто вас додому приведе, паннунцю?

ГАЛЯ: Мій ангел хоронитель. *(Виходить)*.

МАЛАНКА: За моїх часів дівчата виходили так пізно тільки на вечорниці. Хто таке видів, щоб молода панна ходила сама селом по ночах, і щоб собаки на неї брехали, як на яку непутящу. Навіть не боїться чорта за Облазом, пек йому й цур! *(Входить Єва)*.

ЄВА: Ти сама, Маланко? Дереш пір'я? Дай, поможу тобі. Ну й холодно у вас!

МАЛАНКА: Тут топиться в печі, коли чорнило в каламарі замерзає. Як добре, що ти заглянула, Єво! Нема з ким поговорити. Як я не помиляюся, то останній раз ми бачилися на Спаса. Я ще досі тримаю свячену калину й маківки в дзбаночку від тебе та молюся за твого небіжчика, хай земля буде йому пером!

ЄВА: Справді, я давно не заходила. Давніше той час не розпливався так швидко. Але відколи Максим викінчився в криміналі, сама не знаю, де ті години діваються. Треба й дітей обшити, і в хаті спрятати та кози здоїти. Я майже не забула: ось глечик молока для панотця... Як справи тут у вас?

МАЛАНКА: Усе те саме.

ЄВА: А Касуня?

МАЛАНКА: Весь час біля хворого. Зовсім, як його тінь. А він щодня все більше никне і тільки водить по нас усіх та по іконах своїми сумними очима, що живе серце нам з грудей вириває.

ЄВА: І що вона робитиме, як його не стане?

МАЛАНКА: Не знаю. І вона не знає. Ще якби батьки жили...

ЄВА: А Галя?

МАЛАНКА: Вдень біля батька, а вночі...

ЄВА: А вночі?

МАЛАНКА: Та от до читальні ходить, вчить дівчат грамоти, якісь там вірші деклямують, якийсь театр там грають...

ЄВА: Люди її хвалять. Кажуть, що гарно читає.

МАЛАНКА: Щоб тільки якогось лиха не дочиталася...

ЄВА: Ти пригадуєш? Касуня також нас учила і хор при церкві заложила...

МАЛАНКА: А ми її навчили коломиенок співати й "гуцулку" танцювати!

ЄВА: І вишивала з нами. Всі хоругви у церкві й обруси на вівтар вишила.

МАЛАНКА: Але потім перестала вишивати, як дрібні діти її обсіли.

ЄВА: Остапко завжди в полотняних штанах по селі бігав. Не можна було його від сільських дітей відрізнити.

МАЛАНКА: Уже підросли трохи, слава Богу! Галя дає лекції. Бідна дівчина. Тяжка її молодість.

ЄВА: Має хлопця?

МАЛАНКА: Та ніби якогось там у театрі... Але хіба таке дає хліб?

ЄВА: Молоді не думають про хліб. Хочуть Україну будувати.

МАЛАНКА: Тихо, тихо... Щоб ще якийсь поліцай не підслухав. Недавно тут прийшов один і питає Касуні: "Чи панна Галіна Єзерна в дому?" А Галя була якраз на сходах.

ЄВА: Свят, свят... А що Касуня на те?

МАЛАНКА: Каже: "Пошла до колежанкі читаць *Пана Тадеуша*". То такий польський твір.

ЄВА: Ну, а він що на те?

МАЛАНКА: "Кланям сєу пані!" — та й пішов. Але як довго можна їх так за ніс водити?

ЄВА: Що цісар на таке дивиться...

МАЛАНКА: Ет, що там цісар. Його наші справи не цікавлять. Сидить собі над Дунаєм та пструги ловить.

ЄВА: Щось душно нині... Може, буде буря.

МАЛАНКА: Або війна.

ЄВА: Та хвостата зоря, що ми її бачили три роки тому, не добро вішувала.

МАЛАНКА: Ніхто не знає завтрішнього дня.

ЄВА: Ніхто не знає.

МАЛАНКА: Але треба далі жити. Незадовго доведеться плести віночок для Галі.

ЄВА: Барвінок такий буйний цього року: всі грядки ним позаростали.

МАЛАНКА: Тільки шкода, що вже відцвів.

ЄВА: Е, що там! На Великдень знову зацвіте!

МАЛАНКА: Так як життя: одне зацвітає, друге відцвітає... (*Деруть пір'я*).

Ява 2

Театр, сцена.

АНДРІЙ: Ви, дівчата, вмотіться у півколо й плетіть вінок. Галю, прилякни посередині. Вважайте, щоб одна одну не заслоняла. Ірино, тебе не видно.

ІРИНА: Навіщо? Вистачас, щоб Галю всі бачили. Особливо ти, Андрію.

АНДРІЙ: Усі ми потрібні. Кожен з нас має своє місце, особливо, коли є спільний задум. Я не бажаю тут шпильок ні колючок.

ГАЛЯ: Ми можемо помінятися місцями, Ірино.

ІРИНА: Але ролями не поміняємося.

АНДРІЙ: Годі, дівчата. Я думаю, що нас усіх в'яже щось більше, ніж звичайна приязнь чи тільки постановка цієї п'єси. Ревнощі тут ні при чому. Залишім їх собі на інший час, коли ця земля не буде мати глибшого горя. Розумієш мене, Ірино?

ІРИНА: Здається, розумію.

ГАЛЯ: Ми мусимо зовсім заворозити публіку! Все нове переходить прямо зі сцени в кров народу.

АНДРІЙ: Тому театр такий важливий. Без театру нема нації.

ІРИНА: Справді, треба розрухати це сонне містечко, де нічого не діється!

АНДРІЙ: Отже починаймо. Увага!

ДІВЧАТА:

Де яр зелений,
Де чорна глина,
Де срібні клени —
Росте калина.

Диво-калина
В росі з кришталю:
Кожна краплина —
Сльозина жалю.

Кожна пелюстка —
То знак надії,
Мов біла хустка
На вітровії.

Ярке намисто —
То жар любови,
В широких листі
Пацьорки криви.

АНДРІЙ:

Промов, кохана,
Слово калинне,
Хай пісня кане,
Мов річка плине.

Чому ж ти, серце,
Жалем окута?
В душі-відерці
Біль чи отрута?

ГАЛЯ:

Ой, я згоряю
Вогнем великим

Посеред гаю
Дерев столиких.

Моє коріння
Негоди зрили,
В моїм терпінні
Тернисті стріли.

У моїй кроні
Громи ночують,
А мої скроні
Борвій бичує.

ДІВЧАТА:

Яр тобі віти
Позаплітає,
Будеш рясніти
Райдугомаєм.

Китяги пишні
Тебе обвисять,
Легіт затишний
Тебе вколише.

ГАЛЯ:

Хай вас не журять
Пониклі лиця:
В корі цій — буря
На блискавиці.

Буду зірниця,
Доки зумію,
Поки зіниці
Сонце узріють.

МАЛАНКА (*вбігає*): Галю, Галю!

ГАЛЯ: Що сталося, няню?

МАЛАНКА: Панотець, ваш батенько...

ГАЛЯ: Ні, ні! (*Обі вибігають*).

АНДРІЙ: Нешасна Галя!

ІРИНА: А я ще хотіла з нею помінятися ролями...

АНДРІЙ: Є ролі, якими не можна помінятися. Це там, де саме життя грає.

ІРИНА: Я знаю.

АНДРІЙ: Ходімо, дівчата. Сьогодні доля грає в театр.

Ява 3

Дівчата перед сценою вишивають.

ДІВЧАТА:

Росте зілля в полі,
Зілля чарівне.
Ой чи прийде доля,
Чи мене мине?

Червона калино,
Хилишся сумна?
Любисток зелений
Не сходить з ума.

Віночок із зілля,
Калинна роса:
Чи буде весілля?
Чи сива коса?

Ява 4

Веранда плебанії. Маланка підливає вазонки.

ГАЛЯ: Де матуся, няню?

МАЛАНКА: Знов пішли на цвинтар. Сіяти незабудьки на могилі панотця. Мені здається, що вони там очі виплачуть. Ніколи ще не виділа я такої страшної любови. Вже рік минув, але їй то ніби один день.

ГАЛЯ: Я її розумію. Як любити, то до дна любити.

МАЛАНКА: Ви ще не одружена, паннунцю, не годиться так говорити.

ГАЛЯ: А як буду заручена, тоді можна буде?

МАЛАНКА: Або я знаю? Коби тільки ті заручини недовго тривали...

ГАЛЯ: Так скоро хочете мене позбутися з дому?

МАЛАНКА: Ні, паннунцю, напевно такого ніколи не схотіла б. Але ви мусите мати трохи власного шастя. Ми ніколи не знаємо, як довго воно потриває, але треба, щоб воно прийшло хоч раз у гостину.

ГАЛЯ: Як гарно ви говорите, няню! Справді, треба б його погостити! Що ви на те, щоб ми завісили сьогодні ті нові фіранки, що я пошила?

МАЛАНКА: Як матуся прийдуть, будуть плакати. Скажуть: "А він цього вже не може бачити!"

ГАЛЯ: Але ми обітремо їй сльози. Скажемо: "Є час на плач, є час і на радість!"

МАЛАНКА: Здається, бачу вашу радість біля фіртки до саду. *(Входить Андрій)*.

АНДРІЙ: Галю!

ГАЛЯ: Ти так скоро прийшов, Андрію! Я тебе ще не сподівалася! Але ти такий поважний... Чи щось притрапилось?

АНДРІЙ: Так, Галю. Війна! Вбили австрійського престолонаслідника.

ГАЛЯ: Може, війна нам посприє!

АНДРІЙ: Галю, ти мусиш сховатися. Поліція шукає за членами "Заграви".

ГАЛЯ: А ти?

АНДРІЙ: Я втечу на якийсь час через зелену границю до Словаччини. Хочеш іти зі мною?

ГАЛЯ: А матуся беззахисна? Я не смію її саму залишити з дрібними дітьми.

АНДРІЙ: Я так і думав, тому не буду тебе намовляти. Тільки що тепер для нас — хвилина розстання.

ГАЛЯ: Як надовго?

АНДРІЙ: Бог знає, Галю. Всяко в житті буває. Якби я не вернувся, не чекай на мене.

ГАЛЯ: Ірина з тобою втікає?

АНДРІЙ *(усміхається)*: Ні, Галю. Навіть якби й втікала зі мною, нічого не змінилося б між нами. Я не про те кажу. Бачиш, усе може трапитися. Кулі не перебирають... Я не хотів би, щоб ти через мене змарнувала своє життя.

ГАЛЯ: Не говори так до мене!

АНДРІЙ: Життя має свої права, Галю.

ГАЛЯ: Це так, якби ти відчував, що не повернешся. Андрію, ти не знаєш жінок нашої родини.

АНДРІЙ: Знаю їмось Касуню, тому боюся за тебе.

ГАЛЯ: Не бійся. Іди. Я молитимуся, щоб ти щасливо вернувся. Ось я довишивала хустинку для тебе. Візьми її з собою.

АНДРІЙ: Прощай, хохана! Коли я повернуся, ти будеш мою дружиною. *(Цілує її і швидко виходить)*.

ГАЛЯ *(стоїть якийсь час непорушно)*: Няню, допоможіть мені повісити ці фіранки! Хто знає, чи то не було те коротке щастя, яке шойно заблисло в нашій хаті. На всякий випадок, треба його вшанувати. Ми наповнимо всі дзбанки і флякони квітами з саду.

МАЛАНКА: Паннунцю, вам треба сховатися!

ГАЛЯ: Няню, щастя чи нещастя знайде мене, де б я не була.

МАЛАНКА: Ні, ні! Біжіть швиденько до Єви і сховайтеся в оборіг. Я піду потім до неї і скажу, щоб вам їсти носила. Не виходьте, доки вас не закличу!

ГАЛЯ: А матуся?

МАЛАНКА: Я буду з нею. І Бог допоможе. Ідіть! *(Галя виходить)*. Коротке щастя!

Ява 5

Вітальня плебанії.

ЄВА: Паннунцю, паннунцю! Наші хлопці селом маршують! Слухайте, як гарно співають! *(З-за сцени чути: "Ой у лузі червона калина")*.

ГАЛЯ *(біжить до вікна)*: Січові Стрільці! Це вони! І Андрій десь з ними!

МАЛАНКА: Тепер усе буде добре! Визволять нарешті та нашу Україну. Тоді буде досить хліба для нас усіх. І вже нікого не будуть вішати, ні стріляти, ні по темницях мучити.

ГАЛЯ: Піду з мамою до церкви: помолитися. І понесу свій новий рушник для Богородиці! *(Вибігає)*.

МАЛАНКА: Іди, іди, біднятко! Довго над тим рушником сліпала, як чекала на поштаря.

ЄВА: Якось наче потепліло надворі. Може, тепер скоро війна скінчиться. І хлопці повернуться додому. І знов будуть музики й танці та весілля.

МАЛАНКА: Не всі повернуться.

ЄВА: Не всі. І не всі доживуть до того щасливого дня. Половина Касунених дітей уже на цвинтарі.

МАЛАНКА: Чотири берізки ми посадили там на Зелені Свята. Що ми набідувалися від смерти панотця! Касуня пішки аж до Станиславова ходила просити в єпископа помочі. Інакше діти не могли б навіть до школи ходити. Добре хоч, що вже підтягнулися трохи... Остапко скінчив уже шістнадцять років.

ЄВА: Учора він мені про Січових Стрільців оповідав. Щоб ти бачила, як його очі світилися!

МАЛАНКА: Навіть малий Роман мені вчора каже: "Няню, як я підросту, то буду мати кіса і шаблю, і коня, правда?" Я дивлюся, а він цілий замурзаний, сорочка обшарпана, штанка роздerta. "Що, то?" — питаю. "То я з Єжиком за Україну бився", — каже гордо.

ЄВА: Де воно такого наслухалося?

МАЛАНКА: Ще питаєм? Певно від Галі, адже вона тільки тою Україною й дише. Чи чуєш, як з саду пахне резедою? Порічки й агрус уже достигають. Як Бог дасть борошна, спечемо солодкі коржі... Гей, яке життя солодке, коли надія загостила в серці!

ЄВА: Нічого крашого нема на світі. А де хлопці?

МАЛАНКА: Певно пішли рибу ловити. Вони оба нас від голоду рятують. Якось переживемо. *(З-за сцени доноситься "їхав стрілець на війноньку")*.

ЄВА: Чудова пісня, за серце бере.

МАЛАНКА: Тільки від неї мені робиться тоскно на душі. *(Входить Роман рюмсаючи)*. Що тобі, Романку? Знову з Єжиком бився?

Ститайся! Такий великий хлопець і не вмiє з людьми жити!

РОМАН: Мене Сiчовi Стрiльцi не прийняли...

ЄВА: Що?!

МАЛАНКА: Де Остапко?!

РОМАН: Остапка прийняли. Він велiв вам переказати, щоб матуся й ви, няню, не плакали, бо як тiльки скiнчиться вiйна, він зараз повернеться додому.

МАЛАНКА: Пресвята Ненько! Хiба побiжу за Сiчовими Стрiльцями, щоб дитину вiддали!

РОМАН: Ого! Тепер вони десь уже в Косовi або в Коломиї.

ЄВА: Ну i хлопець уже не дитина. Як не схоче, то не повернеться.

МАЛАНКА: Чи не досить ще ми настраждалися?

РОМАН: Та ви не журiться, няню. Ёжик дав менi добру рогатку i я буду вас боронити.

МАЛАНКА: Наш герой! Ходи, хай тебе поцiлюю. (*Пригортає Романа. З-за сцени: "Ой видно село"*).

Ява 6

1918 р. Альтанка. Галя вишиває. Входить Ірина.

ІРИНА: Галю!

ГАЛЯ: Ти прийшла до мене, Ірино? Довго ми не бачилися.

ІРИНА: Вiйна нас усiх розлучила.

ГАЛЯ: Днi спливають у дождиваннi добрих вiстей.

ІРИНА: Але вiстi тривожнi. На Макiвцi був кривавий бiй i багато наших хлопцiв там загинуло.

ГАЛЯ: Макiвка... Маковий сiк приносить сон, декому вiчний сон.

ІРИНА: В тебе гарний квітник. Хризантеми такi розкiшнi.

ГАЛЯ: Запах хризантем мене бентежить, так як запах кедрини. Не знаю, чому цей вечiр насичений такими сумними пахощами.

ІРИНА: Навiть дзвiн якось iнакше дзвонить, як давнiше. Глухо дзвонить.

ГАЛЯ: Чи це ми такi вразливи через воєнне лихолiття, чи, може, всi цi настрої збудили в нас якусь пророчу здiбнiсть. Як тi яблука гупають об землю! Здається, прямо в груди гупають.

ІРИНА: Ти мала листа вiд Андрiя?

ГАЛЯ: Довго нiчого не приходить. Це мене сповняє тривоگوю.

ІРИНА: Менi лише страшнi сни сняться, тому я й до тебе заглянула.

ГАЛЯ: Що тобi снилося?

ІРИНА: Я скажу, але ти не переймайся, адже сон — тiльки втiлення наших власних побоювань, i нiчого бiльше.

ГАЛЯ: Можеш розказати. Я вже не одне мусiла пережити.

ІРИНА: Снилось менi, що ми кидали на Iвана Купала вiнки в воду, тiльки що на твоєму були чорнi стьожки... Але ти недавно батька втратила...

ГАЛЯ: І чотирьох братів і сестер. Не знати, скільки втрат доведеться ще пережити.

ІРИНА: Треба бути міцною. Цього вимагає наше життя, наша молодість, наша мрія.

ГАЛЯ: Тільки не знати, скільки людина спроможна витримати.

ІРИНА: Що то за юнак увійшов фірткою до саду?

ГАЛЯ: Де? (*Входить Остап*).

ГАЛЯ: Остапе! Братчику рідний! Ти повернувся!

ОСТАП: Моя сестричко, як довго ми не бачили одне одного! Яка ти марненька! А мама?

ГАЛЯ: На вечірні, з нянею.

ОСТАП: Я стужився за вами. Роман здоров?

ГАЛЯ: Здоров, рідний. Ти з дороги, втомлений. Може, голодний?

ОСТАП: Ні, ні, не турбуйся. Добрі люди нагодували. Незадовго треба повертатися.

ГАЛЯ: Ти нас знову залишаєш?

ОСТАП: Я тільки прийшов вас побачити і... тобі щось повернути. (*Дає Галі вишивану хустинку*).

ГАЛЯ: Цю хусточку я Андрієві вишивала. Що це значить? (*Мовчанка*). Андрій не живе.

ОСТАП: Він поляг на Маківці. Я був при ньому. Переказав тобі перед смертю...

ГАЛЯ: ... щоб я не тужила за ним, бо в житті різно буває. Кулі не перебирають. Життя має свої права.

ОСТАП: Так він сказав, справді. (*Ірина плаче*).

ГАЛЯ (*торжественно*): Сповнім його останню волю. (*Кричить*) Гей, прикличте троїсті музики! Зберіть усіх дівчат з села і тих хлопців, яких війна ще не пожерла, та й ходімо танцювати, хай земля йде ходором! Чому ви так дивитися на мене? Адже життя хоче нашого щастя, нашого сміху, досить йому наших сліз і стогонів! Танцюймо, танцюймо, коли вже не можемо врятувати цієї нашої землі від пожежі й руїни! Хай дзвонять усі дзвони, хай шкварять вогненної музики всі скрипки, баси і цимбали! Це ми на твоїх поминках будемо танцювати, Україно! (*Падає на землю*).

Ява 7

Дівчата плетуть вінок з калини.

ДІВЧАТА:

Кане на хвилю
Вінок з калини —
Цвіт на могилу.

Кожна хвилина —
Полинь та рута
З рікою плине.

Для серця скруту
Життя налиє
Мед та отруту.

Хто ошаліє
Біля альтанки —
То шал шальвії.

По дикім танку
Спокійно плине
Сон без світанку:
Вінок з калини.

Дія III, ява 1

1934 р. Вулиця перед парафіяльним домом.

МАЛАНКА: Рятуйте, люди добрі! Цигани вкрали дитину!

СУСІДКА I: Пресвята Ненько! Яку дитину?

МАЛАНКА: Панночку Марину, зіницю ока нашої попаді Касуні! Нашу розраду, нашу чорничку!

СУСІДКА II: Де? Коли?

МАЛАНКА: Кума Євдоха бачила, як їхала з ними возом над Черемошем до Білоберезки, і прибігла, мов навіжена. Панич Роман погнався за ними конем. Ой, нещастя з тією дитиною!

СУСУДКА I: Не з нею, а з циганами. Не вистачає їм людей обманювати й кури красти!

СУСІДКА II: Я поставила горщик на ворину, щоб висох, і той стягнули.

СУСІДКА I: Зайшла циганка до Анни Моканюк і так довго їй ворожила, що кептар сповз зі сволока.

МАЛАНКА: Е, що ви знаєте... Щоб тільки дитину віддали, нашу ягідку солодку... Хай Бог покарає тих безбожників і скрипалів, що так її очманіли! Хай святий Ілля переїде їх вогненними колесами, хай русалки їх заманять у Греджин, щоб геть усі потопилися! А я, стара та дурна, і не додумалася, що воно, мале, справді за циганами побіжить...

СУСІДКА I: Як? Вони її не вкрали? Вона сама за ними побігла?

МАЛАНКА: То розпусне дівчисько! Вперте, як коза. Вчора прийшло додому та й каже: "Няню, я поїду з циганами. Вони палять ватру, танцюють і гарно на скрипці грають". А я сміюся: "Вони тебе не приймуть, бо ти мала". А вона відповідає: "Приймуть, я їм заплачу бабиною брошкою з гранатами". О Господи! Касунина брошка! (*Чути*

голоси за сценою. Входить Роман з Мариною).

МАРИНА: Я кажу тобі, дядьку, що то добрі люди!

МАЛАНКА: Мариночко! Як там моя паннунця золота: жива, здорова?

МАРИНА: Голова, руки й ноги ще при тулубі.

МАЛАНКА (*до Романа*): Де ви їх догнали?

РОМАН: Біля Соکیلського. Вона сиділа на кбзлі з віжками й батогом у руках та поганяла коні. Звісно, не хотіла повертатися: пручалася, кусалася. Дивіться, як мене подряпала!

МАЛАНКА: Бісеня, не дитина. Де воно таке взялося? Адже батьки — люди як люди. Агій на тебе!

СУСІДКА II: Може тому, що батьки далеко...

МАЛАНКА: То правда. Обоє вчатьс я десь у Празі, а дитину бабуні залишили. Ніби вона мало своїх власних мала до няньчиння... А воно, біднятко, наче сирітка яка. Або сидить на дереві, або серед маківок, і щось собі думає.

МАРИНА: Циган сказав, що навчить мене ворожити і на скрипці грати, а ти мене знов сюди приволік!

РОМАН: Дуже гарно! То для циганів ти покинула б свою бабуню Касуню? Чи не було б тобі жаль, що вона за тобою плаче?

МАРИНА: Ні, ні! Я не покинула б бабуні, я тільки побула б з циганами трохи і повернулася б потім у довгій морщеній цвітистій спідниці, з косою до пояса, з мальвою за вухом...

РОМАН: Але ти вершчала, мов на шпицях! Пригадуєш?

МАРИНА: Ви завжди якісь байки вигадуете! Нічого собі не пригадую. І, взагалі, вас усіх не терплю: ні няні Маланки, ні дядька Романа, ні Єви, ні Параски — нікого, нікого!

РОМАН: А бабуню Касуню?

МАРИНА: Бабуню — так, бо вона любить жарти й казки розказувати. І тепер я до неї піду, і не хочу нічого більше з вами до діла мати! (*Вибігає*).

МАЛАНКА (*сміється*): Недалеко падає яблуко від яблуні!

СУСІДКА I: Їмость Касуня також завжди були гострі на язык. Пригадуете, коли владика були в нас у Тюдеві?

МАЛАНКА: Тоді в церкві? Хто забув би таку подію!

СУСІДКА II: Я нічого про те не знаю. Що тоді сталося?

МАЛАНКА: Касуня була вагітна і, ставши на коліна, присіла на п'яти. Єпископ звернув їй увагу, що так не годиться.

СУСІДКА II: А вона що на те?

МАЛАНКА: Сказала: "Е, владико, якби ваша ексцеленція були в моєму положенні, то в кріслі сиділи б".

СУСІДКА: А що владика відповіли?

МАЛАНКА: Що могли відповісти? Всі сміялися, то й владика також мусіли сміятися.

РОМАН: То все дуже гарно, але витримати таку дзигу, як Марина, таки нелегко!

МАЛАНКА: Приготуйтеся, паничу, на ще інші вигадки нашої солодкої Мариночки. Бісеня, не дитина! І то я щось таке винавчила? Агій!

Ява 2

1944 р. Веранда плебанії. Роман і Марина грають у шахи.

РОМАН: Ти неухважно граєш! Дивися, я з'їм твого коня.

МАРИНА: Видно, така його доля.

РОМАН: Гра в шахи вимагає сконцентровання, ну і, звісно, "спекулятивного" таланту.

МАРИНА: Я цілком згідна з тобою.

РОМАН: А ти думками десь над хмарами. Кажуть: у кого довше волосся, у того коротший розум. Ось і пропала твоя вежа. Шах!

МАРИНА: Не забувай, що ви мене колись обстригли до шкіри. Я тільки беру твого пішака. Шах, мат!

РОМАН: Як?

МАРИНА: Не треба бути надто ласим, ані надто зарозумілим.

РОМАН: Ти зовсім неввічлива до свого старого дядька. Ну що ж: вдалося тобі й годі. І сліпа курка знаходить часом зернину...

МАРИНА: Повторимо партію?

РОМАН: Сьогодні вже ні... Іншим разом. Тоді побачиш, як покладу тебе на лопатки! Але, правду кажучи, ти розумна дівчина. Може, надто розумна. Таким як ти важко вийти заміж.

МАРИНА: Хочеш сказати, що чоловіки бояться конкуренції?

РОМАН: То неприємно, коли жінка все краще знає.

МАРИНА: Може, було б доцільніше, якби чоловіки більше старалися. Здається мені, що багато з них покладається на свої вроджені привілеї. Я не приймаю таких упереджень.

РОМАН: Ти не розумієш психіки чоловіки. Він — уроджений нарцист. Його треба подивляти, хвалити. Того йому потрібно, щоб бути щасливим і завершеним.

МАРИНА: Хвалити, подивляти — нещиро?

РОМАН: Марино! Ти ще дуже молода й дечого не розумієш. Жінка повинна бути дипломатом. Жіночий розум лякає.

МАРИНА: Ти мене втомлюєш. Я, здається, народилася у невідповідний час.

РОМАН: Жінка має свій природний обсяг і повинна залишити чоловіка те, що йому притаманне.

МАРИНА: Себто?

РОМАН: Науку, політику — всі великі справи. Жінка виповнює свій день дрібницями, тоді як чоловік робить щось одне, наприклад, полює на тигра.

МАРИНА: А Кароліна Кепплер, Марія Кюрі, Клеопатра, Єлисавета I, Катерина II?

РОМАН: То — вийнятки. Скільки великих жінок у пропорції до великих чоловіків?

МАРИНА: Певно, що в суспільстві, яке призначає їй другорядну роль, небагато. Чоловіки також не родять дітей. Що, ти думаєш, є природне для жінки?

РОМАН: Якраз те — сім'я, домашня культура...

МАРИНА: Одним словом, пеленки й баняки!

РОМАН: Не конечно. Ти могла б, наприклад, жити в своєму царстві, грати свої сонати, малювати акварелі...

МАРИНА: Для домашнього вжитку!

РОМАН: Плекати квіти, вишивати...

МАРИНА: Прати білизну, прасувати, чистити хату, шити, цирувати, варити, робити орудки, нянчити дітей — тоді як чоловік полює на тигра!

РОМАН: Що тут поганого?

МАРИНА: Нічого, тільки в мене інші життєві пляни.

РОМАН: А саме?

МАРИНА: Я ще вагаюся між астрономією і археологією.

РОМАН: Марино, ти залишишся старою панянкою!

МАРИНА: Побачимо! Може, знайдеться такий виродок чоловічої статі, що не буде поводитися дома, як наїзник. Навіть і жінка має свої вимоги до щастя, Романе. Навіть і жінка, уяви собі!

РОМАН: Я не хотів тебе розгнівати... А той кинджал, що ти з Михасем викопала біля старого млина, — можеш мені його показати?

МАРИНА: Покажу, як підеш на тигрлови.

Ява 3

Євина хата. Селянська обстановка. Дівчата виливають віск.

ПАЛАГНА: Дивіться, дивіться, що мені вимилося!

МАРІЧКА: Постав проти світла, щоб тінь на стіні відбилася!

ПАЛАГНА: Виглядає, наче ворина...

МАРІЧКА: А за воринею овечка.

ЄВА: Будеш господинею, Палагно! Свят-Андріївська ворожба каже правду.

МАРІЧКА: Пригадуєш, що минулого року Ганнусі вилився коровай? І до запустів станула під вінок з Миколою Візерканюком.

ПАЛАГНА: А, може, і ви, Єво, вилили б віск?

ЄВА: Це тільки для дівчат, а не для вдів, Палагно. І що мені могло б уже вилитися? Хіба котел або валок до тіста.

ПАЛАГНА: Галі вилився макогін! І справді, треба їй було чоловіка макогоном гамселити! *(Сміються)*.

МАРІЧКА: Тепер ви, паннунцю, вилийте віск!

МАРИНА: Скільки разів я маю тобі торочити, щоб ти мене паннунцею не прозивала!

МАРІЧКА: Ну, добре. Ану подивімся, що тобі виллється.

ПАЛАГНА: О, диви, диви, щось ніби дараба. Але що воно таке, покаже тінь на стіні.

ЄВА: Корабель! А на ньому щогли з крилами.

МАРИНА: Справді, щось ніби пальми.

МАРІЧКА: Ніби кедрі. і лебеді над ними.

МАРИНА: Альбатроси.

ЄВА: Дивний це візерунок, паннунцю Марино. Далека дорога вам написана.

МАРИНА: Чому ти посмутніла, Палагно?

ПАЛАГНА: Невже то розлука з нами? Може на довгі роки?

МАРИНА: Може, навіки, хто знає.

ЄВА: Не говоріть так, паннунцю, не крайте старого серця!

ДІВЧАТА (*співають*):

По цей бік села верба зацвіла,
По той бік села сохне омела.

По цей бік гори горицвіт росте,
По той бік гори черепа́ густе.

По цей бік ріки килимовий лан,
По той бік ріки стелиться туман.

По цей бік горба стежка борова,
По той бік горба віє сон-трава.

Ява 4

Світлиця плебанії.

МАЛАНКА: Коли нарешті дадуть трохи спокою цій нещасній землі? Вже схопили Палагну до праці. Пішла до Кут купити свічок, і не вернулася.

МАРІЧКА: Що їй батько тепер сам буде робити? Він каліка, на дарабі йому ноги перебило.

МАЛАНКА: Хіба хто питає, чи він каліка? Малий Митрик Гурей — він сирота нещасний — потягнув куря з контингенту, та його німець власноручно на ліхтарні повісив.

РОМАН: Чуєш, Марино? А ти в своїх книжках потонула.

МАРИНА: Чую, дядьку, й пам'ятаю.

РОМАН: Я не в силі на це все так безкарно дивитися! Колись вірвється терпець. Кров накипає.

МАРИНА: Тоді ти підеш від нас і будеш криваво судити криваві вчинки.

РОМАН: Мені часом здається, що в тебе риб'яча кров у жилах!

МАРИНА: Кожний воює своєю зброєю.

РОМАН: Що в тебе за зброя?

МАРИНА: Я ще не знаю. Треба мені відстані часу.

РОМАН: Якби ти була мужчиною, ти збунтувалася б. Галя була мужчиною.

МАРИНА: І так як Галя пішла б на загибель. Я хочу жити для цих людей.

РОМАН: Я також. Але я не бачу як.

МАРИНА: Ти залишиш Касуню?

РОМАН: Як треба буде.

МАРИНА: Іди. Я вже все обдумала. Ми дамо собі раду.

РОМАН: Хтось мусить заступитися за цей народ. За вдів і сиріт, за всіх безталанних. Невже ця земля не має сокир і серпів?

МАРИНА: Пригадуєш? Михась Гуляк викопав зі мною під старим млином турецький кинджал у піхві з туркусами й коралями. На вістрі золотом вирізьблено по-арабськи "Голова".

РОМАН: Хто тобі сказав, що там вирізьблено?

МАРИНА: Вірменський священик. Мені треба вивчити ту мову. Візьми кинджал. Він там у скрині під мисником. *(Роман дістає й оглядає кинджал)*.

РОМАН: Це — музейний зразок. Не буде тобі його жаль?

МАРИНА: В такий час як цей, воюють навіть свічниками й хрестами.

МАЛАНКА: Ідіть, ідіть, паничу! Але не забудьте попросити в Касуні благословення. Вона вже привикла дітей у дорогу виряджати.

МАРІЧКА: Дасть Бог, ми всі знов зустрінемося в кращий час!

РОМАН: А ти, Марічко, ніколи не покинь Марини. Обіцяєш?

МАРІЧКА: Навіть якби ви заборонили, я її не упустила б! *(Роман обіймає Марину, цілує Маланку в руку, гладить Марічку по голові й швидко відходить)*.

МАЛАНКА: Ще один. *(Жінки сидять непорушно)*.

Ява 5.

Світлиця плебанії. Грюкіт. Вбігає Марина.

МАРИНА: Няню! Граната в піч гепнула! Кахлі розстрісулися в вікно. Вся кухня — самі черепки.

МАРІЧКА: Втікаймо!

МАРИНА: Де бабуня?

МАЛАНКА: Моляться в кімнаті перед іконою. Я не сміла перервати.

МАРИНА: Тепер тут би дядько Роман здався. Хай Бог його хоронить!

Марічко, стягни зі стіни той старий килим з трояндами і звини, а я візьму з собою портрет діда. Поспішай!

МАЛАНКА: А столове срібло?

МАРИНА: Здається, що віднині будемо їсти дерев'яними ложками.

МАРІЧКА: Треба все занести до воза. Я з вами, Маланко, могла б його витягнути зі стодоли. Але хто коня запряже?

МАРИНА: Я запряжу. *(Свист куль)*.

МАРІЧКА: Знову свище!

МАЛАНКА: Ніч освітлена, мов на Різдво. Треба в тіні виходити.

МАРИНА: Наче злодії з власного дому.

МАЛАНКА: Ой, буду я тужити за кожним клаптиком нашої гори, за кожною краплею Черемошу...

МАРІЧКА: За кожною деревиною, за кожним каменем... *(Грюкіт)*.

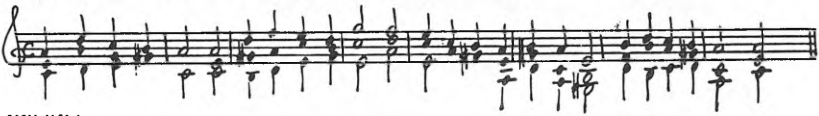
МАРИНА: Знов гупнуло. Чи не в мисник? Видно, тут — фронтва смуга.

МАЛАНКА: Втікаймо чимскоріше, паннунцю, щоб дах над нами не завалився!

МАРИНА: Йду по бабуню. *(Стає на порозі)*. До якого берега, Марічко, пливуть наші вінки?

Ява 6

Перед сценою переходять жінки з клунками й дітьми.

ЖІНКИ:

Доле моя доле,
Де ти, де ти нині?
В писаній хатині,
Там, де наше поле?

Ти, надрання зоре,
Побудь нині з нами:
Вже понад горбами
Вечоріє горе.

Горе моє горе,
Де тебе послати?
В золоті палати
За далеке море?

Ява 7

Лісок

КАСУНЯ: От і ми за границею!

МАЛАНКА: Хто б подумав? Усе таке, як у нас: і буки, і клени, і трава...

КАСУНЯ: Е, де там! Але Тису можна по камінчиках перебрести...

МАЛАНКА: Ще добре, що вісь аж по цьому боці зламалася, інакше треба було б усе залишити: і килим, і ікону, і портрет панотця!

КАСУНЯ: Що ти! Це ж Маринине віно!

МАРІЧКА: Марина певне дістане фіру. Вона добре знає міського вчителя. Він був у нас, пригадуєте? Вони разом щось розкопували, там де старе цвинтарище. Знайшли якісь срібні гроші, частини зброї, здається, з римських часів. Тільки не знали, кому те все віддати.

КАСУНЯ: Марина зарадна, відпорна. Добре, що ми її сюди завезли. А тепер, Маланко, слід повертатися.

МАРІЧКА: Куди?

КАСУНЯ: Там, до нашого Тюдева. Ти не думаєш, що нам хочеться на чужині вмирати!

МАЛАНКА: Слава Богу, їмосте Касуню! *(Припадає до неї)*. Я вже так стужилася за нашими горами!

МАРІЧКА: Але що Марина скаже? Вона за вами повернеться! Ви її знаєте!

КАСУНЯ: Ні, Марічко! Марина має поїхати в світ. Скажи їй, що така моя воля. Але нам, старим, нема чого в тому далекому світі шукати.

МАРІЧКА: А прикордонна сторожа? Ви думаєте, що завжди будете мати таке щастя, що кожний раз прикордонники будуть удавати, ніби вас не бачать?

КАСУНЯ: То наші хлопці. А зрештою, навіть як і не наші: що зроблять двом бабуням?

МАРІЧКА: Кулі не питають, кого поцілять. Там — суцільне пекло.

КАСУНЯ: Минеться. Все минає. Я не могла б покинути тієї могили, де ростуть незабудьки. А в Марини батьки за кордоном. Потім поїде за море. Вона має вперту вдачу, вона перетриває. І ти з нею також, Марічко.

МАРІЧКА: А де ви будете, їмосте? Ваш дім, може, вже розторошили гранати.

КАСУНЯ: Піду до Єви чи до когось іншого. Невже я не маю своїх людей в горах?

МАРІЧКА: То правда... Але дорога далека.

КАСУНЯ: Нам не спішно. Поволеньки, з паличкою в руці, зайду до нашого Тюдева. Хай Бог тебе має в своїй опіці, Марічко, і дасть тобі гарного жениха!

МАРІЧКА: Ви не зачекаєте на Марину?

КАСУНЯ: Я не люблю прощань. Скажи Марині, що я їй даю своє благословення. І щоб не плакала за мною, бо я завжди буду думками з нею. А як мене не стане, то моя душа буде кружляти довкола неї як голубка довкола голубника, як галка довкола дзвіниці. Ходи, Маланко! Доки сонце світить, рушаймо в дорогу. *(Марічка цілує Касуню в руку. Касуня голубить її голову й відходить з Маланкою. Марічка дивиться в слід за ними)*.

Ява 8

Дівчата на передсценні плетуть вінок.

ДІВЧАТА:

Вінки з калини,
Вінки та з рути,
Кожна стеблина —
То мед отрути.

Перший дружини
Собі шукає,
Другий то рине,
То потопає.

Третій віночок —
Ласка та горе:
О полуночі
Пливе за море.

1988 р.

Ріо-де-Жанейро—Нью-Йорк

ІЗ ПЕРШИХ ПОДОРОЖЕЙ НАШИХ ПРЕДКІВ ДО СВЯТОЇ ЗЕМЛІ УРИВКИ З ТВОРУ: ЖИТТЯ І МАНДРІВКА ДАНИЛА, ІГУМЕНА РУСЬКОЇ ЗЕМЛІ

Данило Паломник

У цей ювілейний рік тисячоліття християнства, коли багато українців їздить на різні проші — цікаво читати як наші предки відбували і сприймали такі мандрівки. Ігумен Данило, з Чернігівщини (з-над річки Снови), дає доволі деталізовану розповідь про свою паломницьку подорож до Святої Землі і перебування там продовж двох років (1106-1108).

Своїм характером це цікавий опис побуту ігумена Данила та цілої його "дружини" у Святій Землі, де він, відвідував місця, згадані у Святому Письмі чи в апокрифічній літературі (Євангеліє Якова) і поклонявся їм. Твір цей уважається цінним і для топографії Палестини тих часів. Задля того, мабуть, перекладено було його на різні мови: грецьку, німецьку і французьку. Збереглося приблизно 100 списків цього твору, зроблених у 15-19 ст. Як твір української давньої літератури доби Київської Русі, цей опис подорожі дає певну відбитку культурного прояву тодішньої освіченої верхівки суспільства і її настанови: ігумен Данило проводить своє паломництво не від себе самого, а від Руської землі і ставить ляппаду на гробі Христовім за князів руських і за Русь.

*

Це я, недостойний ігумен Данило (Данил) з Руської землі, гірший від усіх ченців, пригнічений багатьма гріхами, недосконалий у всякому ділі доброму, будучи під спонукою думки своєї і через нетерпіння своє, забажав бачити святий город Єрусалим і землю обітованну. І з ласки Божої я дійшов до святого города Єрусалиму і побачив святі місця; я обійшов усю землю галилейську і довкруги святого города Єрусалиму ходив по святих місцях, куди Христос Бог наш походив своїми ногами і де великі чудеса показав по місцях тих святих. І все це я бачив очима своїми грішними; показав мені предобрий Бог те, чого я жадав продовж довгих днів думкою мою.

Браття і отці, панове мої, простіть мені грішному й не осудіть

Переклад *Наталії Ішук-Пазуняк* з мови оригіналу зроблений на основі тексту з *Хрестоматії давньої української літератури* Олександра Білецького. В-во "Радянська школа" (Київ, 1967). Текст в "Хрестоматії" взятий з видання — *Палестинский сборник*, т. 1, вид. 3, СПб, 1885. Повна назва твору: *Житъе и хождение Данила, Русьскыя земли игумена*.

мій убогий ум і грубість мою, що я писав про святий город Єрусалим і про ту благу землю і про подорож до святих місць. Тому що той, хто йшов шляхом цим із страхом Божим і покорою, не позбавиться милости Божої ніколи вже. Я ж негідно йшов по путі цій святий, у лінивстві своїм і слабості, і в п'янстві, і негідно поведив себе. Але все ж я надіявся на милосердя Боже і на молитву вашу, щоб мені простив Христос Бог мої согрішення безчисленні, щоб я описав цю путь і місця ті святі, не величаючись подорожжю цією, щоб наче б я щось добре вдіяв на путі цій, нехай не буде цього: бо нічого доброго я не створив на путі цій; але описав усе це ради любови до святих місць цих, усе, що бачив очима своїми; щоб не пішло у забуття те, що Бог дав мені недостойному узріти. Я побоявся, щоб не стати отим рабом лінивим, що заховав талант пана свого і не примножив прибутками; тож написав це віруючих ради. Бо ті, хто, почувши про місця ті святі, полинули б душею і мислю своєю до місць тих святих, то й вони приймуть від Бога нагороду, рівну з тими, які самі прийдуть на місця ті святі. Бо багато є таких добрих людей, що, будучи дома, на місцях своїх, думкою своєю і ділами милостині для убогих і доброчинством своїм, досягають місць цих святих і велику нагороду приймуть від Бога і Спаса нашого Ісуса Христа. А є багато таких, що прибувають на ці святі місця і до святого города Єрусалиму, та вивишившись в умі своїм, а нічого доброго не вдіявши, самі позбавляють себе нагороди за труд свій, а перший з них — я.

Багато є таких, що ходили до святого города Єрусалиму і знову підуть туди ж, багато добра не побачивши, в порожні й скоро, а цієї подорожі не можна здійснити швидко, ані мимохідь подолати того нема змоги, на всіх тих святих місцях і в городі, і поза його межами.

Про Єрусалим і про Лавру

Я, недостойний ігумен Данило, прийшовши в Єрусалим, пробув там 16 місяців в Лаврі Св. Сави і тому міг багато походити і дослідити всі ті святі місця. Неможливо ж без доброго провідника і без знання мови дослідити й оглянути всі святі місця. А що у мене було дещо із моїх мізерних засобів, я давав з того людям, що добре знали всі святі місця у городі і поза городом, щоб усе мені добре показали, так то й сталося. І допоміг мені Бог знайти в лаврі мужа святого і старого літами й вельми книжного. І тому святому мужеві Бог оселив в серці любов до мене мізерного, і він добре показав усі ті місця святі — і в Єрусалимі, і в усій тій землі; він водив мене і до Тиверіядського моря, і до Фавори, і до Назарету, і до Хеврона, і до Йордану, і по всіх тих місцях поведив мене й

потрудився наді мною із самої любови. І інших святих місць я бачив багато, про що я дальше скажу.

Про Єрусалим

Святий город Єрусалим положений в дебрах, коло нього гори кам'янисті й високі. А тільки як приблизитись до города, видніє спочатку стовп Давидів, а потім, дещо пройшовши, можна бачити Елеонську гору, і Святеє Святих, і церкву Воскресення, де є гріб Господній, а дальше — видно увесь город. І тут є плоска гора, в сторону від шляху, як іти далі, поблизу города Єрусалиму; на тій горі всі люди зсідають з коней і кладуть хресні поклони, поклоняються, бачачи город, святому воскресенню. І огортає тоді радість велика кожного християнина, що побачив святий город Єрусалим, і буває тут, що сльозу пролле віруюча людина. Ніхто не може не прослезитись, побачивши вимріяну ту землю і місця святи, де Христос Бог наш перетерпів страсті ради нас грішних. І йдуть усі пішки з великою радістю до города Єрусалиму. І тут, при шляху, по ліву руку, є церква святого первомученика Стефана; на тому місці юдеї укаменували первомученика Стефана; тут і гріб його. Є тут кам'яна гора — плоска; вона осіла від розп'яття Христового, і назвали її адом; є вона поблизу мурів города на відстані кинутого каменя. І потім входять у святий город Єрусалим усі люди з радістю великою через ворота, що є близько від Давидового стовпа; ці ворота є в напрямі до Вифлиєму, тут же і ворота Веніямінові. Як уже увійти в город, то дорога йде прямо, з тим, що Святая Святих є по праву руку, а храм Святого Воскресення по ліву руку, де гріб Господень.

Про церкву Воскресення Господнього

Церква Воскресення видом своїм кругла, звідусіль похила і вздовж і вшир має 30 сажнів. В нутрі вона простора, а нагорі (будови) живе патріарх. А від дверей гробу до стіни великого вівтаря 12 сажнів. Тут, на зовні стіни, за вівтарем, є пуп землі; над ним збудована комірка, а вгорі зображений Христос (виконано мусією) з написом: "П'яддю моєю Я зміряв небо і землю".

Про місце на землі, де був розп'ятий Христос

Від пупа земного до розп'яття Господнього і до самого краю — є 12 сажнів. Розп'яття Господнє повернуте лицем на Схід, це

високо на камені, вище списа. Камінь же той був круглий як малий горбок. Посеред того каменя, на самому верху, просічена щілина на лікоть в глибину, а в ширину в промірі цей круг менше п'яді, і сюди вставлено було хрест Господній. На споді під тим каменем лежить голова первосотвореного Адама; а в час розп'яття, коли Господь наш Ісус Христос віддав духа на хресті, тоді роздерлася завіса храму, і камінь розтріснувся над головою Адамовою, і тією щілиною стікала кров і вода із ребр Господніх на голову Адамову і омила собою усі гріхи роду людського. І щілина та є на камені і до сього дня; і видно це знам'я чесне по правій стороні розп'яття Господнього.

Про Йордан

Йордан ріка тече бисто, береги ж його вельми круті, а з цього боку — пологі. А вода його мутна і солодка дуже, і не можуть досита напитись ті, що п'ють ту святу воду; нема від неї ні болю, ні не шкодить череву людини. У всьому подібний Йордан до ріки Снови, і щодо ширини, і щодо глибини, і вельми круто і бисто тече, як ріка Снов. А завглибшки — чотири сажні посередині самої купелі, як я сам переконався і змірив, бо перебрів на другий бік Йордану і багато походив по березі його. Завширшки Йордан — як ріка Снов при усті. А є по цім боці Йордану, купелі тієї, неначе ліс невеликий, дерева невисокі, схожі на верби; вище купелі тої на березі йорданським стоїть немов лози багато, але це не наша лоза, а наче кизилловий чагарник; є тут і тростини багато; оболоння має таке, як ріка Снов. Тварин тут багато, є й диких вепрів маса, і барсів є багато, є ж тут і льви.

На протилежнім боці Йордану є високі кам'яні гори, здаля від Йордану; а під тими горами, є інші гори поблизу, білі, і ті — близько Йордану. Це є земля Заулова і Нефоалімська на протилежнім боці Йордану.

Про печеру пророка Ілії

А тут близько є ще і друга печера, де жив пророк Ілія з учеником своїм Єлисеєм. І все те бачив я, з ласки Божої, очима своїми грішними й недостойними. І сподобив мене Бог тричі бути на святім Йордані, і на сам празник Водохреща я був на Йордані і бачив благодать Божу, що сходить на води йорданські; і багато народу прийшло тоді до води; всю ніч тут чудовий спів лунає і світ безліч горить, а хрещення води відбувається опівночі; тоді бо і Дух Святий сходить на води йорданські, і гідні й добрі люди це бачать,

а всі народи нічого не бачать, тільки серце кожного християнина радістю і веселістю сповняється, і кажуть завжди: "Во Йордані хрестився Ти, Господи". Тоді люди всі в воді хрестяться, опівночі, у Йорданській ріці так, як і Христос опівночі хрестився. І є тут гора, висока дуже, з другого боку Йордану; видно її звідусіль здалека; на тій горі помер пророк Мойсей, побачивши землю обітованну.

*

Дальший текст згадує також, як ігумен пішов у Велику П'ятницю до князя Балдуїна просити дозволу, щоб поставити лямпу над гробом Ісуса Христа та як сталося чудо, і як вогонь зійшов у Великодню ніч і запалив лямпу від Руської землі, в той час, коли з латинських, фрязьких, лямп жадна не запалилася.

ДУХОВНІ ДЖЕРЕЛА І ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Євген Сверстюк

Задумуючись над первинним руслом нашої великої ріки, загарашеної уже на сьогодні застарілими експериментальними спорудами нашого віку, я згадую працю академіка Білецького "Українська література серед інших слов'янських літератур". Нині ця стаття читається вже з поблажливістю: надто тяжіла над автором прийнята схема, надто позначилася печать мертвого часу. На ту пору це була цікава стаття, але й тоді я волів би послухати, що говориме на цю тему Олександр Білецький за чаєм...

Було в цій публікації (1958 р.) шось від гордості за нашу літературу (адже за підручниками вона просто агітково-викривальна і провінційно-наслідувальна), про що свідчить сама назва. Але говорити про українську літературу в пляні порівняння і протиставлення, вирізнення її самобутності було не прийнято, було навіть небезпечно.

Мені хотілося б сьогодні подати цю тему трохи в іншому аспекті. Тепер момент гордості не актуальний, як на мій погляд. Нині нас хвилює питання, — може фатальне на історичному перехресті, — про долю української культури і мови, про українську молодь, про місце нашої літератури в духовному житті сучасної молоді, дітей, які підростають у нинішній атмосфері і кажуть своїм батькам: "Нам это скучно". Дійсно, у нас немає Дюма, немає романтики індивідуалізму *Героя нашого часу*. В нас немає (правда, не знаю, чи тепер цікаво молоді) *Злочину і кари*, немає *Війни і миру*. Але в англійській літературі їх теж немає. І в німецькій їх немає. Натомість у нас є шось таке, чого немає ні в російській, ні в німецькій, ні в французькій літературах. Це надто примітивний підхід до справи, споживацтво на міру недорозвиненого смаку: "це скучно" чи "не скучно", "мені нудно, давайте мене розважайте", "давайте мені шось гостре". У нас просто немає виховання!

Візьмімо пересічних батька — матір, у яких росте дитина. На відміну від предків минулого віку, вони мають середню освіту. Але чи зможуть вони перелити в свою дитину чари рідної мови? Красу рідної пісні? Легенду про подвиг національних наших героїв, що відстоювали честь і обличчя свого народу? Чи зможуть вони виховати людську гідність так, щоб дитина змалку знала

азбучні істини: з якого вона кореня і який корінь їй плекати, щоб рости духовно здоровою? Як і для чого жили, за що боролися їх предки? Чому вони так зневажали яничарів, покручів, перевертнів, які цуралися свого роду, своїх святинь, своєї мови, і воліли йти наймитами і жебраками до сусідів, щоб вислужитися на маленького пана... Чи можуть нинішні молоді батьки дати дітям приклад високої гідності?

Що я маю на увазі, коли говорю про контекст рідної культури? Звичайно, є великі моря світової культури. Але хто їх перепливе? Людина живе на березі своєї ріки, і світ відкривається їй з рідної хати. Якщо вона не знатиме своєї ріки, свого берега, своєї хати, а все говоритиме про сусідів і далекий світ — це буде поверховий базіка. Скільки у нас таких базік? Ще про історію російських царів вони можуть поговорити, але про власну історію — мало хто... Світова культура складається з національних, і кожна національна культура — це органічне породження, розгалужене в різних сферах, з одного коріння. З одного коріння Харківщини, Полтавщини, Київщини вирости Сковорода, Квітка, Гоголь, Гнідич, Капніст, Щепкін, Семен Гулак-Артемівський, Остроградський, Тарас Шевченко, Микола Лисенко і сотні інших, напоєні тими соками, наповнені пісню, виховані в кліматі тієї землі, в її традиціях.

Було б вельми цікаво намалювати карту цього коріння з відомих і менш відомих імен з різних міст і сіл від Карпат до Кубані. Не минаючи козака Чайки, козачки Розумихи, князів Волконських — Репніних, сотні і тисячі акліматизованих у Петербурзі, Москві та інших центрах імперії корінців — більш чи менш приглушених і не обов'язково національно вирізнених. Бо то ще питання, хто виражає народне єство — обдарований рідним краєм художник чи поет російськомовний, польськомовний, англомовний, а чи пересічність, яка звично користується в розмові і на письмі українською мовою.

Йдеться зовсім не про те, щоб похизуватися чи виставити рахунок, чи вилучити фігуру з контексту тієї культури, куди вона вписалася. Йдеться про мету чисто пізнавальну: як плодоносило українське дерево в різні часи, в умовах різної акліматизації? Бо щоб там не говорили про російського філософа і поета Володимира Соловйова, в його корінні кожного зацікавить не так батько, офіційний російський історик, як обдарована, співуча, містично настроєна мати — українка, родичка Григорія Сковороди.

Навколокультурні фокусники з ножицями в руках кроють мозаїку: Пушкін, Бєлінський, Глінка, Чайковський, Шевченко, Чернишевський... Таку павутину можна снувати, як бальзаківський Вотрен — без кінця. Ми вкраплюємо українські імена в російський традиційний контекст так, як спритний лектор вставляє українські вирази в російську лекцію. У вухах тріщить, а в серці порожньо. Тріск на поверхні явищ. Запитаймо господаря про клімат і рослини, про ареал

і рослини, про те, що, де, коли "любить рости". Простий неписьменний дідусь міг нам дати більше живої мудрости, ніж ціла школа. Нездарма колись казали приказку: "В село по розум, у місто по гроші".

Нам важливо знати, що наша література має, що вона нам дає, що вона повинна дати нашим дітям. І чим вона дійсно вирізняється серед інших літератур світу. А, отже, чим і ми самі вирізняємося серед інших народів світу. І чи відповідає наша література, наша культура нашим духовним запитам і нашій натурі. От що мені хотілося б зачепити в нашій розмові — що не зачеплене у статті О. Білецького.

Нині ми стоїмо знов у позиції самозахисту перед чужими і своїми. Питання самозахисту завше стояло перед нами, і завжди був дуже активний наступ на наше право бути собою. В різні часи цей наступ був різний, часом він був скаженим, часом був ліберальним, але він завжди був. Досить згадати, що у спогадах П. Тичини, що друкувалися в *Літературній Україні* ("Щоденники П. Тичини"), розповідається, як на суботах Коцюбинський розповів про свої розмови з російською інтелігенцією на Капрі. Всі знаємо, що Коцюбинський гостював у Горького на Капрі, і знаємо, що у Горького гостювали не монархісти, може не всі соціал-демократи, але ліберали, не реакціонери. І ось Коцюбинський розповідав, як цілу ніч йшла тяжка суперечка одного проти всіх: чи має право українська мова на існування, чи ні?! Наступали зі своїми запереченнями не якісь жандарми, з обов'язку служби, а емігранти — політичні, вільнодумці, носії демократичної ідеї. Наступ на Коцюбинського — це лише момент, який мені згадався...

Нині ми змушені відстоювати себе і перед своїми дітьми, тому що наші діти виховані в контексті російської культури, в контексті сучасних біжучих цінностей, які — треба прямо сказати — є дуже тимчасовими і дуже далекими від справжніх. Нині вже у телевізійній передачі білоруський письменник Василь Биков з сумом визнає, що наша молодь не цікавиться такими великими речами, як честь, порядність, самопожертвування. Це нині не престижно. Що ж може дати тим бідним українська література? Я думаю, що вона їм щось може дати тільки тоді, коли їх підготувати до сприймання чогось чистого, чогось джерельного. Для дикунів завжди чужі скляні блискітки значили більше, ніж їх власні дорогоцінності. Вони дуже часто міняли перли на скляні прикраси. А наша молодь нині дуже схожа на розцяцькованого прикрасами дикуна. Вона не підготована до того, щоб зрозуміти джерельні наші цінності. У школі подавали нашим дітям нашу мову і літературу без належної гідности, без самоповаги, без великої синівської любови, подавали рабською, байдужою мовою програм і підручників. Діти збайдужіли до своєї духовної спадщини і з голодним газардом накинулися на

те, що вітер несе, що модне, що реклямується.. Чужа мода падає не на власний національний культивований ґрунт, а в порожнечу і негативне відштовхування від свого... Коли чогось не знаєш, тобі здається, що його і нема. Отже, справа не в тому, що наш історичний образ порівняно мало привабливий...

Народе мій замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожжі
(*І. Франко*)

І де ми сили беремо
Тягти віки своє ярмо,
Ворожі сльози утирати
І посміхатися крізь ґрати?
(*О. Олесь*)

Відрадніше ми виглядаємо в очах чужих:

На светские цепи,
На блеск утомительный бала
Цветушие степи
Украины она променяла.
И, следуя строго
Печальной отчизны примеру,
В надежде на Бога
Хранит она детскую веру;
Как племя родное,
У чуждых опоры не просит
И в гордом покое
Насмешку и зло переносит.
(*М. Лермонтов*)

Можна було б навести відрадні сторінки з російської клясики, де переселенці з України в пошуках землі і життя за тридев'ять земель зберігають печатку етнічної культури, господарності і духовності і тим вирізняються серед чужих народів. Але то треба поважати себе і любити своє, щоб вчитуватися у ті сторінки, шукати їх, докопуватися до своєї суті. Взагалі, можна б було багато знайти таких оцінок, де добачається якась глибинна наша якість, а не просто наш стан.

Але тепер ідеться не про це. Що справді в нашій духовності нас вирізняє серед інших народів? Звичайно, це питання спірне, так само як спірним є питання про психологію нації. І дуже обережно про це говорять. На всі чесноти знайдеться багато претендентів, і на всі вади знайдеться багато аргументів і пояснень. Мо-

же, найбільш вірними такими історичними і етнічними спостереженнями можуть поділитися автори, крєвно приналежні до двох різних націй. Як, наприклад, Микола Костомаров. Але ж ми знаємо, що коли російський державний патріотизм ще допуслав публікацію знаменитої праці Костомарова "Дві руські народності" (1861 р.) — задля поваги до великого наукового авторитету її автора, то наш "інтернаціоналізм" відреагував на цю давню хрестоматійну річ емоційно і алергійно. Задля ясности мусимо сказати, що Костомаров не вмів писати обережно. Він характеризував методом зіставлення фактів і протиставлення. "В українсько-руській натурі не було нічого насильницького, нівелюючого, не було політики, не було холодного розрахунку, сталости на шляху до визначеної цілі". Він виділяє в українстві начала демократизму й індивідуалізму, сильний релігійний і естетичний елемент, простежує примат ідеалів волі, гідности, чести і позбавленої догматизму віри, зумовленої поетичним ладом і духовним складом натури.

Є одна безперечна особливість нашої культури: вона не принесена з чужого поля, вона йде від свого давнього джерела, відчутного і невидимого, що пізнається відчуттям рідної землі і відчуттям неба. Те джерело Сковорода бачить в єдності трьох світів: макросвіту, мікросвіту і світу Біблії. Від самовираження та від того третього світу йде наша культура більшою мірою, ніж будь-яка культура, мені відома.

Не слід забувати, що в імені Сковорода ми часто вбачаємо ніби підсумок великого середньовічного етапу нашої культури, нашої духовности. Ми не називаємо десятків і сотень імен, які творили духовну і світську літературу мовою руською книжною, латинською, польською... Часто ім'я Сковорода для нас ніби символ узагальнюючий. Але в яскравій постаті.

Ні в кого немає такої феноменальної постаті — ніби блаженного, ніби дивака, — такої незалежної постаті, як мандрівний філософ Сковорода. І ніхто не може похвалитися, маючи дуже багато прекрасних філософів, отакою простою мудрістю, яка зуміла поєднатися з етикою особистого життя. Це надзвичайно важливо — підтверджувати своїм життям ті ідеали, які ти утверджуєш своєю проповіддю.

В європейській літературі завелася навіть тенденція ставити ці питання окремо. Одна справа — життя письменника, це його особиста справа. Наша справа — його творчість. Звичайно і так можна. Раз це є, то це реальність. Але дуже важливо, надзвичайно важливо для того, щоб сіяти насіння, сіяти його особистим прикладом. І написати на своїй могилі: "Світ ловив мене, але не впіймав".

Дуже важливо знати все, всі віяння свого часу, а час був цікавий — до французьких просвітителів-вільнодумців залицялися на-

віть королі й царі. Але важливіше відсіяти від усіх наймодніших ві-
янь оте, що є джерельне і справжнє, і написати замість чогось дуже
вільнодумного і дуже модного "Сад божественних пісень"! До
речі, в "Божественних піснях" Сковорода сама назва містить пояс-
нення джерел. Сковорода був проти шукання мудрости в світах.
Вона знайдена. Мудрість одна — об'явлена Духом Святим.
Мудрість є у Святому Письмі. Ми маємо цілі томи розумувань —
більш багатослівні, менш багатослівні, більш сміливі, менш сміливі.
Розсудок дає широку панораму світу. Далі він поступається місцем
розумові. Розум вибирає між різними пристрастями, тенденціями,
ідеями. Вольтеріяниці впивалися грою розуму — вони творили
культ розуму і... зневажали мудрість. Мудрість — це той етап, до
якого треба дорости тільки в світі духовности. Тільки в світі тих
великих християнських цінностей, на яких тримається наша куль-
тура. Це поділ загальновідомий — розсудок, розум і мудрість. Він
приходить через філософію Гегеля — Канта. Дуже просто сформу-
лював це на одній сторінці, як азбуку, Гоголь. Я хотів підкреслити,
що Сковорода проповідував саме мудрість, його "Сад божествен-
них пісень" зріс з цієї мудрости священних книг. І його кожна пісня
прояснює, пророкує це зерно в контексті сучасних образів, у контек-
сті часу:

людині дух безодні, вище неба, глибше вод,
і його не втішать жодні хвилі втіх і насолод.

Дуже близький до нього в тій традиції і Шевченко. Ми в школі
звикли, що Шевченкові епіграфи — це щось одне, твори — це щось
інше. Ну, скажімо, — "Дух істини, єгоже мір не може прийати, яко
не відіт єго, ніже знаєт єго". Епіграф до поеми "Сон". Це одне з
найглибших місць Євангелія. І одне з найглибших мотивувань,
чому Шевченко не приймає того освяченого законом світу. Було це
питання зовсім не другорядне. Бо існує імперія, існують закони,
існує вся державна сила, і треба цю силу приймати як реальність.
Але коли ти ту силу заперечуєш, то зовсім не тому, що вона тобі
просто не подобається. Ти мусиш виходити з якогось вищого прин-
ципу. Ось той принцип, з якого виходив Шевченко: "Дух істини,
якого світ не може прийняти". Оця глибинна духовність, яка бере
джерело у Святому Письмі, є характерною ознакою творчости най-
більших постатей в українській літературі.

Ось ми говоримо, наприклад, про світові мотиви в українській
літературі чи в будь-якій літературі. Наші літературознавці люблять
підіймати такі мотиви — світовий сюжет Дон Жуана, Фауста, моти-
ви Богоборства, мотиви індивідуалізму. Називають дух соціально- і
національно-визвольної боротьби, не заглиблюючись при цьому в
сєнс офірного ідеалізму. Рідше вони наважуються називати пророчі

мотиви, мотиви каяття, мотиви офірності і всепрошення, бо ці фрукти не ростуть у квітучих садах матеріалізму. А поширений мотив материнства стає світовим тоді, коли він піднімається до святости Богородиці, як у Шевченковій "Марії".

Так, це — Біблія.

Ми просто відвикли від цього великого поняття. У нас в Києві немає того екскурсовода, який в Ермітажі серед сотні дітей виділив підготовлених:

— Хто з вас читав Біблію? — запитав він екскурсію. Небагато дітей підняли руки. — Добре. Залишайтеся, а решта йдїть гуляти! Я буду їм показувати картини, яких ви не зрозумїєте. Цей світ покищо не для вас...

Те ж саме і справжня література. Якщо хтось не знає цих зерен, то він просто не готовий до такої літератури. Він готовий на близькі житейські образи, готовий на ефектні фабули. А там — поверхи виші.

Візьмімо великі імена нашої літератури. Через кожду велику творчість проходить оте джерело духовности. Можна, правда, поставити запитання: як же з Лесею Українкою? Біблійні сюжети є в її драмах, наприклад, "На полі крові", "В домі роботи, в країні неволі", "Вавілонський полон". Релігійні мотиви як світові сюжети і образи їй не чужі. Але згадаймо "В катакомбах". Чи передається релігійний дух у її творах? Це питання дуже непросте. Я сказав би, що Леся Українка виросла на цих давніх традиціях, глибинних традиціях, високий дух у ній світиться, але сама вона була під впливом нових віянь, нових течій і працювала в іншому руслі. Треба нам ясно усвідомити, що кінець 19-20 ст. — вік соціалістичних і атеїстичних ідей, вік шукань нової істини. І дуже мало хто тоді шукав у старих руслах. І особливо мало хто шукав в ділянці релігії з-посеред поетів нації поневоленої. Тому що шукали нової дороги і активної праці, активної боротьби. А дорога, яка веде від релігії, була цілком заповнена казенними фігурками від російської православної церкви. І численна армія казенних служителів переконала народ, що все гаразд, шукати нічого і всякі дороги і пошуки виходу неактуальні і неможливі — "опасные мечтания".

Так от, Леся Українка жила дуже великою мірою в тій же давній духовній традиції, і, як сказав, у своїй духовній одержимості вона ще більш духовна, ніж її сучасники. Але у своїх пошуках доріг вона далека від культивування релігійних мотивів, і світло її духовности, мені здається, можна було б порівняти зі світлом погаслої зорі, яка світить і ще дуже довго світитиме отим самим джерелом, але зорі вже нема. Першому поколінню це не страшно. А що буде через кілька поколінь? Таке запитання було б дуже цікаво поставити самій Лесі Українці. Що буде через два-три покоління? Не знаю, чи таке питання стояло перед нею. Можливо, було несвоє-

часно ставити, коли гостро стояло питання "Що робити вже сьогодні?".

Ще складніше було у Франка — учасника соціалістичного руху з молодих років. У школі нині вивчають його студентський соціалістичний вірш-деклярацію "Товаришам із тюрми", але не вивчають поему "Мойсей", за яку Франка висували кандидатом на Нобелівську премію. Поема безпрецедентна у світовій літературі — не із-за теми (тема якраз традиційна), а із-за того, що Франко трактує цю тему так глибоко особисто і пише кров'ю свого серця, промовляючи устами пророка:

Я ж весь труд, я весь піт тобі дав
У незламнім завзятті,
І підеш ти в мандрівку століть
З мого духа печаттю.

Усі спокуси віку перейшов Франко для того, щоб пройти книгу сумної філософії світу, а потім повернутися знов до народної духовної традиції і висловити її мовою 20 віку, в контексті загальнолюдських здобутків, і приєднатися до Шевченка: "Моліться Богові одному...".

Я хотів би у зв'язку з джерелами зупинитися на такому феноменальному явищі української історії, української духовності як велика літературна трійця і Кирило-Методіївське братство. Костома-ров, Куліш і Шевченко — така була послідовність їх членства у братстві. Це явище надзвичайно цікаве, явище, якого ми не осмислили ще. Кирило-Методіївське братство, 1847 рік.

Пригадуєте другий політичний процес, що мав місце в 1847 р. — процес петрашевців? Пригадуєте основний документ, який був предметом звинувачення, зокрема Достоєвського? За поширення якої речі Достоєвський отримав вирок — смертну кару? За поширення відомого атеїстичного листа Белінського до Гоголя. Це джерельний документ російського нігілізму, патос заперечення, з якого у сибірських снігах повільно народжувалися всі біси Достоєвського.

Вузол глибоко символічний. У світі завирували приховані течії, заносилося на революцію 1848 р. Оживали в кожній країні старі джерела. Гоголь був на еміграції, був у тій Європі, яка визріла до повстань і революцій. Але бродили в ньому не європейські гасла, а давні начала, винесені пам'яттю дитинства. У 1847 р. виходить його книга духовних тривог і роздумів *Вибрані місця...* І в той же самий час створюється Кирило-Методіївське братство чи, у всякому разі, розкривається конспіративна політична організація Братство Кирила і Methodія. Це братство, як говорить уже сама його назва, було культурно-освітнім на християнській основі. Але у сво-

їй опозиційності, у своїй антиімперській, антисамодержавній сутності воно йшло незрівнянно далі за петрашевців. Його програма дуже співзвучна з "Книгами" Адама Міцкевича.

Весна — тайна дрозх пронімає народи,
Мабуть, благодатна хвиля надходить.
(І. Франко)

І в силу вікової традиції, і в силу спільності долі поневолених, та революційна весна мала багато спільного у сприйманні українців і поляків. Нічого і говорити, що це відлунює в перегуку великих національних поетів. Міцкевич важив для Шевченка незрівняно більше, ніж, наприклад, Пушкін. Вплив польської політичної пропаганди періоду боротьби за волю (1830, 1848) відчула на собі українська інтелігенція, що об'єдналася у Братстві Кирила і Methodія. Позначився цей вплив і на програмових документах братства. Ось звернення, написане Костомаровим до братів-слов'ян:

Браття Великоруси і Поляки!

Це говорить до вас Україна, вбога сестра ваша, котру ви розіп'яли й розшарпали і котра не пам'ятає зла і жалкує разом з вами над вашою лихою годиною, і готова проливати кров дітей своїх за вашу свободу. Прочитайте це братнє послання, обміркуйте важну справу нашого спільного рятунку. Повстаньте зі сну та дрімоти, зниште в серцях ваших нерозумну ненависть один до одного, розпалену царями й панами на спільну гибель нашої свободи, засоромтесь ярма, що тяжить над вашими плечима, засоромтесь свого власного зіпсуття, прокляніть святокрадські імена земного царя і земного пана, виженіть із ваших умів дух невір'я, занесений німецькими і романськими племенами. Дух запеклости, вдмукнений татарами. Перейміться властивою слов'янам любов'ю до людства. Згадайте також про ваших братів, що мучаться і в шовкових ланцюгах німецьких, і в кігтях турецьких, і хай буде ціллю життя і діяльності кожного з вас: "Слов'янський союз, загальна рівність, братерство, мир і любов Господа нашого Ісуса Христа. Амінь".

Ще один уривок з програмних документів Кирило-Methodіївського братства, уривок, який прямо нам показує і дороги, які вели Шевченка без манівців до вселюдських ідеалів:

Христова релігія дала світові новий моральний дух, котрим він не був перейнятий досі. Спаситель відкрив людству любов, мир і свободу. Рівність для всіх і братерство всіх народів — нові цілі, вказані народам для здійснення в них великої ідеї людської єдності.

"Велика ідея єдності світу" — це те, що стоїть нині перед на-

ми. Нині, у зв'язку з порізненістю світу ідеологічним антагонізмом і загрозою самознищення. Ця ідея в прямій формі була сформульована тоді. І небезпека роз'єднаності була сформульована в цьому самому програмовому документі. Ми тепер відкриваємо в Альберта Швайцера його основну ідею — богоговіння перед життям, його ідеї про найвищий дар, священний дар — життя. А ось кирило-методіївці: "Найбільший дар Божий — народне життя". Саме народне життя. Життя джерел. З його духом, ідеєю, його ціллю, до якої воно повинно простувати. Любити і оберігати життя своє, щадити і не пригнічувати чужого — це святий обов'язок людини і народу, що досяг уже моральної самосвідомості та ясності свого призначення.

Але "панує деспот — кат над трьома народами слов'янськими, псує—калічить"... "І голос України одізвався в Московщині, коли після смерти царя Олександра хотіли руські прогнати царя і панство і установити Річ Посполиту і слов'ян поєднати по образу Іпостасей Божественних — нерозділимо і незмісимо; а сього Україна ще 200 р. до того хотіла"... "І Україна буде непідлеглою Річці Посполитою в союзі слов'янським", "і не буде ні царя, ні князя, ні кріпака"...

Цей політичний радикалізм не пов'язувався з насильницькими кривавими методами (зло породжує зло), а ґрунтувався на вірі у визрівання посіяних добрих начал, на вірі в народ. "Україна завжди держалась Закону Божого... Ні в одній стороні на світі так широко не моляться Богу, ніде муж так не любив своєї жони, а діти своїх батьків"... У розвитку республіканських і релігійних начал уявлявся ґрунт для майбутнього.

Гоголь — українець, людина українських традицій. Незалежно від того, чи він переписував у дитинстві Сковороду чи тільки про нього чув, він знав дух свого краю. Ось ідея, яка єднає кирило-методіївців і Гоголя: "Немає другого царя, тільки один цар — Небесний Утішитель. Хоч люди і поробили собі царів". Це дуже цікаве явище, коли глибока духовність іде знизу, з усіх каналів, перекритих і не перекритих, тих що люди бачать і не бачать. Наші моральні цінності — Істина, Добро, Краса — в різні часи змінювалися місцями. На своєму історичному перехресті, де істина була дуже затерта, Достоєвський вигукнув: "Краса врятує світ"...

Кирило-методіївці обрали євангельські слова: "Узнайте, уразуйте істину, і істина спасе вас"...

Що є істина? Це є цінність найбільша, тому її найважче досягнути.

Є у Бердяєва така стаття "Філософська істина і інтелігентська правда". Це поняття він добре роз'яснює на цінностях російської культури — що таке філософська істина і як вона була страшенно посоромлена, ця істина, і витіснена інтелігентською правдою на по-

требу дня. Кожен, хто виступав з великою джерельною істиною, вважався ретроградом, бо це осторонь і ніби проти народололюбних ідей, проти визвольних ідей. А що таке визвольна ідея? На чому вона заснована? В чому вона реалізується — зміна установ з участю тих самих людей? Зміна законів, які споконвічно не виконуються? Зміна гасел чи, як каже Гоголь, — зміна вивісок? Зміна вірувань на протилежні?

Ой, це занадто невидні і легкі зміни... Справжні зміни починаються з визрівання самої людини, з нагромадженням добрих начал любови, ушляхетнення серця. "Ми звільнимось від зовнішнього гніту лише тоді, коли звільнимось від внутрішнього рабства, тобто покладемо на себе відповідальність і перестанемо звинувачувати у всьому зовнішні сили" (М. Бердяєв).

Ось як трактують визволення *Книги битія українського народу*. "Але тільки там свобода, де дух Христа". "Бо нема свободи без віри".

В цьому ідеалізмі сходяться київські братчики і Гоголь. Бо попри декларовану лояльність він виношував теж задум пробудити Росію і всіх слов'ян на духовній християнській основі, поставити велику грішницю на сповідь, відвести її з дороги завоювань на дорогу каяття і служіння Правді, нагадати, що "Єдина служба на землі є служба Богові". Гоголь не дражнив влади, більше того, — підтримував. Але в межах тієї влади він готував духовну революцію проти царя земного. До речі, на думку Бердяєва, три найбільші винуватці падіння царизму — Гоголь, Достоевський, Толстой...

У 1847 р. Белінський пише відкритого листа до Гоголя і приватного листа до Боткіна. У них спільний момент: безпардонна нігілістична реакція на християнську проповідь Гоголя і ще нетерпиміша на викрите жандармами Кирило-Методіївська братство. Сюди можна додати його раніший злий відгук на Шевченкові "Гайдамаки" (у яких теж проповідь християнського братання слов'ян) — і постає образ войовничого неприйняття позитивних начал духовної традиції, в якій український етнос уявляв собі визволення і оновлення життя. З фрази "Якби я був на місці государя, я дав би йому не менше" напрошується висновок, що політичний радикалізм критика, схильного судити, і суворо судити, перекривався антагонізмом начал: йому легше було уявити себе на місці государя, ніж на місці поета, політичного в'язня Шевченка. Характерна деталь: великий критик обурюється, що через цей "хохлацький лібералізм" цензура згярячу заборонила переклади невинних французьких книжок...

От тобі і цінності! У свій скандальний знаменитий книжці *Вибрані місця з листування з друзями* Гоголь дуже просив: "Я молю вас — прочитайте мою книжку декілька разів". Белінський, читаючи її, думав про свою відповідь. А в листі до Боткіна чоловік, сповнений гордині і нетерпимости, здається, зовсім не розумів,

що сталося: розгромлено великий осередок культури, це був справді цвіт нації — цей київський гурток молодих ідеалістів. Яка духовна обдарованість, яка молода сила, які неповторні обличчя!.. Не будемо говорити про чільну трійцю — Шевченко не потребує характеристики, Костомаров і Куліш дивують вже самою бібліографією своїх праць. Про Гулака написані художні твори, зокрема роман Р. Іваничука *Четвертий вимір*. Скромний серед братчиків Маркович (але який це був чоловік!) ще чекає на свого дослідника. Залишається загадкою його вирішальний вплив на двох великих письменників — Марка Вовчка і Лєскова. Адже то факт, що російська дворянка стала автором чарівних українських *Народних оповідань*, людяних, милосердних, пісенних, — після того, як стала дружиною Марковича і своїм псевдонімом, Марко Вовчок, ніби повторила його прізвище. То факт, що під впливом політичного заслання Опанаса Марковича зформувався світогляд і моральне кредо майбутнього великого письменника Лєскова, автора роману *Нігілісти*.

Словом, були це люди великої культури, високого ідеалізму. Можна було б поцікавитися істиною і жертвою цих ідеалістів більше, ніж чуткою про заборону французьких перекладів...

Істина завжди прихована. Вона дорого дається. Люди бояться її. Вона невивігдна. І невідомо, що з нею робити ... [далі речення нечітке]

Але повернемося до Миколи Бердяєва (киянина, згодом учня В. Соловйова), який на прикладі ліберальної літератури показав, що істину занедбали, істину принизили, її оголосили потойбічною, далекою, нереальною, неактуальною... І треба було комусь заговорити проти течії і щось від імені істини сказати проти актуальних цінностей того часу, як зразу накидалася на нього ліберальна публіцистика. І носіями істини були постаті непопулярні. Може тільки в творчості Достоєвського, завдяки його величезному талантові і завдяки його поліфонізмові, істина зазвучала цікаво для сучасників. Тому що в Достоєвського поряд з істиною Альоші Карамазова є істина Івана Карамазова, і кожному читачеві дається вибір. І може в філософії, перед Бердяєвим, В. Соловйов був власне тією непохитною постаттю, яка всупереч усім віянням часу і всім спокусам часу неслася оцю істину як хрест, переданий матір'ю.

Хочу зупинитися на цінності поняття добра. Це дуже важливий критерій етичної вартості якоїсь культури, власне — повноти зерна цієї культури. "Добре жити тому, чия душа і дума Добро навчилася любити" (Т. Шевченко).

Колись я був під великим впливом Лермонтова, зокрема *Героя нашого часу*. Але в передмові до цього твору мене завжди насторожували такі слова: "Я тільки вказав на хворобу.., а виправляти людські пороки — боронь мене Боже від такої глупоти"... В са-

тому романі теж не відчувається прихованої проповіді добра. Не відчувається і кваліфікації хвороби. А в літературі найвишого ґатунку теж потрібен недвозначний позитивний фон! Адже в *Дон Жуані* демонічного поета Байрона він є! Схоже на те, що Лермонтов соромливо уникав цінностей, непридатних для гри у велику гординю. Художня цінність, психологічна глибина. Але все ж таки далеко від етичних ідеалів, яким має служити культура. Зрештою — все в душі епохи самолюбства і порожньої гордині, якою заражені всі. При всьому художньому блиску *Євгенія Онєгіна* цей роман не став книгою, яка духовно будить, яка і в перекладах на інші мови дає духовну поживу і веде до витоків.

Це надзвичайно істотне і делікатне питання. Писарєв поставив його безпощадно гостро у статті "Пушкін і Белінський". Відмовити Писарєву в логіці дуже важко. Але погодитися з ним теж не можна, оскільки він в ім'я вузько витлумаченої, ужиткової Істини і Добра заперечував Красу. Він руйнував естетику. Він підрубував корінь. Характерно, що європейські ідеї рідко коли здирали верхню варству у себе вдома, на своєму ґрунті (але здирали безпардонний сміх Вольтера, "Генеалогія моралі" Ніцше), зате на російському ґрунті вони часто давали нігілістичну реакцію. Відгуком на таку нігілістичну реакцію були відомі Шевченкові ескапади:

І ми не ми, і я не я,
І все те бачив, і все знаю,
Нема ні пекла, ані раю,
Немає й Бога, тільки я!
Та куций німець узлуватий..

Треба осмислити нам таке явище в російській літературі, яке Чернишевський назвав "гоголівським періодом" в російській літературі. "Всі ми вийшли з гоголівської *Шинелі*", — уточнив противник Чернишевського Достоевський. Розуміється, йдеться не про вплив самої повісті, а про вплив тих начал, які вніс у російську літературу Гоголь.

Велика російська література, яку знає весь світ, пішла від Гоголя. Передусім сам Достоевський, який пішов у своєму розвитку після заслання так далеко, що навіть незручно згадувати ранні наслідування Гоголя. Але йдеться не про наслідування: йому судилося вторити гоголівським релігійним шуканням, навіть повторити в *Щоденниках* реакційні мотиви листування Гоголя... А в *Братах Карамазових* повторити гоголівський слід до святинь Оптиної пустині..

Тими ж гоголівськими дорогами йшов до своїх духовних вершин і Лев Толстой — в міру заглиблення у релігійну проповідь.

Цей релігійний напрям і "дух скрушного схимництва" приніс Гоголь в російську літературу з української традиції, з рідної сти-

хії. Задумаймося над таким фактом: вчорашній гімназист із провінційного Ніжинського лицедю приїжджає в Петербург з рукописом поеми. Пушкіна він, звичайно, знає напам'ять. Само собою ніби зрозуміло, що він почне з наслідувань Пушкіна, Жуковського. Але двадцятирічний юнак видає свої малоросійські повісті — і настільки незвичні, оригінальні, що Пушкін сам заходить до нього познайомитися, привітати. Далі Гоголь благоговітиме перед Пушкіном, але у творах буде навіть полемізувати з ним.

Значить, він прийшов до Петербургу уже зі своїм естетичним світом. Років дев'ять після нього прийде сюди кріпацький хлопець з України — і теж не з простягнутою рукою, а з щедрим багатством рідних образів, тем, сюжетів. Тут уже панував дух романтизму і культ української пісні, тут уже до Гоголя вихідці з України витворили сильний український струмінь в російській літературі і відкривали столичному читачеві світ зовсім невідомий, оригінальний побут, інші звичаї, м'який незлобивий гумор, сповнений любови і людяности. Ліризм, схоплення явищ з усмішлого боку, туга до козацької романтики — це і Гоголь, і та стихія, яку він приніс зі собою. І якщо він потребував допомоги, то від матері. Вона постачала йому етнографічний матеріал.

Не забуваймо, що столичні поети теж потягнулися до українських мотивів. Не забуваймо, що вийшли вони з наслідувань: Пушкін прийшов до російської літератури через французьку, Лермонтов — переважно через англійську, Жуковський і Тютчев — через німецьку.

Гоголь утвердив і свій напрям, і свій ідеалізм, і мораль, з якою не було дороги у суєтний світ честолюбства і дуелів.

Дві джерельні сили, що живлять українську культуру протягом століть, — віра і пісня. Кирило-методіївці були переконані, що український народ — один з найрелігійніших народів світу. І чи не всі братчики були людьми глибокої віри і збирачами українських пісень. Сила естетична закоренилася у пісні. Пісня єдналася з працею і любов'ю, пісня являла первісну джерельну силу, яку пронесли через віки "Гомери України" — кобзарі.. Про це багато писано різними мовами. Добра пісня має легкі крила.

Але ми мало зрозуміємо в наших джерелах, якщо обминемо ті пісні, що співалися на церковному криласі. Адже найкращі співаки українського села і міста звичайно співали у церковному хорі, і ця традиція тривала аж до 20-их років нашого століття. З неї вийшов і Павло Тичина, який не без виклику писав у 1920 р.:

Без конкурсів, без нагород
напишіть ви сучасне —
"Христос Воскрес!"

Схоже на те, що він завжди знав: такий гімн може породити тільки висока віра. Дехто приписує авторство цього божественного гімну Сковороді. У всякому разі, він іде з нашої традиції — так само, як численні співаки, що пішли у 18 ст. до Петербургу. Деякі з них в неприродних, неймовірно драматичних умовах виспівали свою і народну думу в церковному хорі. Бортнянський, Березовський, Ведель виспівали її так, що нині стали відомі цілому світові.

Напрочуд багата наша мовна стихія вибухнула в такому ґвищі, як *Енеїда*. Є багато перелицьованих з Вергілія *Енеїд* — є варіант французький, німецький, російський. Чому ж залишився живим тільки український варіант, який навіть перекладається на інші мови? Оце та ж сама сила, яка існує в наших піснях, у нашому фольклорі.

Але що я можу зробити,
як в мені багато мене
(Л. Костенко)

Мені здається, що є щось загублене в нашій історії, спалене в тисячах пожеж, через які випадково вціліло *Слово о полку Ігоревім*. Може і про це натякає О. Олесь: "Такий безпам'ятний, такий" — про народ. Бо справді, для того щоб створити *Слово о полку Ігоревім*, треба було створити попередньо дуже і дуже високу культуру. Особисто я довго не вірив в автентичність *Слова*, і мені здавалися розумними і переконливими статті, де розвивалася ідея Андре Мазона. Цікаво про це написав Майфет: "*Слово* з'явилося в епоху підробок. Всі ці підробки на замовлення фальшивої цариці росли, як сіті, які плетуть і плетуть павуки на кожному кроці. Все було підроблене — фальшива епоха! І ось тут з'являється *Слово*, коли потрібно було для основи імперії закласти якесь естетичне, літературне начало".

Але від цих спокусливих гіпотез вертаєшся до *Слова* і відчуваєш: ні, це не може бути підроблене! Потім я натрапив у Пушкіна на роздум — дуже лаконічний: "Прочитавши *Слово*, остаточно переконаєшся, що це не могло бути підробкою". Просто читаючи відчуваєш...

Добре, а де ж зникло те, що було навколо *Слова*? Залишилися літописи, згадки, натяки... А з художніх — це ж один тільки пам'ятник з цілого острова потонулого. Це така річ, що не могла існувати сама собою. Мені здається, що ми страшенно багато загубили в нашій історії.

Взагалі треба сказати, що людство живе уламками минулого і завжди знаходяться ті солдати, які ціляться з гармат на єгипетські піраміди, а потім знаходяться реставратори, які пробують усе відновити. Ну добре, піраміди справді створені на віки. Але бібліотеки

спалити і розбити статую — це справа найпростіша. Людство страшенно багато розтратило. Але ми в цьому відношенні явно йдемо попереду всіх. З нашої історичної традиції вціліло — може найбільше — в душі народу, в нашому фольклорі. Ось через що наш фольклор є такою загадкою і для нас, і особливо для чужинців, які мають з чим порівнювати. Пригадую, я написав одній німецькій кореспондентці, щоб вона прислала мені німецькі народні пісні. Вона не розуміла, чого я прошу. У них, очевидно, культу народної пісні немає. Тоді я попросив віцепрезидента німецького ПЕН-клубу Христину Брікнер. І вона мені їх прислала. П'ятсот народних пісень. Прекрасні, дуже культурні, дуже гарні пісні. Але коли їх читаш, порівнюєш з нашими. У наших закладені якісь шекспірівські начала, закладені великі драми, це не просто гарні пісні — це щось інше... Через те іноземці схильні читати в нашому фольклорі щось набагато глибше, набагато потаємніше, ніж у тому фольклорі, до якого вони звикли. Я хотів би виділити наш фольклор як найдавніше джерело нашої культури і духовности, зокрема духовности християнської. Естетична стихія проймає нашу літературу від самого початку, робить її не провінційним відгалуженням якоїсь літератури, а одразу вводить її в контекст світової, оскільки вона змикається з найбільш розвиненими літературами світу на своїх верхів'ях. Як каже Франко, іде "туди, де вселюдські ідеали зоріють".

На закінчення хочу зробити застереження проти поверхового розуміння духовної традиції як наполегливої релігійної проповіді чи апології. Духовне життя вирує від глибин до мілин, від тихої молитви до Богоборства. Особливо вирує у поетів великих. Але нам йдеться про русло, в якому вони реалізуються. Русло широке. В ньому завжди знаходиться місце для боротьби з офіційним російським православ'ям. Були явні симпатії до реформації і Лютера, відбиті в *Книгах битія українського народу*. Знаходилося місце і для гумору, який не милував попів — дяків...

Минає тисяча років Хрещення Руси і більше тисячі років християнства, бо за літописним переказом ще перший учень Христа Андрій приходив на Київські гори... В його честь стоїть нині порожня Андріївська церква... В 20 ст. були якісь нечутні голоси на підтримку традицій. Була і галаслива

Одним-одна турбація —
Традицій підрізація.
(П. Тичина)

Були і великі таланти, і страшні доли. Велика, справжня поезія народжувалася з таємної молитви і зі спалахів від погаслої зорі. Були і заклики, і зусилля виробити нові традиції — матеріалістичні. Але коли ми говоримо про великих, ніхто не наважиться продов-

жувати список після Франка... Може тому, що ніхто не ставив епіграфом до своєї творчості Шевченкових слів:

Молітесь Богові одному,
Молітесь правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклоніться!

І то не тому, що не знають молитися. Камертон правди — то великий максималізм. Не чути співу "Я на гору круту крем'яную"... Для цього замало самого хисту. Для цього треба вирости, повільно, по-чеховськи "по краплині вичавлювати з себе раба". І тоді обрати вузьку дорогу — для одиноких. І з гори високої оглянутися, щоб ще раз звірити за камертоном і задуматися, чи йдеш від джерел, чи спирався на плечі великих, щоб стати вище, а чи просто висисш на них...

Але йшлося сьогодні не про традицію десятиліть, а про традицію століть. Що лежить в основі української літератури, які пов'язуючі цінності, які начала, якими нитками вона єднається з контекстом світової літератури?

Багато, дуже багато у нас написано проти традиції. Одні її гудили. Другі — заперечували. Треті — переступали.

Але ріка пливе від джерел. І, за еспанською приказкою, "хто в небо плює — влучає в обличчя своє".

ВІД «КНЯГИНИ» ШЕВЧЕНКА ДО «ЖОВТОГО КНЯЗЯ» БАРКИ

Леонід Плющ

А голод стогне на селі..
І стогне він, стогне по всій Україні,
Кара Господева . Тисячами гинуть
Голоднії люди.

(Т. Шевченко, "Княжна", 1847)

Та голод — революції язик.
(П. Тичина, "В космічному оркестрі", 1921)

Демон некогда повелел Сократу слухатися
духа музики. Всем телом, всем сердцем,
всем сознанием — слушайте революцію.
(А. Блок, "Интеллигенция и революция", 1918)

Шевченко залишив нам кілька екстатичних видінь страшного голоду і пожежі, що нищать Україну. Барка у *Жовтому князі* і в *Раю* змалював реальний голод як втілення найстрашніших видінь екстатиків минулих сторіч. Шевченко — геніяльний український поет, Барка — великий український прозаїк. Між ними в Росії — Олександр Блок з його вагнерівським "слухайте музику революції", яка мусить знищити гуманізм; в Україні — геніяльний музикант Павло Тичина, що видобув із "Золотого гомону" української революції свої гуманістичні божественні симфонії й був заморожений опісля блоківською зимовою хурделицею в міністра "стаління".

Між Баркою, Тичиною та Блоком лежать двадцяті-сорокові роки перетворення "тюрми народів" на тоталітарне пекло, яке описав Барка в романі *Рай*. У цьому раю "Душа народня розп'ята на Голготі, а Туркот-Семидзвонник висвистує одочки можновладцям...". Це про Тичину: "гордий; за неоправленими шкельцями, в близькозорих очах, затаїлась думка, що звикла сягати далі, ніж телескопи".¹

У *Жовтому князі* Блока зацитовано явно, у формі пророцтва про обдурення "бедных", Тичину — неявно. Але саме з нього починає Барка у *Жовтому князі* свою полеміку з тими, хто спокусився звіром.

Вже з 19-го року у Тичини з'являється блоківський синдром самогіпнози культури есхатологічним видінням дикунської сили й молодости тоталітарної революції. "Аве Марія" молодого

Тичина проходить еволюцію Б'янки, героїні Хвильового. У безодню цю Тичина тягне й свого вчителя Сквороду, перетворюючи присвячене йому "прокляття всім, хто звіром став" у славослов'я звіра, червоного папи, якому гордий поет таки поцілував пантофлю. Грше! — Тичина зробив Сквороду учнем Люципера й Сатани, названих у поемі "Скворода" своїми явними іменами.

У статті "Заразар-заказар"² я згадував уже про неявну полеміку *Жовтого князя* з Тичиновим "Сквородою", з його Біснுவатим. Саме Біснуватий породив жахний образ Барчиного причинного з його божевільною пісню-абракадабрю "Заразар-заказар", яку причинний співає біля млина, що несе селянам голодну смерть. Млин цей — породження 34-го розділу Дантового *Пекла*, в якому Данте здаля прийняв крила Люципера, загрузлого в кригу, за крила вітряка. Це оксюморонне зближення донкіхотських вітряків "золотої мрії" Туркот-Семидзвонника з млином — Люципером Барка робить уже в 2-му розділі *Жовтого князя*.

У неділю, під час якогось християнського свята, в сільраді перед селянами виступає "тисячник" Отроходін, присланий на село "згори", зі столиці. Миронові Даниловичу Катраннику, одному з головних персонажів роману, ввижається за Григорієм Отроходіним привиддя яшура й "хазяїна", "понурика" Сталіна, що "надумав з кістками взяти всіх".

"Грозить обома руками Отроходін" селянам-"боршоїдам", дивлячися "крізь масивні, мов з криги січені, шкельця окулярів". "Застиг. Скеля! Партійці і сільрадівці, з револьверами в кишенях, і також міліціонери, з револьверами на поясах, наставлені в захист Отроходіна. А впроти — гурт худих дядьків, з яких тільки в одного ціпочок: тонкий, мов комишина."³

В ім'я "трудящих" Григорій Отроходін вимагає хлібоздачі від цих, що "з залізними мозолями", "віддалених і невиразних" "зерносіїв", від цих ворожих йому "нищих". Бо йде війна з реакційною силою, з "жуками з поскорозлими мізками".

Скельця Отроходіна відблискують "Вітром з України" й скелею Тичиновою з "Відповіді землякам".

Крізь скельця Захід, мов з-за грат:
то похід звіра, звіра чи людини? —
Регоче вітер з України

.....
Чортів вітер! Проклятий вітер!⁴

Дійсно чортів і проклятий, бо отроходінські шкельця кригою своєю нагадують не грати тюрми, а Сибір — величезний всесоюзний тюремний простір. "Крізь очі, дрібні віконечка" дивляться

душі одна на одну, та крига не дає їм можливості побачити взаємну близькість. "Товсті шкельця окулярів без оправ" нагадують самого міністра, Павла Григоровича Туркот-Семи-дзвонника. А з-за нього виглядає той, що блюзнив уже в 22-му:

Немов той Дант у пеклі,
стою серед бандитів і злочинців,
серед пузатих, ситих і продажних

.....
Стою — мов скеля, непорушний.⁵

Це Отроходін Григорій мавпує Павла Григоровича, окрасу української поезії 20-их років. "Застиг. Скеля!" — серед гурту "худих дядьків", що не наважуються протестувати, бо "штовхнуть на північ, плачів повну, як і снігів",⁶ як це було під час колективізації.

Та потурчений Туркот туркоче далі: "О, моя мріє золота! Стою на сторожі коло тебе, непорушний, як скеля" й виправдовується: "Змушений виймати душу свою з грудей; робити кобзу з неї; струни натягати з нервів свого серця; (...) награвати мелодію в тон (...) скаженому скреготінню володаря, що мучить людність".⁷

Павло Григорович упав нижче за Туркота, бо виправдовується звинуваченням земляків: "Пішли. Загрузли. Розгубились". Слухаючи партійні погрози Григорія Отроходіна, Катранник переживає за матір: "боятимуться, що я тут загрузну в лихо".

А Тичина лжедантствує далі:

І кубляться круг мене
в багні, в болоті, — мов гадюки,
клубком сплітаються і падають,
і твань їм рота заливає...⁸

"Мирон Данилович огірчений без краю: «так би зразу казав, давай весь хліб, бо вб'ємо! як здобичник. А то кружить змієм і мучить!»". Та не знає він, що сам потрапить до Тичинового пекла, а той ще пританцювувати буде над ним у 1933-му:

Всіх панів до 'дної ями,
буржуїв за буржуями
будем, будем бить!
будем, будем бить!¹⁰

Це чекісти вкинули в Горюче провалля Катранника разом з іншими селянами, напівживими від голоду. "Катранник продирався попід заваллями і раз був стратив свідомість. Опритомнів

скоро: від палення згори і вогкості знизу — з болотяного рівчака. Спекота пронизувала одіж і підганяла повзти, як пораненого вужа". Згоряючи, вогняні шпали "осідали в глибину земної щілини".¹¹

Мирон Данилович потрапив до восьмого кола Дантового *Лекла*, в злі Щілини Землі, де караються грішники, подібні до Туркот-Семидзвонника — за всі форми брехні.

Саме з цього кола відповідає землякам Тичина, стоячи "на купі гною жовчного, що всмоктує, зтягує на дно", тобто з другого рівчака, де в пісні 18-ій Данте поміщує підлабузників. Це через цей болотяний рівчак вужем пораним повзе Мирон Данилович. А в "боковій струмовині" "один чоловік, зовсім обгорілий звис до води, — його стопи стиснуті", "а руки і голова гойдаються в поривному полум'ї...". Тут третій рівчак дев'ятнадцятої пісні, *Земна Щілина*, де карають за церковний обман, симонію. Смола зі шпал нагадує про смолу 21-ої пісні — про покару хабарникам. Майже всі кари 8-го кола злодіїв і брехунів чиняться у Горючому проваллі 20-го розділу *Жовтого князя*.

Та в Барки зображене антипекло, пекло навпаки — злодії, що обманно захопили владу, створили пекло для обманутих, назвавши його раєм. Тут діється суд сатанинський над тими, кого, за словами Блока, обдурили.

Твань, яка в Тичини заливає рота бандитам, у Барки заливає "болотяну щілину", крізь яку, "як звір на чотирьох", повзе Мирон Данилович. *Мирон* означає миро або сльози, *Даниїл* — суд Божий. Він — свідок сатанинських діянь комуністичного звіра, свідок суду останнього, Божого, миро й сльози за замученими Звіром. Свідчить він не лише про ним самим пережите у морозному пеклі млина й вогняному — Горючого провалля. У проваллі Мирон Данилович згадує, як подібно до нього вилазив з морозної ями недострілений дід Гонтар. Саме Гонтареві залила рота твань — земля, з якої черв'яком вилазив старий, щоб свідчити про розстріл. Лжесвідок Павло Тичина перевертає істину догори ногами, але робить це відповідно до перевернутої структури комуністичного світу, пекла, оспіваного як рай.

Центральним місцем голодної смерти селян є млин. Споруда, призначена сипати селянам борошно — муку, сипле на них кулі. Поглинаючи селянське збіжжя, млин перемелює його на людську муку голоду.

Млин у фольклорі і міті — межа споруда між "сирим" і "вареним", світом природи і культури, чужим і своїм, хаосом і порядком. Барчин "млин" теж межовий — але діє протилежно до млина культури: "своє" збіжжя він перетворює на "чуже" борошно: смерть на Землі на життя там, у Мавзолеї, "снопи" з померлих — у хліб яшуру. Це млин, що перетворює, за словами Барки,

"сльози в золото", а культуру в організований хаос, руїну. Оксюморонний млин породжує один за одним диявольські калямбури "близько-далекого", "українсько-російського". Погравшись в пересипання муки в м'яку, він сипле кúлями в селянські "кулі", мішечки, про які йде мова в цитованому у Барки вірші Блока "Фабрика". Поставши з цієї фабрики Блока ще гуманіста, перетворившись в купелі снігової завірюхи, світової пожежі його ж таки "Дванадцяти" апостолів Лжехриста, млин цей розростається в Люципера 34-ої пісні Дантового *Пекла*. Згідно з Дантовою традицією, розділом 17-им (числом гріха і смерти, числом XVII = VIXI), завершує Барка тему пекельного снігового млина образом живого мерця з труною для борошна й пародією лірникової псалми — "Заразар-заказар": зараз заказ на заразу й зарі-зарізання Тичинового Біснுவатого-Амірана, тобто Арімана. З 18-го розділу розпочинається очищення Божим вогнем. На дні горючого провалля Мирон Данилович знаходить хліб, в 28-му розділі сама земля очищується вогнем, а закопаний євангеликом, пічником Бережаном, потір "палахотливим стовбом" розкидав свічення, мов грозовиці, на всі напрямки в небозвід, прибрав обрис, подібний до чаші, що сховали її селяни в чорнозем і нікому не розкрили її таємниці... Над садибою пічника "підводилося полум'я", бо "тут під зеленню і ґрунтом — святиня, про огненну силу якої страшно помислити". Небесна чаша, що сходить над Андрієм, єдиним, хто вижив з родини Катранників, сходить, щоб "навіки принести порятунок".

Золотим перетином у співвідношенні 17:11 Барка розділює свою епопею на "Пекло" і "Чистилище". На 18-му розділі Дантове пекло поступово переходить в очищення, яке веде до апотеози Андрія, білої квітки катрану, що виростає з катрану осодомленої, просмоленої землі, завдяки чаші преображення Христовою кров'ю у 28-му розділі. Число 28 — довершене число, 28-ма пісня, з якої в "Чистилищі" Данте розпочинається Рай земний. Цей рай в природі відкривається поступово перед очима Андрія саме в 28-му розділі, але розповіддю про нього розпочато роман — надією Дарії Олександрівни Катранник на Божий дар захисту людей. Останні слова роману відлунюють іменем Дарії Олександрівни — порятунок, захист, дар людям... Чаша Грааля, що виросла над Андрієм, увінчує подвиг селян в борні їх за врятування чаші потіру з лап Яшура. Перша дія Яшура — пограбування й перетворення церкви на овочевий склад — викликає першу реакцію селян: рятування церковних цінностей, і серед них головної — причастної чаші. Не випадково, що потір закопує у землю пічник Бережан. Як і мірошники й ковалі, пічники належать в первісному міті до тих, що працюють на межі між дикістю й культурою, тих, що преображають хаос у порядок. Яшур обертає всі функції на

протилежні. Якщо партійний млин перемелює життя на смерть людей, то з природнього болотяного яру-провалля Яшір творить величезну "фабрику-піч", де палять недомелених зимовим млином. Тому й уся партійна технічна цивілізація-індустріалізація, заповідана як поступ, обертає час і навпаки доводить селян до печерних умов життя.

У 22-му розділі діти вздовж берега річки "здобувають корм, знаний з первісних тисячоліть", черепашок, мушлі. З розмови дітей читач довідується, що відповідно до цього перевертня, партійного поступу до раю земного, змінився і місяцеслов, календар року. З вересня по квітень йдуть: розбоєнь, худень, пухлень, трупень, могилень, людоїдень, пустирень, чумень. Вісім місяців смерти, "а далі я забув", каже хлопчик. Стародавній індоєвропейський міт розподіляв рік саме в такій пропорції, але з протилежним значенням — на 8 місяців соняшного життя припадало чотири місячно-зимові місяці підземного животіння Прозерпіни. Партійний поступ перетворив земне життя на підземне, де в мітичні часи царював злий хазяїн врожаю Яшір, змій-дракон, який пізніше увійшов у складний образ бога Волоса-Велеса. Новому календареві відповідає футуристична дитяча гра початку *Жовтого князя* в словотвори: хліборуди, хлібокوسي, хлібопроси, хлібовози, хлібоноси, хліботорги, хлібокупи, хлібодани — старі усталені хлібодії, яким протистоять дії нових хазяїв врожаю: хлібокрази, хлібобери, хлібохапи, хліботруси. Саме ці чотири категорії державного злочинства, забираючи хліб у восьми категорій нормальних людей, обертають природний календар навпаки, а село Кленоточу — в сльозо- й кровоточу. Не випадково, що хлопчики змушені займатися прадавнім промислом пошуків черепашок неподалік від Зміїного яру.

Саме там Мирон Данилович пригадає казки: "Певно, звідти лютий вилізав хапати тварини домашні і людей", і уявляє його "Яшуром з скільного підручника, дивно схожим на апокаліптичного звіра".

Нелюдський бог голоду

Дантове пекло Барки вкорінене в український фолклор і праслов'янський міт про Яшура — злого хазяїна врожаю. Саме сюди, до цього праміту й спрямували свій обернений поступ і більшовики, й нацисти, понурики, забісновані звірі.

В "Екзоді Тараса Шевченка"¹² я звернув увагу на сліди міту про Яшура у творчості Шевченка, найбільш яскраво виражені в російськомовному прозаїчному варіанті "Княжни" — в оповіданні "Княгиня". Яшура і його військо уособлює в "Княгині" князь Морда-тов з його драгунією та денщиком Яшкою.

Отак от вони цілу зиму просодомили та прогоморили (в бенкетах і полюваннях на селянській землі. — *Л. П.*), а навесні (...) поле не зеленіє, — ні трава, ні жито, ні пшениця не зеленіють. Минули й Зелені Свята, а поле чорне, наче на ньому нічого й не сіяно. Вже й молебствували, і воду в криницях святили, — ні, нічого не зійшло.¹³

Настав такий страшний голод, що, як і в Кленоточі¹⁴, у лісі не залишилося живого дерева — люди їли навіть вербову кору, не кажучи вже про дубову, ясеневу, кленову. ("Обдертим чорно-кленом" почуває себе Мирон Катранник у Барки). У Шевченка голод розтягується на цілий рік — від Зелених свят до Зелених свят, коли нове лихо, пожежа, знищує ціле село, — лише два вітряки zostалися. Зимовий голод і пожежа разом з млином, як і в Барки, відтворюють Ящурову дію зміни Божого світу у світ навпаки.

Про змія свідчить не лише "драгунія" Мордатова, але й ім'я його денщика, яке у фолклорі часто замінює Ящура. Цьому Ящі-Ящурові присвячено у фолклорі деякі веснянки та жнивварські пісні, в яких він виступає також під іменами "женчичок" (калямбурне "жнець-жених"), "ченчичок", "черчик" тощо. Присутність цього жнивварського Ящура відчуває у своєму "Сковороді" Павло Тичина, в якого Джміль і Метелик пародіюють жнивварську пісню "Жніте, женчики", перетворюючи її на улюблене Тичинове "рубай" панів. Під час жнив Андрій жаліє джмелів — і за це йому відкривається земний рай пташок, комах, метеликів.

Найбільш виявлена роля Ящура у весняній грі, присвяченій жертвоприношенням жінок Ящурові:

Сиди, сиди Ящуре,
Горохвяний вінку!
Піймай собі жінку
Як перепілку.
Як піймаєш,
Обдереш,
Собі кожух
Пошиєш.

"Яшірками", "перепілками", "бджілками" називали дівчат і жінок. Загадка про яшірку свідчить: "Дівочка, чичирочка —ні луски, ні пір'ячка". І пісня, і загадка пояснюють сон тітки Ганни, яким Барка відкриває тему Ящура у *Жовтому князі*: "отак близько, як он піч, бачу: кожушанка (...) з яшірки зроблена, хоч і шерсть є, руденька-руденька (...) Простягла я руку погладити шерсть (...) і аж обпеклась об кригу". "В ящурина кожушанку, або ж нешастя, одягнуть"¹⁵ — відповідає їй Дарія Олександрівна, тобто здеруть з людей шкуру. "Яшіркою" в 28-му розділі підповзає до

колгоспного поля Андрій, щоб підгодуватися ще неспілими колосками.

Горохваний вінок Яшура теж не випадковий. Горох часом уживаний як символ людської, тваринної й рослинної плодючості. Він також може символізувати бурю, грім, з ним пов'язані химерні прислів'я й загадки: "Ішов чернець, насипав яєць, хай киплять, прийду оп'ять" (горох); "За царя Горошка, коли хліба не було ні трошки", "За царя Горошка, як було людей трошки; як сніг горів, а соломкою тушили; як свині з походу йшли". "За царя Горошка, як луб'яне небо було, а шкурятні гроші ходили". Епоха царя Гороха — прадавня, казкова епоха, час мітичних подій. В одній російській загадці цар Горох взагалі може ототожнюватися з часом, він хазяїн часу: "На дванадцять рогож розсипався горох" (рік). Цікаві також еквіваленти таких прислів'їв: "За Панька", "За Хмеля", коли "грім рака вбив", тобто в час перед жнивими. "За рижого бога", "За рудого бога, за перістих людей" — ще цікавіша, бо підводить безпосередньо до "рудців", зміїних слуг Сталіна. Та й в самого Сталіна очі з "крижаною рудістю".

Рудень кожушанка зі шкіри яшірчиної нагадує й про помічника Отроходіна Шкірятова, тобто заанаграмованого Шкірятова. Про шкіряні гроші згадує математик з академії: "Ми шкірами своїми, як великими карбованцями, заплатим". А коваль Кайданець свідчить: "Обчищено, як липи на лико: гладенькі ми і круглі!"

Яшурячому мітові відповідають і календарні ознаки в Барки і навіть у Шевченка.

Радянський дослідник мітології Рибаків вважає, що людські жертвоприношення Яшурові творилися по берегах річок і озер, у болотяних храмах, і саме в час русалій, з Зелених свят по Купала.

Барка, відповідно до історичних подій, подає інший час — від вересня до квітня. Але і в нього голод відзначено церковними святами, вересневим і серпневим. У вересні в поганські часи святкували богинь врожаю Рожаниць-Берегинь. Дві жіночі постаті біля Яшура на стародавніх оберегах та жіночих прикрасах Рибаків вважає саме Рожаницями, Ладою й Лялею. У творах Шевченка, від Мордатова страждають дві Катерини — мати і її донька, "княгиня", насильно одружена з драгуном-князем, Ляля — слов'янська Кора-Прозерпіна-Персефона, й виступає у фолкльорі як Катерина. Саме Катерина в Барки рятує від комсомольців потір, а потім зникає з села.

Катерина у народному календарі пов'язана з Андрієм, Калиною, і тому не випадково саме Андрій у Барки є останнім хоронителем таємниці потіра. Калита — це також одне з втілень соняшного божества Ярила, ляльку якого ховали в той самий час, коли приносили русальні жертви Яшурові. У Барки Андрій нерозривно пов'язаний із соняшним мітом, з боротьбою Сонця зі Змієм в

осінньо-зимовому періоді. Але вже в християнському сенсі він продовжує справу Андрія Первозванного, який з часу "Золотого гомону" Тичини символізує оновлену, відроджену і молоду Україну 1917-1918 рр.

Міт Ящура

Міт Ящура глибоко закорінений у мові і фольклорі, у колективній позасвідомості слов'ян. Коренем своїм він заторкує світ "чурів"-пращурів, предків, тобто саме ядро історії родини, роду, народу, смерті й перевтілення душ.

Ящуром також називають вірусне захворювання парнокопитних і людей, яке призводить до епідемій. У *Жовтому князі* про цю пошесть думає в кінці свого життя Мирон Данилович: "Панують найчортячіші вороги неба і вірних; розруйнують життя і смерть — аби обернути люд в заражений скот, і тягти з нього кров безперешкодно".

У цьому образі натуральне захворювання "ящур" контаміновано з "трихінами" біснування, яке в сні Родіона Раскольнікова у *Злочині і карі* Достоєвського пошестю губить людство в кінці історії, перед оновленням землі; забісовані цього сну ворогують між собою, ріжуться і навіть їдять один одного. "Почалися пожежі, почався голод". Епідемія суне з глибин Азії на Європу, подібно до музики світової — снігової пожежі, яку вітав Блок.

У *Жовтому князі* також є ця музика пожежі-пошести, але інтерпретована не по-блоківському, а в душі Достоєвського:

Закривають весь світ! все несамовитіше; часом: як від крил білої пожежі, з скаженства сіяні. Іноді такі невстижимо швидкі, що зливаються в поземні пасма, мов струни моторошного телеграфу, через який перебігає звістка про світову біду... Летять, ніби влучають в невидимі марива, коло степових могил: не вичерпаються і не втомляться бігти блідими бджолами нещастя, що жалять душу (...) ¹⁶

З бджолами ¹⁷ пов'язана пташка, що зветься щуром. ¹⁸ В аналізах шаманної поетики Шевченка ¹⁹ я звертаю увагу на дивного Чурила, що "йшов з міста, за ним дівочок триста" (в деяких піснях — рій дівочок). Цей Чурило українських і російських пісень має ознаки піддеревного змія й вакхічно-еротичного божка врожаю, тобто всі ознаки Ящура. Як і Ящур, він також заміняється "ченчиком", черчиком, качуром тощо. У билинах Чурило не тільки спокушає жінок, але й нищить врожай київських селян. Корінь його імени вказує на божка родинно-родового господарства Чура й підводно-підземний світ "чурів". Замінники Джурило, Журило вказують на службову роллю — приносити

"журу", нещастя. Від жури цієї треба відчуратися, зацурати її. Так і роблять діти в третьому розділі *Жовтого князя*.

Тин: як розділковий ряд, до якого припав від сільради трикутник шпоришів, а напроти — здичавілий сад, його скажені нетрі.

Микола ставив крейдою знаки на кілках, що забілили, обгорнуті в рисунок, мов ритуальні стояки древности.

Андрій, оглянувши символи, сів і вчинив перегляд кишенькового добра в складі: лінзи, що збирає світло в огненну крапку, орластого гудзика, перламутринки з райдужним свіченням і красновисика в образі оленя".²⁰

Ми наче попали на археологічні розкопи або в казку про Бабу-Ягу чи Горинича. Навколо мусять бути на кілках тину людські або кінські голови. Кінь стоїть поблизу, прив'язаний до тину. Мертвий кінь рятує життя Катранникам взимі.

Шпориш — символ богів-близнят Спорішів, що прискорюють і помножують врожай. У Барчиному творі Микола рисує знаки, якими зачурює родину від смерти, біля сільради, де батько слухає змія — Отроходіна. Андрій робить подібно — він відганяє місячного, недоброго божка соняшними чарами: лінзою, орлом Перуна, райдугою, що вужем приносить на землю живу воду-дош, і оленем, символом плодючости; за М. Рибаківим — це архетип Рожаниці.²¹

Протистояння сонця і місяця на небі, над головою коня, бачить крізь вікно сільради й батько. На місяці "...нам зображення — брат брата на вилах держить". А Андрій спостерігає на подвір'ї казкову сцену з трибратнім сюжетом, сюжетом, що включає в себе мотив Авеля й Каїна. Місяць — це Яшка Семеряшка. На стародавніх оберегах Яшура малювали у підземному світі разом з місяцем або замість нього. На землі його представляли хорти й ворони. Сонце й небо — пташки, жайворонки, орли тощо. Ось чому турбується Мирон Данилович, слухаючи Отроходіна: "Деся діти, на сонці, як жайворонята, ждуть, чи тато вирветься з напасти".

Круком, вовкособакою ввижається йому Григорій Отроходін, хортом — Шікрятів. Анаграма прізвища Шікрятіва натякає й на можливість того, що Отроходін є хортом Одіна, подібного до слов'янського Волоса й Яшура. Одін у німців мчав на чолі "дикого полювання" разом з душами мертвих, хортами й воронами, й нищив врожай. Саме це полювання зображено в кількох творах Шевченка.

У повісті й поемі Шевченка звертає на себе увагу згадка про гусли, що ревуть, гудуть під час вакхічних бенкетів князя. Рибаків вказує, що на гуслах, бандурах та інших інструментах, які наші предки використовували для магічних обрядів вмилюстивлю-

вання хазяїна врожаю, малювали яшура та інших персонажів міту, пов'язаних з ним або протиставлених йому.

У *Жовтому князі* лірою Аполлона втихомирює на деякий час лірник діонісійство руїників церкви (як Садко з билини бурю на морі, гнів підводного царя, в якому Рибаків вбачає варіант Яшура, підземнопідводного божества). Душу свою Туркот-Семи-дзвонник віддає скаженому володареві в *Раю* Барки, зробивши з неї кобзу-дудочку для вигравання на ній нескладних варіацій газетної жувачки з гасел. Душу свою вкладає Барка-лірник у розповідь про українську катастрофу.

На прю з демонізмом колективної душі

Жовтий князь — дитина душі Барки. Як Дарія Олександрівна на початку роману, він "наряжає доню: здається, то власне серце, вибране з грудей, окремо радіти" на свято й плакати за тими, що загинули, й серед них, насамперед, за загубленою душею світлого генія доби "Золотого гомону".

Діонісійство народньої душі, розіп'ятої на Голготі у 33 році, Барка гармонізує, як і Шевченко, Святим письмом і усією християнською культурою, від Апокаліпсиса до Достоєвського, преображає таїнством Грааля й Дантовою гармонією чисел.

Золотий перетин *Жовтого князя* йде по 11-му та 18-му розділах.²² Цікаво, що фолклорно-поганські елементи *Жовтого князя* переважають у розділах від 1-го до 11-го, поступово змінюючися християнською символікою — спочатку Дантовою, а потім безпосередньо біблійною.

Та ще в перших розділах батюшка, а за ним і пічник-євангелик, пояснюючи причини більшовицько-яшурячого полону, вказують на головну провину селян, яка й віддала їх у руки звіра: "не глянемо на Писання — по ньому жити. Читаємо сторінки нивок: туди серця вклали".

У цих словах Барка відповідає на причини виникнення тоталітаризму. Поганські елементи у двосвірній культурі, у колективній підсвідомості народів вибухнули й втілилися в життя народів внаслідок воєн і революцій 19-20-го сторіч. Вибухли з-під тонкого шару європейської цивілізації з підточеної поганством секуляризованої обезбоженої науки. Ці сили з моря народного життя вилізли на шлях історії спочатку у вигляді компартії, потім націонал-соціалізму й фашизму, нині у націонал-більшовизмі Горбачовської Росії та й у хоменізмі Азії.

Тоталітаризм — неопоганство. Тому й зреалізував він у житті стародавній міт злого хазяїна земного життя. Це в якійсь мірі пояснює дивне співпадання пророцтв і мітів про світовий голод та реальний голод 1932-1933 рр.

Для української культури цей збіг міту й реальності позначився появою твору великої прози, словорівної її вершинним майстрам. Нею є проза Василя Барки.

Випробування героя *Жовтого князя* Андрія Катранника земним пеклом дало саме той наслідок, якого чекав Хвильовий від епохи громадянських воєн: перетворення селянської культури нивок на сучасну "горожанську" культуру мужньої прози, осіяної світлом європейського Ренесансу.

---

1. Василь Барка, *Рай* (Джерзі-Сіті—Нью-Йорк: В-во "Свобода", 1953), стор. 31.

2. Леонід Плющ, "Заразар—заказар" (*Сучасність*, ч. 10, 1987), стор. 13-26.

3. Василь Барка, *Жовтий князь* (Нью-Йорк: Видання заходами 86 відділу СУА, 1968), стор. 9, 10, 11.

4. Павло Тичина, "Вітер з України", *Твори в шести томах*, т. 1 (Київ: Державне в-во художньої літератури, 1961), стор. 129.

5. Павло Тичина, "Відповідь землякам", там таки, стор. 143.

6. Василь Барка, *Жовтий князь*, стор. 11.

7. Василь Барка, *Рай*, стор. 33.

8. Павло Тичина, "Відповідь землякам", стор. 143-144.

9. Василь Барка, *Жовтий князь*, стор. 9

10. Павло Тичина, "Партія веде", там таки, стор. 233.

11. Василь Барка, *Жовтий князь*, стор. 147.

12. Леонід Плющ, "Екзод Тараса Шевченка" (Едмонтон: КІУС, 1986).

13. Тарас Шевченко, "Княгиня" (переклад В. Сапільського), *Повне видання творів Тараса Шевченка*, т. 7 (Чикаго: В-во Миколи Денисюка, 1959), стор. 30.

14. Див. у Барки опис "чуда" штучного дощу: "Ніякий росток з ґрунту не показується (...) все чисто чорніє і годі (...) нічого не вирізується з землі; не зеленіє ніде. Все чорне". Відповідно до Шевченкового "просодомили та прогоморили" у Барки висновок: "коли намірилися з ворожістю проти Бога і хотять щось зробити, не вийде нічого".

15. *Жовтий князь*, стор. 8.

16. Там таки, стор. 56.

17. Бджоли снігові, як і деякі інші місця Барчиного твору, вказують ще на одне джерело *Жовтого князя*, на Андерсенову казку *Снігова королева*, на її царство крижаного зла і дзеркало тролля, що жалить серце й викривляє зір людини, спотворюючи і душу, і бачення, і навколишній світ. Снігова королева і є королевою снігових бджіл, яка ввижається серед них великою пташкою.

18. Пташкою в деяких піснях народ замінив ящура:

Сидит качур, сидит качур

в горохвяному вінку

вибирай си, качуроньку,
що найкращу дівку...

Сам Ящір-Яшка також пов'язаний з бджолами в народній загадці про місяць і зірки: "Іхав Яшка Семеряшка; за ним бджоли гу-лю-лю".

19. Л. Плющ, *Шаманна поезія Шевченка* — в друку (1988).

20. *Жовтий князь*, стор. 13.

21. М. Рібаков, *Язычество древней Руси* (Москва: "Наука", 1987).

22. Як твердить один з героїв *Раю*, числа, що закінчуються на 8, означають перехід від однієї гармонії до іншої. Такими у *Жовтому князі* є 8-ий розділ — заковування потіра, 18-ий — початок весни, золотий перетин, 28-ий — закінчення, з'ява потіра в небі.

БІБЛІЙНІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У цій статті вперше публікуємо досі невідомий переклад Лесі Українки "Єзекіїль, XXXVII"

Петро Одарченко

Коли скінчиться той полон великий,
що нас зайняв в землі обітованій?
І доки рідний край Єгиптом буде?
Коли загине новий Вавилон?

Леся Українка

Однією з улюблених книжок Лесі Українки була Біблія. Часто з доручення свого дядька — українського вченого й громадсько-політичного діяча Михайла Драгоманова, а також з власної ініціативи Леся Українка перекладала окремі уривки з Біблії, праці французького вченого Моріса Верна, присвячені Біблії, та історії юдейського народу; писала оригінальні поезії, драматичні поеми на біблійні теми і високо оцінювала поетичну публіцистику біблійних Книг Пророків.*

Переклади Лесі Українки з Біблії і досі недрукований текст

Вліті 1891 р. Леся Українка, виконуючи прохання М. Драгоманова, переклала з книги пророка Єзекіїля XXXVII розділ, 1-14. У той час вона видужувала після тифу в містечку Шаба у Басарабії, на західньому березі Дністрового лиману, за 7 верст від Акерману. Текст для перекладу Леся Українка взяла з французької Біблії (бо іншої вона не могла там дістати) і, зробивши його післала М. Драгоманову разом з листом 22 серпня 1891 р.¹

Незабаром, 21 грудня (ст. ст.) того ж року, у листі до М. Драгоманова Леся Українка писала:

Загадайте мені ще яку роботу — мені краще іде робота по Вашому

---

* На біблійні теми з книг Старого Заповіту Леся Українка написала такі поезії: "Єврейська мелодія", "Якби я знав, що їм нема рятунку", "У пустині", "Єврейські мелодії" — 1. "Як Ізраїль діставсь ворогам у полон", 2. "Єреміє, зловісний пророче в залізнім ярмі", "Саул", "Плач Єремії", "Дочка Іефая", "Ізраїль в Єгипті", "І ти колись боролась, мов Ізраїль, Україно моя", "Пророк", "Народ до пророка", поему "Самсон", а також драматичні поеми "Вавилонський полон", "На руїнах" і "В дому роботи, в країні неволі". Крім того, у своїй статті "Утопія в белетристиці" вона подала коротку характеристику біблійних Книг Пророків.

слову. Порадьте мені: оце хочу собі купити Біблію, та не знаю, яку краще, чи грецьку, чи слов'янську, — думаю, грецьку краще. Звісно, жидівська була б найкраща, та що ж, коли не знаю по-жидівськи. В Біблії, окрім всього іншого, маса дикої грандіозної поезії, і мені скучно, коли я довго її не читаю.²

У кінці вересня 1892 р. Леся Українка одержала від свого дядька нове доручення. Він їй писав: "Коли хочеш поспробувати свою ліру на біблійні теми і трохи допомгти мені, то переложи віршами з Ісаїї I, ст. 2-3, 11-18."³

Леся Українка з приємністю виконала це доручення і 15 (27) жовтня 1892 р. писала йому: "Оце посилаю Вам переклад, що Ви хотіли, чи до сподоби Вам буде? Я збираюся ще кілька уривків перекласти з Ісаїї та з Іеремії, для власної втіхи, як Вам треба, то можу прислати... Хотіла перше зробити переклад без рифми, та подумала, що мало хто тямить читати білий вірш".⁴ Цей текст надруковано разом з листом у виданнях творів Лесі Українки 1956, 1965 і 1978 рр.

Але текст Лєсиного перекладу з Єзекїїля, висланий М. Драгоманову 12 серпня 1891 р., і досі невідомий на Україні й не надрукований у київських виданнях творів письменниці.*

Та цей текст насправді існує: він зберігся у внучки М. Драгоманова. Публікуємо його тут з надією, що у наступних київських виданнях творів Лесі Українки він буде включений.

Єзекїль, XXXVII

(Переклад Лесі Українки, перша публікація. Задержано оригінальну ортографію).

1. Рука Вічного була на мені, і Вічний казав вийти моєму духові, і він спустив мене посеред поля, що було вкрите кістками.
2. І Він казав мені обійти їх навколо; і от їх велика сила скрізь на тому полі, і всі вони дуже сухі.
3. Тоді Він сказав мені: Сину Чоловічий, чи могли б сі кості ожити? Я відповів: Господи Вічний, ти про те відаєш.
4. Тоді Він сказав: Пророкуй над кістками, промов до їх: Кості сухарі, слухайте вічного Слова!
5. Так промовляв Господь Вічний до тих костей: Ось я зроблю, що дух вступить в вас, і ви оживете.
6. Я відновлю жили на вас, я зроблю, що наросте м'ясо, я покрию

---

* У примітках до 5 тому творів Лесі Українки (1956) зазначено: "Переклад Лесі Українки не зберігся" (стор. 689). У примітці до 9 тому (1965) читаємо: "Текст перекладу не знайдено" (стор. 456). Таку саму примітку вміщено і в 10 томі (1978, стор. 461).

вас шкурою, потім я надам дух, і ви оживете і ви пізнаєте, що я Вічний.

7. Тоді я пророкував, як Він мені наказав; і як тільки я те прорік, почався гомін, потім рух, і кості зібрались до купи.
8. І я дивився, і ось поробилися на їх жили, потім поросло м'ясо, і все те покрилось шкурою; але духу не було.
9. Тоді Він сказав мені: Пророкуй до духа, Сину Чоловічий, і скажи духові. Так сказав Господь Вічний: Духу! прийди від чотирьох вітрів і повій на сих побитих, і нехай оживуть.
10. Я пророкував, як Він мені наказав, і дух вступив у їх, і вони ожили і стали на ноги великим військом.
11. Тоді Він сказав мені: Сину Чоловічий, сі кості — се цілий дім Ізраеля. От вони говорять: наші кості всохли, наша надія пропала, все скінчене для нас.
12. Отже для того пророкуй і скажи їм: Так сказав Господь Вічний! Народе мій! Ось я розкрию ваші могили і зведу вас з могил, і поверну вас у землю Ізраеля.
13. І пізнаєте, що я Вічний, коли я розкрию могили ваші і зведу вас з могил.
14. І я надам вам дух свій, і ви оживете, і я оселю вас на вашій землі; і ви пізнаєте, що я, Вічний, скажу і зроблю теє. Так говорить Господь.

Наведений текст досі недрукованого перекладу зберігається в Рочестері в архіві Світозора М. Драгоманова в машинописній копії "Листування Лесі Українки з М. П. Драгомановим".

В архіві С. М. Драгоманова також зберігається в машинописній копії переклад Лесі Українки з Ісаї I, ст. 2-3, 11-18. Цей текст опублікований у київських виданнях творів письменниці.

Вибір біблійних текстів для перекладу українською мовою був зумовлений тим, що своїм ідейним змістом, своєю символікою вони були близькі й рідні думкам і настроям Лесі Українки та ідеям Михайла Драгоманова. Так, наприклад, у XXXVII розділі (1-14) Єзекіїля висловлено ідею відродження поневоленого народу. З великою пристрастю й любов'ю до рідного краю та з вірою в національне відродження народу звучать віщі слова біблійного пророка Єзекіїля: "Народе мій! Ось я розкрию ваші могили і зведу вас з могил, і поверну вас у землю Ізраеля..., і я надам вам дух свій, і ви оживете, і я оселю вас на вашій землі...". Вражена цими пророчими словами Єзекіїля, Леся Українка надає їм символічного значення, вбачаючи в них і пророкування майбутнього відродження українського народу, поневоленого царською Росією.⁵

Переклади уривків з Книги Ісаї (I, ст. 2-3 і 11-18) були потрібні М. Драгоманову, щоб використати їх для своєї статті, яку він писав для двотижневика *Хлібороб*, органу Радикальної партії, що виходив

Текст І. Пулюя
(1906)

Текст Лесі Українки
(1891)

Текст митроп. Іларіона
(1962)

3. оживуть	оживуть	оживуть
4. вискажи пророцтво	пророкуй	пророкуй
5. ви поробились ізнов живими	оживете	оживете
6. і обложу вас жилами	я відновлю жили на вас	і дам на вас жили
6. шкіра	шкура	шкіра
7. виповів пророцтво	пророкував	пророкував
8. постеріг	дивився	побачив
9. вискажи пророцтво	пророкуй	пророкуй
9. оживуть	оживуть	оживуть
10. заповіді	наказав	наказав
10. поставали на ноги	стали на ноги	поставали на ноги
11. сказав до мене	сказав мені	сказав мені
11. вони мовляють	вони говорять	вони кажуть
12. вискажи пророцтво	пророкуй	пророкуй
14. ви оживте	ви оживете	ви оживете
14. розмішу вас по землі вашій	оселю вас на вашій землі	вмішу вас на вашій землі.

у Львові в 1891-1895 рр. Нового символічного змісту набули тут слова пророка Ісаїї:

...Та до мене мій люд не признався.
Знає віл свого пана, осел знає ясла свої,
І мене тільки люди не знають мої,
Мій Ізраель мене відцурався.

Ці слова біблійного пророка викликали алюзії до української дійсності 1890-х рр., до тогочасної трагедії України, якої відцуралися національно несвідомі її сини. Другий уривок з Ісаїї:

Перестаньте неправду любити,
Справедливо судіть: хто покривджений, ви захистіть,
Сироті й вдовиці по правді чиніть,
І добро научіться робить

з гуманними закликами любити правду, допомагати покривдженним — відповідав думкам та ідейним змаганням М. Драгоманова.

Мова перекладів

Окремого розгляду заслуговує мова перекладів Лесі Українки з Біблії. Порівнюючи її працю з відповідними розділами Біблії в перекладі Пантелеймона Куліша та Івана Пулюя, спостерігаємо значні відмінності цих двох перекладів — лексичні й синтаксичні. В українському перекладі Біблії, виданому 1906 р. в Лондоні, багато

Текст І. Пулюя

Текст Лесі Українки

11.

пересичений всепаленнями
баранів

досить ви попалили ягнят,
баранів.

12.

хто від вас вимагає, щоб
топтали двори мої

не приходьте ви більше до
двору мого.

13.

паленнє кадила огидно мені

бридкі пахощі ваші й кадила

16.

одкиньте далеко ледачі
вчинки зперед очій моїх

скиньте нечисть і гріх, що
на душу взяли

17.

Навчітесь чинити добро;
шукайте правди, рятуйте
придавленого, обороняйте
сироту, заступайте вдову.

Справедливо судить: хто
покривджений, ви захистіть,
Сироті і вдовиці по правді
чиніть,
І добро научіться робить.

18.

Коли б гріхи ваші були, як
багряниця — я, мов сніг їх
убілю; коли б, як кармазин,
були червоні, — обмию їх,
як вовну.

Хоч би ви од гріхів червоніли,
то я вас, як сніг, убілю;
Хоч би ви од гріхів паленіли,
то я вас, як вовну, вбілю.

лексичних, синтаксичних і фразеологічних діалектизмів. Це пояснюється тим, що І. Пулюю без порозуміння з дружиною П. Куліша вніс багато змін у текст перекладу. Мова перекладу Лесі Українки відповідає нормам української літературної мови. Порівнюємо три переклади з Єзекіїля. (Див. таблицю на стор. 90).

Переклад Лесі Українки з Ісаїї відрізняється від перекладів І. Пулюя і митрополита Іларіона (І. Огієнка) хоч би тим, що був римований і не був дослівний. Ось лише деякі порівняння. (Див. таблицю на стор. 91).

Із цих порівнянь бачимо, що переклади Лесі Українки незрівняно кращі від перекладів І. Пулюя. Вона уникає тяжких конструкцій із віддієслівними іменниками "всепаленнями", "паленнє" і замість них вживає конструкції з властивими для

української мови особовими формами дієслів "попалили". Звичайно, вимоги римованого перекладу з Ісаїї примушували перекладачку іноді відступати від оригіналу. Часом замість прозаїчних висловів "дуже багато" (Єзекїїл, 37, 2, переклад Пулюя) Леся Українка вживає український ідіоматичний вислів "велика сила". Треба також зазначити, що в останніх рядках її перекладу з Ісаїї (18) вживання допустового речення "Хоч би ви од гріхів червоніли" більш відповідне, ніж вживане в Пулюя умовне речення зі сполучником "коли б".

Українська мова в перекладах Лесі Українки з Біблії відзначається своєю нормативністю в лексиці, синтаксисі й стилістиці.

Біблійна тематика в творах Лесі Українки

Як і на світову культуру, Біблія мала великий вплив на розвиток української літератури. Ідеї, теми, сюжети, образи Біблії широко використовували у своїх творах українські письменники XIX і XX ст., зокрема Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш, М. Старицький, О. Кониський, Олена Пчілка, Ю. Федькович, С. Руданський, І. Франко, Леся Українка, М. Чернявський, І. Манжура, П. Тичина, Д. Загул, М. Зеров, В. Барка, М. Орест, Ліна Костенко та інші.

Продовжуючи і розвиваючи традиції своїх попередників, Леся Українка зверталася до біблійних тем, сюжетів і образів, використовуючи їх для втілення своїх революційних, національно-визвольних ідей, ідей боротьби українського народу за свою свободу й державну незалежність.

Перший твір Лесі Українки на біблійний сюжет — це поема "Самсон", написана 1888 р., коли їй минуло 17 років. Створено цю поему на основі біблійного оповідання про Самсона (із "Книги суддів"). За мотивом цієї самої частини Біблії мати Лесі Українки, Олена Пчілка, 1887 р. в жіночому альманахові *Перший вінок* надрукувала поему "Дебора". Можливо, що під впливом матері Леся Українка звернулася до біблійного сюжету з "Книги суддів". Її приваблював образ Самсона, який заради волі й незалежності свого народу готовий вчинити будь-який подвиг. Леся Українка в цій поемі висвітлює ідею визволення народу від загарбників. Але вона цілком відходить від біблійного джерела. В Біблії Даліла — це блудниця, яка за гроші продає Самсона ворогам. У Лесиній поемі мотивація зради зовсім інша: Даліла показана як патріотка.

Мотив зради як засобу врятування своєї країни виник на підставі відомих Лесі Українці літературних зразків. Вона добре знала твір Олени Пчілки "Юдіта", надрукований 1886 р. в збірці *Думки-мережанки*.

Дослідниця літературної творчості Лесі Українки, Іда Журавська, звернула увагу на те, що відомий англійський поет 17 ст. Джон

Мілтон у своєму творі "Самсон-борець" відійшов від біблійного оригіналу в інтерпретації образів Даліли і Самсона і змалював Далілу як патріотку, а Самсона як героя і борця за визволення свого народу. Цілком можливо, що Леся Українка читала твір Дж. Мілтона. В її бібліотеці збереглася монографія Альфреда Штерна *Milton und seine Zeit* (1877).⁸

На підставі цієї монографії Леся Українка писала популярну брошуру про Дж. Мілтона, але не закінчила її. Після поеми "Самсон" Леся Українка написала десять поезій на біблійні теми. Звертаючися до стародавньої історії єврейського народу, поетка мала на увазі долю рідного народу. В образах вавилонського полону єврейського народу вона малює страждання українського народу в російському полоні, в умовах національного, соціального і політичного поневолення. У поезії "Єврейська мелодія" (1896) в образі зруйнованого біблійного храму змальовано поневолену Україну:

Ти в руїнах тепера, єдиний наш храм,
Вороги найсвятіше сплямили,
На твоім оltарі неправдивим богам
Чужоземці вогонь запалили...

Ти не наш, але вірними будуть тобі
На чужині ізраїльські люди, —
Що Господь сам обрав за святиню свою,
Те довіку святинею буде!

В незакінченій поезії "Якби я знав, що їм нема порятунку" (1898) Леся Українка виступає проти покірності ворогові:

... Хто хоче
пасти і берегти свою отару,
нехай її боронить, хай приставить
собак і пастухів, сам взявши зброю,
а не навчає тих ягнят покори...

... А ваша віра: не протився злому!
Бодай той лев сьогодні вас пожер
одразу всіх, як масте ви скніти
в покірності ягнячій.

Проти зневір'я, проти втрати віри в неминучу перемогу над ворогом спрямований вірш "У пустині" (1898):

Сказав Господь: "Мені належить помста!
Той, хто не вірить у дива Господні,

Не вартий бачить їх. Поки не згине
Останній з вас, отруєних зневір'ям,
Не ввійде мій народ в обітовану землю!"

Відкинувши страх і розпач, можна відважно йти вперед до своєї мети:

Ми підемо пісками навмання,
Приспавши в серці гадину зневір'я,
Одважно дивлячись дочасній смерті в очі.

1899 р. Леся Українка написала дві поезії під назвою "Із циклу «Невольницькі пісні» — Єврейські мелодії", а 1904 р. поезії "Ізраїль в Єгипті" та "І ти колись боролась, мов Ізраїль, Україно моя!"

Згадані три поезії — це наче передмова до написаної 1903 р. драматичної поеми "Вавилонський полон". А остання — наче епілог до поем "Вавилонський полон" і "На руїнах" (1904).

У другому вірші "Єврейських мелодій" мова йде про зловісного пророка Єремію:

По війні ти на звалищах міста лишився один,
і палкі твої сльози точили холодне каміння,
і луна розлягалась така серед смутних руїн,
аж найдальші нащадки почули твоє голосіння.

У поезії "Де тії струни, де голос потужний" поетеса знову згадує пророка Єремію такими промовистими словами:

Єрусалим мав свого Єремію,
що голосив серед поля;
чом же свого Єремії не має
наша зруйнована воля?

Таким Єремією для українського народу була Леся Українка, яка з надзвичайною силою свого пристрасного, гнівного поетичного слова протестувала проти московського полону українського народу, картала "оспалих людей" з "в'ялими серцями". І в поезії "Пророк" (1906) проголосила:

Мій дух промовляє мені:
"Ставай, вартовий, без вагання на чати!
Хоч люди замліли в рідній стороні
На голос твій будуть мовчати,
Та слава про них загремить до зірок,
Що є з їх народу пророк".

Однією з найсильніших і найзворушливіших поезій Лесі Українки на біблійну тему є вірш "Дочка Ісфая" (1904). Джерелом цієї поезії став біблійний переказ. Ізраїльський вождь і суддя дав обітницю: якщо Бог допоможе перемогти ворога, то він, повертаючися з перемогою, принесе в жертву Богові першого, хто вийде назустріч з воріт його дому. Коли він здобув перемогу й вертався додому, то першою назустріч йому вийшла дочка. Батько мусів виконати свою обітницю і дочка з цим погодилася задля добра країни. Перед смертю вона попросила, щоб батько дозволив їй піти в гори зі своїми подругами і попрощатися з життям. Леся Українка так описує відвагу й трагізм молододі дівчини:

Не бійся ти, що з гір я не вернуся,
що вже несила стане покидати
веселого, весняного життя.

Ні, я прийду покірною і мовчазною,
схилиюсь, мов квітка, на жертвний камінь,
бо знатиму — хоч би сто літ жила,
такої пісні вже б не заспівала,
життя такого більше не зазнала б,
як в час прощання на горі високій.

Своїм ідейним змістом поезія "Дочка Ісфая" близька до твору "Іфігенія в Тавриді", в якому героїня Іфігенія також втілює образ терпіння і жертвенного героїзму.

У Біблії Лесю Українку найбільше приваблювали трагічні сюжети, в яких, — за власним висловом поетеси, — "багато неспокійного, пристрасного елементу". Тому то в її поетичній творчості домінують образи вольових героїчних жінок: Даліли, дочки Ісфая, Міріям, Прісцілли, Тірци, Айші, Іфігенії, Кассандри, Грішниці тощо.

Поєми про вавилонський полон

Поневолене становище українського народу в царській Росії показала Леся Українка в образах вавилонського полону стародавніх євреїв. У Біблії розповідається, що вавилонський цар Навуходоносор зруйнував усі будівлі Єрусалиму, спалив храм і царський палац, забрав увесь народ у полон і погнав його до Вавилону. Патетично оспівані тяжкі переживання поневоленого й приниженого народу, його фізичні й моральні страждання. Страшні подробиці вавилонського полону знаходимо у книзі *Плач Єремії*: "Діти і немовлята умирають від голоду на міських вулицях... Хто

вмер од меча, шасливіший від тих, що вмирають від голоду. Руки матерів варили дітей своїх на їжу... Жаж..., спустошення й руїна — доля наша".⁹

Звертаючися до теми вавилонського полону, Леся Українка ставила своїм завданням не тільки описати страждання єврейського народу в полоні, не тільки порівняти зі становищем українського народу у царській Росії, але й піднести голос в обороні поневоленого народу, голос за пробудження в народі національної й людської гідності й готовності до боротьби за свою свободу й незалежність.

Драматичну поему "Вавилонський полон" Леся Українка написала 1903 р., а як продовження її — драматичну поему "На руїнах" (1904). "Вавилонський полон" починається поширеною авторською ремаркою: "Розлога рівнина. Червоний захід зміняє в кров широкі води Тігра та Евфрата... По всій рівнині розкидані намети бранців... Змучені жінки лагодять вечерю — кожна при своїм багатті — для чоловіків, що по тяжкій роботі прийшли з міста. Трохи осторонь, теж під вербами, стоять два гурти; левіти і пророки". Далі окремі епізоди показують тяжке життя поневоленого народу: чоловік не може їсти, бо на роботі у Вавилоні йому повибивали зуби. Біля другого багаття горює мати, бо її дочку силоміць забрали у Вавилон. Біля третього багаття голосить жінка, яка довідалася, що її чоловік помер у Вавилоні на тяжкій невиліничній роботі. Показана сцена суперечки між самарійським і іудейським пророками про те, де має бути релігійно-національний центр. У цей час підходить молодий пророк Елеазар. Пророки і левіти обвинувачують Елеазара в зраді за те, що він співав за гроші у Вавилоні. Елеазар запитує їх: "За що ж ви мене караете, за працю по неволі?" На це запитання він одержує відповідь:

2-ий пророк:

Бо шнур, лопата, рало та сокира
в руках людських — людські раби, а слово
в устах пророчих мусить тільки Богу
служити, більш нікому.

Елеазар пояснює, що він нездатний до фізичної праці, що рук його не слухає "ні рало, ні сокира", що "під тягарем він одразу упав" і що дозорець прогнав його з роботи. Елеазар далі каже, що ворогам він співав пісень сіонських, що він повісив арфу на вербі, бо до "неширих пісень вона не може пригравати". Він з глибоким сумом стверджує:

і нечесть пойняла мої уста,
бо з голоду уста сі не замовкли,

а промовляли мовою чужою
на тих, від Бога проклятих майданах,
де всі пісні бренья, а тільки тая,
що з серця рветься, мусить умирати.
Гнітить нас ганьба тяжче від кайданів,
гризе нас гірше, ніж залізни пута.

Закінчується поема палким закликком Елеазара до боротьби за визволення свого народу від тяжкої вавилонської неволі:

Нам два шляхи: смерть або ганьба, поки
не знайдем шляху на Єрусалим.
Шукаймо ж, браття, до святині шляху
так, як газель води шука в пустині.,
А поки знайдем, за життя борімося,
як барс поранений серед облави...
Між вербами бренья ще наші арфи,
ще ллються сльози в ріки вавилонські...
Живий Господь! Жива душа моя!
Живий Ізраель, хоч і в Вавилоні!

У пристрасному заключному монолозі Елеазара висловлено непохитну віру в те, що не загинула його країна, що не втратив чести його народ, що "живий ізраель, хоч і в Вавилоні!". Елеазарові доводилося співати чужою мовою для чужинців, але у своїх піснях він не вихваляв поневолювачів. Він співав про минучість тих царств, що були побудовані на визиску й поневоленні народів. Виразні натяки на підневільне становище української мови, на царські заборони українського слова звучать у таких рядках монологу Елеазара:

де всі пісні бренья, а тільки тая,
що з серця рветься, мусить умирати.

Дія поеми "На руїнах" відбувається не у Вавилоні, а в Єрусалимі, власне на руїнах Єрусалиму. В ній розповідається про життя тих, які уникли полону й залишилися жити на руїнах Єрусалиму. По долині Йорданській блукають люди. Дія відбувається вночі. "Чутно зідхання, приглушені ридання і здавлене шепотіння тих, що не сплять, але більша частина спить...". Підходить пророчиця Тірца. Вона чує стогін, зупиняється над одним чоловіком, що в розпачі простягає заломлені руки, дає пораду зневіреному страждальцеві:

Розкуй меча на рало. Час настав.
Потрібна оборона і руїні.
Бо прийде ворог і розоре землю,
насіє збіжжя і збере жнива,
і буде хлібом люд сей годувати,
і вдруге завоює Палестину...
Лежачим краю рідного немає.

І чоловік послухав пророчиці. Тірца закликає: "Устань, Ізраелю, роби намети!" Зневірений старий чоловік, прокинувшись від сну, висловлює своє незадоволення такою реплікою:

Проклятий той, хто будить подоланих,
проклятий той, хто краде сон в рабів.

У відповідь лунає голос пророчиці Тірци:

Хто раб? Хто подоланий? Тільки той,
хто самохіть несе ярмо неволі.

Далі Тірца йде на голос співця, що торкає поржавілі струни старої арфи, яка колись була в руках "пречистих святих співців, пророків незабутніх". Вона бере з рук співця арфу і кидає її далеко, кажучи розгніваному співцеві:

Добудь нові слова, новії струни,
або мовчи — могили не співають.

Розгнівана юрба хоче втопити Тірцу. Самаряни відбивають іудеїв, захистивши її від них. Самаряни сперечаються з іудеями за те, де має бути святиня: в Єрусалимі, як до того прагнуть іудеї, чи на горі Гарізім, як того хочуть самаряни. Коли справа доходить до бійки, Тірца зупиняє іудеїв і самарян:

Спиніться ви! Дозорець вавилонський
з намету вийде і рабам накаже
вас бичувати. Не будіть його!

Тірца закликає обидві сторони до єднання, до спільної праці для відродження поневоленої країни:

Час братися до іншої сівби
і ждати інших жнив. Але не вам
судилось розкувати ярмо залізне

на коси та серпи. Он ті, малії,
он ті, що в куренях та при багаттях
удосвіта працюють неспало,
вони жнива для Господа готують,
а ви, мов скорпіони, в своєму гніві,
сами собі отрути завдасте,
сами себе пожрете, мов ті змії,
що Бог колись наслав на кару нам.

В уста пророчиці Тірци Леся Українка вкладає власні мрії про національне відродження поневоленого народу:

І встане люд, мов хвилі серед моря,
І Божий дух ті хвилі оживить.
І зацвіте Сіон весняним криницею,
і знов поллється молоком і медом
земля обітована, ся земля,
де ми тепер блукаєм, мов вигнанці,
мов стадо згублене на бездоріжжі...

... Устань, Ізраелю! Зори плугами
се бойовисько, не давай ні кроку
землі обітованої. Посій
понад границями пшеницю добру,
відгородись житами від пустині...

... Пройдуть роки, з полону бранець верне,
знов оживе тоді сіонська пісня...
І бранець руку братові подасть...
Душа моя вже бачить ту будову
і знає серце, як її назвати:
В новім Єрусалимі храм новий!

Закінчується поема тим, що юрба з навісним лементом проганяє Тірцу. Лунають останні слова пророчиці:

Дух Божий знайде сам мене в пустині,
а вам ще довгий шлях лежить до нього!

Головна героїня Тірца — вольова, активна, цілеспрямована, пристрасна громадська діячка, палка патріотка. Мова її дуже близька своїми художніми засобами, стилем до мови багатьох ліричних творів Лесі Українки.¹⁰

Поему "На руїнах" Леся Українка закінчила писати 11 жовтня 1904 р., а 28 серпня того ж року вона написала поезію "Ізраїль в

Єгипті". До 1974 р. в різних київських виданнях цей твір друкувався, але 1975 р. в 12-томному академічному виданні творів Лесі Українки цієї поезії нема. Мабуть, цензура заборонила. Чи не тому, що ця поезія звучить не тільки як протест проти поневолення України царською Росією, але й як протест проти сучасного поневолення? Починається поезія такими словами:

Хто мене виведе з цього Єгипту,
з краю неволі, з оселі роботи?
... Хто б він не був, хай він швидко приходить!
Боже! рятуй, наша віра вмирає,
марним здається в сій міцній кормизі
волі святий заповіт.

А далі йдуть рядки, які пригадували українцям багна, в яких гинули козаки, будуючи Петербург:

Наші батьки вже лягли підмурівком
там, де стоять нечестивії храми,
нільськії багна загачені трупом
наших безшасних дідів.

Певне тепера вже діти й онуки
темну могилу для себе мурують...

Друга поезія Лесі Українки "І ти колись боролась, мов Ізраїль, Україно моя!", написана 10 вересня 1904 р., також друкувалася на Україні тільки до 1974 р., а в академічне видання творів письменниці її вже не включили. Цією поезією Леся Українка сама розшифровує символіку своїх творів про вавилонський полон, закінчуючи цю поезію такими знаменними словами:

Коли скінчиться той полон великий,
що нас зайняв в землі обітованій?
І доки рідний край Єгиптом буде?
Коли загине НОВИЙ Вавилон?

Цей твір важливий ще й тим, що в ньому є справді ключ до розуміння поглядів поетки й на історію українського народу.¹¹

"В дому роботи, в країні неволі" і українська мова

Восени 1906 р. Леся Українка написала ще один твір на біблійну тему — діалог "В дому роботи, в країні неволі". Дія відбувається в Єгипті в околиці Мемфіса. Гурти робітників

працюють коло будови релігійного поганського храму. Дійові особи раб-єгиптянин і раб-гебрей, один із них представник пануючої нації, а другий — поневоленої. Спільним між ними є те, що обидва вони раби. Оба знесилені, обох гнітить неволя, обох катують дозорці, не розбираючи, хто якої нації. Розмова між ними приводить до конфлікту. Для раба-єгиптянина — визнавця єгипетської віри й прихильника єгипетської національної культури — будова величного єгипетського храму рідна його душі й серцю. Своє ставлення до роботи над побудовою цього храму раб-єгиптянин виявляє такими словами:

... Всі ми,
єгиптяни, працюємо ретельно
не тільки по неволі, а й з охоти.
Не раз мені здається, я робив би
незмірно краще, якби я був вільним,
отак як будівничий наш, наприклад.

Раб-єгиптянин мріє про ті удосконалення, які він зробив би в храмі, якби мав волю, а потім запитує раба-гебрея:

... А ти?
Що б ти зробив, якби ти вільним став?

Раб-гебрей, якому були цілком чужі мрії раба-єгиптянина, широкого прихильника релігії і національної культури єгиптян, із злістю й роздратуванням відповів:

Я? Що зробив би я? Розруйнував би
усі ті храми ваші й піраміди!
Порозбивав би всі камінні довбні!
Всіх мертвяків повикидав би геть!
Загородив би Ніл і затопив би
увесь сей край неволі!

Єгиптянин мовчки підносить руку і б'є в лице гебрея, той з пронизливим криком падає додолу. Тоді гебрей зрозумів, що він не може бути товаришем єгиптянинові:

... я мушу знать, що я тут раб рабів,
що він мені чужий, сей край неволі,
що тут мені товаришів нема.

Літературознавці по-різному тлумачили цей твір Лесі Українки.

Б. Якубський писав: "Леся відгукнулася на робітничий рух 1905 року і надала своєму відгукові до певної міри національного відтінку; гебрей, що є «раб рабів» — українець, а росіяни самі — раби самодержавства".¹² У цьому тлумаченні є лише натяки на те, що Леся Українка в образі гебрея показала подвійне поневолення українського робітника — національне і соціальне. Але Б. Якубський не підкреслив, що в образі єгиптянина показано робітника панівної нації, який поневолений тільки соціально і який не тільки не відчуває національного поневолення, а, навпаки, в національно-культурному відношенні цілком поділяє погляди своїх панів.

На думку О. Бабишкіна, в образі раба-єврея уособлено "руйнуючу силу", а в образі раба-єгиптянина втілено "творчу прометеїстську" силу.¹³ Таке тлумачення штучне, непереконливе й цілком безпідставне.

Ключ до правдивого тлумачення ідеї Лесиного твору "В дому роботи, в країні неволі" дає один дуже важливий лист поетки, надрукований в книжці О. П. Косач-Кривинюк *Леся Українка*. Хоч оригінал і копія цього листа зберігаються в Києві, його не друкують у виданнях творів Лесі Українки 1956, 1965 і 1978 рр. в Україні. Йдеться про лист до М. Кривинюка, написаний 18 лютого 1903 р. Леся Українка подає там цікаві факти про те, що російські соціал-демократи не шанують національних прав українського народу, не шанують української мови, що вони мають русифікаторські тенденції. Лист написано в той час, коли у Російській Соціал-Демократичній Робітничій Партії виник розкол, коли партія поділилася на більшовиків і меншовиків. У цьому листі Леся Українка писала:

Мені заміри *Волі* (орган Української Соціал-Демократичної партії, двотижневик, що виходив у Львові 1900-1907 рр. — *Прим. автора*) здаються цілком утопічними, — тут дав би Бог з своїми «фракціями» якось прожити, а куди вже там чужі мирити... Пора стати на точку, що "братні народи" просто сусіди, зв'язані, правда, одним ярмом, але в ґрунті речі зовсім не мають *ідентичних* інтересів, і через те їм краще виступати хоч поруч, але кожному на свою руку, не мішаючись до сусідської "внутрішньої політики". Яке нам діло, що *Искра* свариться з *Рев[олюційною] Рос[сією]*? Не наше діло їх мирити... Нам важно, як ті обидві (чи багато) фракції відносяться до нас, до нашої справи, і відповідно тому ми мусимо рішення, з ким нам битись, а з ким миритись...¹⁴

Леся Українка рішуче виступає проти русифікаційних тенденцій російських соціал-демократів та проти ідеї двомовних видань на Україні:

Мені здається непрактичною гадка двоязичного видання. Російської

літератури і так виходить незмірно більше, ніж української, і грошей з української території пішло вже на те стільки, що пора нам "вертати своє". Я вважаю слушним, щоб скоріш, наприклад, *Рев[олюционная] Россия* видавала на свій кошт переклади своїх видань на українську мову, ніж щоб молоді й убогі укр[аїнські] організації видавали рос[ійські] праці, бо для кого вони мають служити? Коли для Великої Росії, то ми заубогі на такі дарунки "старшим братам" — ми вже й так дали їм більше, ніж самі взяли, навіть "податків крови" для терористичного руху, — коли ж ті рос[ійські] видання призначаються для України, то се не наше діло служити "обрусенню", хоч би й революційному... Досить уже, що цензура примушує укр[аїнських] лібералів до двоязичія, а революціонерам безцензурним воно ні на що не здалось. При цій нагоді скажу Вам, що в свій час орган, видаваний на укр[аїнській] території (гектографований *Вперед*) не хотів (напевне знаю) прийняти ані стрічки по-українськи на свої шпальти".¹⁵

Леся Українка каже, що російські соціал-демократи, "нас навіть і не завважають, чи ми є на світі". Так захищала письменниця гідність і національні права українського народу. Цей лист Лесі Українки, в якому вона чітко й ясно говорить, що росіяни й українці "просто сусіди, зв'язані, правда, одним ярмом, але в ґрунті речі зовсім не мають *ідентичних інтересів*" (слово "ідентичних" Леся Українка підкреслює), — безперечно важливий для з'ясування ідеї діалогу "В дому роботи, в країні неволі".

Символіка цього твору ясна тепер: український робітник — подвійно поневолений (соціально й національно) не знайде зрозуміння з боку російського робітника, представника панівної нації. Український робітник і російський робітник не мають *ідентичних інтересів*.

Загальні висновки

Створюючи драматичні поеми на теми вавилонського полону, Леся Українка користувалася не тільки Біблією, але й науковою літературою про історію єврейського народу. Ґрунтовна обізнаність з цією літературою дала їй можливість правильно змалювати життя й побут давніх часів та зберегти кольорит епохи.

Проте поетка хотіла не тільки точно, відповідно до історичних обставин, змалювати життя людей давніх епох, і не тільки точно зберегти всі подробиці сюжету тих біблійних переказів, які вона використовувала для своїх творів. Біблійні сюжети Леся Українка переробляла й змінювала відповідно до своїх творчих цілей і завдань, відповідно до своїх задумів та ідей, до естетичних,

суспільних і національно-визвольних проблем, які в той час цікавили письменницю.

В образах вавилонського полону Леся Українка показала національне й соціальне поневолення українського народу царською Росією. Палкими закликами старозавітних пророків поетка будила свій власний народ і кликала до боротьби й творчої праці для визволення з російського полону.

Це питання про характер Лесиних творів з неукраїнською тематикою вичерпно з'ясував О. Дорошкевич такими словами:

Сюжети своїх поем і драм Леся Українка бере здебільша з неукраїнського побуту, звертаючись до життя древніх євреїв, вавилонян, греків, римлян, еспанців, французів 18 століття. Але це тільки зовнішнє тло, потрібне поетові для того, щоб одійти від деталей сучасного побуту, і тим всю увагу скерувати на поглиблення психологічної боротьби героїв. От у цій психологічній, головній частині своїх поем Леся Українка глибоко сучасна, розв'язуючи найпекучіші проблеми українського суспільства своєї доби.¹⁶

---

1. Ольга Косач-Кривинюк, *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*. За редакцією Петра Одарченка (Нью-Йорк: УВАН, 1970), стор. 155.

2. Там таки, стор. 170.

3. "Листування Лесі Українки з М. П. Драгомановим". Машинописна копія, що зберігалася в архіві Світозара Михайловича Драгоманова у його дочки Л. С. Драгоманової-Демиденко в Рочестері, США.

4. Леся Українка, *Твори в п'яти томах*, том V (Київ: ДВХЛ, 1956), стор. 84.

5. В образах Єзекіїлевого пророцтва цю ідею національного відродження українського народу висловив пізніше український поет Михайло Орест (Зеров). У своїй прекрасній поезії "Повстання мертвих" він дав пересмислення 37 глави Книги пророка Іезекіїля (Єзекіїля):

... На півночі пустинній
Холодні розсуваються сніги
І воскресають в них останки тлінні
У повноті колишньої снаги...

... В чагарниках, на пустирях, у норах
Скелети коней будяться. Вони

Ворушаться, встають, стрясають порох —
І вже біжать на клич далечини.

І на бігу вдягаються у тіло,
Їх табуни у тасмничій млі
Мчать до воскреслих радісно і сміло,
Щоб їх везти до отньої землі...

... З могил, з усіх усюд, з усіх чужин
Спішать воскреслі у свою отчизну
На чин нечуваний, визвольний чин...

6. *Святе письмо Старого і Нового Завіту* (Лондон, 1906), стор. 825 і 249.

7. *Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту*.
Переклав проф. д-р Іван Огієнко. Британське й закордонне Біблійне
Товариство, 1962, 1523 стор.

8. І. Журавська, *Леся Українка та зарубіжні літератури* (Київ: В-во АН
УРСР, 1963), стор. 75.

9. "Плач Єремії", розділ VI, 5, 9, 10. *Біблія або Книги Святого Письма
Старого й Нового Заповіту*, стор. 1024.

10. Мова Тірци відзначається особливою імперативністю інтонацій,
закличністю, великою емоційністю. Переважає в ній дієслово в наказовому
способі: *не напувай, не нагодовуй, будуй, дбай, встань і йди, розкуй меч,
іди, готуйте, добудь, мовчи, устань, зори, посій, відгородись, склади*. У
ліричних поезіях Лесі Українки на громадські теми, написаних 1900-1904
рр., також дуже часто вживаються дієслова в наказовому способі:
вражайте, ріжте, убивайте, палайте, паліть, не в'яліть (стосуються іменника
"слова"), *не просіть, ідіть, не кидай, не падай, не томись, не відступай,
прийди, поглянь, не слухай, не допусти, не говори, зачаруй, нагородіть, не
стій, не докоряй, дайте, дай, вбий, мовчи, спини, умри, розбийсь, пусти, не
бійся, даруй, рятує, глянь, будуймо, доверши, розбий, розсій, борись,
добувайся, не кори, не дорікай*.

11. У запеклій боротьбі з ворогами, пише Леся Українка в цій поезії,
Україна опинилася в трагічному становищі, їй загрозувала смерть.

Та знялась високо
Богданова правиця, і народи
розбіглися, немов шакали ниці,
брати братів пізнали і з'єднались.
І дух сказав: "Ти переміг, Богдане!
Тепер твоя земля обітована".
І вже Богдан пройшов по тій землі
від краю і до краю. Свято згоди

між ним і духом гучно відбулося
в золотoverхімі місті.

Тут мова не про Переяславську угоду України з Москвою, бо "золотoverхе місто" — це Київ, а не Переяслав. Вислів "брати братів пізнали і з'єднались" означає об'єднання різних верств українського народу під час Хмельниччини. А "свято згоди", що "гучно відбулося в золотoverхімі місті" означає тріумфальний в'їзд Богдана Хмельницького в Київ на Різдво 1648 р. Це було справжнє "свято згоди", коли Богдана Хмельницького всі верстви населення зустрічали, як "пресвітлого володаря України".

Дальші історичні події доби руїни Леся Українка малює такими словами:

...Але раптом
дух зрадив. Знову тьма, і жах, і розбрат
... І знов настав єгипетський полон,
та не в чужій землі, а в нашій власній.

Такими словами характеризує поетеса поневолення України. І далі — в другій частині цієї поезії — вона з пристрасним запалом старозавітних пророків запитуює:

Чи довго ще, о Господи, чи довго
ми будемо блукати і шукати
рідного краю на своїй землі?
Який ми гріх вчинили проти духа,
що він зламав свій заповіт великий,
той, взятий з бою волі заповіт?

І далі з могутньою силою біблійного пророка грізно закликає наша українська Тірца:

Так доверши ж до краю тую зраду,
розбий, розсій нас геть по цілім світі,
тоді, либонь, журба по ріднім краю
навчить нас, де і як його шукать.

Тоді покаже батько своему сину
на срібне мариво удалині
і скаже: "Он земля твого народу!
Борись і добувайся батьківщини,

бо прийдеться загинуть у вигнанні
чужою-чуженицею в неслав'ї.

І, може, дасться заповіт новий,
і дух нові напише нам скрижалі.

12. Б. Якубський, "Невеличкий діалог про неволю", у кн. Леся Українка, *Твори*, том IV (Нью-Йорк, 1954), стор. 106.

13. О. Бабишкін, *Драматургія Лесі Українки* (Київ: Державне в-во образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1963), стор. 137.

14. Ольга Косач-Кривинюк, *Леся Українка. Хронологія життя і творчості*, стор. 667.

15. Там таки, стор. 667-668.

16. О. Дорошкевич, *Підручник історії української літератури*, вид. 2 (Київ, 1924), стор. 244.

ДМИТРО ЧИЖЕВСЬКИЙ

Анджей Вінценз

Зі смертю Чижевського зійшов зі сцени один з найвидатніших славистів останнього тридцятиріччя 20 ст., довголітній "патріарх" німецької славистики, останній її полігістор і один з останніх представників ліберальної інтелігенції колишньої російської імперії. Почнімо зі славистики. Вже сама кількість — понад 900 публікацій — імпонує. В молодості він належав до славетного "Cercle linguistique de Prague", там зародилася його приязнь з іншим великим славистом Романом Якобсоном, як і зацікавлення справами форми й формалізму, поглиблене, мабуть, вивченням математики й астрономії. Він був також одним з небагатьох літературознавців і, правду кажучи, мовознавців свого покоління, які могли йти в ногу з розвитком сучасної лінгвістики: вже під кінець свого життя він, бувало, захоплювався найновішими публікаціями зі структуральної лінгвістики або з теорії множин, які для багатьох молодших від нього були книгою за сімома печатками. Спочатку він займався майже виключно історією філософії, щоправда, переважно слов'янських країн; звідти, між іншим, вийшла в 1939 р. досі незамінна праця *Гегель у Росії*. Приділяв він також увагу багатьом іншим галузям історії культури в найширшому розумінні цього слова.

Проте головним об'єктом його зацікавлень була історія літератури. Почав він з літератури староруської [літератури Київської Русі — прим. перекладача], яку тоді вважали основою для авторів порівняльних граматики або для тих, які займалися історією середньовіччя. В цьому нема нічого дивного, бо староруську літературу, як і польську середньовічну, становлять, крім літописів, переважно переклади (так само й польською середньовічною літературою, в суто літературному сенсі, також почали займатися щойно недавно). *Історія староруської літератури*, яка вийшла німецькою мовою в 1948 р. у Франкфурті і з того часу стала клясикою, присвячує багато місця суто літературним аспектам тих творів, тобто питанням форми. Виявилось, що авторами їх не були темні, неотесані монахи, як це собі залюбки уявляло у своїй зарозумілості дев'ятнадцяте століття. Завдяки грекам, ці автори знали античну літературу, зокрема реторику й поетику, і згідно з ними писали свої тексти. Варто, мабуть, пригадати, що відома книжка Ернста Роберта Куртуса *Європейська культура і латинське*

«Kultura», ч. 5/368, 1978, стор. 83-92. З польської переклала Ніна Ільницька.

середньовіччя, з появою якої почалося на Заході ширше зацікавлення середньовічною літературною спадщиною, а тим самим і стародавньою реторикою і поетикою, також вийшла 1948 р. у Швейцарії. Отже, Чижевський був тут піонером на рівні з Куртюсом, хоч не створив подібної синтези для всього слов'янського православного середньовіччя. Але, правду кажучи, аксіому про створення чогось подібного до порівняльної історії церковнослов'янських літератур, — цією мовою, крім українців, білорусів і росіян, писали також південні слов'яни та румуни, — висунув шойно недавно американський славіст Генрі Бірнбаум. В усякому разі, Чижевський був єдиною знайомою мені людиною, яка могла говорити про "тридцять сьомий рік", маючи на увазі не 1937 чи 1837 рік (так як говоримо про тридцять перший чи шістдесят третій рік), а про 1037, в якому він почувався так само вдома, як і в сучасній добі.

Крім староруської літератури, вабили Чижевського ще дві головні теми. Як личило "формалістові", він займався, з одного боку, барокковою літературою — польською, чеською, українською, а з другого — російською поезією кінця 19 — початку 20 ст., тобто символістами, футуристами й іншими "істами". Крім власних публікацій, він надхнув тут багатьох учнів, яким завдячуємо праці про Маяковського, Белого, Блока та інших. Займався він крім того російською прозою 19 ст., зокрема Гоголем, який цікавив його головню як формаліста. Цікавили його також Достоевський і Толстой (хоч *Війну і мир* вважав поганою літературою), та багато інших справ, включно з гастрономією, кінологією і демонологією.

Його неймовірне знання німецької літератури, включно з невідомою широкому колу літературою 17 ст., його незрівнянне ознайомлення з публікаціями про бароккову літературу, навіть французьку та еспанську, допомагали йому робити все нові відкриття у славістиці, бо ніхто інший не міг пишатися таким широким світоглядом, такою ерудицією і такою феноменальною пам'яттю як Чижевський. Він, мабуть, був також першим, який відкрив різні складні стилістичні явища у польській поезії (а також у чеській, російській та українській) 17 і 18 ст. Чижевський також перший рекомендував зарахувати до барокко, а не, як досі, до класицизму деяких авторів і деякі явища в російській поезії 18 ст. (в СРСР до барокко ставилися та й далі подекуди ставляться негативно, як до "космополітичного" та "єзуїтського" явища). Звичайно, діло тут не тільки в самій класифікації, але й з пов'язаним з нею цілком іншим поглядом на ті самі справи.

Чижевський з притаманним йому віденським гумором не раз повторював вислів, що історія літератури полягає в тому, що історики відписують один від одного. Його власні праці, чи то згадана вже *Історія староруської літератури*, чи інші, про які ще

буде мова, відзначаються тим, що автор усі твори, про які пише, прочитав, і ні один з них не був йому байдужий. Смерть застала його, коли він писав останню частину *Історії російської літератури XIX сторіччя*. Кілька місяців перед смертю він говорив одному з учнів, що не може її скінчити, поки не прочитає, тобто ще раз не прочитає, трьох останніх письменників. Про те, що він вважав нижче літератури, взагалі не писав, як, наприклад, про соцреалізм, на який дивився як на *per non est*. (Єдиним винятком була його стаття, написана на прохання редакції університетського квартальника про М. Шолохова, коли той отримав Нобелівську нагороду. Стаття починалася більш-менш так: перший хірург, який у 19 ст. зробив успішну операцію червоподібного відростка, без сумніву заслуговує Нобелівської нагороди, проте чи належиться вона кожному, хто робить таку саму операцію нині?).

Окремою галуззю зацікавлень ученого була емблематика — царина, занедбана і забута, мабуть, вже від 18 ст. Дарма було б шукати про неї будь-які відомості в сучасних чи давніших енциклопедіях або в історії літератури, включно з Великою енциклопедією ПВН (шойно у відомій історії польської літератури *Барокко* Чеслава Гернаса з 1973 р. є про неї дещо більше у зв'язку з З. Морштином). А емблематика була дуже важливою цариною в періоди ренесансу і барокко, і без ознайомлення з нею розуміння багатьох літературних явищ (і не тільки літературних) того часу є нелегке, а то й неможливе. Вона була поширена у Польщі, звідти потрапила на Русь. Серед польських поетів найбільш відомим автором емблематичних творів є Збігнев Морштин (правдоподібно є ще й інші, дотепер не виявлені), зібрані вірші якого вперше видав Ян Дюр-Дурський 1954 р. накладом ПІВ. До розгадки емблематики Морштина, крім Януша Пельца, причинився головно Чижевський.

Важко тут назвати хоча б тільки праці Чижевського з галузі польоністики, бо розтягаються вони від Кохановського через Вацлава Потоцького і Міцкевіча (цікава, як і більшість його праць, стаття, що стала справжнім відкриттям, про лісові нетрі, а то й "затоплений світ", надрукована у польській еміграційній книзі у сторіччя смерті поета) аж до Юліяна Тувіма. Чижевський цікавився майже всіма слов'янськими літературами: словаки, про літературу і філософію яких він написав низку праць, вважають його прямо земляком. У царині богемістики він ще в 30-их рр. зробив сенсаційне відкриття, коли в бібліотеці у Галле знайшов невідомі до того часу рукописи великого барокового письменника і педагога (пов'язаного, між іншим, з Польщею) Яна Амоса Коменського. Чижевський одним з перших інтенсивно займався також чеською бароковою поезією; по-чеськи, до речі, він говорив вільно (хоч, як і всіма іншими мовами, з винятковим російсько-українським акцентом).

Ставлення Чижевського до російської літератури було не цілком однозначне. Він часто говорив, що "російська література не існує, існують тільки російські письменники" (russische Dichter — можна також розуміти як російські поети). У приватних розмовах найвище ставив польську літературу, може тому, що в принципі він більше цікавився поезією, ніж прозою. Про російську поезію 18 ст. говорив, наприклад, що її не можна навіть порівнювати з тогочасною польською поезією. У своїй *Порівняльній історії слов'янських літератур* (Берлін, 1968) про російський клясицизм 18 ст. Чижевський писав не лише, що він є "набагато слабший" від польського, але також про його "недбальство, яке випливає з літературної неграмотності (Unbildung!) і відсутності традиції" щодо теорії і практики. Захоплювався поетичною мовою Трембецького і Красицького, але підкреслював, що вони завдячують її двістілітній поетичній традиції, а зокрема барокковій. Не пригадую, щоб про це писав якийсь польський історик, що, зрештою, є зрозумілим, бо тільки один Чижевський порівнював блиск польських клясиків зі сірістю сучасних їм російських поетів і аналізував причини обидвох явищ.

Він також високо цинив Лесьмяна, Галчинського, а передусім Тувіма, і не тільки його вірші, але й найрізноманітніші прозові праці, між ними *Польський словник п'яниць і чари* та *Польські чорти* (що пов'язане з його зацікавленням демонологією). Деякі вірші Тувіма, і то не обов'язково найсерйозніші (як, наприклад, "Мочім ноги, мочім ноги, після втоми прийде спокій") знав напам'ять. Звідки їх знав, коли їх вивчив — це було його таємницею, так само як і його незрівнянне обізнання з тайною польської кухні, включно з борщем і зразами. Це обізнання впливало не тільки з його знання літератури, в даному випадку *Пана Тадеуша*, хоч він згадував з нагоди зразів якое офіційне прийняття у Варшаві і тут також ставив поляків як приклад.

Найбільше, однак, цинив він польську бароккову поезію, і не тільки її майстрів Морштина, Семпа і Наборовського, але також — проти всякого сподівання — Вацлава Потоцького, про стиль якого польські дослідники, може не зовсім слушно, не є найкращої думки. Про Потоцького Чижевський не раз говорив з характерним для нього захопленням і майже з дитячою радістю: "Подивіться (Schauen Sie!), таж він може писати на кожну тему: за що не візьметься — виходить чудовий вірш!". Така оцінка, на перший погляд дещо узагальнена, спиралася, однак, на докладному знанні форми. Аналізу майстерних рим Потоцького можна знайти у згаданій вже *Порівняльній історії слов'янських літератур*.

Дмитро Чижевський народився 23 березня 1894 р. в Олександрії, на правобережній Україні, недалеко Чигирин, відомого читачам з *Трилогії*, в інтелігентній українській родині, отже, в період, в місцевості і суспільному контексті, близькими таким

польським письменникам як Єжи Стемповський і Ярослав Івашкевіч. З поляками був зв'язаний з дитинства, серед сусідів також були поляки, яких він згадує доброзичливо у противагу до росіян, які в його споминах виходили гротескними і товстошкірими. У хвилини доброї настрою він підкреслював, що Чижевські є польською шляхтою, отже, стоять набагато вище від російських дворян (але в німецькому біографічному довіднику «Who is Who» згадав тільки предка при дворі Катерини II чи Єлисавети).

Студії він почав у 1911 р. в Петербурзькому університеті, закордон виїхав шойно у 1921 р., вчився потім у Німеччині, в Ясперса в Гайдельберзі і в Гуссерля у Фрайбурзі; відтак вів життя емігранта у Чехо-Словаччині, від 1932 р. викладав в університеті у Галлє, де, не зважаючи на присікання і прикромсті, щасливо перебув війну. У 1945 р. йому вдалося в останній хвилині дістатися до Західньої Німеччини. Після короткого перебування у Марбурзі в 1949 р. його запросили до Гарварду, де почав розвиватися важливий славістичний осередок на чолі з М. Карповичем і Романом Якобсоном. 1956 р. він залишив Гарвард, щоб стати керівником інституту славістики у Гайдельберзі. Там і провів останні двадцять років життя.

Цей інститут існував, щоправда, номінально ще перед приходом Чижевського, але саме він зробив з нього солідний науковий центр з прекрасною бібліотекою, яка в рекордний час зібрала понад 30 тисяч томів. Він віддавав інститутіві всю душу, інститут був для нього домом, дружиною і дитиною. Для нього він не вагався зробити, якщо не злочин, то надужиття (він не раз мріяв, і то цілком відкрито, про напад на банк, щоб роздобути гроші на книжки для інституту). Він доводив університетську касу до відчаю, коли університет отримував рахунки, які набагато перевищували бюджет. Найскрутніше було зі старими виданнями; якось — було це приблизно у 1960 р. — вислав він одного з асистентів до Варшави на книжковий ярмарок, звідки той привіз на 10 тисяч марок (сьогоднішня рівнозначність їх щонайменше 10–15 тисяч доларів) книжок з польоністики. За книжки заплатила західньонімецька імпортова фірма — в Німеччині титул професора є більшою гарантією, ніж банкове conto. Університетська каса не мала вибору: альтернативою було заарештувати професора за розтрату, тобто зробити скандал на всю Німеччину.

А втім, університет щастя йому не приніс. Дотримуючись відомого принципу бюрократів, що нема незамінних людей, університет виявляв до вченого дріб'язковість, так само як і в інших ситуаціях до його вчителя Ясперса. Коли його запросили до Гарварду, університетська адміністрація не вважала за можливе прийняти його як звичайного професора, з правом на пенсію. А знаючи Чижевського, можна припустити, що він, з

властивим йому оптимізмом, підписав контракт, не читаючи його. Справа виявилася шойно десять років пізніше, і тільки завдяки заходам одного з асистентів сімдесятирічний вчений отримав з ласки (дослівно, бо так звучить той вислів: *gratiale*) скромну пенсію, на яку можна було тільки прожити, і це змушувало його викладати в інших університетах. Підвладні й колеги не раз скаржилися на нього, нарікали, що він нестерпний, називали його, не без причини, "прімабалериною". В дійсності був він під кінець життя людиною передовсім дуже самотньою, а в останні роки навіть трагічно самотньою.

Усе своє життя Дмитро Чижевський був дуже кольоритною, повною суперечностей постаттю, мабуть, одним з останніх професорів, про якого ще довгі роки кружлятимуть оповідання й анекдоти. Легенда про Чижевського, подібно як і про Якобсона, існувала вже за його життя. Втаємничені твердять, що він є героєм, чи радше прототипом героя повісти Набокова *Пнім* (хоч, можливо, другим прототипом є якраз Якобсон). Я мав нагоду на власні вуха чути щонайменше одну з анекдот, яку перед тим розповів Набоков. Крім того, я не раз чув, як Чижевський оповідав, що він посварився з Якобсоном, бо той у Гарварді обдурював його у грі в голф або крикет (як це робиться?). Та був я теж свідком, як вони вже в старшому віці, зустрівшись після довгих років, кинулися собі в обійми. Коли я запитав, як, властиво, було з тим крикетом і відколи вони розсварені, Якобсон з великим здивуванням відповів, що про сварку з Чижевським чує вперше (проте в *Пнімі* Набокова була мова про те, що професорові Пнімові закидають обман у крикеті...).

Я вже писав, що Чижевському 1037 рік був так само близький, як і наші дні. Могло б виглядати, за відомим стереотипом, що вченому, який живе серед письменників середньовіччя і барокко, сучасні проблеми зовсім чужі. Однак Чижевський не тільки купував собі модні, жахливо яскраві краватки, але й ходив на ковбойські та кримінальні фільми (його, наприклад, дуже інтригувала загадковість успіхів Джеймса Бонда) і був, напевне, першим, а може і єдиним гайдельберзьким професором, який ходив на бітлесівські фільми. Поруч із зацікавленням музикою, він мав пристрась до сучасного мистецтва, починаючи від Еміля Нольде, Каудинського та Явленського; регулярно відвідував мистецькі виставки у Мюнхені і купував не тільки старі книжки, але також твори молодих художників, між ними й польських.

Чижевський належав до останньої генерації німецьких університетських професорів, яких безповоротно знищили так звані реформи 1968 і наступних років. Це був університет улітарний, що, мабуть, і стало однією з причин його знищення (другою причиною могло бути те, що не був він достатньо улітарний в тому розумінні, в якому є англійські університети). Чижевський не був професором

для всіх і за такого себе не вважав. Він з великим презирством дивився на обмеженість і окреслював її одним реченням: "Er hat keine Gedanken". Це впливало з рідкісного нині розуміння завдань університету, яке він поділяв, наприклад, з Карлом Ясперсом. Я знаю щонайменше про два випадки габілітації і про кілька докторських дисертацій, знівечених його втручанням (хоч з властивою йому непослідовністю траплялося, що він допомагав в університетській кар'єрі особам, які ніяк на це не заслуговували).

На ранніх фотографіях з тридцятих років цього сторіччя бачимо молоду людину в окулярах, яка дивиться не в об'єктив, а кудись убік. Трохи несміливим чи соромливим залишився він до кінця життя, хоч старався це приховувати (допомагали йому в цьому, між іншим, анекдоти). За зовнішньою маскою була захована велика чутливість, не тільки літературна, але й особиста; ще глибше заховані були релігійні почуття. З цими останніми пов'язане було також — цілком незрозуміле для більшості його німецьких колег — зацікавлення надприродними проблемами, включно з відьмами, демонологією та всякими духами. Кожному, хто знав його (а зокрема його підвладним, для яких це було справжньою карою), було відомо, що він не завжди приходив туди, де його чекають, але появляється цілком певно там, де його ніхто не сподівається. Я не дивувався, коли пізніше дізнався, що це є типова прикмета альпійських і карпатських чаклунів. Проте скільки в його демонології було жарту, а наскільки жарт був маскою, ніхто не може сказати.

Його чутливість була, проте, справжньою: кожна фізична осоружність викликала в нього біль і, хто знає, чи різні його вибухи не були викликані надмірною, майже естетичною вразливістю до глупоти і неосвіченості. Невдаваною була його агресивність до обмежених людей, для яких він був немов бичем Божим. Ті, до яких він ставився з іронією, могли вважати себе щасливими, бо здебільшого він дотримувався принципу, що чим голосніше і брутальніше накинесться на такого "ворога науки", тим ліпше для неї. Не бентежили його тоді ні місце, ні свідки. Він міг перервати доповідь якогось автора на науковому конгресі (або гостя свого університету) і заявити чи голосно крикнути: "Невже ви маєте нас за готтентотів?! З такими нісенітницями до нас приїжджати не можна!".

Такий спосіб висловлювання можна пояснити високими вимогами, які він ставив до науки, хоча "ворогами науки" вважав також тих, які мали інші, ніж він, наукові погляди, зокрема представників так званої біографічної методи у літературі. До тих "ворогів" він був безпощадний, зрештою, оцінку "злочинець" він ставив дуже легко — були це переважно злочинці у пікквікському розумінні, тобто особи, які не вмiли думати науково або думали не так, як він.

Тому Чижевський деколи дивувався, що люди, яких він так публічно таврував або викидав (дослівно!) за двері, не переходили до порядку денного, а збільшували лави його зовсім не піквікських ворогів.

Проте найголоснішим виявом у тому сенсі був його виступ на конгресі славистів у Празі в серпні 1968 р. На конгресі панувала атмосфера розрядки, як і впродовж усього 1967-68 р.), зокрема господарі лізли зі шкіри, щоб уникнути найменших інцидентів. Чехи, здебільшого колишні колеги або учні Чижевського, відчували до нього справжній культ; словаки, як вже було сказано, вважали його прямо почесним земляком. Отже, для його доповіді про східнослов'янське барокко виділили велику залю. Господарі нишком плекали надію, що знаменита доповідь Чижевського (а що вона буде знаменитою, в тому ніхто не сумнівався) допоможе зняти табу, яке вже з тридцять років тяжіло в СРСР над дослідженнями з цієї літератури. Заля була набита, панувала атмосфера напруженого очікування. Чижевський підійшов до катедри, привітав присутніх і заявив по-російськи досить схвильованим і не дуже чемним тоном, що... доповіді не прочитає на знак протесту проти замовчування його імені та його наукових праць у Радянському Союзі протягом десятиліть. Зчинився міжнародній скандал, господарі попали в незручне становище, авторитет Чижевського впав в їхніх очах, а тріумфував, звичайно, головний ідеологічний противник — московський професор Берков. Проте, як любив говорити Чижевський, треба мати шастя. Тиждень нізніше радянські танки були у Празі. Коли я приїхав до Праги вдруге, виступ Чижевського згадували з великим захопленням: "Тільки він знав, як треба говорити з росіянами!"

Дмитро Чижевський був українцем і ніколи цього не приховував (зі мною, наприклад, він майже завжди розмовляв по-українськи), хоч від більшості земляків тримався здалека. Для історії української літератури він напевне зробив більше, ніж хтонебудь за останні тридцять років. Йдеться передусім про його *Історію української літератури* від її початків (тобто від Хрещення Руси) аж до другої половини 19 ст.; кожний твір, про який він у ній говорить, він прочитав і до кожного мав відношення. Ще важливішим було його відкриття української бароккової поезії і взагалі бароккової літератури. Майже всі ті поети писали також польською мовою, були, зрештою, громадянами Речі Посполитої, а якщо навіть, наприклад, такий як Іван Вишенський (народився у Судовій Вишні під Львовом), винятково не писав по-польськи, то в усякому разі вів полеміку з Петром Скаргою і підсвідомо переймав польські і латинські впливи (на цей парадокс і на цього прихильника повернення до візантійського середньовіччя, на цього "Савонаролю українського ренесансу" звертає увагу саме Чижевський). Праця

про барокового філософа-поета Г. Сковороду вийшла навіть у Варшаві 1934 р.

Чижевський як передреволюційний російський ліберал (бо хіба так треба клясифікувати, з тим, що "російський" стосується до тодішньої російської держави, а не до народу), був далекий від будького шовінізму і під тим поглядом належав до старої російської інтелігенції. По-російськи він писав так само добре, як і по-українськи, і друкувався в нью-йоркському місячнику *Новий журнал*. Деяким землякам це, мабуть, не подобалося. Однак у тих, нині вже передісторичних рамках царської Росії, Чижевський був українцем і навіть неприхильним до росіян, чи радше до великорусів. Так само й у Гарварді, де, до речі, викладав тільки по-російськи, він завжди підкреслював, що староруська література є літературою київською, а тим самим українською. Я був свідком, як він влаштував публічну сцену Богу духа винній молодій і чарівній викладачці з Ленінграду. А коли скандал втихомирився, на моє запитання чим завинила людина, яку він бачить вперше, Чижевський відповів: "Sie spricht so kazapisch" (у німецькій мові такого прикметника немає, він, звичайно, виводиться від спільного українського та польського слова "кацап").

Можна, отже, сказати, що росіян він визнавав, якщо вони говорили з харківським чи київським акцентом (або коли були його старими приятелями). До поляків, натомість, мав симпатію, а може навіть слабість. Він, наприклад, завжди говорив, що поляки несуть відповідальність за теперішню міжнародну ситуацію, а саме Зигмунд III, бо коли б Владислав IV став царем, то через одне покоління Москва сама обтяла б бороди і довгі каптани та почала б танцювати "мазурку" (саме так! хоч напевне знав, що польська назва танцю є "мазур" і що він поширився шойно у 18 ст.). Такий афоризм типовий для історіософічної манери Чижевського (автора, між іншим, книжки «Russische Geistesgeschichte», яка перекладена кількома мовами). Важко в коротшій формі висловити альтернативу до "духа історії Росії", бо він був виявом примусових, накиннутих згори реформ Петра, Олександра I і II та, врешті, Леніна. Таких альтернатив в історії Росії було обмаль, але якраз про ту єдину, ніким не накинену історію Росії, згадують, либонь, найрідше.

Останнім актом нонконформізму Чижевського, на який він собі дозволив, було те, що він застеріг, щоб його не ховали у православному обряді. Промову над домовиною виголосив один з його приятелів, протестантський теолог. Він згадав про те, до чого покійний найрідше признався: про важку долю вченого-вигнанця. Університет навіть перед лицем смерти залишився вірний своїм традиціям: ректор на похорон не прийшов і навіть не передав висловів співчуття. Проте у каплиці на цвинтарі зібралася чимала громада учнів і приятелів. Єдиним православ-

ним виявом був молодий священик з чорною бородою, в рясі і високому чорному клобуці, який стояв самотньо посередині каплиці. Я, здивований, впізнав у ньому недавнього докторанта, пізніше доктора, родовитого німця. Ще хвилина, і Дмитро Чижевський спочив серед старих в'язів і беріз на "гірському кладовищі" Берг-фрідгоф у Гайдельберзі.

ІКОНИ КИЇВСЬКОЇ РУСИ 11-13 СТОЛІТЬ

Юрій Бережницький

У зв'язку з 1000-літтям Хрещення Руси-України буде доречно розглянути багатство іконописного мистецтва, що розвинулося у Києві в 11-13 ст. та яке ще донедавна мистецтвознавці зачисляли до шкіл в таких осередках як Новгород, Суздаль, Псков, Твер і Ярославль, що постали пізніше. Але в 1963 р. у видавництві "Искусство" (Москва) заходами В. Антонової та Н. Мнєвої вийшов *Каталог древнерусской живописи* Третьяковської галерії, де переключифіковано ікони цього періоду й деякі з них визнано за приналежні до Київської школи. Книга *Український середньовічний живопис* Г. Логвина, Л. Міляєвої, В. Свенціцької, видана у Києві 1976 р., нараховує аж чотирнадцять ікон Київської школи, однак дає дуже скупи відомості про кожну з них. З другого боку, існує багатуша світова література про ці ікони, переважно російською, як і іншими слов'янськими мовами, з якою варто ознайомитися.

*

Вишгородська Богоматір, кінець 11 — початок 12 ст., розмір 78x55 см, тепер у Державній Третьяковській галерії у Москві. Згідно зі записами в Іпатіївському та Лаврентіївському літописах, її привезено з Царгороду до Києва коло 1136 р., за князювання Юрія Довгорукого, разом з іконою Богоматері т. зв. *Пирогоша* і приміщено у Вишгороді біля Києва. У 1155 р. вона була вивезена насильно, проти волі киян князем Андрієм Боголюбським, сином Юрія Довгорукого, до Володимира на Клязьмі, де, згідно з легендою, воли, що везли ікону на санях, стали й не хотіли йти далі, до Ростова. У Володимирі ікона була поміщена в Успенському соборі, прикрашена золотом вартости 30 гривен (приблизно 12 кг) і її зберігали з великими почестями, як палладіум нового Суздальського князівства. Вона відома у світовій літературі як *Владимирська*.

У 1395 р. митрополит Кипріян наказав перевезти ікону до Успенського собору Московського Кремля, щоб у такий спосіб охоронити Москву перед татарами. Опісля її повернено до Володимира, але у 1480 р. вона знову у Москві, яку охороняє перед татарами. У 1918 р. ікону відчищено, а у 1930 р. перенесено до Третьяковської галерії.

Вишгородська Богоматір є рідкісною допоясною іконою візан-

Вишгородська Богоматір, кінець 11 — початок 12 ст.

тійської, т. зв. Комненської школи. Цей стиль постав за панування династії Комненів (11-12 ст.) і відзначається відродженням натуралістичного гелленізму, що оживляє суворо-аскетичний візантійський стиль. Мати Божа тримає Христа на правій руці, притримуючи його лівою. Христос притулює шокую ніжно до її обличчя, обнімає лівою рукою шию матері, а права спочиває дещо нижче. Цей вид в іконографії має назву "елеуса" — милуюча, від грецького "елеусо" — милую ("Киріє елейсон" — Господи помилуй). Обличчя Богоматері типічно візантійське: довгий тонкий ніс, вузькі

малі уста, мигдалеві сумні очі, що глядять у простір з терпінням, наче передчувають муки, які буде переносити Її Син. Христос вдивляється у Матір, ніби потішає та запевняє Її, що Його розп'яття і воскресіння є конечними для відкуплення людства. Обличчя Христа більш округле, риси м'яко натуральні, волосся укладене в кучері. Ця композиція віддає якнайкраще "вічну пісню материнства". Голова і рамена Богородиці прикриті темно-брунатним мафорієм зі зорями на чолі і раменах, що символізують її непорочність перед, під час і після народження Христа. Мафорій прикрашений золотою каймою. Христос одягнений у пурпуровий хітон з багатою золотою асистою. Його плечі частково прикриті мафорієм матері, ніби для охорони перед терпіннями світу.

На жаль, оригінальними, з 12 ст., збереглися лише обличчя та шия Богоматері і Христа, його ліва рука та частина правого рамена. Все інше було перемальоване у 13 і пізніших століттях, коли голови Богородиці і Христа були дещо збільшені, постать Христа більше вигнута, а ліва рука Матері Божої трохи вкорочена.

Подібні ікони Комненської епохи не збереглися, одначе проф. В. Лазарєв вказує на мозаїчні зображення Богоматері в Марторані і в Палатинській каплиці на Сіцилії з 1143 р., які схожі на *Вишгородську Богородицю*. Твердження проф. В. Залозецького, як і раніші припущення В. Лазарєва, що ікона постала під впливом італійського "дученто", були відкинені пізнішими критиками.

На звороті ікони зображений престіл, приготований на другий прихід Ісуса Христа (етімазія Страшного Суду) зі знаряддям Христових страстей та з написом ІС-НІКА (переможе), мабуть, роботи А. Рубльова, початок 15 ст. Це вказує на те, що ікона була процесійною. Варто згадати ще про дві інші ікони Богоматері з того часу, які, на жаль, не збереглися.

Одна — це *Мати Божа Пирогоша*, привезена до Києва разом з *Вишгородською* та приміщена в церкві на Подолі, збудованій у 1130-х рр. князем Мстиславом, сином князя Володимира Мономаха, після перемоги над Литвою. Церква була знищена 1933 р. Про цю ікону знаємо зі *Слова о полку Ігоревім*, коли князь Ігор після втечі з половецької неволі до Києва пішов по Боричевому узвозі, щоб поклонитися іконі та подякувати Матері Божій за поміч. Як ця ікона виглядала — невідомо. Можливо, це був відповідник до Вишгородської елеуси і зображував Матір Божу "одегитрію", ту, що провадить до Христа. Знову ж назва цієї ікони "Пирогоша", з грецького "пірготісса" ("піргос" — вежа), дає підставу догадуватися, що це була Мати Божа у постаті Оранти, оточена зображеннями башт міста, як це бачимо на візантійських монетах 13-14 ст.

Легенда про уявного купця Пирогошу, який нібито привіз ікону з Царгороду, нічим не підтверджена. Ця легенда записана вперше у московській т. зв. Степенній книзі з 16 ст.

Ігорівська Богоматір, 12 ст.

Друга — це *Ігорівська Богоматір*, перед якою нібито молився князь Ігор перед походом на половців. Ця ікона, що знаходилася до Другої світової війни в музеї Києво-Печерської лаври, пропала безслідно під час війни. Зберігся лише чорно-білий знімок, з якого тяжко сказати щось докладнішого про цю ікону. Вона зображує також тип "елеуси". Тому що похід Ігоря на половців відбувся 1187 р., догадувалися, що ікона походить з 12 ст. Однак П. Жолтковський у своїй книжці *Український живопис 17-18 ст.* (Київ, 1978 р., стор. 24, замітка) подає, що ця ікона була реставрована у 20-их рр. нашого століття і тоді датована 16-им ст.

Богоматір велика Панагія (Оранта), 12 ст., розмір 194x120 см, тепер у Державній Третяковській галерії в Москві. Колись приписувана Ярославльській школі, тепер ідентифікована правильно як ікона Київської школи письма Алімпія-іконника, як записано у *Києво-Печерському патерику* під словом 34 про Спиридона Проскурника і Алімпія-іконописця: "І взяв Володимир (Мономах. — Ю. Б.) одну ікону, св. Богородицю і послав у город Ростов у тамошню церкву, яку сам збудував і яка стоїть до нині, чого я був очевидцем...". Ікона була знайдена у кінці 18 ст. в Спаському монастирі в Ярославлі. Цей монастир з 1788 р. був митрополичою резиденцією і туди з Ростова Великого перевезено колишній архів митрополії (разом зі *Словом о полку Ігоревім*). Ікона відчищена у 1925 р., від 1930 р. — у Третяковській галерії. Цікаву теорію про постання цього типу ікони висунув проф. Гембаровіч. Як подає *Патерик*, ігумен Степан Печерський, наступник Теодозія, у 1074 р., після усунення його з невідомих причин з Печерського монастиря, після п'ятьох років ревної праці заложив разом зі своїми однодумцями над потоком Кловом, два кілометри на північний захід від Лаври, монастир під опікою Влахернської Богоматері, з празником Зложення Риз Богородиці, який святкують 2 липня. Це свято, до того часу невідоме у Київській Русі, він гаряче підтримував. У Влахернах (Константинополь) воно було пов'язане з іконою Матері Божої "Епіскепсіс" ("епіскево" — відвідувати, від цього "єпископ", і "скепе" — охорона, покров). Свято це було встановлене у Візантії 626 р. патріархом Сергієм, коли, зануривши ризи Матері Божої у морі, він викликав бурю, яка затопила човни аварів. Про вигляд ікони (чи, можливо, мозаїки) Матері Божої Епіскепсіс знаємо лише зі зображення її на печатці візантійської буллі з 11-12 ст. Вона зображує Богоматір Панагію з Христом Емануїлом у медальйоні на її грудях. Довкруги напис "ге епіскепсіс". Саме слово Панагія означає Пресвята. Виглядає, що таку ікону (чи мозаїку) міг замовити ігумен Сергій для свого новозаснованого монастиря, а її могли виконати візантійські мистці, які у той час, згідно з Патериком, працювали при будові церкви Успіння Києво-Печерської лаври. Її копією могла би бути *Велика Панагія* Алімпія.

Богоматір стоїть на овальному червоному килимчику, прикрашеному узором, подібним до орнаменту перегороди з мозаїки композиції Евхаристії з Золотоверхого Михайлівського собору в Києві (поч. 12 ст.) і нагадує стилізовані листяні іранські узорі. Вона стоїть у позі оранти з руками, піднесеними вгору до висоти рамен, з долонями, зверненими до глядача. На грудях у неї диск з предвічним Христом-Емануїлом, який благословить

Богоматір велика Панагія (Оранта), 12 ст.

обома руками. У горішніх кутах, у біло обрамлених кругах, архангели Михаїл і Гавриїл, в омофорах, прикрашених золотими хрестами, тримають у руках білі диски з хрестом. Мати Божа зодягнена у темнозелену туніку та багрянний мафорій, прикрашені обильно золотою "асистою", а мафорій ще й викінчений золотою каймою. Три стилізовані зірки пригадують про її непорочність. Вона взута у червоні "цісарські" сап'янці. Ліва нога у контрапості, що підкреслено ще й складками одежі і це дещо зм'якшує фронтальну гієратичну позу. Христос у багрянній туніці та червоному хітоні. Усі авреолі білої, а не золотої барви. Тло ікони золоте. Зберігся частинно напис ΜΡ-Τευ і Го-ο-н (Я є той, що є), вписаний у хрест авреолі Христа. Стиль

ікони дуже зближений до мозаїк Михайлівського собору в Києві. Ця ікона дістала згодом назву "Знамення" і як допоясна була палладіємом Новгородом, що не раз охороняла город від воєнних нещастя. У нас ця ікона зветься також *Воплочення*.

*

Печерська (Свенська) Богоматір, близько 1288 р., розмір 67х42 см, від 1930 р. — в Державній Третьяковській галерії у Москві. В рукописі Свенського монастиря говориться (під 1288 р.) про перенесення ікони Богоматері з Києво-Печерської лаври до Брянська на прохання осліплого князя Романа, сина князя Михайла Чернігівського. Після повернення зору князь побудував Брянський Успенський монастир над річкою Свеною, де й приміщено ікону. Можливо, що ікона є копією за престольної мозаїки монастирської церкви у лаврі, про яку є згадка у *Патерику*: "Бо коли майстри викладали мозаїкою вітвар, то образ Пречистої Владичиці нашої Богородиці і Приснодіви Марії сам зобразився. Тому що все це збувалося всередині вітваря, коли його викладали мозаїкою, то й Алімпій помагав їм й учився і бачили всі це дивне і страшне чудо". Першовзором була, мабуть, мозаїка Матері Божої Панахранти (Всепануючої) в Константинопольській Софії, про яку згадується у бесідах про святині Царгороду кінця 13 — початку 14 ст., опублікованих 1890 р. Л. Н. Майковим: "... пішовши дещо далі, по лівій стороні є теремок чудно побудований, у ньому ікона Пречистої Цариці Богородиці; та ікона посилала майстрів до Києва ставити церкву у печерах, до св. Антонія і Теодозія". Цей вид в іконографії відомий як Кіпрська Богоматір, бо найдавніше її зображення збереглося у церкві Панагії Канакарії на Кіпрі (6-7 ст.). Мати Божа сидить на троні, тримаючи на колінах Христа, по боках два ангели. Подібно зображена і Печерська Богоматір. Вона сидить на дуже високому троні, на пурпуровій царській подушці, одягнена у синю туніку і прикрита багряним мафорієм з трьома зірками. Богородиця тримає Христа на колінах і підтримує його обома руками. Христос у червоній туніці та синьому хітоні благословить двома руками. Праворуч стоїть св. Антоній, а ліворуч Богоматері — св. Теодозій Печерський. Оба печерські святі мають, можливо, портретні риси облич, оба одягнені у темні монаші мантиї з параментами поверх них. У св. Теодозія голова накрита каптуром. У руках вони тримають довгі згортки. Св. Теодозій, мабуть, з Уставом Студитського монастиря. Вільними руками вони вказують на Богородицю. Мати Божа, Христос та оба Божі угодники мають золоті авреолі, тло ікони також золоте. Варто згадати, що подібне зображення Богоматері знаходиться у Псалтирі Гертруди, жінки Ізяслава Ярославича, але без обох святих. Псалтир походить з кінця 11 ст. і зберігається у місті Чівідале, Італія.

Печерська (Свенська) Богоматір, близько 1288 р.

*

Устюзьке Благовіщення, 1119-1130 рр., розмір 229x114 см, від 1930 р. в Державній Третьяковській галерії у Москві.

Ікона перевезена в другій половині 16 ст. з Устюга Великого (на північний схід від Новгород Великого) до Успенського собору в Московському Кремлі. Знову ж В. Антонова і Н. Мнєва пов'язують цю ікону з Юр'євим монастирем у Новгороді і вважають, що вона була написана для князя Всеволода Мстиславича, якого християнське ім'я було Гавриїл.

Мати Божа у темно-синьому хітоні, голова і плечі прикриті темно-червоним мафорієм (однаке без зірок непорочности), стоїть

на пізніше домальованому брунатному килимчику, праву руку вона приклала до грудей, у лівій тримає пурпурову вовну, яку пряла на заслону для Святая-Святих (пурпурову вовну можна було прясти тільки дівицям). На грудях у неї зображений нагий, тільки з набедреною пов'язкою, Христос-Емануїл, який благословить правою рукою. Навколо його голови синявий німб. Архангел Гавриїл — незвичайно домінуюча постать. Він у ясно-брунатній туніці та білому хітоні, перекиненому через плече і ліву руку, стоїть могутньо перед Марією. Праву руку з двома пальцями у римському ораторському жесті він простягнув до Богородиці, благовістачи їй. У лівій руці він тримає посох, палицю мандрівника (тепер ледве помітну). Волосся, заплетене у золотисті коси, спадає до рамен. Крила дописані пізніше, тому що на ранніх іконах ангели були безкрилі, щоб відрізнити їх від грецько-римських богинь перемоги (ніке). Німби ледви помітні, тло ікони золотисте. Вгорі ікони у півкулі синього неба зображений Христос "як ветхий днями". Він сидить у мандорлі, оточений херувимами, серафимами і тронами. Правою рукою він благословить і від неї йде промінь до Марії, у лівій тримає сувій.

*

Архангел (Ангел — Золоте Волосся), 12 ст., зелене тло 17 ст., розмір 48.8x38.8 см, тепер у Державному російському музеї в Ленінграді.

Ця ікона є, можливо, частиною колишньої Деесіс. Ангел (не знаємо Гавриїл чи Михаїл) представлений лише доплечно. Його обличчя кругле, слов'янське, риси м'які, очі дуже великі, мигдалевої форми, задивлені в засвіти, сильно підкреслені повіки і темно закреслені брови, ніс довгий, вузький, маленькі уста, схильні до мовчанки. Волосся золоте, заплетене в коси, які закінчені льоконами, що спадають на плечі. Над чолом волосся зіпнуте золотою пряжкою з рубіном. На висоті вух вітром розвіяні "торочки". *Герменія-Хронографи монастиря Чудова*, підручник іконопису, вияснює "торочки" як знак присутності Св. Духа, а пряжку — як "слухи", якими ангели слухають веління Боже.

*

Моління: Архангел Михаїл, Спас-Емануїл, Архангел Гавриїл, 12 ст., розмір 72x127 см, з Успенського собору Московського Кремля, від 1936 р. в Державній Третьяковській галерії в Москві.

Допоясна ікона: архангел Михаїл, Спас-Емануїл і архангел Гавриїл. Такого типу ікони помішувано у 7-8 ст. на архитраві над мармуровою балюстрадою перед вівтарем, — це були початки

Устюзьке Благовіщення, 1119-1130 рр

іконостасу. Цю ікону тоді вважали іконою старозавітної Тройці, себто гостину трьох ангелів у Авраама і Сарі. На нашій іконі Христос представлений як предвічний Бог, що був, є і буде, від початку до кінця світу. Його хітон охряний, з золотою "асистою". Голови ангелів нахилені до Христа, їх волосся сплетене в коси, ідентичне з волоссям інших ангелів з Київської школи, і зіпняте рубіноюю пряжкою над вухами "торочки". У Михаїла рожевий хітон і темносиній гіматіон, у Гавриїла навпаки.

*

Спас нерукотворний, 12 ст., розмір 77x71 см, з Успенського

собору Московського Кремля, від 1930 р. в Державній Третьяковській галерії в Москві.

Голова Христа без шиї, вписана в круглий золотий німб з хрестом, де видно сліди дорогоцінних каменів. Це зображення Христа відоме в іконографії як *Нерукотворний Спас*, *Кераміон*, себто відбитка Христового обличчя чудесним способом на цегляній плиті, яка зберігалася в Едессі, в Малій Азії, а опісля в Царгороді. Крім того існують ще ікони *Нерукотворного Спаса*, де обличчя Христа зображене на рушнику. Їх первовзором є "Мандиліон", або *Нерукотворний образ* з Едесси, який, за здогадками дослідників, був нічим іншим, як відповідно зложеною Туринською Плашаницею.

На нашій іконі Христове обличчя вражає своєю монументальністю, очі звернені дещо вгору і вправо, сильно підкреслені луковатими бровами. Волосся хвилясте, перетикане золотом, спадає обабіч двома пасмами, борода легко роздвоєна, вуса спадають до бороди. На звороті ікони — прославлення хреста, т. зв. *Нікитеріон*. Це восьмираменний хрест на Голготі, із завішеним терновим вінком, у печері під хрестом — череп Адама. Архангели Михаїл і Гавриїл із знаряддями страстей Христа в руках поклоняються його хресту. Вгорі, по боках хреста, сонце і місяць, а над тим два серафими з рипідами і два херувими. Ця ікона також з половини 12 ст. Можливо, вона була процесійною іконою.

*

Георгій воїн — св. Юрій, 11-12 ст., розмір 174x122 см, тепер в Успенському соборі Московського Кремля. На зворотній стороні Богоматір Одигітрія, 12-17 ст., можливо, процесійна ікона.

Тут треба згадати про літературний стиль цієї епохи, який має назву історично-монументальний і який найкраще віддає характеристика князя Бориса у *Сказанні о Борисе и Глебе*. Борис був:

... тілом своїм гарний, високий, круглий на лиці, широкоплечий, тонкий станом, з добрячими очима, веселий на лиці, малий ростом [!?] і усом молодий ще був, сіяв царською вродою, був кріпкий будовою тіла, красний був усім, наче цвіт, цвітучий був він у своїй молодості. Хоробрий в боях, мудрий в порадах, розумний у всьому і Божа благодать ціла в ньому.

Ця характеристика не специфічна для князя Бориса, її можна вжити й до його брата Гліба, й до св. Юрія чи св. Дмитра, вона є "типіком", яким тодішні письменники характеризували кожного героя. Те саме спостерігаємо і в іконографії. На іконі, про яку мова, св. Юрій зображений як герой, що обороняє свою батьківщину. Це допоясна постать, стилізовано близька до мозаїк Софії (гл.

Архангел (Ангел-Золоте Волосся), 12 ст.

архангел у куполі) чи до архангела Гавриїла з *Устюзького Благовіщення*. Обличчя і ціла постать дуже монументальні. Великі очі, вигнуті брови, довгий ніс і малі уста, волосся уложено в дуже старанно вироблені кучері (візантійська мода), шия роздута, знак "сповнення Божим Духом". Він повний квітучої молодости. Св. Юрій зодягнений у парчеву брунатну туніку, майже вповні закриту шкурятним панциром з нашитими металевими пластинками та закритий червоною мантиєю, зіпнятою пряжкою на лівому рамені. У правій руці він сильно тримає спис, а в лівій меч (на жаль, в *Українському середньовічному живописі* ікона відбита навідворот). Меч він тримає рукояттю догори, наче хрест, — на знак, що він воїн Христовий. Цей деталь типовий для ікон Київської Русі, на візантійських іконах святі воїни тримають меч збоку, або він висить, а

тоді рука сперта на щит. Святий Юрій — це улюблений княжий багати́р, надія і захист Київської Русі, що розвивалася у постійній боротьбі зі степовиками: "Да не посрамимо землі Руської, але поляжемо кістьми — мертві бо стиду не мають" — слова Святослава перед битвою під Доростовом, Болгарія.

Великим звеличником св. Юрія був князь Ярослав Мудрий, якого хресне ім'я було Юрій. Він побудував у 1037 р., після перемоги над печенігами, монастир і Юріївську церкву, посвячену митрополитом Іларіоном у 1050-их роках і тоді поширив празник св. Юрія по всій Русі. Князь Ярослав Мудрий був похований у приділі св. Юрія у Софійському соборі. На його печатках і монетах було зображення св. Юрія. Другим князем, що славив ім'я св. Юрія, був Юрій Довгорукий. Одначе через брак джерел не можна зв'язати замовлення цієї ікони з одним чи другим. Знаємо лише, що ікона була у Юріївському соборі в Новгороді, звідки цар Іван Грозний наказав вивезти її до Успенського собору в Москві.

*

Георгій воїн із житієм, 12-13 ст., розмір 106.8x74.5 см, з Юріївського монастиря в місті Балаклаві у Криму, тепер в Державному музеї українського образотворчого мистецтва в Києві.

Це дерев'яна рельєфна ікона зі сценами мучеництва святого. Св. Юрій походив, мабуть, з Кападокії, був високим старшиною у війську цісаря Діоклеціана і був замучений у Нікодимії за визнання та поширювання християнської віри (десь коло 303 р.). Його моші поховані у Лидді. Культ св. Юрія був поширений також у Криму.

Середник ікони представляє святого як воїна у бойовому спорядженні: у правій руці він тримає спис, ліву руку спер на щит. Клейма з житієм, ліворуч від глядача — св. Юрій перед цісарем Діоклеціаном і його намісником Максиміаном, два воїни ведуть Юрія до в'язниці; св. Юрій у в'язниці в дубах, груди привалені важким каменем; колесування; Юрій у вапняній ямі (остання трохи знищена). Праворуч: Юрія шматують гаками; воскресіння сотника Леона; оживлення вола селянина Глікерія (цей віл здох під час оранки, Глікерій прийшов до в'язниці до св. Юрія, щиро молився і навернувся, за що св. Юрій оживив вола. Це чудо дало привід уважати св. Юрія за покровителя скоту і хліборобства, що ще дотепер поширене на Гуцульщині). Дальші сцени: падіння поганських ідолів перед св. Юрієм; усікнення голови святого (остання сцена трохи знищена). На іконі частково збереглася поліхромія.

*

Св. Димитрій Солунський, 12 ст., розмір 156x108 см, з Нижньої

Моління: Архангел Михаїл, Спас-Емануїл, Архангел Гавриїл, 12 ст.

церкви Дмитра Солунського Успенського собору в Дмитрові, від 1930 р. в Державній Третьяковській галерії в Москві.

Св. Димитрій згинув мученицькою смертю за цісаря Діоклеціана або Максиміяна. Його моші перенесено з Далмації до міста Солуня в Македонії, де його почитали як проконсула і начальника міста Солуня. У Візантії він вважався охоронцем імперії проти нападів слов'ян, але рівночасно його культ був дуже поширений у Болгарії та на Русі. Під час облоги Константинополя князем Олегом 907 р. візантійці, побачивши очайдушність Олега, нібито, як пише літописець, сказали: "Це не Олег, але св. Дмитрій післан на нас самим Богом".

На нашій іконі св. Димитрій сидить як самодержавець, у позі візантійського архонта, на різьбленому дерев'яному троні, з напівкруглим опертям. Він сидить на пурпуровій подушці, зодягнений у червону туніку, прикриту шкуратяним панциром, з нашитими металевими пластинками, все викінчене каймою з перел і рубінів. На плечі накинена зелена мантия, зав'язана на грудях у вузол. На ногах сап'янці з халявами з зеленого багдадського сап'яну, прикрашені перлами. Ноги спочивають на розкішному кавказькому килимчику — відомо, що наші князі мали подружні зв'язки з кавказькими родами. Погляд у нього суворий, звернений вбік, мужнє обличчя, з малими спадаючими вусами, волосся перев'язане дорогоцінним княжим вінком, т. зв. стеммою. На колінах у нього меч, який він граціозно витягнув до половини з чеканеної піхви.

У лівому горішньому куті ікони — круг неба з Христом, який благословить св. Димитрія, а точніше богоустановлює князя на престолі, підкреслюючи Боже походження всякої земної влади. З 12 ст. збереглися голова, торс, права рука з мечем, ліва рука до ліктя та ноги до стіп. Ангел, що надлітає з правого горішнього кута

ікони і несе корону, дописаний у 16 ст. для ще більшого підкреслення походження княжої влади від Бога. Також у 16 ст. дописано побіч лівого рамени святого дивний знак, який дехто з дослідників уважає родинним гербом князя Всеволода, а інші звичайною прикрасою. Через це одні вважають цю ікону портретом князя Всеволода Мономаховича, званого "Велике Гніздо", якого хресне ім'я було Дмитрій. Він панував у Суздалі (1154-1212), його оспівує Боян із *Слова о полку Ігоревім* як могутнього князя. Варто також зазначити, що під роком 1197 у *Лаврентіївському літописі* записано: "... тої зими привезена дошка з гробу св. Дмитрія, місяця січня, десятого дня" (очевидно зі Солуня, де знаходився гріб св. Дмитрія) для князя Всеволода.

*

Святі Борис і Гліб, 12-13 ст., розмір 165x110 см, із Вознесенської церкви Савва-Вишерського монастиря у Новгороді, тепер у Київському музеї російського мистецтва.

Князі "страстотерпці" Борис і Гліб, які згинули з політичних причин, одначе із-за їхнього святого християнського життя та християнського наставлення до Божої волі, були проголошені святими. Їхні передсмертні молитви це наявно стверджують.

Князь Борис (хресне ім'я Роман) та князь Гліб (хресне ім'я Давид), улюблені сини князя Володимира від його дружини болгарки, християнки, були виховані змолоду у великій побожності. Борис одержав у володіння Ростов від свого батька, а Гліб — далекий Муром, де вони оба ревно ширили християнство серед північних поган. У час смерти Володимира, Борис вертався з успішного походу проти печенігів і над річкою Альтою був убитий дружинниками свого брата Святополка Окаянного, що задумав умертвити усіх своїх братів, щоб захопити Київський престіл. Умираючи, Борис молився:

Дякую Тобі, мій Боже, що Ти мене негідного удостоїв бути учасником терпінь Твого Сина, Господа нашого Ісуса Христа. Ти післав Твого єдиного Сина на землю, але безбожні видали Його на смерть. Мене також післав мій батько рятувати народ перед поганями, а тепер я поранений слугами мого брата. Господи, прости їм їхні провини, а мене упокій між святими. В Твої руки віддаю мого духа!

Це сталося 24 липня 1015 р. над рікою Альтою біля Переяслава. Гліба, який ще не знав про смерть батька, Святополк заманив неправдивою вісткою про недугу князя Володимира і наказав убити по дорозі, біля Смоленська. Гліб перед смертю молився:

Спас нерукотворний, 12 ст.

Мій Господи, Ісусе Христе, вислухай мене в цій годині і зроби мене достойним бути учасником Твоїх терпінь. Так як Захарія колись був проколений перед Твоїм жертівником, так я буду заколений перед Тобою, Господи. Не пам'ятай моїх провин, Господи, але рятуй мою душу, бо Ти, Господи, є моїм Спасителем... Ти є правдивий Бог і хай Тобі буде слава во віки, амінь!

Це сталося 5-го вересня 1015 р. на річці Смядині біля Смоленська.

Тіло Бориса було перевезене потайки до Вишгороду й поховане в дерев'яній церкві св. Василя, тіло Гліба поховано на місці вбивства. Лише у 1019 р. Ярослав Мудрий, вже як Київський князь, наказав відшукати гріб свого брата, на якому почали діятися чуда, і переніс його тіло також до церкви св. Василя. Коли ця церква згоріла, Ярослав збудував дерев'яний Борисо-Глібський собор у Вишгороді й туди перенесено (1012 або 1026 р.) нетлінні останки обох мучеників і проголошено їх святими, а їхній празник призначено на 24 липня (так званий Борисів день). Цього мав доконати тодішній митрополит Йоан, мабуть, колишній болгарський

Георгій воїн — св. Юрій, 11-12 ст.

патріарх з Охриди. Дальша дата перенесення мощів — 1072 р., до нового Борисо-Глібського храму. Тоді призначено празник перенесення мощів обох святих на 2 травня. У 1115 р., за володіння Володимира Мономаха, ще раз перенесено їхні моші до кам'яного Борисо-Глібського храму. Тоді знову підкреслено важливість цього празника. Це відбулося за часів Київського митрополита грека Георгіуса, який, як візантієць, сумнівався, що слов'янська земля могла видати святих, одначе наявні чуда переконали його у тому. У 1240 р., під час нападу Батия на Київ, мощі зникли.

Георгій воїн із житієм, 12-13 ст.

Борис і Гліб були широко почитані на Русі та в інших слов'янських країнах, а головню у Болгарії. Дві великі ікони князів були у Борисо-Глібському соборі у Вишгороді, частина мощів була у Сазавському монастирі біля Праги, їхні ікони знаходилися навіть у храмі св. Софії в Константинополі, як про це пише Добриня Ядрейкович у своєму описі Царгороду з 1200 р.

На нашій іконі брати зображені у монументальному стилі: старший, Борис, по лівій стороні від глядача, з короткою закругленою борідкою (ромейська мода), молодший, Гліб, без заросту, з довгим волоссям, що спадає на рамена, — по правій стороні. Борис у червоному кафтані і зеленому корзні (княжий плащ),

Св. Димитрій Солунський, 12 ст.

підбитому хутром і викінченому цяцькованою каймою та зіпнятому на грудях дорогою пряжкою. У Гліба барви навідворот, а корзно підбите горностаями. Оба корзна прикрашені дивним орнаментом — паростками та ідеограмами засіву, про що буде мова. На головах у них княжі шапки, круглі, прикрашені хутром: у Бориса червона, у Гліба зелена. Князі взуті у високі, прикрашені перлами, червоні сап'янці. Кожний з них тримає у правій руці хрест як знак мучеництва, а в лівій меч, звернений рукояткою вгору, на знак, що вони теж і воїни.

Прикрашення одягу Бориса і Гліба молодими паростками і

Свв. Борис і Гліб, 12-13 ст.

символом засіву — овал землі зі зерном всередині — пояснює проф. Б. Рибак народнім пов'язанням їхнього культу з хліборобством, на що вказують такі пословиці як "Борис і Гліб сіють хліб" чи "Борис хлібник". Є також легенда, як вони запрягли змія і ним виорали т. зв. змієві вали. Призначення празника перенесення мощів святих на 2 травня, коли поля вкриваються зеленими молодими паростками, підтримує цю гіпотезу. Дехто вважав, що це була спроба молодої церкви заступити культ Мокоші, богині плодючости, яку звеличували в той час древні слов'яни. Таке припущення постало на підставі запису в літописі, що у 1071 р. був неврожай і голод і волхви приписували це занедбанню культу Мокоші.

Св. Миколай зі святыми на полях, 12-13 ст.

*

Св. Миколай зі святыми на полях, 12-13 ст., розмір 145x97 см. Ікона перенесена 1564 р. царем Іваном Грозним з Новгорода до Новодівичого монастиря в Москві, від 1930 р. в Державній Третьяковській галерії в Москві.

На цій іконі святий зображений не як зичливий мирликійський єпископ, що "у всяк час помагай", але як суворий аскет, невтомний борець за чистоту християнської віри, що не завагався на Нікейському соборі 325 р. дати ляпаса єретикові Арієві. Худе, видовжене обличчя, очі звернені дещо вправо, брови стягнені суворо, довгий ніс, малі уста, рідке волосся, вуси і мала заокруглена борода. Святий одягнений у брунатні ризи, рамена покриває білий омофор

Успіння Богородиці, кінець 12 — початок 13 ст.

з трьома великими золотими хрестами. У лівій руці, прикритій омофором, він шанобливо тримає закрите Євангеліє, правою рукою благословить іменнословним жестом. Кругом ікони, на рамі, дописані в 13 ст. у Новгороді постаті десятиох святих. На горішній рамі Етімазія: престіл, приготований на другий прихід Христа, з допоясними святими Козьмою і Дем'яном по боках. На бічних рамах згори додолу, на повний зріст, парами святи Борис і Гліб, Фльор і Лавр, Евдокія і Домна. На долішній рамі — допоясно св. Параскевія і невідома свята. Ікона підписана Го Галіус Ніколяе.

*

Успіння Богородиці, кінець 12 — початок 13 ст., розмір 155x128 см, із церкви Успіння Богородиці Десятинного монастиря поблизу Новгорода, від 1933 р. в Державній Третьяковській галерії в Москві.

Покров Богородиці, 12-13 ст.

Мати Божа у синій туніці і брунатній мафорії лежить на високому різьбленому, прикритому килимом ложі, на синій постелі. Перед ложем стілець, за ложем дві свічі у високих канделябрах. Все це разом робить враження престолу. По боках апостоли, довгі витончені постаті, що ледве доторкають ногами землі. Св. Петро в головах Богоматері розмахує кадильницею, св. Павло в ногах, а св. Йоан, зображений тут як старець з довгою бородою, нахилився над Богоматір'ю. Між апостолами — три єпископи: ліворуч Ієрофей, єпископ Атен і Діонісій Аеропагит, праворуч Яків, брат Господній, перший єпископ Єрусалиму. За ложем, невидимий для апостолів,

стоїть Христос, зодягнений у червону туніку і синій хітон, тримає на руках душу Марії у вигляді малої дитини. До Нього злітають два ангели, щоб прийняти її, а рівночасно, у півкулі неба, видно знову двох ангелів, з яких один тримає душу Богоматері. З боків, над Христом, згідно з апокрифічним переказом, надлітають на хмарах апостоли з усіх сторін світу. Два ангели показують їм подію, яка тут відбувається. На цій іконі, згідно з антиохійською традицією, зображено, що тільки душа Богоматері була взята до неба. На відміну цього, Александрійська традиція вчила, що Мати Божа була взята до неба разом з тілом. Цей напрям прийнявся на Заході і віддзеркалився у його церковному мистецтві, звідки в 13 ст. прийшов на Русь через Новгород, що мав жваві торговельні зв'язки зі Заходом. Перше таке зображення, поєднане рівночасно з легендою про невірство св. Томи, створено технікою хризографії на західних дверях Суздальського собору, що були виконані в Новгороді в 13 ст.

У римо-католицькій Церкві "Ассумпціо Матер Деї" стало догмою 1950 р.

*

Покров Богородиці, 12-13 ст., розмір 79.5x47.5 см, із Східної Галичини, звідкіля була привезена до Києва Дмитром Щербаківським під час Першої світової війни, тепер у Державному музеї українського образотворчого мистецтва в Києві. Це єдина галицька ікона передмонгольського періоду. Вона написана у досить примітивному стилі та убогими кольорами, переважно червоно-зеленими, але віддає незвичайно вірно відіння, яке мав Андрій Юродивий і його учень Епіфаній у Влахернській церкві під час облоги Константинополя сарацинами у 911 р. Перестрашений народ молився в церквах і однієї ночі св. Андрій побачив Матір Божу, яка увійшла до церкви у супроводі св. Йоана Хрестителя, св. Йоана Богослова та інших апостолів і святих, довго молилася навколішках, опісля, скинувши з плечей мафорій, розпростерла його над народом. На другий день сарацини відступили від города. Св. Андрій Юродивий був скитом (так тоді візантійці називали всіх південних слов'ян) і, можливо, тому це відіння їхнього земляка припало до вподоби руським купцям, що часто приїздили до Константинополя, і вони розповсюдили його на Русі. Знаємо також, що в 911 р. у Константинополі перебували послы від Олега і уклали з візантійцями мир і торговельний договір. Це сталося 2-го вересня 911 р. З літопису знаємо, що послы залишилися в Константинополі ще довше та що їм показували церкви, тому не виключене, що вони чули про чудо. Це відіння дало початок празниківві Покрова Богородиці. У Візантії, де було свято зложення риз Пресвя-

тої Богородиці і Влахернське чудо, коли кожної п'ятниці намітка, що закривала у цій церкві ікону Богоматері, самочинно піднімалася вгору після вечірні, а в суботу, в той же час, опускалася і закривала ікону, свято Покрова не прийнялося. Натомість на Русі маємо згадки про церкву Покрова вже в 11 ст. у Києві, а в 14 ст. у Новгороді. Це свято використав для своїх імперіяльних цілей князь Андрій Боголюбський, що заложив новий, могутній автокративний центр у Володимирі над Клязьмою, перенісши туди у 1155 р. ікону Богоматері з Вишгороду і знищивши Київ у 1169 р. У 1166 р. він вибудував церкву Покрова над річкою Нерлюю біля Володимира, встановив празник Покрова як національне свято та, мабуть, сам уклав пролог до цього свята. У 13 ст. свято Покрова поширилося по всій Русі і від того часу стало незвичайно популярним, можливо також тому у давніх слов'ян було вірування в богиню Діву Зарау, якої серпанок охороняв від усяких нещасть.

На нашій іконі Богородиця зображена як Оранта, з піднятими вгору руками. Вона сидить (це незвичайна позиція для цього типу ікони, але має свою аналогію у зображенні Матері Божої Печерської) наче в апсиді на високому троні з дуже високим опертям, на подушці та тримає Христа на колінах. Христос благословить правую рукою, у лівій тримає Євангеліє.

У Богоматері зелена (можливо синя?) туніка і червоний мафорій, у Христа навпаки. Два ангели, що клячуть по боках, тримають над нею червоний мафорій (це в іконографії т. зв. новгородський тип, на відміну від суздальського, де Мати Божа сама тримає мафорій). Внизу, ліворуч від Богородиці, св. Андрій Юродивий з німбом довкола голови, зодягнений у темну волосінницю, побіч нього Епіфаній у червоній накидці і юнак в островерхій шапці з крисою, т. зв. скіядіоні, які у Візантії носили церковні хористи. Праворуч Роман Сладкопівець у стихарі з перекинутим через рамено орарієм. Він був відомим церковним стихотворцем, що, між іншим, склав різдвяну стихирю та акафіст до Богородиці. Жив він десь у 6 ст. Його свято припадає на той самий день, що і празник Покрова (14-го жовтня). В той же день є також свято єпископа Дамаску Ананія, що стоїть побіч нього (з авреолею).

На іконі два написи — чорний і червоний: Покров Пресвятия Богородица. Палеографи датують червоний напис 12-13 ст. Про давність ікони свідчить також факт, що при писанні обличчя іконописець не вживав техніки охрення, але наклав червону барву без санкиру, прямо на левкас.

Цим закінчуємо огляд про ікони Київської Русі та з гордістю можемо ствердити, що наше мистецтво було розвинене у той час. Як писав митрополит ларіон у *Слові о законі і благодаті*: "Не в худі бо и не в невідомі земли владичествоваша, но в Русьской, яже відома и слышима єсть всіми конци земля...".

АРХІТЕКТУРА СТАРОДАВНЬОГО КИСВА У «ПОВІСТІ ВРЕМЕННИХ ЛІТ»

Оленка Певна

Вже з перших рядків літопису *Повість временних літ* (його ще називають *Літописом Нестора* або *Початковим літописом*) стає відомо, що маємо до діла з розповіддю про те, "откуда есть пошла Руская земля, кто в Киевѣ нача первѣе княжити и откуда Руская земля стала есть". Після короткого ознайомлення з походженням слов'ян, першим слов'янським поселенням і становленням пануючого роду Русі, *Повість временних літ* хронологічно, майже зі щорічним чергуванням, розказує про період історії 852-1110 рр., коли Київ був центром східнослов'янського світу.

Основний зміст літопису зберігся у двох різновидах: *Лаврентієвський список*, прозваний так, бо в рукописі зазначено, що його переписував від 14 січня до 20 березня 1377 р. чернець Лаврентій на замовлення суздальського князя Дмитра Константиновича; *Іпатієвський список*, написаний в середині 15 ст., переписуваний у Пскові й названий за монастирем у Костромі, де його знайдено. Традиційно авторство літопису приписують Несторові, ченцеві Кисво-Печерської лаври, однак сучасні дослідження суперечать цьому, доводячи, що це збірний твір, складений з різноманітних джерел, а не праця одного автора. Все таки дослідник і перекладач С. Г. Кросс, вказуючи на частини літопису, написані у першій особі з 1051-1106 рр., не виключає можливості, що *Повість временних літ* такі складена одним автором, хоч, припускає, що це не був Нестор.

З перших рядків *Повісті временних літ* також видно, що ні архітектура, ні тим більше мистецтво обговорюваного періоду, не були головними предметами уваги автора чи авторів літопису. Однак я, зацікавлена обома цими ділянками нашої культури, хотіла вичерпно перевірити, що можна знайти у змісті *Повісті временних літ* про ці аспекти слов'янської цивілізації. Базуючися на доступному мені англомовному перекладі *Повісті временних літ* Кросса,¹ я "визбирала" з нього згадки про архітектуру і мистецтво. Їх було приблизно 73: про обидві ці ділянки разом або про кожну зокрема. Цікаво, що лише у трьох згадках говориться про мистецькі предмети без пов'язання їх з церковними спорудами, а в інших п'ятьох випадках згадано окремо про ікони, церковний посуд або книжки. З архітектури названо 31 церковну або монастирську будівлю; 16 мешканевих будівель, включно з палацами; три лазні та одну в'язницю. Інші згадки відносяться до всіляких оборонних укріплень і споруд, торговельних приміщень і гробниць.

Деякі згадки про архітектуру обмежені до самої назви будівлі або її типу, інші дають докладні відомості, включно з ім'ям фундатора, з датами закладення, завершення, освячення, зруйнування; подають опис оздоблення, кому присвячено; описують місце, вимір, матеріял тощо.

Навіть з найвичерпніших архітектурних описів *Повісті временних літ* неможливо встановити дійсний вигляд або форму окремих будівель. Наприклад, у згадці про Спасо-Преображенський собор у Чернігові, який є однією з двох будівель, згаданих у літописі з розповіддю про їхні розміри, — описано церковну будівлю як "збудовану до рівня вишого від того до якого може досягнути людина простягнутою рукою, верхи на коні". Інших відомостей про структуру цієї церкви у літописі немає. Друга згадка про розміри зв'язана з церквою св. Михайла в Переяславі. Тут неясна описова фраза твердить, що церква була "розкішної величини". Зате літопис часто виявляє деякі архітектурні особливості різних будівель. Наприклад, палац, який стояв "зовні города", описаний як кам'яний, а з замітки про пожар в Успенському соборі Києво-Печерської лаври 1096 р. довідуємося, що ця церква мала північний і південний входи (можливо, не такий вже важливий факт, бо він відомий з інших джерел, і про існування входів можна здогадатися, порівнявши собор з іншими будівлями). На підставі згадок у літописі також можна встановити, які будівлі входили у комплекс Києво-Печерської лаври. Так, знаємо, що монастир складався щонайменше з двох рядів печер, з Успенського собору, Трапезної церкви і монастирських воріт.

Іншими виразами у літописі, що служать здогадами, хоч часто невиразними, про вигляд будівель, — це їхні назви. Нерідко вони замість полегшувати, ускладнюють завдання. Наприклад, "Красний двор", згаданий у літописі та перекладений Кроссом як "Red Palace" ("Червоний палац"), своєю назвою створює враження, що мова тут про будівлю, споруджену з червоного каменю, помальовану на червоно, або прикрашено чимось червоного кольору. Коли ж перекласти російське слово "красний" не як "червоний", а як "гарний", то наші здогади негайно розвіються. Можливо, що ще переконливішим прикладом є інтерпретація перекладів назви Михайлівського Золотоверхого монастиря. Під 1108 р. у *Повісті временних літ* назва включає прикметник "золотоверхий", чим недвозначно вказує, що церква, присвячена св. Михаїлові, мала якусь золоту покрівлю. Кросс переклав назву на "the Church of St. Michael with the golden tower" ("церква св. Михаїла з золотою вежею"), чим створив враження, що в давнину собор мав золоту вежу. Ближчою до дійсности є часто вживана в англломовних перекладах назва "Monastery of St. Michael of the Golden Domes" ("монастир св. Михаїла з золотими куполами"), хоч відноситься вона до ближчого

до нас часу, коли собор відновлено у стилі козацького барокко і додано бароккові золоті бані.

Невідповідний і злудний переклад слова "верх" на "вежа" повторений Кроссом вдруге у зв'язку зі згадкою про церкву Положення Риз Богоматері у Клові. Цю згадку з літопису під 1108 р. Кросс перекладає так: "Того року була закінчена вежа церкви Богородиці у Клові", себто церковна будівля була закінчена якоюсь вежею. Однак *Повість временних літ* дослівно розказує не про спорудження вежі, а про покриття церковного верху. На мою думку, щоб уникнути непорозуміння, треба обов'язково писати у наукових і науково-популярних працях справжні назви історичних пам'яток, додаючи переклад у дужках, або навпаки.

Щодо архітектів, відповідальних за спорудження згаданих у літописі будівель, то про них говориться тільки в одному місці. Під 989 р. літописець, описуючи будову Десятинної церкви, розказує, що князь Володимир "привіз мистців з Греції". З тексту літопису не цілком зрозуміло, чи ці мистці були відповідальними за будівництво, чи за окрасу. Щоправда, їм звичайно приписують одне і друге.

Розповіді про окрасу інтер'єрів також скупі та неясні. Посилання на декоративні об'єкти у *Повісті временних літ* радше відносяться до літургійного посуду як до мозаїк та фресок. Зі згаданого вже опису Десятинної церкви під 989 р. довідуємося, що князь Володимир "подарував своїй церкві усі образи, посуд і хрести, які він здобув (у Херсоні)". В іншому місці говориться про церкву, збудовану на початку існування Києво-Печерської лаври, що вона була прикрашена іконами, а митрополит Єфрем оздобив споруджену ним добудову до митрополичої церкви у Переяславі "різноманітними окрасами і церковним посудом". Головна церква Києва, Софійський собор, за *Повістю временних літ*, була прикрашена князем Ярославом золотим і срібним посудом і книжками, які він склав у церкві. Деякі з тих книжок були авторства самого князя Ярослава.

Як бачимо, посилання на мистецтво і архітектуру у *Повісті временних літ* не дають досить подробиць, щоб створити навіть загальну уяву про описувані об'єкти. Багато з того, що ми знаємо про згадане у літописі, завдячуємо збереженням пам'яток і археологічним розкопкам і дослідженням. Однак *Повість временних літ* дає нам відомості про розмах і різноманітність архітектурної діяльності, яка була в Києві між 880 і 1110 рр., тобто від першої згадки про архітектуру в літописі. Незацікавлені самою архітектурою, літописці згадують лише пам'ятки важливі для контексту історичного сюжету літопису, переважно у зв'язку з меценатською діяльністю київських князів і їх близької родини. *Повість временних літ* присвячує чимало уваги походженню та історії Руси,

при чому обговорює діяльність князів не тільки в Києві, а і в інших містах, але основна частина літопису таки зосереджена на історії самого Києва. Це стає очевидним з вибору архітектурних об'єктів з *Повісти временних літ*. Наприклад, з 16-ти згаданих мешканевих будівель 14 містилося у Києві, а з 31-єї церковної будівлі — 17. Три з решти залишених церков згадані у зв'язку з діяльністю князя Володимира — церква св. Василя у Херсоні, де був охрещений Володимир, друга церква в Херсоні, збудована князем Володимиром і Спасо-Преображенська церква у Василеві, збудована Володимиром у пам'ять воєнної перемоги. Дві церкви у Вишгороді — Василівська і Борисоглібська пов'язані з похованням і реліквіями перших слов'янських митарів, київських князів Бориса і Гліба. П'ять інших церков містилися у двох найбільших після Києва містах Подніпря — в Чернігові та Переяславі. У першому — монастир Богородиці розташований на місці сучасної Іллінської церкви, закладений ченцем Антонієм з Києво-Печерської лаври і Спасо-Преображенський собор, а у другому — церкви свв. Миколая, Андрія і Феодосії. Тільки чотири церкви, згадані у літописі, містилися у більш віддалених містах від Києва, та не були засновані особисто київськими князями. Це церква Богородиці у Тмутарокані, Софійський собор у Новгороді, церква св. Дмитрія і монастир у Суздалі (хоч останній був залежний від Києво-Печерської лаври).

Поруч названих вище церков є ще загальні згадки про ширину архітектурної активності. За літописом, князь Володимир наказав збудувати дерев'яні церкви на місцях, де раніше стояли повалені поганські ідоли, а князь Ярослав, окрім Софійського собору, Георгіївської та Ірининської церков і церкви Благовіщення на Золотих воротах заснував ще багато інших храмів. Згадка про підпал церков 1017 р. у Києві підтверджує наявність великої кількості дерев'яних церков. З цього можна зробити висновок, що крім церков і монастирів, які завдяки історичному значенню були предметом зацікавлення літописців, існували ще численні менш значні церкви, а серед них багато дерев'яних. Згадка про Іллінську церкву вказує, що церковна архітектура вже існувала в Києві перед офіційним прийняттям християнства 988 р., а наявність дерев'яної архітектури говорить про місцеву будівельну традицію. Можливо, місцеві традиції, відображені у структурному новаторстві, вирізняють архітектуру Київської Русі, яка в іншому відношенні була візантійською.

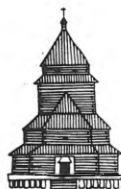
Оскільки *Повість временних літ* зосереджує увагу на пам'ятках Києва, я вибрала їх темою мого короткого огляду. Наступні нотатки дають тільки загальний образ архітектури кожної пам'ятки і її оздоблення, та де можливо, знайомлять читача з цікавішими періодами історії окремих будівель.

Церква св. Миколая

Згідно з *Повістю временних літ*, церква, присвячена св. Миколаєві, була збудована на Угорських горбах, на південь від Печерська над Дніпром, де були вбиті князі Аскольд і Дир. Церква св. Миколая відома як усипальниця князя Аскольда, як здогадуються, гробівець князя Дири був перенесений і встановлений позаду Ірининської церкви. Цікаво підкреслити, що християнське ім'я Аскольда було Микола. До 1808 р. на цьому місці стояла дерев'яна церква, або були щонайменше її залишки, бо знаємо, що того року вона була замінена мурованою ротондою за проєктом архітекта Андрія Меленського. Навколо церкви був цвинтар, який, як і церкву, зустріла жорстока доля.

Щоправда, в середині 1930-их рр. були пропозиції Архітектурно-плянувального управління міської ради Києва зберегти так звану Аскольдову могилу і перетворити її на музей, однак остаточно вирішено включити її у систему міських парків. У висліді цвинтар розчищено, а церковну ротонду перетворено у парковий кіоск за проєктом архітекта П. Юрченка.

Історик Н. Закревський подає цікаву замітку до ранньої історії церкви. Згідно з його висновками, згадана літописцем церква св. Миколая, під 1110 р., не була першою будівлею на цьому місці. Припускається, що перед тим там була церква збудована Ольмом. На його думку "Ольм" — це не ім'я київського вельможі, як загально вважають, а пов'язане воно з ім'ям княгині Ольги. Він підкріплює свій здогад ще й тим, що в 11 ст. там правдоподібно містився жіночий монастир.²

Іллінська церква

Однією з перших, якщо не першою церквою, збудованою у Києві, була церква св. Іллі. Вона згадується в літописі під 944 р. вже як закінчена будівля. Відомо, що в Києві ще перед загальним прийняттям християнства жили християни та існувала християнська архітектура. Згадка про Іллінську церкву зв'язана з ратифікуванням торговельного договору між князем Ігорем і Візантією. Згідно з розповіддю, затверджуючи договір, погани присягали на зображення Перуна, а християни — в Іллінській церкві.

За літописом, Іллінська церква містилася "над ручасм" Почай-

на. Тоді, як і тепер, Почайна впадала в Дніпро на північному краю міста, але в давнину вона простягалася далі на південь і була віддалена від Дніпра піщаним горбом, що тягнувся до місця напроти кінця сучасного Подолу. Дехто з дослідників думає, що церква таки містилася на Подолі поруч Почайної. Однак Кросс пояснює фразу "над ручаєм" як "вище струмка", чим хоче сказати, що церква була розташована вище, а не просто на березі річки. Отож, на його думку, Іллінська церква стояла на якомусь вищому місці понад Почайною, можливо, на так званій Михайлівській горі, первісній цитаделі міста Києва. Як уже згадано, була це, мабуть, дерев'яна будівля і як така давно вже зeszла.³

Десятинна церква Успення Богородиці

Церква Успення Богородиці, загальновідома під назвою Десятинна, — це головна архітектурна пам'ятка часів князювання Володимира Святославича і одна з перших відомих мурованих будівель Києва. Її будову закінчено 996 р. і князь Володимир виділив на її утримання десяту частину своїх доходів. З *Повісти временних літ* знаємо, що грецькі майстри працювали над її будовою або оздобленням, а, можливо, над одним і другим. Церквою опікувалися херсонські священики і була вона оздоблена пожитком, привезеним князем Володимиром з Херсону. Церква знаходилася у центрі княжого двору города Володимира, що підтверджують розкопки 1824, 1926, 1908-1914 і 1938-1939 рр. Знайдені археологом Дмитром Мілєєвим гробниці та залишки дерев'яної структури під фундаментами Десятинної церкви, на яких не було християнських слідів, дають підставу здогадуватися, що перед здвигненням християнської церкви на її місці було дерев'яне поганське капище і місце поганських поховань. З археологічних розкопок ще знаємо, що церква була збудована способом "опус мікстум", тобто "мішаною кладкою", у якій горизонтальні верстви червоного кварциту чергуються з верствами плінфів, зв'язаної вапняним розчином, і являла собою тринавний трьохапсидний шестистовпний храм.

Історик Кеннет Джан Конант виводить структуру Десятинної церкви з провінційного базилікового типу архітектури, відомого в 10 ст. у Херсоні та Болгарії. Одначе такі дослідники як мистецтвознавець Юрій Асєєв воліють бачити у структурі Десятинної церкви один з прикладів "стандартної" візантійської будови: тринавної

трюхаксидної чотиристовпної хрестово-купольної, видовженої в західню сторону додатковою парою стовпів.⁴

З історії Десятинної церкви знаємо, що вона згоріла 1017 р. і була відновлена та знову посвячена 1039 р. князем Ярославом Мудрим. Її пограбували 1171 і 1203 рр. Драматичний кінець Десятинної церкви прийшов 1240 р. під час боротьби з монголами, коли вона завалилася під тягарем натовпу втікачів.⁵ У 1828-1842 рр. архітект Василь Стасов збудував на місці, де стояла Десятинна церква, нову, меншу церкву в російському псевдовізантійському стилі. Її розібрали 1935 р. Тепер місце давньої Десятинної церкви позначене контурами фундаментів виложеними червоним кварцом.

Цікава дискусія виникла серед дослідників щодо початкового вигляду Десятинної церкви. Тема дискусії вгадалася від базиліки, покритої дерев'яним дахом, до багатокупольної візантійської структури. К. Конант переконалий, що хоч церква, мабуть, була пристосована для будови склепінь, її, з невідомих причин, спочатку покрили дерев'яним дахом і тільки пізніше склепіннями. Н. Брунов, навпаки, думас, що Десятинна церква була оригінальною базилікою і не мала заготовлень для куполів, а тільки пізніше, вже під час будови Софійського собору, її перебудували на споруду з куполами і двома додатковими навами.⁶ Знову ж Голубінський уявляє собі Десятинну церкву не з одним куполом, а з п'ятьма, "більш-менш тотожною з Ярославовою св. Софією". Погляд останнього підтверджують писані джерела 14 ст. (*Список русским городам*), де говориться про Десятинну церкву як про багатокупольну.⁷

Ірининська церква

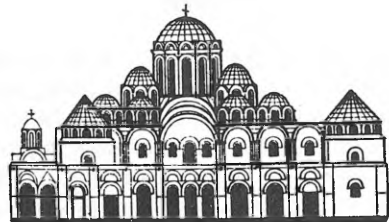
Ірининська церква була заснована князем Ярославом Мудрим 1037 р. і присвячена св. Ірині, патронці його дружини. Ця церква і з'єднаний з нею монастир разом з Софійським собором, Георгіївською церквою і Золотими воротами творили частину величавого комплексу міста Ярослава. Ірининська церква була остаточно знищена під час монгольської навали 1240 р., але вона вже потерпіла раніше. У 1169 р. суздальський князь Мстислав Андрійович, син Андрія Боголюбського, і пізніше у 1204 р. князь Рюрик Ростиславич пограбували церкву. В 1678 і 1732 або 1737 рр. руїни церкви

увійшли в систему фортифікаційних валів. Руїни були розкопані у 1833-1834 рр. аматором-археологом К. Логвитським і в 1846 р. інший археолог, А. Ставровський, відкопав останні їх залишки. Під час брукування Володимирської вулиці, руїни Ірининської церкви були розібрані за винятком одного стовпа, що підтримував церковну куполу. Його залишено на пам'ятку в центрі вулиці і він був відомий від того часу як "Ірининський стовп". У 1913-1914 рр. В. Вельмін вивчав частини будови і реконструював план церкви. Це була п'ятинавна трьохапсидна святиня, приблизно наполовину менша від Софійського собору. Залишений "Ірининський стовп", що містився один квартал на південний захід від Софійського собору, незважаючи на наполегливі заходи зберегти цю пам'ятку, був зруйнований 1934 р.

Георгіївська церква

Георгіївська церква була споруджена між 1037-1045 рр. і присвячена св. Георгієві, патронів князя Ярослава Мудрого. Вона містилася на захід від Софійського собору і на схід від Золотих воріт, приблизно півкварталу від Ірининської церкви. На руїнах середньовічної церкви, знищеної 1240 р., київський воєвода князь Ю. Трубецький 1674 р. збудував дерев'яну церкву, а в 1744 р. вона була замінена мурованою, що містилася у східній частині середньовічних фундаментів. У 1934 р. церкву і старі фундаменти зруйновано, а на їх місці споруджено будинок для державних працівників. Обмежені археологічні дослідження, проведені перед руйнуванням фундаментів, дозволяють припускати, що церква була подібною до Ірининської і була збудована з каменю і цегли.

Софійський собор

Софійський собор, заснований князем Ярославом Мудрим, замінив Десятинну церкву як головну святиню Києва. Він був осідком

київських митрополитів і місцем рукоположення церковних достойників, а також церемоній, зв'язаних з вступом князів на київський престол. Тяжко встановити докладну дату спорудження собору: за *Повістю временних літ*, Ярослав заснував його 1037 р. на місці виграної ним битви з печенігами. Це також підтверджують літописи *Кенігсбергський* і *Архангельський*. Одначе списки: *Софійський*, *Воскресенський*, *Никоновський* і *Новгородський*, а також *Руський временник* датують 1017 р. як рік заснування Софійського собору. Незважаючи на цю суперечку, з написів, знайдених на стінах собору, знаємо, що 1042 р. вже працювали над фресковими оздобленнями і що праця над фресками і мозаїками була закінчена в 1040-их рр. Первісна будівля, споруджена методом "опус мікстум", складалася з п'яти нав, п'яти апсид, дванадцяти стовпів і галерій на північній, південній та західній сторонах. Головна нава і трансепт були вдвічі ширші від бічних нав, а ніші дорівнювали четвертинам головного перехрестя. На початку 12 ст. до галерій собору був доданий верхній поверх довкола північної, південної і західної сторін, а до північної і південної були ще додані додаткові аркади. Приблизно у той сам час до західної сторони будівлі були додані дві вежі, при чому північна вежа була збудована набагато раніше від південної. У вежах містилися сходи до верхніх поверхів церкви. Їхні дахи мали пірамідальну форму. Найвища частина будівлі мала від землі 95 стіп і була завершена головним куполом з дванадцятьвіконним барабаном, що стояв на перехресті склепінь головної нави і трансепту. Наступними за височиною, як і за розміром, були чотири куполи над середушими навами, за якими йшло вісім менших і нижчих куполів — які були розставлені по одному на східній стороні кожної з крайніх нав, по два на західній стороні цих нав і по одному на найзахіднішій частини середуших нав. Оскільки профіль церкви з такою великою кількістю куполів незнаний візантійській архітектурі, можливо, що тринадцять куполів відображують багатокупольний дерев'яний Софійський собор у Новгороді, заснований князем Володимиром 991 р. Цей собор був знищений 1045 р. і мав тринадцять верхів, щоправда незнаної нам форми. Незважаючи на те, що Софійський собор має деякі конструкційні елементи, які можуть вказувати на пристосування місцевих стильових архітектурних особливостей, його головна структура відображає візантійську традицію. Софійський собор у Києві часто порівнюють до північної церкви Константина Ліпса (тепер Фенарі Іса Жамі) з 930 р. і до здогаданого плану Неа Екклесії з 881 р. (обі в Константинополі), а також до кавказьких церков 11 ст.⁸

Протягом сторіч Софійський собор зазнавав частих пошкоджень і відновлювань. Вже 1169 р., під час грабунку Києва князем Андрієм Боголюбським, собор зазнав руйнування. Наступного разу

(1180) його пошкодив вогонь, а 1203 р. пограбував князь Рюрик Ростиславич. 1240 р. собор був дуже пошкоджений монголами під проводом хана Батия. Він був перший раз відбудований 1375 р. митрополитом Кипріяном. У 1416 і 1482 рр. Софійський собор знову зазнав пошкоджень під час нападів кримських татарів. У період між 1596 і 1633 рр. собором володіли уніяти, які не приділяли багато уваги, щоб його зберегти. Митрополит Петро Могила почав 1642 р. перше серйозне відновлення пам'ятки. Він покрит собор новим дахом, додав чотири малі апсиди і підпер контрафорсами головну апсиду. Початі ним відновлення продовжував у 1647-1657 рр. митрополит Сильвестер Косів. З малюнків Софійського собору Авраама ван Вестерфелда з 1651 р. можна собі уявити невідрадний стан руїн і деякі відновлення на східній їх стороні. Після періоду реставрації собор знову був занедбаний. Частинне відновлення у західній частині собору було почате князем Гедеоном Святополком-Четвертинським 1685 р., але справжня перебудова закінчилася 1707 р. завдяки меценатству гетьмана Івана Мазепи, коли будова набрала свого сучасного вигляду. Тоді була додана галерія над зовнішньою аркадою і збільшено кількість і висоту куполів — тепер їх нараховуємо 19. Зовнішні поверхні стін собору покрито білим тинком з ліпленими прикрасами у стилі українського барокко.⁹

У внутрішній частині Софійського собору добре збереглася до наших днів частина мозаїк і фресок. У загальному оздоблення собору витримане в сердньовізантійській іконографічній схемі. Мозаїки зосереджені у центральній частині собору: в головному куполі — *Пантократор*, на барабані — *Апостоли*, на парусах — *Євангелисти*, на нижніх частинах карнизів південної, північної і східної арок — *Севастійські мученики*, на тріумфальній арці — *Благовіщення* і у головній апсиді — *Оранта*, *Євхаристія*, і *Святительський чин*. Усі інші окраси виконані технікою фрески. Невідомо, хто виконав декоративну схему Софійського собору. Мистецтвознавець Віктор Лазарєв приписує мозаїки хоч і невідомому, але визначному грецькому мистцеві з Константинополя з участю інших не менш визначних мистців з різних частин Візантії, а також з Києва. Самі фрески вважають працею спільної візантійсько-руської майстерні.¹⁰

Церква Благовіщення на Золотих воротах

Згідно з *Повістю временних літ*, Золоті ворота і церква

Благовіщення над ними, були засновані князем Ярославом Мудрим разом зі Софійським собором і Георгіївською та Ірининською церквами. Ворота з церквою мали служити за головний вхід у город Ярослава. Саму назву Золотих воріт пояснюють по-різному. Одні кажуть, що вона запозичена від константинопольських Золотих воріт, заснованих імператором Теодосієм, — тих самих, на яких князь Олег, згідно з розповіддю у *Повісті временних літ*, повісив свій щит після укладення мирного договору з Візантією. Інші переказують легенду про те, що ворота були покриті позолоченими олов'яними листами і що куполи церкви Благовіщення були зі широкого золота. Мовляв, звідсіля і пішла назва Золоті ворота.

Первісна структура воріт була прямокутна з проходом арки висотою 7.5 метра. Внутрішні площини стін проходу були поділені колонами, що творили декоративні ніші. Дах брами був укріпленою площею з малою церквою, мабуть чотиристовпною, хрестово-купольної будови. Видно, що будувати церкви над воротами було загальноприйнятим звичаєм у Київській Русі. В літописі згадано під 1089 р. церкву, присвячену мученикові Теодорові над воротами до Переяслава. Знаємо про Троїцьку надбрамну церкву Києво-Печерської лаври, збудовану 1108 р., і Золоті ворота у Володимирі, споруджені князем Андрієм Боголюбським на подобу Золотих воріт у Києві. Вони збереглися до сьогоднішнього дня, шоправда у зміненому вигляді. Київські Золоті ворота, як і значна частина самого Києва, були зруйновані у 1240 р. монгольськими ордами хана Батия. Видно, що в 17 ст. залишки руїн були ще значних розмірів. Рисунок Авраама ван Вестерфельда з 1651 р. показують, що тоді ще стояли залишки входу і стіни з віконними отворами церкви Благовіщення. Між 1745 і 1750 рр. руїни воріт засипали землею для збереження і відкопали їх 1833 р. У 1837-1838 рр. руїни зміцнили і в такому вигляді вони простояли до 1980 р., коли з нагоди святкувань позірного 1500-річчя Києва вирішено їх відбудувати. У 1983 р. руїни були вбудовані у реконструкцію Золотих Воріт і над ними реконструйовано церкву Благовіщення. Ворота містяться декілька кварталів від Софійського собору.

Софійські ворота

Шоправда *Повість временних літ* не називає поіменно Софійських воріт, одначе під 1068 р. згадується в одній з розпо-

відей, що "половина їх пішла через міст". Міст цей був ототожнений як той, що проходив через рів з водою перед Софійськими воротами.¹¹ Софійські ворота, збудовані у 10 ст., були частиною укріплень города Володимира. Ворота мали чотириметровий арковий проїзд довжиною десять метрів, над якими стояла чотиригранна вежа. Окрім Софійських воріт, звернених на схід, до города Володимира вело ще двоє інших: Подільські з північної сторони і Михайлівські з півдня.

Печерська лавра і Успенський собор

Згідно з *Повістю временних літ*, перша печера Києво-Печерської лаври була закладена Іларіоном, тоді священиком церкви св. Апостолів на Берестові. Після того як Іларіон став київським митрополитом, у його печері поселився пустельник Антоній, що вернувся до Києва після подорожі по Греції, де на горі Атос зложив чернечі обіти. Антоній жив суворим аскетичним життям, чим широко славився. Згодом до нього прилучилося ще дванадцять пустельників, які поширили печери додатковими келіями і підземною церквою. Тому, що Антоній прагнув цілковитої самотності, він призначив ігуменом Варлаама, а сам віддався до інших печер, що їх тепер називають Ближніми, на відміну від перших, Дальніх печер. Тому, що молитовна оселя під керівництвом Варлаама зростала, було вирішено збудувати над печерами малу церкву і присвятити її Успінню Богородиці. Коли ж кількість ченців не переставала зростати, Варлаам звернувся до князя Ізяслава за дозволом заснувати монастир. Князь подарував новому монастиреві цілу гору, в якій містилися печери. Монастир виник за часів Антонія, тому його вважають основником Києво-Печерської лаври, а тому, що він прийняв печеру від Іларіона (прибл. 1051 р.), тоді, коли Іларіон став київським митрополитом, то цей рік вважають роком заснування монастиря.

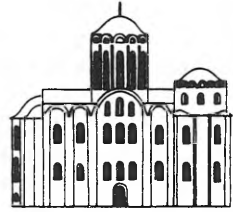
Головна церква Печерської лаври — Успенський собор — була заснована 1073 р. ігуменом Теодозієм і єпископом Михаїлом, гроші на будову пожертвував князь Святополк Ярославич. Будівля була закінчена 1075 р. ігуменом Степаном. Оздоблення інтер'єру мозаїками і фресками було завершено 1089 р. Згідно з *Печерським патериком*, оздоблювали церкву грецькі мистці з Константинополя разом з київськими. З нього також знаємо ім'я київського

мистця Алімпія, який пізніше був похований у печерах монастиря.¹² Також у печерах був похований перший відомий київський літописець Нестор. Незабаром Печерська лавра стала культурним центром Києва з малярськими і рукописними майстернями.

Спочатку Успенський собор мав один купол, три нави, три апсиди, шість стовпів і хрестовокупольну структуру. Сходи, що вели до галерій, містилися у вежі, з'єднаній з південною стіною нартексу. На північ від нартексу стояла мала тринавна трьох-апсидна Йоаннівська хрещальня, збудована при кінці 11 ст. або на початку 12 ст. Уперше Успенський собор був пошкоджений 1096 р., коли його разом з іншими будівлями Печерської лаври, пограбували і підпалили половці. Він був знову пошкоджений, і мабуть зруйнований монголами 1240 р. Князь Симеон Олександрович відбудував собор у 1470-их рр. У 17 ст. собор був збільшений і двічі прикрашуваний бароковими куполами та фронтонами. 1718 р. він знову був пошкоджений вогнем і відновлений 1721 р., а інтер'єр був наново оздоблений фресками 1729 р.

Хоч 1926 р. уряд Української РСР проголосив монастир національною та історичною пам'яткою, видно, що вибух, який остаточно знищив собор 3 листопада 1941 р., був також актом радянської влади. Від часу знищення Успенського собору багато говорять про його відбудову. Однак, доля собору далека від щасливої. 1947 р. археологічна експедиція під керівництвом В. Богусевича усунула залишки руїн, що не були вивезені або вжиті для реставрації інших будівель. Плянні розкопки почалися лише 1952 р., але тоді все, що залишилося від Успенського собору, це були тільки — фундамент, одна стіна і бічна апсида з куполом. У той час на стіні були ще залишки фресок. Сьогодні, через невміння консервувати фрески, залишилися лише сліди фарби. 1979 р. П. Тронько, голова Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, вніс клопотання про відбудову собору. Пропозиція була прийнята урядом Української РСР у 1984 р. і до 1985 р. був виготовлений загальний плян дії. З радянської преси довідуємося, що термін "відновлення" криє у собі дві фази: зруйнування оригінальних залишків Успенського собору і спорудження нової будови, зовнішність якої відобразить вигляд собору. Нова будова не тільки не плянована як збереження оригінальних залишків Успенського собору, але може цілком знищити кriptи, поховання і підземні каплиці, які, як здогадуються, існують під теперішнім фундаментом і не були дотепер відкриті та як слід досліджені. Турбота про можливі наслідки "реставраційних заходів" розбудила жваву дискусію в радянській пресі. Листи з пропозиціями різних альтернатив і менше спустошуючих засобів реставрації тимчасово припинили розпочату працю. Ті серед нас, хто справді зацікавлений збереженням архітектурної, археологічної та історичної спадщини у виді цих скупих, але неоці-

ненних руїнах Успенського собору, можуть лише надіятися, що затримка започаткує зворот у деструктивній долі, яку спіткала ця пам'ятка.

Михайлівський собор Видубицького монастиря

Михайлівський собор Видубицького монастиря був заснований князем Всеволодом Ярославичем 1070 р. на урочищі Дніпра, п'ять миль на південь від Печерської лаври. Його закінчено 1088 р. і зі збереженої будівлі та розкопок, проведених Михайлом Каргером, знаємо, що це була тринавна трьохапсидна восьмистопна церква зі сходовою кліткою до галерій на північній стороні. Будова була видовжена на східно-західній осі. Це видовження наголошувала широка центральна і дві вузькі бічні нави. На північній і південній сторонах собору були виявлені під час розкопок прямокутні структури невідомого призначення, мабуть, з 17 ст.¹³

1199 р. архітект Петро Милонег збудував систему підпиральних стін, щоб затримати сподіваний земляний зсув у сторону Дніпра. Все таки у 15 ст. зсув стався, забравши з собою східну стіну собору. На початку 17 ст. собор віддано уніятам, але в середині того ж сторіччя він знову опинився в руках православних, які під керівництвом митрополита Петра Могили почали його відновлення. Собор потерпів від пожежу 1760 р., відновлений зберігся у приблизно такому стані донині.

Церква св. Андрія і Янчин монастир

Повість временних літ згадує про церкву св. Андрія і монастир, пов'язаний з нею, які були збудовані князем Всеволодом 1086 р. Про церкву і монастир, що були знищені 1240 р. монголами, існує дуже мало відомостей. Велика кількість членів княжої родини була похована у церкві св. Андрія: 1111 р. княжна Анна, друга Всеволодова жінка; 1113 р. Янка, дочка князя Всеволода, для якої був збудований монастир; 1138 р. князь Ярополк Другий; 1145 р. княжна Елена, Ярополкова дружина; 1170 р. Володимир, син князя Андрія Боголюбського. Щоправда, місце положення церкви і монастиря невідоме, але існують здогади, що вони містилися у городі Володимира, недалеко церкви св. Федора.

Церква Положення Риз Богоматері

Приблизно 1093 р. Степан, третій ігумен Печерської лаври, після того, як його усунуто з цього посту, заснував церкву й монастир у Клові. Степан не мав можливості закінчити будову церкви, яка, правдоподібно була будована на взірць Влахернської церкви у Константинополі, тому що 1096 р., новозаснований монастир був спалений половцями, про що розповідає *Повість воєнних літ* — . Церкву закінчено вже без ігумена Степана 1108 р., тоді було встановлено на ній останню вежу. 1240 р. церкву зруйнували монголи і її руїни ще стояли до 1744 р., коли на тому місці збудовано палату.

Церква Спаса на Берестові

Повість временних літ згадує церкву Спаса на Берестові, а радше монастир, до якого вона належала. Першу згадку знаходимо під 1072 р., коли під час перенесення реліквій князів Бориса і Гліба був присутній ігумен монастиря Спаса на Берестові, з чого можна зробити висновок, що церква і монастир були засновані перед цією датою. Друга згадка є під 1096 р., коли частина монастиря була спалена половцями під проводом Боняка. Церква Спаса на Берестові служила усипальницею членів княжої родини Мономаховичів і у ній були поховані дочки князя Володимира Мономаха Євсимія і Софія, князь Юрій Долгорукий і його син Гліб.

Мабуть, під час монгольської навали церква Спаса була сильно пошкоджена, і 1638 р., як розказує письменник Атанасій Кальнофойський у своєму *Тератургімі*, з великої монастирської будови стояли стіни і засипані землею румовища. Церква була відбудована митрополитом Петром Могилою у 1640-1642 рр. в українському стилі 17 ст. 1644 р. її оздобили фресками грецькі мистці та за плянами Андрія Меленського недалеко церкви була збудована дзвіниця. У 1909-1913 рр. археолог П. Покришкін розкопав простір довкола церкви і виявив залишки оригінальних фундаментів. Первісна церква мала три нави, три апсиди, шість стовпів і була хрестово-купольною. Але крім цих, здавалося б стандартних візантійських рис, церква Спаса на Берестові мала щось свого, незвичайного. Поперше, вона не була збудована загальноприйнятою технікою "мішаної кладки" цегли і каменю, вживаною в будів-

ництві всіх інших київських церков 10 і 11 ст., а з розчину вапна, перекладеного цеглами, що надавало їй смугастого зовнішнього вигляду. Ця техніка з'явилася у будівництві в кінці 11 — на початку 12 ст., під час князювання Володимира Мономаха. Подруге, своєрідні особливості можна бачити вже у горизонтальному пляні церкви: на західньому фасаді нартекс був ширший від решти будови і виступав на північну і південну сторону. У південній стороні нартексу містилася сходовою клітка до галерій. Несподіванкою тут є включення в інтер'єр будови сходів, що ведуть до верхніх поверхів церкви, коли було звичкою будувати вежі зі сходами окремо від решти будови, лише притулені до неї, або в крайньому випадку так, що їх можна було пізнати ззовні. Ще одне архітектурне новаторство у будові церкви Спаса на Берестові було у доставленні ганків до північної, південної і східньої сторін, що дало хрестоподібний плян фундаментів. Недавно, у 1970-их рр., було знайдено в церкві фрагменти фрескових оздоб з 11-12 ст.

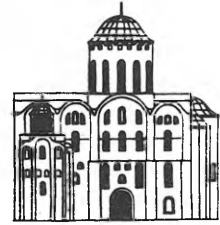
Василівська церква

Першою церквою, спорудженою князем Володимиром Великим після його повороту до Києва з Херсону, де він, правдоподібно прийняв Таїнство Хрещення, була Василівська церква. Була вона присвячена його патрону св. Василієві і містилася на горбі, де раніше стояв ідол Перуна й інші ідоли, і де князь та мешканці міста приносили жертви поганським богам. Цей горб ототожнюють з одним із тих, що були поза княжими теремами. Згадуваний вже Кросс доводить у своїй праці *Ранні середньовічні церкви Києва*, що перша Василівська церква стояла близько місця, де пізніше збудовано Десятинну церкву, або навіть на її місці. Інші вчені вказують на місце Трьохсвятительської церкви, збудованої митрополитом Петром Могилою і присвяченої святим Василієві Великому, Григорієві Богослову та Іванові Золотоустому. На їх погляд, дерев'яну Василівську церкву, збудовану князем Володимиром 988 р., замінено Трьохсвятительською церквою, заснованою князем Святославом Всеволодовичем. Ця церква, у свою чергу, була зруйнована під час монгольської навали 1240 р. Залишки церкви було видно ще у 1640-их рр. Вони склалися з двох стін висотою п'ять-шість стіп, засипаних земляним валом. Між 1632-1647 рр. митрополит Петро Могила відбудував церкву і призначив її для братського монастиря.

У 1658-1660 рр. нова церква була пошкоджена артилерій-

ським обстрілом. Її відбудову почав митрополит Варлаам Ясинський у 1690-их рр. і закінчив генеральний суддя Василь Кочубей 1707 р. Тому, що це була відбудова, а не відновлення, Трьохсвятительська церква дістала новий вигляд барокової будівлі. Остаточно пам'ятка була знищена літом 1935 р., за виразним дозволом Народного комісаріату освіти Української РСР, щоб зробити місце для будинку Ради народних комісарів УРСР, в якому тепер містяться адміністративні установи Київської області.

Дмитрівський або Михайлівський монастир і церква св. Петра

Старий Київ складався з трьох городів: Володимира, Ярослава та Ізяслава. Город Ізяслава, в якому містився Дмитрівський монастир і пов'язані з ним церкви, розвинувся у другій половині 11 ст., примкнений до південної сторони міста Володимира. Під 1051 р. *Повість временних літ* розказує про закладення Дмитрівського монастиря князем Ізяславом на шану свого святого патрона. Пізніше, в 1070-их або 1080-их рр. князь Ярополк Ізяславич заснував у межах Дмитрівського монастиря церкву св. Петра. 1838 р. археолог А. Анненков відкопав фундамент великої церкви, який він вважав за залишки церкви св. Дмитра, однак немає доказів, чому ця церква не могла б бути церквою св. Петра. З розкопок можна було лише довідатися, що церква мала шість стовпів, якісь ганки, і була оздоблена мозаїками і фресками.

У 1108-1113 рр. була збудована князем Святославом Ізяславичем у Дмитрівському монастирі Михайлівська Золотоверха церква. Згодом назву цієї церкви, другої по величині після Софійського собору, було перенесено на весь монастир. Сама церква своєю будовою нагадувала Успенський собор Києво-Печерської лаври. Вона мала один купол, три апсиди, три нави, шість стовпів та була хрестово-купольною. На західній стороні церкви, над нартексом, були галерії, на які можна було піднятися сходами, приміщеними у вежі на північній стороні нартексу. До північної сторони нартексу також була прикріплена мала трьохапсидна хрещальня. Інтер'єр Михайлівської церкви був прикрашений мозаїками і фресками, що їх приписують київським мистцям на основі стилю і зроблених на них слов'янських написів. Вважають їх

працею другої з черги київської іконописної школи, стилеві початки якої зв'язані з оздобленням Успенського обору Києво-Печерської лаври. Деякі з мозаїк збереглися до сьогоднішніх днів, включно з *Євхаристією* з головної апсиди, постаті *св. Стефана*, фрагменту з постатей святих (тепер у Софійському соборі) та постаті *св. Дмитра з Сальоніків* (тепер у Третьяковській галерії у Москві).

Як і більшість архітектурних пам'яток Києва, Михайлівський Золотоверхий монастир пройшов довгий період занедбання, що почався від руїницікої монгольської навали 1240 р. Хоч 1470 р. були проведені деякі реставраційні роботи і навіть була добудована мурована споруда до південної сторони церкви, то вже 1482 р. монастир знову потерпів від нападу кримських татар і напочатку 16 ст. був цілком покинутий у поганому стані. У кінці 16 ст. почалися направи і вже на початку 17 ст. церкву використовували для релігійних відправ. Між 1655 і 1671 рр. гетьман Богдан Хмельницький заопікувався направою даху і покрити верхи листами позолоченої міді. Приблизно у той же час була розпочата відбудова у північній стороні церкви. Упродовж наступного сторіччя церква отримала бароковий характер екстер'єрів, затримуючи візантійський інтер'єр.¹⁴ Між 1715–1719 рр. були споруджені нові північна і південна нави і 1740 р. фасада була прикрашена новими оздобами і добудовами. Тоді ж був споруджений п'ятиярусний іконостас і відмальовані фрески.

У середині 1930-их рр. радянська влада вирішила розібрати Михайлівський Золотоверхий монастир і використати його садибу під будівництво нового урядового центру. Коротке дослідження (8 червня—9 липня 1934 р.) було проведене в центрі середньовічної середини церкви Т. Мовчанівським і К. Гончаровим, які прийшли до висновку, що лише мала частина церкви відноситься фактично до 12 ст. Вже 24 червня 1934 р. працівники Ленінградської академії мистецтв почали знімати зі стін мозаїки з 12 ст., і 1935 р. їхня праця була припинена початим руйнуванням з наказу комісара освіти Володимира Затонського. Після здертя різних мистецьких об'єктів інтер'єру (іконостас і т. п.), що у більшості були знищені, церкву висадили у повітря 1936 р. Зрозуміло, що запланованого будинку урядового центру, який мав стояти на місці рідкісної пам'ятки середньовічного мистецтва, ніколи не збудовано.

---

1. S. H. Cross. «The Russian Primary Chronicle: Laurentian Text» (Cambridge, Mass.: The Mediaeval Academy of America, 1953).

2. Н. Закревський, "Лѣтопись и описание города Киева", *Чтения въ Императорскомъ Обществѣ по исторіи и древностей російскихъ* (Москва: 1858).

3. S. H. Cross, H. V. Morgilevski and K. J. Conant, "The Earliest Mediaeval Churches of Kiev", «Speculum», XI (1936).
4. Ю. Асєєв, *Архітектура Київської Русі* (Київ: "Будівельник", 1969).
5. S. H. Cross, «Medieval Russian Churches» (Cambridge, Massachusetts: The Mediaeval Academy of America, 1949).
6. M. Alpatov and N. Brunov, «Geschichte der Altrussischen Kunst» (Augsburg: Dr. Benno Filser Verlag, 1932), стор. 17.
7. Ю. Асєєв, *Мистецтво стародавнього Києва* (Київ: "Мистецтво", 1969).
8. G. H. Hamilton, «The Art and Architecture of Russia» 3rd ed. The Pelican History of Art (New York: Penguin Books, 1983).
9. О. Повстенко, *Катедра св. Софії у Києві* (Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1954).
10. Г. Івакін, *Оповіді про стародавній Київ* (Київ: В-во Академії Наук УРСР, 1960).
11. H. Faensen, and V. Ivanov, «Early Russian Architecture» (London: Paul Elek, 1972), стор. 11.
12. C. Mango, ed. «The Art of the Byzantine Empire 312-1453: Sources and Documents» (New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1972), стор. 222-224.
13. А. Кутовой, В. Розенбург і А. Зорін, *Київ X-XIII веков* (Київ: "Мистецтво", 1971).
14. В. Заболотний, *Нариси історії архітектури УРСР* (Київ: Держвидав, 1957).

1000
років
Хрещення
України

Неофіційна картка яку поширюють в Києві.

ВІД КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ ДО СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ (До 400-річчя вертепу)

Валеріян Ревуцький

Всі ми відзначаємо цього року тисячоліття християнства в Україні, але майже одночасно з цим ювілеєм набігає друга визначна дата — чотирисотліття українського вертепу. Варто зазначити, що коли дата найдавнішого вертепу в Україні занотована описом Ізопольського вертепу 1591 р., то поява вертепної драми є явищем пізнішого періоду, а саме середини 18 ст. Опис Ізопольського стародавнього вертепу 1591 р. подав Іван Франко у своїй статті "До історії українського вертепу 18 віку".¹ Він пише, що то була невеличка скринька, виготовлена у формі триповерхового палацу. Вистави відбувалися на третьому (релігійна частина) та на першому (побутова частина) поверхах, а другий поверх був місцем і складом для ляльок і театральної техніки.

Про саме явище вертепу сказав відомий український театрознавець Олександр Кисіль: "За вертепом як за урочистою різдвяною розвагою лишається той особливий аромат, освячений традицією, якого ніщо не може від нього одібрати і який робить його мало не релігійним обрядом. Крім того, історія вертепу доводить нам, що як форма розваги і художньої творчості ляльковий театр також може жити й розвиватися далі".² Хто саме водив такий вертеп Ізопольського, встановити ще не вдалося. Можливо, водіями його були мистці-скоморохи, що прийшли з уведенням християнства на Україну, а може й хтось інший. Хто був ініціатором оживлення релігійної частини через рух ляльок статичного вертепу (себто печери), практикованого в Західній Європі, й хто доповнив його побутовою частиною з застосуванням народньої мови — ще теж не встановлено. Справа стає яснішою у 17 ст., особливо від того часу, коли постала Києво-Могилянська академія в 1632 р. Тоді перейняли справу ходження з вертепом школярі, яких у народі називали спудеями, бурсаками, мандрованими дяками, бакалярами, комедіянтами, миркачами, пиворізами. За тих часів з добродійних подавань до академії користали тільки спудеї, що жили по братствах. Решта мусіла шукати собі хліба: хто йшов "на кондиції" до заможних людей, хто просто випрошував милостиню (миркачі), а дехто "ходив у народ", переходячи з одного місця до іншого, доки не ставав "мандрованим дяком".

У 17 та майже до середини 18 ст. найбільш відомими стали "мандровані дяки". Це були вихованці чи учні якогось пана-бакаляра або бурсаки-неуки з Київської академії. Вони мандрували від

села до села, перебивалися випадковим заробітком. Більшість з них були страшенні п'яниці і через це за ними встановилася назва "пиворізи". Що вони справді користувалися вертепом (бож не вимагав складної постановки), видно з одного рукописного "правила увішательного п'яницям", вірша з 1799 р. під іронічною назвою "Кондак п'ятого гласа", де говорилося: "Радуйтеся, пиворізи, і паки реку: радуйтеся! Се радости день приспівает, день глаголю, праздника рождественського зближається. Возстаньте убо од ложей своїх і восприйте всяк по своєму художеству орудія, соділайте вертепи, склейте звізду, составте партеси. Егда же станете по улицям со звуком бродить, ишуши сивухи, приймуть вас козаки под крови своя".³

Звичайно, "мандровані дяки" часом замість народних пісень вживали схоластичні шкільні вірші. В цьому духовні чинники вбачали певне святотатство. Була ще та причина, що вони розуміли, що вертеп стає надбанням п'яних півчих (чи не пиворізів), а до того ж виконується не кращими студентами академії. З цього приводу цікаво згадати наказ Теофана Прокоповича, коли він вже став близьким дорадником Петра I, до київського митрополита Йосифа Круковського, щоб той заборонив спудеям академії ходити з вертепом, промишляючи собі на харч і тим ніби понижуючи своє духовне звання.⁴ Не знати, чи це мало вплив, але Прокопович не зупинився на цьому й продовжував далі виступати проти. В одному зі своїх останніх листів до київського митрополита Рафаїла Заборовського від 8 березня 1736 р., він вказував останньому, що "вертепні різдвяні вистави втрачають кредит і дедалі більше переходять у нижчі сфери училищного і суспільного життя".⁵ Справа, звичайно, була в тому, що у виставах поважних релігійних драм все частіше появлялися інтермедії на побутові теми. Вони все більше й більше проймали вистави і були писані, як на ті часи, доброю народною мовою, яку легко сприймали глядачі. У таких інтермедіях виводилося в жартівливій формі шкільну освіту, критикувалися пиворізи, не говорячи вже про часті виступи на захист покривджених людей. Це й турбувало Прокоповича і було пізніше однією з головних причин припинити цілковито театральні вистави в академії. Це й сталося 1765 р. Ректор академії Самуїл Миславський зробив це, повівши різкий русифікаційний курс не без впливів синоду з Петербургу.

З припиненням вистав в академії зникли повністю вистави релігійних драм, але натомість почалося відродження інтермедій в іншій формі, а саме: і поважна релігійна частина, й інтермедії стали двома актами вертепної драми. Коло дійових осіб першого акту дещо звузилося, а натомість другий акт (колишні інтермедії) поширився. Сприяла розвитку вертепної драми й сама портативність скриньки та ляльок. З ляльками було легше пересуватися, ніж з вис-

тавами живих акторів, легше уникати різних переслідувань від урядових чинників. Чимало колишніх студентів академії тепер мали можливість широко ходити з вертепом. Наступила доба найбільшого поширення вертепної драми. У 1770-их роках з таким вертепом прийшли бурсаки до дому дідича Галагана. Як оповідав Григорій Галаган, вертеп так сподобався його прадідові, що він затримав на деякий час подорожуючих акторів, влаштував при їх допомозі приміщення для вертепу, а коли бурсаки відходили, то вони передали вертепний текст та записані нотні співи місцевому хорові співаків.⁶ Вертепний текст було опубліковано в *Киевской старине* за лютий 1885 р. і він увійшов до історії під назвою Сокиринського вертепу. Цей вертеп зберігся з найбільшою кількістю ляльок релігійної і побутової частин. Вони розподілялися так: 13 ляльок релігійної та 21 лялька побутової частин. Але найголовнішою постатю був Запорожець. Він був значно більшого розміру, ніж інші ляльки, рухливіший від інших, виступав як народний герой. Нема сумніву, що своєю великою рухливістю він віддзеркалював протест народу, що стався після останнього зруйнування Запорозької Січі військом Катерини II в 1775 р.

Сокиринський вертеп у своїй другій частині (побутовій) яскраво відобразив вплив драм Митрофана Довгалевського та Юрія Кониського. До його персонажів увійшла вся галерея типів їх інтермедій: "дід і баба, москаль, циган, угорець, поляк, єврей, шинкарка Хвесья, селянин Клим та його жінка, дяк, дід Савочка та інші. Відчутний зв'язок цієї частини з образотворчим мистецтвом: Запорожець—щось подібне до славетного Мамає, постаті, улюбленої нашими безіменними живописцями 18-19 ст... Крім відгомону духовних драм та шкільних інтермедій, у вертепній драмі чуються відгуки народних пісень, гумористичних анекдотів і приповідок.⁷

Одна з пісень Сокиринського вертепу зіграла чільну роль у зв'язку вертепної драми з народженням світського українського побутового театру. Нею стала пісня "Ой, під вишнею, під черешнею", що фігурує у вертепному тексті. Вона увійшла до п'єси *Наталка-Полтавка* Івана Котляревського. Її там співає Виборний Возному. Це свідчить про те, що Котляревський був добре ознайомлений з текстом Сокиринського вертепу. Як відомо, сама п'єса *Наталка-Полтавка* викликала ряд послідовників (*Чари* Кирила Тополі, *Сватання в Рихмах* невідомого автора, *Купало* Степана Писаревського) і це ще більше примножує значення Сокиринського вертепу.

Сама по собі вертепна драма пішла далі у 19 ст. Наприклад, головним носієм вертепної драми у містечку Славуті був Олексій Августинович (народився 1852 р. у містечку Межиріччя-Корецьке Рівненського повіту). Там, де жив Августинович була школа для сиріт, а законовчителем у ній був греко-католицький священник Яків Ратковський. 1855 р. він виписав звідкілясь вертеп і до нього пісні з

нотами. Цей вертеп купив згодом Августинович і ходив з ним по околицях. Коли він зносився, то відбудував собі новий, а коли і цей зносився, то збудував ще інший 1896 р.⁸ Увійшов до історії як Славутинський вертеп.

У кінці 19 ст. Жалковський записав у місті Батурині текст вертепної драми (Батуринський вертеп) від селянина Максименка. Текст вертепної драми переказувався в родині Максименків з роду в рід в усній традиції. В селі Діхтярі Прилуцького району Чернігівської області (від села й назва Діхтярівський вертеп) Андронік Степович розповідав, що селянин Фесенко виголошував текст різдвяної драми, умів змінювати свій голос на інтонації тих осіб, яких він удавав. Селянин Іван, на прізвище Сапожник, навчився вертепної справи від свого діда, що вивчив вертепну справу в Києві. Йому зробили ляльки і він разом з іншими селянами їздив з вертепом по ярмарках та поміщицьких маєтках.

У місті Хоролі записано текст (Хорольський вертеп) від Івана Воловика, що мав власний вертеп 1903 р., доставши якогось "прейскуранта", де були намальовані ляльки і як робити скриньку. Ляльки робив сам, сидючи у вітряку, а йому допомагали два онуки. Довго ходив з вертепом. Відомий театрознавець Петро Руплін повідомляв про чудового ляльководу Гаврила Панасенка, який змалку тиняючись по наймах, зберіг свій вертеп, що достав раніше у спадщину від діда⁹ (Купянський вертеп). Про вертеп-виставу згадував і Іван Франко: "Вертеп містив у собі подвижні фігурки, котрі по переколядуванні релігійної пісні один з колядників виводив по парі на стіл, де вони «танцювали», а він «приговорював».¹⁰

У березні 1884 р. *Киевская старина* опублікувала спомин Селіванова, що йому доводилося бачити вертеп 30 січня 1880 р. в маєтку І. П. Сарандінакі на хуторі Благодатному і що власник вертепу давав свої вистави не тільки по поміщицьких маєтках, але й по ярмарках, хоч і виставляв лише світську частину, бо виставляти релігійну йому заборонила місцева влада.¹¹ Ця остання заввага нагадала авторові цього нарису про одну подію при особистій зустрічі зі старим актором Прохором Коваленком. Виглядає так, що заборона виставляти релігійну частину вертепу діяла не тільки на хуторі Благодатному на Харківщині. Сам родом з Ярославця біля Глухова на Чернігівщині, Коваленко малим хлопцем бачив виставу вертепу в середині 1890-их років у своєму селі. Там теж не виставляли релігійної частини (бо існувала заборона на неї) і лише була розіграна сцена смерти царя Ірода з комічною сценкою похорону його перед побутовою частиною. Ірод появлявся на коні й падав з нього. Подаю цю сценку зі співу Коваленка:

Ірод-цар за Христом ганявся, він його вбити сподівався, на сидельці не втримався, з кобильчини увірвався та й упав на шлях. Він лежить,

ледве дух відводить, кобильчина кругом нього ходить, в очі пильно заглядає, хвостом мухи відганяє та й пирска на вид. Іродиха як теє зачула, що вірвалась у царя мочула, та й вибігла вона боса і зовсім простоволоса, та й упала ниць.

Рівнобіжно з організацією державних українських театрів, поширив свою діяльність і Молодий театр у Києві, керований Лесем Курбасом. Переслідуючи синтези українських традицій і модерного театрального мистецтва, він вирішив теж звернутися до вертепної вистави і створив її у грудні 1918 р. коли Київ був під владою Української Народної Республіки, використавши текст Сокиринського вертепу Галагана.

Коли розсувається завіса, — розповідав Юрій Бойко, — бачимо сцену, на сцені, у глибині — велика чотирикутна будова, ніби вертепна коробка, так само поділена на дві рівні частини — горішню, де відбувається містерія "Різдва Христового", і долішню для побутової інтермедії. Коло цієї будови спереду, з лівого й правого боку — два імпровізовані криласи з школярських лавок, де міститься невеличка бурсацька капеля, що під час містерії реагує на події "різдва", співаючи давніх псалмів.¹²

Як оповідає учасник вистави й виконавець ролі Запорозця Василь Василько, режисер основним принципом побудови вистави "Вертеп" ставив стилізацію. Живі актори отримали від режисера завдання говорити, як розмовляє лялька — монотонно. Лише побутові персонажі розмовляли звичайною мовою. Молодий сценограф Анатолій Петрицький точно імітував традиційну вертепну скриньку, костюми були виготовлені з пофарбованої марлі та кольорового паперу.¹³ Критика переважно засуджувала виставу називаючи її екскурсом в театр маріонетки, проповідуваний Гордоном Крегом, або і просто замовчувала її як контраст до антирелігійної пропаганди. Проте учасники вистави (О. Добровольська, В. Василько) визнали її надзвичайно театральною.

Минуло десять років. Український театр не знав ще естрадних форм. А "Березіль" заплянував поставити ревію. Як його оригінально вирішити, не повторюючи форми російського естрадного театру? І Курбас знайшов, як його створити. Конструкція ревію, сама по собі, — калейдоскоп подій. Але ж і вертепна драма є ним. Її провадили бурсаки. І розв'язку знайдено для ревію *Алло на хвилі 477*. Головні дійові особи її — Лящ і Свинка — усучаснені бурсаки-студенти, споріднені з тими, що ходили з вертепом, а через два роки в березільській виставі *Чотири Чемберлени* вони вже були європеїзовані у своїй формі.

Нема сумніву, що у розмовах Курбаса з найвидатнішим драматургом "Березолію" Миколою Кулішем були порушені проблеми

традиційного українського барокового театру, а зокрема вертепної драми з головним героєм побутової частини Запорожцем та тісна спорідненість з ним козака Мамаї (зображення його в образотворчому мистецтві часто супроводжувалося текстом монологу Запорожця з побутової частини вертепної драми). Про це свідчить запис у щоденнику Миколи Куліша від 3 вересня 1928 р.: "Подорож з Лесем Курбасом до Ленінграду (через Москву). Нові образи для п'єси «Мамаї»."¹⁴

П'єса про "Мамаїв" не була реалізована. Натомість Куліш написав *Мину Мазайла*, а через рік почав творити свою *Патетичну сонату*. При першому погляді в ній той же калейдоскоп подій. А сам будинок, де відбувається дія, чи ж він не є подібним до скриньки вертепу (двоповерхової чи навіть триповерхової з дуже раннього вертепу на Україні)?.. Розкритий багатопверховий будинок у *Патетичній сонаті* досягнуто поєднання сучасності з традиційними формами.

Ще один приклад з часу творення *Патетичної сонати*, хоч він безпосередньо не належить театрові, проте автор його сам був драматургом і пов'язаний з ним. Це імпресіоністична поема письменника Аркадія Любченка, який своєму творові просто дав назву... *Вертеп*. Вертеп як грандіозний калейдоскоп подій за останнє десятиріччя на Україні, злива найрізноманітніших кольорів та відтінків. Як у вертепі (чи то в сучасній дійсності) проходять картини про надмірно ліричну українську вдачу, про сум з приводу втрат у національній боротьбі 1917-1920 рр., про широчінь української землі і віру в краще майбутнє, про боротьбу з пасивним світоглядом Азії, про гасло Миколи Хвильового "орієнтація на Європу", про формування нової української людини.

Початок різкого русифікаційного курсу з введенням "соцреалізму", повна ізоляція українського театру від Курбаса й Куліша (навіть Аркадія Любченка змусили самокритикувати його *Вертеп*) перешкодили зверненню до вертепної драми. Невелика спроба відбулася лише 1943 р. в Києві під час німецької окупації. Студенти Київської музично-драматичної консерваторії на чолі з режисером Глібом Затворницьким (при участі й моєї скромної особи) створили театр-студію "Гроно" й дали виставу *Вечір старої української комедії*, де українські водевілі було пов'язано інтермедіями за зразком вистав Києво-Могилянської академії. Водевілі були пов'язані інтермедією Гавватовича "Продав kota в мішку" та народніми жартами. В дальшому пляні передбачалося поставити *Вертеп*. Вивіз студії "Гроно" до Німеччини припинив її працю.

Яскраве звернення до традицій вертепної драми відбулося в Німеччині, коли театр-студія під керівництвом Йосипа Гірняка та Олімпії Добровольської поставила два ревію — І. Алексеви́ча (Човгана) *Сон української ночі* (прем'єра 10 жовтня 1946 р.) та *Хожденіє*

Мамая по другому світі (прем'єра 3 травня 1948 р.). Вже сама назва другого ревію говорила про те, що "воскрес" козак Мамай, сподірений з Запорожцем вертепної драми. Обидві вистави йшли в режисурі Йосипа Гірняка, талановитого учня Курбаса. Використовуючи калейдоскопічність вертепної драми, режисер і драматург усучаснили її подіями буденного життя й наблизили до західного комплексу жанру ревію. У виставах поставали (омінаючи вже головного героя Мамая, спадкоємця Запорожця з вертепної драми) й інші сцени, ніби вихоплені з неї, як зустрічі з шинкаркою чи Смертю. Та й не тільки саму побутову частину вертепної драми ставили, а й поважні драми вистав Києво-Могилянської академії (наприклад, сцена з Мамаєм у пеклі відразу асоціюється з містерією "Слово про збурення пекла"). Це були вистави гротескного видовища з використанням музики, танку, фільмової композиції, де елементи сатири та пародії були поєднані з традиційними формами вертепної драми.

Юрій Косач (тоді ще наш) писав з приводу ревію *Хожденіє Мамає...*:

Йосип Гірняк бере із традиції українського театру два засадничі елементи: візійну сатиричність і демонізм. Це в ніякій мірі не гротеск за готовими штампами: чорне-біле, живе-мертве, статичне-динамічне. Це таки суто український дух комедійного, з корінням у бароковій добі нашої культури; сатиричність, навіяна й глибокою іронією народної пісні, анекдоту, лубкового шаржу й старовинного деревориту. Цю південну багатогранну українську сатиричність, що могла тільки в вертепному дійстві, в гелленістичній пікантності І. Котляревського, в остружжях метафізичної іронії М. Куліша найти свій новий вияв, відкрито Й. Гірняком неповторно...¹⁵

Запорожець вертепної драми був постаттю синтетичною з переважними рисами народного протесту та захисту; його спадкоємець, живописний козак Мамай, більш приваблює своїм м'яким ліризмом; Мамай в ревію Алексевича і в інтерпретації Йосипа Гірняка несе риси і Запорожця, і козака Мамая, але він перш за все сатиричний. Це є синтез наївного українського трагікомізму, лідарства тупого обивателя зі спостережливостю, малодіяльністю, простодушністю й довірливістю до нестями, особи з комплексом меншевартського малоросіяництва й непомильності у справах адміністративних. Але поза всім уся еволюція Мамая від п'яного чумака до майбутнього президента української республіки в Сан Доміно подана з ментальністю малокультурного примітива. Зберіг режисер і деякі елементи ляльковости, як в давній вертепній драмі (подорож з лялькою-папугою, послуговування іграшковими волами тощо).

Від вистав *Сон української ночі* та *Хожденіє Мамає...* минуло майже сорок років. У 1986 р. мистецьким керівником київського

Молодіжного театру було призначено режисера Леся Танюка, а в репертуарі його було оголошено, що плянується вистава "Вертеп". Чи до неї дійде, то вже інша справа, бо партійні чиновники Київської міської управи розв'язали в лютому цього року окремим наказом мистецьку раду при Молодіжному театрі, що плянувала репертуар з виставою "Вертеп" і була обрана таємним голосуванням. Але сам по собі факт включення вистави "Вертеп" свідчить про надзвичайну оригінальність і живучість української традиції в цьому театрі.

Вертеп прожив 400 років. Він був виставою Києво-Могилянської академії, вийшовши з її стін, зробився народним гришем і став надбанням сучасного українського театру нашого століття. Попереджаючи перед завісою глядачів у своїй поемі, що вони вже не побачать колишньої пересувної театральної вистави вертепу, згадуваний уже письменник Аркадій Любченко одночасно підкреслив, що це славо (та й дія) прекрасне й повнозвучне і нікого в цьому не треба переконувати.¹⁶

1. І. Франко, "До історії українського вертепу XVIII в.", *Твори*, т. 36 (Київ: "Наукова думка", 1982), стор. 199.
2. О. Кусіль, *Український театр* (Київ: "Мистецтво", 1968), стор. 29.
3. Н. И. Петров, *Очерки из истории украинской литературы XVII-XVIII веков* (Киев, 1911), стор. 315-316.
4. Д. Антонович, *Триста років українського театру, 1619-1919* (Прага: Український громадський видавничий фонд, 1925), стор. 40.
5. Й. Ю. Федас, *Український народний вертеп* (Київ: "Наукова думка", 1987), стор. 96-97.
6. Є. М. Марковський, *Український вертеп* (Київ: Всеукраїнська Академія наук, 1929), стор. 7.
7. А. И. Белецкий, *Старинный театр в России* (Москва: изд. В. В. Думнова насл. бр. Салаевых, 1923), стор. 104.
8. Є. М. Марковський, там таки, стор. 115.
9. Й. Ю. Федас, там таки, стор. 102.
10. І. Франко, "Руський театр в Галичині", *Твори*, т. 26 (Київ: "Наукова думка", 1980), стор. 357.
11. А. Селиванов, "Вертеп в Купянском уезде", *Киевская старина*, ч. 3, 1884, стор. 512.
12. Ю. Бойко, "Молодий театр", *Вибране*, т. 1 (Мюнхен, 1971), стор. 15.
13. *Лесь Курбас, спогади сучасників* (Київ: "Мистецтво", 1969), стор. 6-7.
14. М. Куліш, *Твори* (Нью-Йорк: УВАН, 1955), стор. 310.
15. *Театр-Студія Й. Гірняка-О. Добровольської*, упор. Б. Бойчук (Нью-Йорк: УВАН, 1975), стор. 174-175.
16. А. Любченко, *Вертеп* (Краків-Львів: Українське видавництво, 1943), стор. 18.

«ІМПОНДЕРАБІЛІЯ» АБО В ДОРОЗІ ДО ДЖЕРЕЛ НАШОЇ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

о. Іван Гриньох

*Поступи на глибину
і закиньте сіті ваші
на ловитву (Лука. 5, 4)*

Понад тридцять років тому, у вересні 1957 р., познайомився я на голландському кораблі "Нью Статендам" в дорозі з Роттердаму до Гобокен, США, з одним голландським купцем. Упродовж восьми-денної подорожі він був моїм супутником, співмешканцем корабельної кабіни і, шонайважливіше, незвичайно цікавим співрозмовником. Як виявилось, мав він закінчені студії філософії. Не дивно, що філософічна проблематика була в центрі наших розмов, бо на купецтві я таки не визнавався.

Застановлялися ми над різними філософічними поняттями, їхніми окресленнями, змістом, їхнім розумінням, зокрема у світлі домінуючої в середньовіччі схоластичної системи. Не потребує нагадувати, що панівною була вона також у столиці України, Києві, що, хоч політично придавлений, виріс у 17-му ст. до найбагатшого культурного і наукового центру на цілому Європейському Сході. Додам ще — до *єдиного* в тому часі центру на цьому просторі.

В одній з наших розмов зупинилися ми над словопоняттям "імпондерабіле". Що воно таке? Дивне, невимірне, без ваги? Який зміст скривається за цим поняттям? Мій співрозмовник почав собі пригадувати і дослівно подав латинською мовою дефініцію, яку почув від свого колишнього професора філософії: "Imponderabilia discuntur quae sunt maximi ponderis". У вільному перекладі — "Те, що без ваги, що не має тягару, є найбільш вагоме".

Звучить воно парадоксально, неймовірно! Особливо для вуха людини, яка по волі чи по неволі опинилася в путях матеріялістичної і атеїстичної доктрини. Світ "імпондерабілій" для неї не тільки чужий, він неможливий, отже, недійсний. А втім, усупереч цій доктрині, — існує, бо навіть людина, народжена і вихована в країні, де атеїзм є офіційною доктриною, тужить за цим духовним світом і відкриває шлях до нього. Свідчать про те мільйони віруючих в країнах воюючого атеїзму і десятки тисяч тих, які шукають істини і знаходять її. Свідком, що в наші дні, як один за мільйони, заговорив голосно і висловив свою життєву тугу-спрагу за отим духовним світом, за "Новим світом Любови і Єдності", назву тут

Олеся Бердника. Бо як інакше розуміти його слова в т. зв. Посланні до папи Івана Павла II, де мовиться: "*Народжений і вихований у країні, де атеїзм є офіційною доктриною, я прийшов до Христа серед борінь і страждань*" (тут і далі у всіх цитатах підкреслення *o. I. Г.*).

Правда, замість признання для віднахідника "Нового світу Любові і Єдності" і за його шукання "серед борінь і страждань" на шляху до його віднайдення, послужні ідолослужителі згасили його спрагу, напоївши гірким оцтом. Чи згасили назавжди? Це також "імпондерабіле"! Але також незаперечна правда в тому, що оте "імпондерабіле", безвимірне, безвагоме, бо *духовне, таїнственне, є живе, дійсне в людині і в людських спільнотах.* Воно також живе в історичному бутті українського християнства, що саме в цьому 1988 році відзначає своє *тисячоліття.*

Коли народжується дитина, документально занотовуються всі важливі для неї дані, щоб знати *хто вона.* Занотовуються дані й ім'я дитини, день і місце народження, батьки, свідки, якщо приймає св. Тайну Хрещення — хресні батьки. Цей перший документ — це метрика народження дитини, це її перше свідоцтво ідентичності. За свідченням об'явленого Божого Слова, у св. Тайні Хрещення з'являється духовно переображена людина, "неа ктізіс", "новая твар", "нове творіння". Це також "імпондерабіле", духовно-таїнственне, що належить до отого "Нового світу Любові і Єдності".

Дослідники, науковці-історики старуються на підставі збережених документів віднайти і встановити всі дані про народження, подати справжню, не підроблену метрику і передати з покоління в покоління, щоб вона збереглася в людській пам'яті. Дивуюся, що довкола оцієї метрики народження християнства в моїй батьківщині ведуться якісь неймовірні спори. Спори про те, *хто вона, ця новонароджена дитина? Чия вона? Хто її батьки?* Тому вглиблююся в цю метрику. Ось вона:

Ім'я новонародженого: "багатий і бідний, прошак і робітник...", жителі княжого міста Києва. Так записано в літописах того часу.

День і рік народження: 1 серпня (старого стилю) 988 року.

Місце народження: Київ, річка Почайна при влитті у Дніпро.

Хресний батько: Володимир I Великий, святий, Великий князь Київський.

*

Коли пригадую тут ці дані про народження християнства серед моїх предків, то роблю це у свідомості, що не відкриваю нічого нового. Змушують мене до цієї пригадки умовини, серед яких живу і які спостережливо відновую. Діються речі дивні: Московська патріярхія за "благословенням" атеїстичного режиму

(колись таке "благословення" давали московські царі) готувиться відзначати торжественно "ювілей тисячоліття хрещення Росії", а не Київської Русі. Її висланики, більші і менші церковні достойники і чиновники, роз'їжджають по всіх країнах світу, запрошують до участі у торжествах і паломництвах. Куди? Авжеж до Москви, до Загорська, навіть до обладнаних на швидку руку монастирів на півночі, а не до святих місць у Київській Русі, не до Печерських монастирів у Києві, не до українського Йордану— Дніпра.

Признаюся широ, що і в цьому феномені метушливості Московської патріархії відзначити ювілей Тисячоліття хотілося б віднайти світлий промінчик відродження християнської придушеної свідомості. Хотілося б віднайти оте "імпондерабіле", таїнственне. Якщо пригадати, що ще так недавно, у 1938 р., Українська Церква обох своїх віток — православна і католицька, переємниця церковної спадщини Київської митрополії і всієї Русі, відзначала круглий ювілей 950-ліття свого християнства поза межами панівного атеїстичного режиму Москви, бо в межах цього режиму було здавлено кожний вияв релігійності, якщо пригадати, що й вірні Московської патріархії стали жертвою "нової марксо-ленінсько-сталінської релігії без Бога", то можна б навіть радіти, що до могутнього всесвітнього хору торжественного відзначування Тисячоліття свого християнства українськими християнами долучується також голос російських християн, наших північних сусідів. Можна б радіти, що світло Київського християнства дійшло до Москви і до предків російського народу. Можна б також очікувати від свідомих історичної правди російських християн хоч би скромного слова вдячності для Києва за просвічення у християнській вірі. Нічого тут соромитися! Не соромилися і не соромляться ні Візантія, ні Рим, що світло Христової віри дійшло до них з Єрусалиму. Не соромився і Київ, що світло Христової віри прийняв з Візантії, Константинограда, з "благовірної землі грецької", якій митрополит Іларіон у своєму *Слові* висловлює подив і вдячність. Висловлюючи хвалу Володимирові, автор *Слова* славить його і за те, що "паче же слышану ему бі всегда о благовірній землі греческій, христіолюбивій же і сильній вірою..., како церкви людії ісполнені, како веси і гради благовірні всі в молитвах прилежать, всі готові предстоять...".

На подібне слово признання і вдячності для Києва і землі української доведеться ще, мабуть, довго чекати від Московської патріархії! Та справа навіть не у вдячності, справа в історичній правді! І тут саме причина, чому зупиняюся над метрикою народження християнства Київської Русі, над першим свідомством ідентичності християнства на Європейському Сході, хоч метрика загальновідома. Зупиняюся тому, бо не можу позбутися враження, що "правдою торгують"!

Моя первісна радість з приводу несподіваного включення

віруючих християн Московської патріархії в могутній хор торжественного відзначення Тисячоліття Хрещення Київської Русі виявляється передчасною, бо притьмарена тінями злободення. Правдиве свідоцтво ідентичности Київського християнства "трубогласно", особливо для вуха громадськості в країнах західного демократичного світу, "перестроюється". Метою цієї "гласної перестройки", як виявляється при глибшій аналізі, не є віднайдення правди (тут мимохіть асоціюється іронічне Пилатове: "Что есть истина?" — Йо. 18, 38, і таке ж гордовите Пилатове: "Не віси ли, яко власть імам распяти тя, і власть імам пустити тя" — Йо. 19, 10), але намагання придавити й умертвити пам'ять і свідомість нащадків і спадкоємців Київського християнства про свою ідентичність. Істина ж, яку так "гласно" розпинається, очевидна: бо в метриці народження Київського християнства мовиться про Київ як колиску цього християнства. Алеж Київ — це столиця України, що встояла перед нападами сусідів з півночі і півдня, зі сходу і заходу. Столицю Київ грабовано, палено, руйновано, а втім він живий, не вмер по нинішній день! І цей же Київ — це не Москва, що про неї першу історичну згадку знаходимо шойно в 1147 р., яка шойно в 1328 р. стала столицею Московського (не руського) князівства, цілі століття після Хрещення киян за володіння Володимира Великого.

І Дніпро, місце Хрещення киян, — це не Москва-ріка далеко на півночі. І Русь — це також не Росія, нова назва Московського царства, назва, що виникла на істричній арені шойно кількасот років пізніше. І навіть прадавній титул глав Христової Церкви, що родилася і ієрархічно оформлювалася в Києві, "Митрополит Київський і всієї Русі", це не те саме, що титул глави Російської Церкви — "Патріярх Московський і всея Россї". Та коли вже ні Києва, ні Дніпра ніяк не вдалося й посьогодні не вдається перенести на північ, до Московського центру, то мистцям історичного "перестроювання", в яких знайшлася власть "розп'яти", легко приходиться "присвоювати" все цінне, народжене у Києві: ікони, древні літературні і мистецькі пам'ятки, включно з самою "Руссю", яку "перестроєно" на "Росію".

Можна б продовжувати листу історичних крутіств, недогворень, спотворень... Корінь цього лиха міститься в наскрізь іншому, відмінному від українського, християнстві правлячих кіл, світських і церковних, російського народу.

Ось це "відмінне" у християнстві обох народів, українського і російського, бачу у сплетенні, у злитті двох понять, що вирізьблюють печать на душі людини, людських спільнот, народів. Ці поняття — це *істина і власть-влада!* В залежності від того, як ці поняття конкретизуються в народі в усіх аспектах його життя, індивідуального і збірного, громадського, культурно-цивілізованого, політичного, оформлюється душа людини і людської спільноти.

Характеристичним для російського народу від початку його становлення посьогодні є синкретизм цих понять, істина і власть, як у свідомості, так і в їх повсякденній конкретизації. Під синкретизмом розумію, згідно з філософічним окресленням, злуку, навіть злиття двох конфліктних у своїй основі поглядів, двох світозрінь.

Та крім синкретизму існує інша можливість взаємин між цими поняттями як в індивідуальній і збірній свідомості, так і в їхній конкретизації в щоденному житті. Говоримо тоді про симбіозу, існування побіч себе і разом двох різних організмів, при чому кожний з них зберігає і виконує своє початкове, що впливає з самої його природи, призначення. Для українського народу, для його християнської душі, на відміну від російського, характеристичною рисою є не синкретизм, а симбіоза, гармонійне співіснування двох організмів зі своїми первісними й самотніми функціями.

Саме тут важливе завдання для істориків і правників висвітлити питання, яким були взаємини у Київській Русі між світською владою — репрезентанткою отого цитованого слова Пилата "власть імам" і Христовою Церквою в Україні — установи, поклонаної Христом, щоб продовжувати його посланництво — "Я на це родився і на це прийшов у світ, щоб свідчити істину" (Йо. 18, 37), і паралельно як уклалися такі ж взаємини на землях Московського князівства, пізнішої московської царської імперії.

В основі мого дослідження цієї проблеми натомість лежить драматична сцена, зіграна дві тисячі років тому й записана в Євангелії Йоана, гл. 18-19. Головними акторами цієї сцени є Ісус Назаретянин і Пилат. Ісус — в'язень, Благовісник світу Істини, Віри, Любови, Предвісник нового світу справедливості. Пилат — суддя, можновладець, репрезентант світу, в якому матеріальна сила вирішує, що таке істина, що таке справедливість, що таке любов.

Між обома, Ісусом і Пилатом, безборонним в'язнем і всесильним суддею, вив'язується діалог про різні "царства" — одне "від світу цього", інше "не від світу цього"; про істину — одна істина, що "кожний, хто є від істини, слухає голосу" Благовісника істини, який "на це родився і на це прийшов у світ, щоб свідчити істину", інша — та, про яку Пилат іронічно каже "Що таке істина?", бо істина в мисленні Пилата підкорена правності силі-владі. Влада й істина зрослися в одне, неподільне... Два різні світи розуміння і два різні світи земної і космічної дійсності: євангельський світ Ісуса-Благовісника, світ названих мною "імпондерабілій", світ таїнственный. І світ Пилата-властолюбця. Далекі від себе ці світи! Не дивно, що драматична сцена з діалогом Ісус — Пилат закінчилася кпинами, знущаннями, побоями, терновим вінцем, багряною ризою і дикими криками "розпни, розпни його".

Не дивно, що Пилат, занепокоєний таким перебігом незакінченого діалогу з в'язнем-підсудним, почувши ще й грізні відклики

архиєреїв і їхніх слуг до закону, на підставі якого мусів бути засуджений на смерть за те, що "вчинив себе Сином Божим", пробував ще раз продовжувати свою розмову, щоб розгадати таємницю. Не вміщалося в голові Пилата, що оцей в'язень, бичований і мучений, на вид якого сам Пилат вигукнув "Ось чоловік!", мав би бути Сином Божим. Ще більш стривожений, Пилат ставить запитання: "Звідки ти є?" Мовчанкою відповів в'язень на це запитання, бо насиллям, брутальною силою, приниженням людини духовного таїнства ніяк не розгадати. Тут Пилат знову вдається до останньої своєї зброї, до влади: "Чи знаєш, що маю власть розп'яти тебе, і власть маю пустити тебе?". Влада, матеріальна сила мала б бути ключем до вникнення у таїнство? З певністю не та влада, до якої вдається Пилат, але інша, євангельська, про яку каже в'язень Ісус: "Не маєш ти ніякої влади надо мною, якби не дано тобі звиш".

Вглибившись в драматичну сцену з діалогом між Ісусом і Пилатом, приходжу до висновку, що одна з основних різниць між Київським і Московським християнством лежить у наскрізь відмінному розумінні, що таке *істина-правда*, що таке *власть-влада*. Це різне розуміння супроводжало оба види християнства впродовж століть, воно видиме й сьогодні. Про *істину*, яку покликана свідчити Христова Церква в цілому світі і яка доля цієї істини в російському християнстві, була вже мова: істина стала до послуг Пилатової влади. Євангельське, християнське розуміння влади, як оцього дару, що дається "звиш", відмерло. Яке воно, що таке влада, чи староукраїнське *власть*? Питання важливе, бо "*власть*" існує в родині, у громаді, в народі, в державі. Існує також у Христовій Церкві. Грецька мова на означення цього поняття, в якому скривається елемент влади, багата. Та, мабуть, найцікавішим є окреслення "*власть*". До такої влади вдається Ісус, коли говорить, що вона є дана "звиш", згори, про таку владу мовиться в інших євангельських текстах, наприклад, "з властю було слово Його" (Лк. 4, 32), де характеризується проповідання Ісуса. До такої влади вдається Ісус, коли доручає апостолам йти у світ, навчати, проповідувати і хрестити — "Дана мені всяка *власть* на небі і на землі..." (Мт. 28, 32), бо "*власть*", як свідчить саме поняття, — це щось, що впливає з найвищого єства, зі сутності найбільш таїнственного, яким є Всемогутній і Всеволодний Бог. Вона, ця "*влада-власть*", дається земним її посідачам навіть тоді, коли вони того несвідомі чи її, свідомо заперечуючи Всеволодного Бога, відкидають. Тоді вони оруднують владою як Пилати.

Видатний мислитель нашого століття, французький священик, природознавець, археолог, модерний християнський філософ-теолог (можливо й тому призабутий у сучасній католицькій богословії) П'єр Тейяр де Шарден у першому творі своїх дослідницьких праць

п. з. «Le Phenomen Humain» визначає завдання християнського мислителя короткими словами: "Voir et fair de voir" — "бачити і творити, щоб бачити".¹

Коли стараюся кинути промінчик світла в духовну скарбницю українського християнства від його народження аж до наших часів, щоб дійти до джерел його ідентичности, то керуюся одним бажанням: *бачити* і те, що бачу, передати іншим, щоб і вони *бачили*.

Хочу бачити також, яка доля християнства народів-сусідів, у даному випадку російського народу, що також христився в тій самій Христовій вірі і ріс на східнохристиянських традиціях. Хочу *бачити* в чому його різниця від Київського, різниця така наявна, видна. Шукав за причинами цього феномену Слуга Божий Андрей, митрополит Шептицький. Пригадую тут його листи — послання до українських православних ієрархів та декрети Львівських архієпархіяльних соборів в 1941-1943 рр. Глава Української Католицької Церкви, що стояв на сторожі євангельської істини і благочестя у своєму церковному стаді, вказував на чужий Христовій вірі елемент ненависти, що поступово почав приголомшувати невід'ємні знамена християнської віри — покаяння, прощення, любов. Слуга Божий Андрей чітко бачив, що цей елемент ненависти культивувався в режимному російському православ'ї незалежно від того, якими були ці режими. Він також бачив, як цей елемент ненависти, підтримуваний Пилатовою властю, почав просякати в Київське древнє християнство українського народу. Всі творчі діяння, мислі і видіння митрополита Андрея, ціле його життя з готовістю на мученичу смерть були скеровані на те, щоб викоринити з душі християнських народів отруйний елемент ненависти і допровадити до покаяння — метаної (пор. св. Луки: "Я прийшов не щоб праведників кликати до покаяння, а грішних" — 5, 32), що відгомоном відбилось у *Повісті временних літ*. "...єда како обратись Бог тобою Рускую землю в покаяніс, а Греческую землю избавить от лютия рати" — прощення й замирення.

Бачу далі, що пересмці спадщини Київського християнства, глави Української Церкви і наступники Слуги Божого Андрея, св. п. патріарх Йосиф і Блаженніший Мирослав Іван ступають слідами свого попередника. В душі покаяння-прощення, з гарячим бажанням замирення Блаженніший Мирослав Іван простягає руку до християн-росіян і Московської патріярхії, яка їх оглавляє. Рука зависла в повітрі...

Шукаю відповіді. Адже в обох Церквах молимося у великопостному часі словами зворушливої молитви св. Єфрема: "Господи і Владико життя мого, духа млявости і недбайливости, властелюбства і пустослів'я віджени від мене. А духа розважливости, смиренного мудрія, витривалости і любови даруй мені, недостойному слуги твоєму". В душі цієї молитви простягнена рука зависає в повітрі.

Дух цієї молитви зберігається в українському християнстві. Не буду ілюструвати цього своїми спостереженнями і переживаннями з моїх юних років, що їх провів серед найнижчих верств нашого народу, серед української селянської гуші. Несподіванкою для мене було, що й серед української інтелігентської верстви, яка пережила обі війни, революції і різні кричущі модні гасла нашої доби, цей дух, що віє з молитви св. Єфреми, не вмер. Зі своїх численних зустрічей і розмов згадаю тут відомого письменника бл. п. Євгена Маланюка і цією згадкою бажаю сплатити свій довг вдячності супроти людини, особисте знайомство з якою було випадковим, якщо справді існують випадки у світі, і дуже короткочасним. На 70-му році життя, в 1967 р., Євген Маланюк чи не вперше в своєму житті прибув до Риму і був гостем св. п. Блаженнішого Йосифа. Жив він у приміщенні Українського Католицького університету, особливо цікавився молоддю Малої семінарії оо. Салезіян, навіть брав участь на запрошення професорів у матуральних іспитах. Він радів усім, що бачив і переживав в "українському Римі". При цьому він працював над новим твором, історичним романом, побудованим на традиціях Київського християнства. Шукали ми разом за старими назвами у церковному словниці — жезл, перст, посох... При цьому любив він "книжну" мову Української Церкви, звав її "староукраїнською". Цією мовою він і молився. Мабуть не докінчив Євген свого історичного роману, бо кілька років після того довідався я про його несподівану смерть. Несподіванкою для мене було, що після випадкового знайомства і дуже цікавих розмов у Римі, Євген Маланюк звернувся до мене листом з запитаннями і жалями. Питав, чи десь ще на території США відправляються чудові Богослуження—вечірні, утрені... На жаль, не міг я йому відповісти, бо не орієнтувався в умовах життя українських громад в чужій країні, хоч був я цілком свідомий, що ці Богослуження відмирають у наших церквах. Послужив я покійному відповіддю на одне запитання, яким я був зворушений. А запитання звучало: "Де можна знайти повний текст молитви, яка починається словами: «Господи і Владико життя мого...»», бо це надзвичайно глибока молитва".

Так висловлює свої внутрішні релігійні почуття український мирянин. Первісна печать українського християнства з його покайням, прощенням, смиренномудрієм, викарбувана в його душі, залишилася нестертою...

Простягну руку до замирення і прощення, хто б її не простягав — церковний достойник чи мирянин, праведник чи грішник, бачу як вияв живого християнського благочестя.

*

У журналі *Московская патриархия* за 1947 р. появилася стаття

п. з. "Патриарх Сергей и его духовное наследство". Автор статті пише: "Восстановление патриаршества в конце 1917 года имело для нашей Церкви огромное значение". Далі дуже обережно, бо йдеться про першого патріарха Тихона, сказано:

Не вдаваясь в подробности событий того времени, не так уж од нас отдаленного, легко понять, что в эпоху бурной ломки общественных отношений в нашей стране единство Православной Церкви мог сохранить только патриарх Тихон, и в этом его главная историческая заслуга. Положив *начало канонически правильному отношению Церкви к Советской власти, он предоставил продолжение и развитие этого дела своим преемникам.*

Щоб зрозуміти цей текст, коротко згадаю, що мова тут про основника Московської патріархії Тихона, до речі, переслідуваного, ув'язненого і мученого більшовицьким атеїстичним режимом, якого приневолено зректися в користь податливого характером Сергія, що став спершу "містоблюстителем", а пізніше патріархом. Треба подивляти гнучкість автора статті, який, возвеличуючи патріарха Сергія, зручно обходить проблему "отношения Церкви к Советской власти" — відносин Церкви до радянської влади, називаючи їх навіть "канонічними". Автор продовжує: "Величайшая заслуга установления правильных [!] отношений Церкви к Советскому государству [мова вже не про "власть", але про "государство" — імперію] принадлежит патриарху Сергею... В деятельности преемника [тут вже мова йде про патріарха Алєксєя, якому присвячене кількасотсторінкове видання *Московской патриархии*] патриарха Сергия должно виявиться какое-то новое значение, новый смысл, о котором скажет в свое время история Церкви".

Отже, встановлення взаємовідносин між Російською Православною Церквою і новим атеїстичним режимом в очах автора і поклонника патріархів Сергія і Алєксєя, — це щось нове, про що скаже у свій час історія. Сам же автор, не чекаючи на те, що скаже в майбутньому історія, починає вже возвеличувати це "какое-то новое значение", бо продовжує:

А теперь же на основании исторического опыта [?] можно заключить, что значение патриаршества для нашего времени определяется прежде всего задачами Церкви в новых условиях ее исторического существования. Но как эти условия, так и современные задачи Церкви неразрывно связаны с судьбами нашего Отечества...

Варто звернути увагу на такі речі, якими автор старається виправдати тісне пов'язання Російської Православної Церкви з

більшовицьким режимом (советская власть, советское государство, наше отечество):

а) Завдання Церкви автор пояснює, користуючися (як же можна інакше!) методом діалектичного матеріалізму, "новими умовами історичного існування Церкви". Це зрозуміло, що історичні умовини мінливі, але ж завдання Христової Церкви незмінне. Воно визначається не мінливими умовами, але дорученням Христа благовістити, навчати і хрестити! "Дана мені всяка власть на небі і на землі. Ідіть навчайте всі народи, хрестячи їх во ім'я Отця і Сина, і Святого Духа, навчаючи їх зберігати те все, що я заповідав вам. І ось я з вами єсьм по всі дні до скінчення віку". Завдання Церкви не підкоряється умовам "історичного існування", як це галасують марксистки. Завдання ці повсякчасні, бо вони носять на собі печать непроминаючого. І ці завдання Христової Церкви виводяться не з мінливих умов в історичному бутті народів, але з доручення основника Церкви, джерела і посідача всякої влади, що є незмінним, вічним.

б) Великодержавним російським шовінізмом пахне твердження автора, мовляв, завдання Церкви нерозривно зв'язані з судьбами "отечества". Таке твердження — це вже не Євангеліє, а політика. У висліді такого твердження зводиться Церкву до звичайного орудинка політичних стихій. Історичне буття російського православ'я — це безперервний ланцюг фатальної "нерозривності" і підкорення цим політичним стихіям.

Автор статті ілюструє цю історію, він свідомий усіх протиріч, а разом з тим як російський великодержавник і патріот не наважується назвати спрчинників лиха, хоч би царя Петра чи царицю Катерину, бож вони будівники імперії — "отечества". Не важиться їх "оскорбити", хоч змальовує стан російського православ'я за царя Петра словами праведника, єпископа Теофана (кінець XIX ст.):

Будь неладен тот, кто разъединил и разбил древний добрый союз членов Церкви... Чего у нас нет? Одно из величайших зол — полицейская приказническая форма в делах церковных. Она всех охватила и всех закалила северным холодом и жизнь замерла. Присмотритесь: у нас нет отцов в Церкви..., а что-то страшное, надзирательное, судебное...

Автор закінчує цю цитату російського праведника ще й признанням: "Так подвижник благочестия устанавливает губительное влияние государственной опеки на церковную жизнь".

Чи свідомий автор, що, пишучи це, він проілюстрував не тільки стан російського православ'я минулих століть, але й передав живий образ російського православ'я своїх днів, йому сучасного, і накреслив дальший шлях і дальшу долю його, де одним з най-

більших лих є "поліційна приказницька форма в церковних справах", яка "всіх охопила і всіх заморозила північним холодом, і життя замерло". Чи свідомий автор того, що нехотя сказав правду про "новий сенс" встановлення відомих взаємин між патріархом Алексеем і Сталіном, коли називає державну опіку над церковним життям згубною?

Не дивуюся, що автор, заплутавшись у характеристиці російського християнства і його трагічної (так — трагічної, бо співчуваю російським віруючим християнам) долі, кидає свій погляд в давнє минуле, в початки християнства на Київській землі. З тугою і жалем він пише:

Но не так было в древней Руси. Во времена св. Владимира этот добрый союз только начинал устанавливаться и слагаться в борьбе с язычеством. Церковь, получившая от греков законченную иерархию во главе с единым митрополитом, сразу же стала по отношению к княжеской Руси в положение строгой, но милостивой учительницы. Князей она учила управлять народом по правде Божьей, в народе питала нищих, больных и убогих, боролась с рабством, чуждым духу Православия, изменяла в лучшую сторону семейные отношения, распространяла письменность и просвещение, словом, была раздательницей тех духовных даров, без которых добрый союз членов Церкви не мог иметь полноты и силы.

До цієї характеристики Київського християнства російським патріотом і звеличником російських патріархів Сергія і Алексея за їхній нерозривний, для Церкви згубний союз зі Сталіном і більшовицьким атеїстичним режимом, союз нерозривний і сьогодні, повторю — до цієї характеристики не додаю нічого. Вона справді правильна. Тільки на одне автор не спромігся, чи радше не хоче цього бачити, — що ця характеристика стосується українського християнства, давнього українського православ'я! Характеристику російського християнства в минулому й сучасному передав російський праведник єпископ Теофан!

Заглиблюючися в трагедію російського християнства, яка стала також драмою українського християнства, подібною до Дантового пекла, я насамперед бачив корінь цього духовного "імпондерабіле" в синкретизмі понять істина і власть і в їхній конкретизації в російському православ'ї. Та бачу і бажав би, щоб інший елемент цього нерозгляданого, безвимірного, а при цьому можливо найважливішого "імпондерабіле". Віднаходжу його в понятті "кенозіс".

Поштовхом для застанови над цим поняттям була розмова між двома священиками у Відні 1947 р., отже, в тому самому часі, коли в Москві опубліковано нібито дослідно-науковий твір на проєкту патріархів Сергія і Алексея з метою виправдати нерозривний союз між Московською патріархією і більшовицьким атеїстичним

режимом. І саме цей договір був темою розмови. Не називаю по імені священиків, з яких один був священиком Української Католицької Церкви, а другий, росіянин, — священик Московської патріархії, людина з академічною богословською освітою. На питання українського католицького священика, як розуміти цей для Христової Церкви упокорюючий, а для кожного віруючого християнина нерозгаданий договір між Алексеем і Сталіном, російський священик відповів: "Чи знаєте ви, що таке «кенозіс» — «умаление»? Ми, російські християни, розуміємо його так, що Церква мусить бути готовою поклонитися навіть сатані, якщо цього вимагає добро Церкви". Не потребує пояснювати, що до узгодження між співрозмовниками не дійшло. Стало тільки зрозумілим, що поняття "кенозіс" — це ще одна з характерних прикмет, які визначають різницю між двома християнствами, між двома православ'ями — українським і російським.

Що ж таке "кенозіс"? Богослови-екзегети присвятили дослідженню його значення томи праць, стараючись зглибити слова апостола Павла: "Браття, нехай будуть у вас ті самі мислі, що в Христі Ісусі. Він, що є в образі Божім, не вважав за посягнення бути рівним Богові, але себе умалив, вид раба прийнявши..." (Фил. 2, 5-7).

Не хочу вдаватися в суперечку з мовознавцями, чи український переклад грецького "εαυτον εκενοζεν", латинського "semetipsum exinanivit", старослов'янського "умалил себе" правильний, бо інші перекладають це місце "применшив себе самого".

Передаю це поняття, що його вважаю архаїзмом української мови, йдучи за перекладами Куліша-Пулюя² і Літургичної комісії під проводом св. п. патріарха Йосифа.³ Митрополит Андрей Шептицький, глибокий знавець клясичних мов, так само подає зміст цього поняття — "умалив себе", бо й він в 1942 р. старався пояснити душпастирям думки ап. Павла в посланні "До Филип'ян", назвавши їх "майже виїмково глибокою і взнеслою наукою..."⁴

Для українського християнина пояснення митрополита Андрея, мислителя-богослова, ще й тим важливі, що вони впливають зі свідомости пастиря йому довіреного Христового стада, якого історичне буття тісно сплелось з "кенозою" — умаленням і сягало свого апогею в ісповідництві і мучеництві. Саме тому не завадить прислуховуватися до його слова. Він свідомий всіх богословських труднощів, коли каже: "Відкликуючися на приклад Христа, [Павло] назвав покору Христа «кенозою» і це слово мучить богословів майже 2000 літ і сталося темою обильної богословської літератури..." але, тимчасово він далі, "мимо всяких труднощів варто спокунитися [!] на пояснення цього уступу..."⁵

Щоб зглибити зміст, що скривається в понятті "кенозіс", говорить митрополит і про "покору" — "тапінозіс", про "пониження", про "послух", але все те не вичерпує змісту, не розкриває його таємни-

чости, бо "кенозіс" — умалення — це щось більше. Стараючися пояснити першу частину вислову ап. Павла, з якої цей виводить умалення Христа — "...Він [Христос] не вважав за посягнення бути рівним Богам" (Фил. 4,6), митрополит пише:

Св. Павло міг ужити такого незвичайного способу вислову..., щоб змусити до глибокої застанови над безконечною глибиною того Христового *умалення і упокорення...*; довгими молитовними подвигами здобував він поняття про ту *покору Божої Премудрости..* А те, що говорить, дає нам бодай щось розуміти в тих безконечних безоднях Божої правди, якими є все то, що відноситься до Божих Осіб...⁶

Виклад митрополита богословсько глибокий, як і текст ап. Павла, що є темою викладу. Резюмуючи мислі ап. Павла та їхню інтерпретацію митрополитом Андреем, приходжу до висновку, що нерозгаданість Христової "кенозіс" — умалення бачать вони оба в Тайнстві Святої Тройці, чи ще точніше в Богочоловіцтві Христа. Вглиблюючись далі в пояснення митрополита, який вкладає в уста ап. Павла свою інтерпретацію:

Христос не уважає, що конечно тої Божої природи мусить так держатися, щоб її ніяким способом не покинути, її не відректися, з неї жертву зробити. І цю жертву робить, те пониження на себе приймає і бере на себе вид раба. А що не міг, будучи Богом, зректися Божої природи, зрікається всього того, що лиш зректися може. Йдучи дорогою жертви, упокорення, умалення, відречення, не може покидати Божої природи, але може покидати Божу славу в небі і ставатись чоловіком... і, уподобившись чоловікові, понизив себе, ставши послухним аж до смерти, до смерти хресної... Його голод жертви і упокорення був такий, що... не перестає шукати жертви, умалятися, всього відрікатися, упокорятися, стається послушним аж до хресної смерти, себто на дорозі покори йде так далеко, як тільки це можливе і мислиме. Тимто і розположення покори, якого Апостол домагається від вірних *то не звичайна яканебудь покора, але життєвий напрям, що сягає аж до дна душі і випорожнює душу зі всього самолюбства, вичищує її, змушує до жертви, до відречення себе самої; не дає їй спочити, змушує йти так далеко, як далеко тільки можна йти...*⁷

Висновок, до якого приходжу, підкресливши найважливіше в цитованому тексті, такий: "Кенозіс" — умалення — це в християнському розумінні *дорога християнської людини і дорога Христової Церкви по взору Христа, що сказав про себе "Аз єсьм путь"* (Йо. 14, 5). "Кенозіс" — умалення — це також життєвий напрям, яким доводиться йти християнській людині і Христовій Церкві: *дорога і напрям зречення, жертви, несення хреста*".

Як далеко можна зрікатися? Митрополит дає тільки загальну

відповідь: "так далеко, як тільки це *можливе і мислиме*" і "так далеко, як тільки *можна* йти".

Та з тієї загальної відповіді на запитання "*як далеко?*" відчувається, що митрополит Андрей ставить межу, якої ні християнській людині, ні тим, які очолюють Христову Церкву та її складові частини, помісної Церкви, переступити не вільно. Ця межа, за словами митрополита, визначена поняттям "можливе", "мислиме", "можна". Щоб розгадати, що має на думці митрополит, користуючися цими поняттями, треба вникнути в мислення митрополита. Як уже згадано, він глибокий знавець клясичних мов, він вдумливий філософ, богослов і правник... Можна сказати, що митрополит, прояснюючи тексти св. Письма, думає категоріями цих оригінальних мов, віддаючи їх втерті й загальновідомі поняття українськими поняттями.

"Можливе" в розумінні митрополита — це в схоластичній філософії латинське "поссібіле". "Мислиме" — це в тій же філософії "інтелледжібіле", "раціонабіле". І, нарешті, "можна" — латинське "ліцітум", поняття, відоме в церковному канонічному праві і в християнській моральній богословії. Продовжуючи мислі митрополита, можна уточнити цю межу "кенозіс" — умалення, "зречення". У сфері християнської філософії і богословії ця межа, якої не вільно переступити Церкві, є там, де є зречення з її божественності і її післанництва. У сфері церковного права й особливо морально-богословській межа є там, де людина ламає Божі заповіді. Умалення-зречення ніяк не сміє переобразитися в зраду божественності і людськості у світі.

Найбільш переконливою відповіддю на запитання: як далеко можна йти в умаленні-зреченні, де є межа, якої не вільно переступити, щоб не зрадити божественності і людськості, дає нам Св. Письмо Нового завіту, переповідаючи повний драматизму діалог між Христом і Його спокусником, дияволом-сатаною (Мт. 4. 1-11; Лк. 4, 2-14). Щоб закінчити застанову над змістом поняття "кенозіс" — умалення, в чому бачу питоменну різницю між українським і російським християнством, вказую на найбільш маркантні питання і відповіді в цьому діалозі. Диявол починає кожну із своїх трьох спокус словами: "Якщо ти я Син Божий", спокушуючи, щоб Христос покористувався своєю силою, що міститься в Його Божій природі. Звідсіль перша спокуса: "Скажи, щоб каміння оце хлібами стало". Спокуса, якою диявол і його земні служителі послуговуються і в наші дні, спирається на людській нужді, на спразі-голоді...

А ось відповідь Христа: "Написано: Не єдиним хлібом житиме чоловік...". Відповідь, що й на наших очах дала надхнення літераторам: "Не о хлібі едином жив будет человек". Людська нужда не сміє бути мотивом, щоб умалення сталося зрадою божественності і людськості.

Перфідною є друга спокуса — "кинься вниз". Поповни самогубство, зрікшись свідомости свого власного "я".

Вершком спокус є третя: "...всі царства світу, всю владу і славу їню, все, що там дам, якщо тільки впавши, поклонися мені".

Відповідь Христа рішуча, безспірна: "Іди від мене, сатано!" Межа, якої не вільно переступити в "кенозі" — умаленні є там, де стоїть граничний стовп з написом: "Тут початок самогубства божественности і людськості. Тут *поклін сатані!*".

Сторінки багатой історії Київської і Московської Церков двох народів, українського і російського, розкриті перед науковцями-дослідниками і збережені в незліченних творах. Теперішня доля Христової Церкви в обох народів також видна й розкрита перед очима глядача-сучасника. Проаналізувавши зміст "кенозіс" — умалення, оцього дальшого "імпондерабіле" в бутті Христової Церкви, керувався я одним бажанням — "щоб інші бачили" істину, щоб усвідомили собі, де межа між двома православ'ями, в чому їхня різниця. Сподіваюся, що й вони віднайдуть вагомість слова Христа — "*Геть, сатано!*".

*

За мотто своєї застанови про Тисячоліття рідного мені Київського християнства взяв я євангельські слова "Поступи на глибину". Супроводжений ним, наткнувся я на питання, що належить до психології релігії, конкретно, якою була свідомість охрещеної людини в перших віках християнства, які були характеричні прикмети, що з цього збереглося упродовж довгих століть. Віднайти справжні початки цієї свідомости й усвідомити собі їх помогло б нам у дні великого ювілею присмирити те, що діється на поверхні і накреслити шлях до "замиріння і з'єднання", за словами митрополита Андрея, на порозі другого тисячоліття українського християнства.

Наперекір усім бурунам на поверхні, бачу, що християнська свідомість на дні душі українських віруючих збереглася у своїй чистоті. Всі потрясення, всі бурі, всі спори відбувалися на поверхні християнського життя, спори на вершинах тих, що виконували владу, байдуже де — в Церкві, у громаді, в народі. Правда, запрягали вони тих, між якими знаходимо типових владолюбців, і своїх "підданих", що ставали жертвою цих історичних стихій. Мінялася влада, кордонами прорізувано один організм народу, мінялися й назви віровизнання єдиної Христової Церкви, але ж незмінними залишилися Божі храми, святі місця, незмінною залишилася посьогодні свідомість приналежности до однієї віри батьків. Свідками цієї свідомости є збережені найстарші пам'ятки Київського християнства. Спір про їхню оригінальність залишаю

іншим до вирішення. Мене цікавить, як вони змальовують це християнство, вони ж його різьбили.

Вчитуюся в *Збірник Святослава* і знаходжу живий образ з-над Дніпра: "Вузечка для коня — це керівниця і гальма, а для праведника — начитаність книжна. Не створити корабля без гвіздків, ні праведника без начитаности книжної... Красота для воїна — зброя і для корабля вітрила, так і для праведника начитаність книжна".⁸

На фоні українського пейзажу з кораблями на Дніпрі і вершниками автор *Збірника*, перекладаючи з грецьких творів, що ввійшли у *Збірник*, у різних місцях сам творить: він славить "книжну начитаність", освіту, бо "Доброю є, браття, начитаність книжна, зокрема для кожного християнина...".⁹

Хоч ці цитовані рядки тільки уривки з восьмисторінкового поучення про важливість книжної освіти, — свідчать вони про те, яку велику роль це відігравало в Києві: просвічувало, а не "одурманювало", як голосять ненависники християнства.

Згадку про цей "Ізборник" 1076 р. знаходимо у статті Л. Білецького в *Енциклопедії українознавства*, т. 1 (Мюнхен-Нью-Йорк, 1949), де мовиться, що в ньому "можливо, є і місцеві складові елементи". У *Словниковій частині ЕУ*, т. 3, присвячено йому більше місця, при чому вказується на його різні назви — *Ізборник Святослава*, *Щербатовський*, *Ермітажний* — та на постання і зміст: "...складений в Києві... Містить різні загальноморальні повчання й тлумачення Св. Письма...".

На жаль, якраз цією стороною не дуже цікавилися дослідники пам'ятника. Москва, перевидаючи його, також не була зацікавлена його змістом, висуваючи на перший плян такі твердження: "Классовую направленность *Изборника*, защищающего интересы господствующих классов феодального общества, подчеркнула...", або "*Изборник* 1076 г. как исторический источник и выражение феодальных верхов...".

Мета, з якою Москва перевидала з багатьма коментарями, палеографічними і оптико-фотографічними дослідженнями, наскрізь інша. Про це відкрито сказано в передмові: "В основном же выбор для издания этого *Изборника* определяется его исключительным значением как одного из древнейших образцов русского языка и литературы".¹⁰ Згідно з цим визначенням, видавці намагаються доказати, що *Збірник* є зразком російської мови. В такому ж дусі зредаговані усі коментарі, а що вони таки не в силі заперечити наявности його Київського походження і тогочасного характеру староукраїнської мови, зараховують цей мовний феномен до говору (!). "Nil novi sub sole", казали старинні римляни. "Нічого нового під сонцем" — скажемо і ми, додаючи і свій коментар: видання *Збірника Святослава* 1076 р. в Москві — це один з документів т. зв. гласности нашого часу...

Та повертаюся до питання релігійної свідомости. Анонімний автор *Збірника* широко змальовує її різними словами й образами:

— Хресту Христовому з вірою поклоняйся, бо на ньому спасення всім людям учинив Господь;

— Іконі Христовій і Пречистій Його Матери, і всіх Святих Його з вірою шану віддавай і як до них самих любовно в молитві промовляй;

— Страх Божий май у серці безупинно у пам'ять, що тут є Бог з тобою: на кожному місці, де тільки йдеш чи сядеш;

— Протішого у всьому шукай — і в їді, і в одежі, і не стидайся убогости! Адже більша частина світу цього в бідності є; — Правдою прикрашуйся і до кожного старайся правдиво говорити! Не силуйся, налякавшись особи, стати свідком брехні!

— Лучче бо є для людини, що від істини добро приймає, радше зненавидженою бути, чим, будши пошкодженою лицемірством, статися улюбленою;

— Кротким будь до кожної людини: до старшого за тебе і до меншого, лицемірна бо це кротість, що великих лякається, а менших кривдить;

— А лагідність — це єсть нікого не кривдити ані словом, ані ділом, ані наказами...

Свої почування автор *Збірника* закінчує так:

Кінець же всьому реченному: Возлюби Господа всією душею... І будь характерний і істинний, смиренний, лагідний, покірний! Долів склоняючися та ум до неба простягаючи! Замилуваний в Бозі і до людей привітливий! І опечаленого потішитель! Терпеливий в напасті і нищеті! Щедрий і милостивий, нижчих кормитель, гостинний для странників, скорбний — гріха ради, веселий у Бозі... Не осуджуючи кожду людину, оборонцем покривджених, не лицеміром.

Всі ці поучення обґрунтовує автор *Збірника* на хрещенні-новонародженні, даючи незрівняне пояснення, ким є християнська людина: "Дитина Євангелія, син воскресення, наслідник будучого життя в Христі Ісусі, Господі нашім".¹¹

Наводжу без коментарів ці тексти про народження християнської свідомости українського народу, бо неупереджений читач, читаючи їх, скаже: "Саме оце — моє, українське християнство, передане мені з-перед десятків століть!". Окрему увагу в цій свідомості пересічної української людини хочу присвятити кільком її важливим елементам: свідомість віри, свідомість Церкви, свідомість святого місця.

а) Якою була прадідна віра, що зберігалася у свідомості української пересічної християнської людини? Автор *Збірника* в цій самій главі дає відповідь: "Мати правдиву віру — це єсть основа

добрих діл...". І продовжує: "Віруй в Отця і Сина і Святого Духа, в Тройцю нероздільну, Божество єдине..." і т. д., при чому не точно цитує, але радше переповідає основні правди християнських Символів віри. З цілого тексту, як і з доданих до *Збірника* аналогічних грецьких оригіналів, стає зрозумілим, що поняття "православний" чи "правовірний" стосується правдивої християнської віри, а не церковної установи-інституції, що наступило в пізніших віках, коли назву "православна" присвоїли собі деякі Східні Церкви для відрізнення себе від Західньої Римської Церкви, що знову ж присвоїла собі назву "католицької". У висліді цього дійшло до конфронтації між "православ'ям" і "католицькістю", суперечністю, яка, на жаль, покутує й донині.

У свідомості наших українських предків таке розуміння християнства і християнської віри не існувало. Варто ствердити, що такий стан існував тоді, коли офіційний розрив між Візантією і Римом був довершеним фактом. У свідомості вірних, як це свідчить названий *Збірник*, подібно як і інші пам'ятники цього часу, серед них *Слово о законі і благодаті* митрополита Іларіона, мова йде про "віру праву", правдиву віру, Христову віру в її чистоті і повності.

Усвідомлення цієї істини в умах і серцях усіх українців, до яких тільки галузей Христової Церкви вони не належали б, було б радісним здобутком Тисячоліття Київського християнства. Поступити на глибину, промити свої очі чистою джерельною водою древнього нашого християнства і глянути в ясніше і світліше його повне відродження — оце завдання в днях ювілейних святкувань!

б) Що таке Церква у свідомості? Насамперед "церква" вросла у цю свідомість, як щось дуже конкретне. Це, перш усього, Божий храм. "Церкву ж розумій, — пише автор *Збірника*, — небо суше, вівтар Всевишнього, а служителів, як ангелів Божих. Тому, отже, в церкві, неначе на небесах, зі страхом стій, наче перед очима самого Бога. А коли виходиш, не забувай, що там було чи що ти чув".¹² Церква — це також щось духовне, таїнственне: "Прийдемо — Я і Отець і перебування в ній створимо, щоб ото людина стала духовним храмом Божим... Отець і Син і Святий Дух живе і ходить в ній".¹³ Таке розуміння церкви — східне. Це вже натяки на Церкву як Таїнственне Містичне Тіло Христа. Очевидно, ввійшло у християнську свідомість також розуміння Церкви як установи, хоч не чітко накреслене, але завжди конкретне. Наявність чи конкретність церковної установи пов'язувалася з тими, що безпосередньо виконували служіння, був же причет церковний, були презвитерів-священники, була монаша братія, були владики-єпископи, митрополити.

Подібно, як атвор *Збірника*, висловлюється про "віру" і "церкву" також митрополит Іларіон у своєму *Слові*. Він молиться: "Змилосердися над нами і помилуй нас, — да милостію Твоюю

пасоми в єдиненні віри" — і просить Бога — "церков Твою возрасти".¹⁴ Радіючи зростанням Христової Церкви, кличе: "хрест освячує гради, і пастирі словесних стад Христових постали, єпископи, презвитери і диякони безкровну жертву приносять".

У свідомості українського християнства жило повсякчасно відчуття, що все те разом — храм Божий, місце почитання Всевишнього, народ, що там молиться, служителі Безкровної Жертви на різних шаблях священничого служіння з владиками і митрополитом, це справжня дуже конкретна й видима, їхня рідна Христова Церква, яка ісповідує правдиву Христову віру. І свідомі були ці наші предки, що й греки і римляни мають таку ж свою Церкву. Живою була насамперед свідомість помісности, потім вселенськості.

в) На тему "Святого місця" у свідомості християнської української душі можна б писати об'ємисту працю. Таких місць у християнських народів багато. Має їх і українська земля, український народ. До них належать церкви — Божі храми.

Вступивши в двері церковні, подумай, що переходиш через ворота небесні... З подивом і з трепетом стій, споглядаючи на те, що діється, з вірою, тілесними і душевними очима. Тоді і ти перемінишся з земних мислей... Коли бачиш, як Христос заколюється в жертві для Отця за весь світ, що інше можеш подумати, будши тілесним? Тільки руки вознісши до гори, скажи: слава багатому Твоєму чоловіколюбю, Христе Боже...¹⁵

Святими є цвинтарі, місця уснулих в Господі, моші праведників, монастирі зі старинними іконами... Вони всі живі і святі у свідомості українського християнина без уваги на те, яка їх історична доля. Їх, святі місця, в Україні руйнували і відновлювали, обкрадали, перемінювали в магазини, в клуби, в музеї атеїзму. У свідомості вони були рідними святими місцями, і до них паломничали, і сьогодні паломничать віруючі християни українського роду, байдуже, яку зовнішню візитну карточку їм причеплено — православну, католицьку, уніятську, євангелистську... Печать, вирита на їхній душі, незнищима. "Діти Євангелія — Благовісті Христової, сини і дочки воскресення, наслідники будучої життя в Христі Ісусі".

Святими в душах українських християн і невмирущими є і Київська свята Софія, і Львівський святий Юр, Печерський і Почаївський монастирі, Зарваниця і Гошів, Жировиця й Грушів. Святою стала українська земля, бо вкрита вона перлами святих місць. Та найбільш святою є земля, де родився, благовістив, умер на хресті і воскрес Ісус Христос. Земля, якої святість почала поселюватися в людських душах в країнах цілого віту. Ця земля сталася пар ексцелянс святою. До неї паломничав перший український паломник Данило, щоб там, на Святій Землі, помолитися за свою

рідну землю. В душі цієї первохристиянської свідомості Слуга Божий Андрей, Митрополит Галицький, очолив паломництво свого Христового стада в 1906 р., на пам'ятку якого видано хроніку паломництва п. з. *Як то Русь ходила слідами Данила*. Згадую про те, бо це була одна з перших моїх читанок, яка різьбила вже в дитинстві мою душу. З неї я утверджувався в тому, що Данило Паломник, ігумен, родом з Чернігівської землі, що жив в 11-12 ст., мені рідний, що Русь — це моя українська земля.

В дорозі до джерел нашої християнської ідентичності розкрилися перед моїми очима минуле і сучасне рідної української Церкви на шляху її історичного паломництва і на обрії зарисувалися знаки її оновлення і світлого востання. Виріши з колиски християнства на християнському Сході, визріла вона у Церкву вселенську, всесвітню. І хоч вона назовні ще у своїй ієрархічній побудові розрита, на своїй матірній землі підневільна, у свідомості її вірних ісповідників вона *єдина, свята, соборна і апостольська*. Вона — зранена, бо носить рани свого історичного, світлого і разом з тим трагічного минулого. Але вона не вбита. Вона *жива*, бо душа її безсмертна.

На світанку її паломництва у друге Тисячоліття її буття, бачу її світле Преображення, про яке шлю свою молитву до Господа словами митрополита Іларіона:

Владико Царю і Боже наш ..., не передай нас в руки чужих, щоб не прозався град Твій градом полонених і стадо Твоє пришельцями в землі не своїй ..., простягни милість Твою на людей Твоїх, завойовників прожени, мир утверди, країни-недрузи присмири, ... городи розвесели, Церкву Твою вирости, насліддя Твоє збережи. Тих, що в рабських роботах, в полоні, на засланні ..., у в'язницях, в голоді і спразі, — всіх їх помилуй, усіх потіш. ... Змилосоердися над нами і помилуй нас, щоб ми ... в єднанні віри, всі разом весело і радісно славили Тебе. ...

---

1. Pierre Teilhard de Chardin, «Le Phenomen Humain»» (Paris, 1947), p. 25.

2. *Святе письмо Нового Завіту мовою русько-українською* (Відень, 1913), стор. 342.

3. *Читання Апостольські* (Рим, 1969), стор. 346.

4. "Наймогутніший орудник душпастирської праці", *Львівські Архієпархіяльні Відомості*, Р. ЛУ, Львів, грудень 1942, стор. 224-229.

5. Там таки, стор. 226, 224.

6. Там таки, стор. 227.

7. Там таки.

8. *Изборник 1076 г.* (Москва, 1975). Тут і далі переклад мій. — *о. І. Г.*
9. Там таки, стор. 153.
10. Там таки, стор. 7.
11. Там таки, стор. 207-273.
12. Там таки, стор. 173.
13. Там таки, стор. 494.
14. *Перші українські проповідники і їх твори*, т. 35 (Рим: видання УКУ, 1973), стор. 118.
15. *Изборник, 1076 г.*, стор. 259-260.

ТИСЯЧА РОКІВ ХРИСТИЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА УКРАЇНІ

Ришард Лужний

Оглядом, у поставленому в заголовку питанні, має бути охоплений регіон середньо-східної Європи — Русь-Україна. Оцей підмет такого пізнавально-оцінкового заходу є, — зокрема для спостерігача ззовні, — особливо цікавим і привабливим, але й водночас — складним із багатьох, зрештою, приводів. Йдеться бо не лише про побратимів-слов'ян, але й про найближчих східних сусідів-поляків, з якими протягом довгого часу доводилось їм розділяти долю в одному державному організмі. Доводилось обом народам жити у своєрідній духовній спільності, в культурному симбіозі та різновидних життєвих взаємозв'язках, проходити також аналогічні стадії національного розвитку і, врешті, як це неминуче буває у взаємовідносинах співплемінників і сусідів, не тільки спільно жити і діяти, творити спільне духовне майно, але також сперечатися, заподіювати собі кривду і вести боротьбу. Коли при цьому пам'ятати про нинішнє становище цієї країни та народу, коли брати до уваги його реальні можливості пережити Тисячолітній Ювілей хоч би такою мірою, як понад двадцять років тому в нас, у Польщі, тоді факт, що думають, що пам'ятають і говорять про це в нашій країні — з очевидного для цього зачину, поданого папою-поляком, польськими умами, серцями і руками — набуває спеціального виміру та сенсу.

Суть справи та своєрідність становища Русі-України ще й в тому, що меншою мірою, ніж інші країни з системи комуністичних держав, може вона сама усвідомити й автентично пережити ювілей християнізації. Однак те, що в наявному становищі важко здійснити на самій Україні, можна досягнути і воно буде досягнуте чи то заходами самих українців, що живуть поза межами батьківщини, в далеких краях в еміграційній діаспорі, чи теж в умовах буття національної меншості в сусідніх країнах, у тому також у Польщі.

Історія християнства в Київській Русі, історія формування співвідносного зв'язку: християнства і культури в житті русинів-українців, а також у тих країнах та етнічно-культурних спільнотах, які з організму Київської Русі виринули, відокремились та оформилися на території Східної Слов'янщини, — сповнена особливого

Передруковуємо текст статті з *Греко-Католицького церковного календаря*, Варшава, 1988 р. Зберігаємо правопис оригіналу. — Ред.

драматизму, інколи просто трагізму, а згадане співвідношення між вірою, релігією і культурним життям у дійсності цієї країни формувалось завжди, і так є надалі також у сьогоденні, особливо складним чином.

Першоумовою того, щоб оцей релятивний взаємозв'язок Доброї Новини, яку наприкінці першого тисячоліття нашої ери голосило християнство, і національною культурою русинів міг взагалі заіснувати, було, звичайно, — як і у випадку кожної іншої країни в середньовічній Європі, — хрещення правлячого в цій країні на зламі 10 і 11 ст. князя Володимира з династії Рюриковичів, якого з плином часу обдаровано як у світському, політичному, так і церковному відношенні такими, відповідно, званнями: Великий, Хреститель, Рівноапостольний. Сам факт хрещення володаря та, принаймні, частини його підданих записано під 988 роком (відбулося це в Києві чи теж, можливо, в Криму); подія ця, якій передував раніший відхід від язичества окремих представників як правлячого дому (баба Володимира — свята Ольга), так і декотрих підданих, дала початок довгому і складному процесові християнізації країни та своєрідного з'єднування християнських норм з її національною культурою.

Наслідки цього процесу протягом усього Середньовіччя, а особливо до середини 13 ст., були справді імпозантні. Прищеплені корінню попередньої язичеської культурної формації шляхетні пагінці нової віри, яку прийнято в її східній, візантійській видозміні, при цьому пагінці, які прищеплювалися та вирощувалися насамперед грецькими місіонерами, з участю та впливом ранішого на вік південнослов'янського, балканського християнства, а потім уже місцевими руськими інтелектуальними і художніми силами, — плодоносили стократно. Тут-бо саме, на Русі, подібно, зрештою, на півдні Європи, серед болгар, македонців і сербів, вкоринився і плодоносив місійний почин слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія, почин, який у Західній Слов'янщині, в країні морав'ян і на території Паннонії був запропальований відразу після смерті просвітителів. Йдеться тут про створену ними літературну мову, слов'янську літургію, фонд-канон письменства перекладених з грецької мови та оригінальних релігійно-літургійних текстів. Саме шойно християнізація створила Київській Русі змогу стати партнером у політичному житті держав і народів доби Середньовіччя, створити культуру, яка стала національним і водночас релігійним віддзеркаленням культурної формації християнського Сходу, врешті оформити кшталт усіх втілень та постатей цієї духовної культури.

Засвоюючи з вірністю копіювальників, сперті насамперед на візантійські, а потім також на південнослов'янські зразки, культурні моделі, тогочасні русини — правлячі князі, єпархіальне і монастирське священицтво (клір спершу, зокрема на вищому шаблі ієрархії,

був грецьким, шойно пізніше — місцевим, руським), люди пера, інтелекту, освіти і мистецтва — швидко перетворили їх у свої, національні, засвоїли їх, зрушили. Мова Кирила і Мефодія стала мовою їх письменства і наук, а Біблія, зокрема Євангеліє та Псалтир — зразками майстерності у слові; користуючись візантійсько-грецьким взірцем, створили вони власне, оригінальне ораторсько-проповідницьке мистецтво (Іларіон, Кирило Туровський) та агіографію "житія" канонізованих князів та святих монахів Києво-Печерської лаври, моралізаторсько-повчальну літературу та історіографію — однаковою мірою світську, державну і "богословську", церковну (письмена Володимира Мономаха, літописи з першоплановою "Повістю временних літ").

Спадщина візантійського християнства з усіма притаманними їй як позитивними, так і негативними прикметами, суттєво вплинула на тип руської релігійності і духовності, зокрема аскетизму та особистої і збірної етики, на звичаєві норми та літургію, освіту й право, літературу і мистецтво (майже виключно сакральне) — особливо на церковне будівництво, класичне оформлення інтер'єру та іконописне малярство. Навіть народна культура, яка природно, бо органічно та генетично виростала з язичеського підґрунтя і довго ще своєю світськістю в ідейному розумінні стояла як альтернативна відносно культурної моделі освічених прошарків, репрезентабельним для яких було в основному духовенство, навіть ця культура зазнала свосередніх сакральних перетворень, а на її ґрунті постали окремі зразки релігійної поезії, а також прози у виді легенд і казок, «лірики почуття» та обрядової лірики, прислів'їв і загадок.

Київська Русь, як відрубний державно-національно-церковний організм, проіснувала лише до середини 13 ст., коли-то остаточно звершилось розбиття оцієї феодальної держави на окремі удільні князівства — роз'єднані та посварені, автономні, отож і слабкі, зайняті власним «територіальним» ізольованим буттям. Занепад цей прискорили татарські нашествия, а потім деструктивна залежність руських земель від ханів, залежність нищівна особливо з приводу цивілізаційного та духовного впливу мусульманського Сходу. Хоч розбиття було фактом, все-таки отого духовного потенціалу, тих культурних цінностей, які Русь створила прогягом понад двох століть, що минули від хрещення, особливо у золотому періоді Київської держави, в 11 і на початку 12 ст., вистачило надовго, — на весь період старої, давньої Русі аж до 17 і частково 18 ст. Вистачило не лише для земель самої Русі-України, доля якої буде відрубною від долі решти території давньої Київської держави, але також для північно-західної, Новгородсько-Псковської Русі, для білорусько-литовських земель, а особливо для Володимирсько-Суздальської, а згодом Московської Русі.

Отож Київська Русь у територіальному, державному, етнічному, культурному і релігійному відношенні є першою фазою в історії всієї Східної Слов'янщини, — ще суцільної і без національних відмінностей. З неї щойно з плином часу виникли і набули кшталту, — на ґрунті племінних та мовно-культурних відмінностей, а також внаслідок нових територіальних розподілів та політично-державних співвідношень у цій частині Європи (включення земель Червоної Русі та Галицько-Волинського князівства в межі держави останнього П'яста і перших Ягеллонів, експансія Литви на руські землі на півночі та півдні, тобто на білоруські й «українні», а згодом державна і династична польсько-литовська унія і разом з нею угоди відносно розподілу руських земель, досягнення самостійності та водночас успішні спроби відбудувати русько-російську державність на північному сході у формі Великого Московського князівства), — з неї отож оформились три відрубні слов'янські країни, три нації, мови, культури: українська, російсько-великоруська та білоруська.

Залишаючи осторонь два останні зі згаданих регіонів (історія кожного з них зокрема, яка розгорталася відтоді відрубно, в межах двох відмінних державних організмів — московсько-російського та польсько-литовського, — є, зрозуміло, надзвичайно цікавим підметом у дослідженнях взаємовідношення Східної Слов'янщини і християнства, Євангелія і культури), спробуємо тепер, хоч би у скороченому вигляді, представити процеси, які нас тут цікавлять, співставляючи їх з часом, коли-то всі руські землі на заході та півдні перебували в межах польсько-литовської держави, Речі Посполитої обох народів. Отаке бо обумовлення було вирішальним (і мало воно також вагоме політичне та культурне значення для самої Речі Посполитої, для її коронних земель, у межах яких, незалежно від того, що проходило у Великому Литовському, а по суті литовсько-білоруському князівстві, опинились до кінця 14 ст., — коли навіть не брати вже до уваги земель Галицько-Волинської і Червоної Русі, — великі території з корінним місцевим руським і православним, а згодом також греко-католицьким, уніатським населенням) у тому, що значна частина земель з руським населенням і то у важливий період становлення його національної, чи краще етнічно-мовної та культурно-релігійної відрубності, а також самобутності та водночас рідкісних і в остаточному розрахунку безуспішних спроб встановлення державності (наприклад, Козаччини в 17 і на початку 18 ст.), опинилась у межах державного організму західно-європейського типу, у межах країни, що жила в латинській культурі, з західно-слов'янським населенням, яке представляло відмінну, західноєвропейську модель християнської культури. Проявилось це в зовсім не дрібничкових, а просто вагомих наслідках також у сфері тих явищ, що є в центрі наших тут

зацікавленнь. Таким-бо чином землі Речі Посполитої стали не лише місцем зіткнення, але й протиставлення двох версій християнства, двох посварених світів культури і релігії, що перебували в гострому конфлікті.

Цікавим і водночас знаменним є те, що Руська Церква, силоміць, з огляду на своє генетичне та організаційне єднання з патріархатом у Константинополі, зв'язана міцно зі світом православ'я, при цьому Церква, яка постійно прямувала до встановлення, а потім зміцнення та поширення своєї автономності, незалежності чи то у формі автокефальної митрополії з єпископами-негреками, чи в майбутньому — нового, відрубного патріархату (стало це актуальним і можливим для здійснення після занепаду Візантії та обмеження ролі й значення єкуменічного патріарха в Царгороді), — мала своє немов відрубне, відмінне ніж інші православні церквисестри Сходу, взаємовідношення з Римом, з латинською Церквою Заходу. Звичайно, не йдеться тут про значно пізніше негативне неприхильне, а навіть вороже ставлення Московської російської Церкви, а про Церкву насамперед княжої, Київської, а потім удільної Русі, а також оцю, яка діяла в межах Речі Посполитої, отож приблизно русько-українсько-білоруську Церкву. Отаке її становище засвідчувалося насамперед притаманним їй в загальному прозахідним спрямуванням, підтримкою київськими правителями приятних взаємовідносин з Римом, не такими-то рідкісними подружніми зв'язками членів руського правлячого дому з католиками із панівних західноєвропейських дворів, у тому й з роду П'ястів, спробами — наперекір офіційним наслідкам Великої схизми 1054 р., коли-то порвалися зв'язки між Константинопольським патріархатом і Римом, — як церковних чинників, так і особливо світських (князь Ізяслав та його син Ярополк, визнаний, зрештою, пізніше святим) встановлювати контакти з Західною Церквою, а навіть шукати підтримки і допомоги у кожного чергового римського папи. Зрештою, глави Церкви у Римі також не припиняли спроб здобути прихильність Києва для єдності з Римом. Ще до татарського нашестя і зруйнування Києва в столиці Русі появились католицькі храми для напливного латинського населення, та подібного призначення монастирі (приклад місії св. Яцка Одровонжа), а співіснування візантійської і західної орієнтацій помітним було навіть у житті Києво-Печерської лаври і на посту, який займали окремі київські єпископи-митрополити.

Прокатолицькі симпатії виявляли зокрема правителі Галицько-Волинської землі, які після занепаду значимості Києва перейняли ідею руської державності та в міру своїх можливостей підтримували її. Наявність таких симпатій саме тут стане зрозумілою, коли взяти до уваги геополітичне положення цієї землі. Отож насамперед певні зв'язки з Римом встановив князь Роман Галиць-

кий. Було це в час, коли правив папа Інокентій III. Потім як одна — руська, так і друга — папська сторони шукали шляхів до зближення, а також захисних засобів від монгольської загрози. Папа Інокентій IV виніс навіть пропозицію встановити церковну унію з Галицькою Руссю і подати князю Данилові допомогу у формі спеціального хрестоносського походу (1247), і врешті в 1254 році Данило Галицький прийняв від папського легата королівську корону. Сам Галич, зрештою, став на певний час, на зламі XII-XIII і XIV століть, столичним осідком насамперед київського митрополита, а згодом окремого другого руського митрополита — саме галицького. Однак негативне ставлення Константинопольського патріархату та протести правителів Володимирсько-Суздальської Русі (в середині XIV століття) довели до того, що оця нова митрополія була ліквідована, а загальнорусько-київський центр остаточно перенесено в Москву. Ініціатива самостійної Галицької митрополії відродилась на коротко в час панування Казимира Великого.

Окремих шляхів наблизитись до Риму шукала Руська Церква у Великому Литовському князівстві. Ряд ініціатив, що мали вести в цьому напрямку, виносили митрополити, які очолювали цю Церкву (раз визначені тільки для цієї території, інколи суцільно — для Литви і Московської Русі, а навіть, бувало, також для Галицької землі та Холмщини). Вершинним моментом і водночас актом, який на фоні тогочасної церковної свідомості і практики дивує своєю незвичайністю, своїм оригінальним піонерським і по суті екуменічним характером, стала — в цьому процесі взаємопритягання до єдності Церков на території багатонаціональної та велевіросповідної польсько-литовсько-руської держави — церковна унія, яку 1596 року встановлено у Бересті. Передували їй немов, хоч, звичайно, не безпосередньо, а також якоюсь-то мірою готовили ґрунт для неї, раніші, роблені в XV столітті руською ієрархією заходи, що прямували до спертої на принципі унії обох партнерів угоди Церков: поїздка митрополита Григорія Цамбляка на Константинопольський собор у 1418 році з проханням встановити таку унію, а також, — від імені патріарха Константинополя, — участь руського митрополита грека Ісидора в соборі у Феррарі та Флоренції (1439). Правда, постанови собору відносно встановлення унії Риму і Константинополя ані на Заході, ані теж на Сході не були здійснені на практиці (Константинополь змушений був відійти від неї під натиском турків після 1453 р.), а сам митрополит Ісидор не знайшов розуміння і підтримки в своїй країні — ані з боку католиків, ані тим паче православних. Незважаючи на це все, мета й ідея об'єднати наново обидві Церкви, оставались постійно живими та бажаними, щоб врешті увійти у стадію реалізації — на польсько-руських землях наприкінці XVI століття.

Берестейська унія, — єдиний в історії Помісної Церкви акт

такого масштабу, — принесла вагомі наслідки не лише в устав церковного і релігійного життя, але також у сферу культури та в громадсько-політичне життя русинів. Вирішуючи питання догматичних суперечок і відмінностей між Сходом і Заходом та різновидності у літургійній практиці, схвалювала вона водночас рівноправ'я обох Церков, незважаючи на відрубність їхнього обряду, адміністративно-правової системи, мови, врешті всієї культурної традиції. Отож була вона подією не тільки чисто церковного, теологічного, організаційного значення, але також подією саме культурної вагомості, що вельми суттєво вплинула на національне і духовне життя руського населення у Речі Посполитій.

Однак як і кожен людський твір, особливо задуманий з націлом на таку суспільну масштабність, на весь народ, а по суті безпосередньо на два народи — русинів коронних, українців, та русинів литовських, "білих", а посередньо також на поляків і москвитів-росіян, мала й ця подія також, бо інакше й немислимо, свою чисто людську, світську, політично-державну сторінку, — позначену помилками, непослідовністю дій, недосконалістю і злою волею людини. Значить, була унія не так одноразовим фактом, одноосібною подією, як початком процесу, що насправді продовжувався у часі, фактом із складними початками, й етапами розвитку та розквіту; зрештою, зі своїми вагомими і перспективними наслідками продовжується він і сьогодні. Унія мала теж не лише "тимчасове значення — організаційне, юридичне, суспільне, бо ж вписувалась вона у конкретну дійсність багатонаціональної польсько-литовської держави; її наслідки, як згодом виявилось, не були теж байдужими декотрим сусідам цієї держави, зокрема Московській Русі. Найбільш негативним наслідком акту 1596 р. було те, що замість — згідно з благородними задумами та ідеально означеною метою: єднати, вводити злагоду і згоду, — унія ввела нові розподіли і ще гостріші конфлікти. Наявними стали тепер великі відмінності інтересів усіх зацікавлених сторін — від самих русинів аж до польсько-латинської церковної ієрархії, шляхетського прошарку, сейму і короля. Розділила вона і посварила навіть ініціаторів і головних зачинателів об'єднувального діла, священників і світських його ентузіастів, у тому також самих руських єпископів. Довела вона насправді до виникнення двох відрубних, неприхильних один одному церковних організацій, які спершу не дуже-то відрізнялись, — уніатського та православного (унію сприйняла лише частка нижчого духовенства і певна кількість світських мирян та монастирів, протиставились їй водночас маси вірних з різних суспільних прошарків, у тому також найбільший магнат Речі Посполитої Костянтин Острозький), які вступили у стадію довгої боротьби за рацію та правду, звання та маєтності, церкви, школи та монастирі.

Суперечки й боротьба приносили обом сторонам різні наслідки. Все ж таки після заворушень і суспільних та релігійних потрясінь 17 ст. (полемічні віросповідні диспути, що велися як між уніатами та "схизмами", так і між католиками та православними; козацькі війни та їх наслідки, територіальні втрати Речі Посполитої на північному сході) виразною стала перевага уніатської сторони, особливо протягом 18 ст. Однак і для "польського" православ'я, яке, здавалося, у певних періодах перебуває у відступі, і для Уніатської Церкви епоха між 16 і 18 ст., — отож до розподілу Польщі та втрати нею державної незалежності, — була водночас періодом великого ідейного пожвавлення, велесторонньої активності та творчого розгону не тільки у внутріцерковній, духовно-релігійній сфері, але й суспільному житті, в освіті, в інтелектуальній діяльності, в мистецтві — в усій культурі.

Знаменним, хоч водночас в умовах тогочасної Речі Посполитої в цілому, а Русі зокрема, зрозумілим і природним є те, що активність у всіх цих сферах діяльності і творчості проявляло передовсім священство, люди зв'язані з Церквою, монахи. Рушійну силу цивілізаційного розвитку руського населення в Речі Посполитій, — незалежно від того, чи оставалось воно у православ'ї, чи теж остаточно погоджувалось на унію (перехід, зрештою, з одного до іншого табору відбувався без труднощів і часто був чимось очевидним і зовсім не сором'язливим), — творили представники Церкви — чи то просто клір, чи теж люди, захоплені священниками і Церквою.

Отож несли на своїх плечах — по обох, зрештою, боках барикади та фронту боротьби — не лише відповідальність за основні свої літургійні, пастирсько-виховні, організаційні обов'язки, але також інтелектуальний та письменницький труд усієї віросповідної полеміки, врешті були вони єдиними у свій час "працівниками ідеологічного фронту", людьми інтелектуальної праці і літературного таланту. На православній стороні був це труд і заходи церковних братств, що засновувались ще задовго до Берестейської унії (перші у Львові, потім в інших більших містах Литви й Корони, передовсім у Вільнюсі і Києві), з метою подати матеріальну та організаційну підтримку Церкві, яка переживала кризу й занепад, була це діяльність магнатів (як заслуженого мецената культури, науки й освіти, князя Константина Острозького) і багатой шляхти й мішан, що засновували школи, книгозбірні, друкарні, та врешті праця, яку вело духовенство — проповідники, літописці, перекладачі, вчителі, автори підручників, віршеписці-поети і творці драм для шкільних театрів (важливий осередок науки, освіти і літератури був створений князем Константином в Острозі, де зродились, між іншим, перші прояви української віршованої поезії і де здійснено перший повний переклад Біблії,

названої Острозькою, а виданої завдяки зусиллям організаторів видавничої справи, що втекли з Москви і схоронились тут від переслідувань).

Все це однак складало шойно початки нової, вже русько-української освіти, вчення, релігійного письменства, літератури і поезії, самобутній, хоч скромний ще кількісно та якісно вклад у загальнопольський і загальноєвропейський культурний доробок доби Ренесансу. Значно суттєвішими були та мали ширший і серйозніший обсяг ті культурні здобутки в галузях науки, шкільництва і літератури (також наслідки праці духовенства і монахів), які творились на Україні властивій, Наддніпрянській, в Києві, де за ініціативою визначного церковного ієрарха, теолога, організатора та мецената Петра Могили була заснована перша в історії Східної Слов'янщини вища школа — славна Могилянська колегія (1632), пізніше — академія. Довкола цієї школи організувався згодом цілий осередок інтелектуальної та художньої культури, який протягом 17 і 18 ст. дав і самій Україні, і Москві-Росії, й іншим, врешті, регіонам православного світу чималу кількість визначних ієрархів Церкви, вчителів, проповідників та поетів, — звичайно, теж виключно священського сану. Це вони в першу чергу, колись учні Києво-Могилянської колегії, а пізніше її професори, а також інші письменники з рядів духовенства, життява та церковна кар'єра яких у більшості випадків звершувалась єпископським чином у котрійсь з численних єпархій, а побіч них діячі та викладачі колегій та семінарій вже на території Росії, — це саме вони завдяки своїм можливостям і компетенціям, були водночас у 17 та 18 ст. творцями барочної в естетичному сенсі і християнської за духом, змістом та ідейними функціями літератури, зокрема силабічної поезії і драматургії не тільки українців, але й росіян та білорусів. Такі імена як Симеон Полоцький, Стефан Яворський, Феофан Прокопович, Дмитро Туптало-Ростовський (цей останній був не лише, як два попередні, єпископом і визначним релігійним письменником, теологом, поетом, але також канонізованим святим) увійшли назавжди в історію не лише української культури.

У цей же час, на схилі староруського періоду (кінець 17 і значна частина 18 ст.), який водночас ставав початком новітньої доби, коли на приєднаній до Росії території (разом з Києвом) Лівобережної України, яку тут називали Малоросією, в українському православ'ї на інспірованій ним культурі проходили такі суттєві перетворення, Уніатська Церква, що після козацьких воєн розвивалась уже без перешкод на території Речі Посполитої, переживала також вагомі та перспективні зміни. За рахунок православної сторони Церква ця значно поширила своє володіння, зміцніла організаційно, окріпла, а коли чергові спроби навести згоду між обома руськими Церквами не завершилися успіхом (православна

ієрархія все більше надіялась на москвофільські настрої і в тамтешнього патріархату шукала духовної підтримки та матеріальної й організаційної допомоги), Уніатська Церква, після введення ґрунтовної реформи на синоді в Замості (1720), стала самостійною національно-мовно-віросповідною церковною одиницею в організмі польської та європейської Католицької Церкви, — Греко-Католицькою Церквою українців.

Оця незалежність та зміцнення принесли згодом помітні наслідки. Церква, після впорядкування й введення стабільності у віросповідну та організаційно-правову структури, могла тепер розгорнути широку священницьку, виховну і культурну діяльність. Особливого значення набув зокрема єдиний, зрештою, в цілій Церкві Чин св. Василя Великого. Василяни створили цілу мережу своїх домів-монастирів, які стали активними осередками освітньої та культурної діяльності, де в добре організованих численних колегіях навчалися кадри не тільки для самої Церкви, але й для світських установ; цікавим є те, що кандидати в ці школи, ось також у священницький і монаший сан, виходили не лише з руських, але й польських середовищ. Неоцініними є теж заслуги Василян у засновуванні монастирських і шкільних бібліотек, а також у друкуванні та поширюванні книжки — напевно не тільки релігійної, теологічної. Роль цього чину в культурі, особливо протягом 18 ст. до часу розподілу держави, можна порівнювати тільки з тією місією в шкільництві та освіті, яку для польської культури здійснили в попередньому столітті Єзуїти, а в добу Просвіщення — Піяри.

Зрозумілим і природним є те, що так як русько-українське православ'я виразно тяжіло в бік Москви, її Церкви і культури, а згодом, після приєднання Лівобережної України до Росії та особливо після розподілу Речі Посполитої, було також піддане її різновидним міцним впливам (що, починаючи від 19 ст., просто сприяло зміцненню програмної русифікаторської політики держави царів), так теж в умовах спілкування з польською, католицькою, латинською культурою, що перебувала у розквіті, русини-українці, а особливо їхня Церква і духовенство, в тому передовсім Василяни, піддані були процесові своєрідної колонізації та "латинізації" і то не лише у загальноцивілізаційному розумінні, але також на площині релігійного, церковного життя, в ділянці звичаю й мови.

Обидва ці процеси були міцно загрозливі, хоч різною мірою, для культурної тотожності та національної однорідності українців, в тому також для їхньої Церкви. Чинилися намагання припинити ці процеси, а навіть протидіяти їм у час вже ближчий нам, у 19 і 20 ст. Робилось це шляхом звертання до власної, давнішої руської традиції, розвитку і зміцнювання письменства у цій мові, шляхом користування літературною руською мовою; мало це захищати національну культуру від колонізації чи русифікації. Однак оце

важливе для національного збереження українців діло (адже не було в них, крім київсько-княжої доби, короткотривалої спроби у період Галицько-Волинської Русі, зокрема крім часу 17-річної Козаччини і роками гетьманування Івана Мазепи, а в 20 ст. двократного зусилля-спроби побудувати державу в Галичині та у Наддніпрянській Україні в 1918-1919 рр., отож не було в них власної державності, самостійного політичного буття) було підняте шойно у новітні часи в Росії вже поза Церквою, силами світських людей, творчої інтелігенції. А ось у Галичині, в умовах багатонаціональної і велекультурної держави Габсбургів, саме в церковних колах, завдяки уніатському духовенству, могла зродитися і поширитись ідея національного відродження, культурної самобутності, національної тотожності.

Щоб краще зрозуміти новітню історію української національної культури в її зв'язках з християнством, історію формування і посилювання ролі релігійного принципу в цій культурі, в час, коли набула вона вже мирянського характеру (повна її "релігійність" така характерна, як було сказано, староруській формації, тепер не була вже можливою), треба розглядати три важливі — коли йдеться про Україну "російську", Наддніпрянську, — явища, три групи фактів. Перше — це постать, думка й письменницька діяльність Григорія Сковороди (1722-1794), людини, що стояла на зламі двох епох — староруської та новітньої, мислителя і поета з усіх православних українців найбільш "біблійного", релігійного.

Друге — це духовна постать, а також уся життєва, творча бібліографія найбільшого українського поета — романтичного співця Тараса Шевченка (1814-1861) і водночас це питання наслідків діяння на його творчу спадщину "книжно-біблійних джерел", особливо Псалтиря. Вплив цього творця та його своєрідної історіософії народності та духовності на культурне життя українців, на їх національне самоусвідомлення, на визвольні стремління, ставлення до найближчих сусідів — приятелів і ворогів водночас, росіян і поляків — я нині дивує. Зате до історії вже російської культури, а в найкращому випадку — російсько-української і православної формації доводиться зарахувати російськомовну творчість ряду українських, або з Україною зв'язаних учених та письменників: філологів, істориків, теологів — насамперед священицького сану, а потім тих із світських рядів, які гуртувались біля русифікованої вже тепер повністю Київської духовної академії, — спадкоємиці славної в минулому Могиллянської академії, діяльність якої припинено на початку 19 ст.

Не менш суттєвими, хоч може не такими славними і видимими як оці "наддніпрянські", були досягнення в цій ділянці в Галичині. Тут саме, — особливо завдяки нижчому в ієрархії духовенству, що вийшло з народних прошарків, а також більш

освіченим та національно свідомим, патріотично настроєним ієрархам-владикам, — діяльність, що розбуджувала національний дух українців, їхні визвольні стремління, діло, що розгорталось у конфлікті з аналогічними прямунаннями в польському суспільстві, діло, в якому релігія, Греко-Католицька Церква, священство здійснювало, а в майбутньому мало відіграти також визначну роль, — засвідчилось таким значним поступом. Пастирська й організаційно-церковна, а також значною мірою "світська" — освітня, популяризаторська, письменницька і наукова (зокрема в галузі рідної мови, історії, народної культури) діяльність людей, що виходили з духовенства, або переважно були священниками; людей з гурту "Руської трійці" (Іван Вагилевич, Маркіян Шашкевич, Яків Головацький та інші), була в зачині ще просвіщенською, проте вже із впливом романтичного розуміння стремлінь і національно-культурних та художніх гасел, які обґрунтовувалися теж міцно релігійними приводами, — плодоносила востократ не лише тоді, в середині 19 ст., але також у наступні десятиліття, в тому й у нашій сучасності.

Наше 20 ст. принесло й українцям, і їхній національній культурі, зокрема однак їхній Церкві виклик і досвід особливо драматичний, сповнений справжнього трагізму, за яким оставались сліди величезних і людських втрат, і культурного та духовного потенціалу. Було цього досвіду, як на одну країну, навіть таку велику і багату як Україна, як на один, навіть такий чисельний народ, аж надто багато. Були дві світові війни, що велись також на території України і включили та водночас знищили чимало людського і матеріального добра; дві революції, Березнева і Жовтнева 1917 р., кривава вітчизняна війна 1918-1919 рр., кілька безуспішних в остаточному підрахунку спроб відбудувати державність та осягнути політичну незалежність: післяреволюційна соціалістична республіка, демократична держава Галичини, акція отамана Симона Петлюри в 1920 р., політичні та мілітарні дії в Галичині, тобто у Західній Україні, в 1941 та 1943-1944 рр.; дві німецькі окупації під час першої і другої світових воєн; зіткнення з двома тоталітарними ідеологіями та їх державно-політичною реалізацією — гітлерівською і сталінською, — яке, особливо в другому випадку, довело до найосновніших і найбільших перспективно далеких, які просто немислимо відвернути, національних та ідейних наслідків (оформлення в Радянській Україні та взагалі в усьому СРСР, нової "радянської" людини з притаманними їй своєрідною мораллю та етосом праці, суспільною ізолюваністю, національно-культурним обезкоріненням, без спадщини та з моральним і духовним нігілізмом, і антирелігійністю), до повного перетворення суспільної та економічної структури країни, яке здійснювалося шляхом репресій та політики винищення, включно з автентичними проявами геноциду (голод на Україні в 1932-1933 рр.).

Дійсність 20 ст., історичний досвід українців й цей сповнений драматизму період позначився особливим способом на релігійній, церковній площині їхнього життя. Були вони для Церкви, а по суті для двох Церков — Православної та Греко-Католицької насамперед на території австрійської держави, а потім у дійсності незалежної Польщі міжвоєнного 20-ліття та в цих політично-державних взаємовідносинах, які встановились на цій території після 1939 р. і в 1944-1945 рр., — періодом особливих випробувань.

Відродження Української Православної Церкви у 1921 р., створило національну церкву, очолену Василем Липківським, з літургічною українською мовою. Знищена Сталіном у 1930 р., та Церква була відновлена під час Другої світової війни.*

Не довели до успіху далекосяжні сміливі унійні і неунійні плани визначного ієрарха Української Церкви та видатного діяча і водночас кандидата на престол "Божого слуги", львівського митрополита Андрея Шептицького (1901-1944) та його задуму привернути й ввести у дію, зароджений ще в 17 ст., план київських митрополитів та інших перспективно думаючих руських єпископів у Речі Посполитій, особливо Петра Могили, план, яким Київська чи теж Галицько-Львівська митрополія піднесена була б до рангу нового самостійного східного патріархату; подібно безуспішними були його не лише пастирські та організаційно-церковні почини, але й політичні виступи і відносно братовбивчої українсько-польської боротьби, і відносно німецьких та радянських політичних чинників у 1941-1944 рр. Після його смерті у 1944 р., наприкінці війни, коли на цій території почалась нова політична присутність СРСР, становище Церкви радикально змінилося.

Тепер йшлося вже не так про нові відносини й умовини релігійного життя населення, чи про місце та роль релігії, Церкви, християнської інспірації у культурі та моралі, як про програмне, — після інкорпорації цих земель, переселення поляків і значних міграційних перемішень, — здійснювання плану повної атеїзації життя, для чого необхідною була обдуманна боротьба з релігією та повне її усунення за допомогою всіх засобів ідеологічного впливу, а також адміністративного натиску. Після ув'язнення всіх єпископів, включно з наслідником А. Шептицького митрополитом Йосифом Сліпим, а також багатьох священників, які протиставлялись рішенням т. зв. Львівського собору (6 березня 1946), що не був скликаний канонічним шляхом і в церковно-правовому розумінні не був правильним, — рішенням, за якими анульовано постанови Берестейської унії 1596 року, — та формально і фактично ліквідо-

---

* Зміна внесена автором.

вано Греко-Католицьку Церкву на території СРСР. Таким чином, політично-державні чинники — за повною ідейною підтримкою та при організаційній співучасті Російської Православної Церкви, її патріарха та єпископського шабля — довели до успішного, здавалося, завершення того, що Росія почала ще в 16 ст. за Петра I, продовжувала в 18 ст., посилила і значною мірою здійснила під час розплати з унією та уніатами, з українською національною Греко-Католицькою Церквою в період після розподілу Речі Посполитої, а потім повстань.

Радянський уряд і Московська патріархія також переслідують вияви відновлення УАПЦ, хоч діяльність тієї Церкви в українській діаспорі підтримує дух цих українців, котрі ставлять спротив русифікаційній діяльності московської партіархії та змагаються за права на свою національну українську Церкву.*

Для Української Церкви настав тепер період особливих випробувань, час що пригадує перші століття "катакомбного" християнства. Зазнала вона і відчуває надалі болісні наслідки своєї вірності релігії, католицизмові, Римові. Докази цієї вірності дає вона однак постійно, інколи героїчно.

Також світські люди, незалежно від церковної приналежності чи світогляду, особливо ті, що ведуть національну чи громадянську діяльність, все частіше звертаються до християнської традиції. Користуючись всіми періодами та етапами демократизації чи десталінізації, відлиги і "реконструкції", доводять вони це у своїх публіцистичних чи мистецьких висловах; імена таких творців як Олесь Гончар, автор повісті *Собор*, як Ліна Костенко і Василь Стус — тут прикладами особливо промовистими.

Оці прояви новоповернення культури українців до джерел національної та релігійної традиції, до Біблії, до християнського принципу й етосу, є таки надійним відповідником того, що в умовах життя в українській еміграційній діаспорі може проходити у значно більшому масштабі та чого патронами, природним чином, є єпископи, що діють серед української громадськості в Європі та на інших материках, а також представники середовищ, що мають вплив на громадську думку, — вчені, публіцисти, письменники.

---

* Вставка внесена автором.

У ТЕМНІЙ НЕВОЛІ: УКРАЇНЬСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА У 19 СТОЛІТТІ

Ол. Воронин

Українська Православна Церква, відома як Київська митрополія, була підпорядкована московській Церкві — спочатку патріяршій, а потім синодальній — від 1686 до 1917 рр. Майже половина цього періоду неволі припадає на 19 ст. У 19 ст. Православна Церква на Україні вже цілком втратила свою самостійність, і з неї швидко усували всі ознаки національної самобутності. Москва всіма засобами прагнула звести її до спільного російсько-православного знаменника, прагнула до повного злиття її в "єдинонеделимому" казані, а одночасно використовувала її як знаряддя своєї імперської русифікаційної та гнобительської політики.

Засобами досягнення цієї мети було зведення Київської митрополії до статусу звичайної єпархії; суворий контроль згори над життям та діяльністю Церкви, її ієрархії та духовенства; викорінення всіх місцевих особливостей з Богослуження і заміна їх стандартами, прийнятими в Росії. Цій самій цілі служило і недуховне шкільництво, теж довгий час підпорядковане контролю Московського Святішого Синоду.

Все це привело до ліквідації Православної Церкви на Україні як національної Церкви українського народу, як одного з найважливіших джерел його національної самобутності, як оборонця його прав. Вона справді перетворилася на складову частину Російської Православної Церкви — служителя інтересів самодержавної царської влади, знаряддя імперіалістичної політики Москви. Між Церквою, яка ставала дедалі більш чужою, і народом з'явилася розколина, яка постійно розширювалася і поглиблювалася.

Однак, відчуваючи відчуження від офіційної Церкви, народ далі міцно тримався православної віри, яка століттями була для нього основним центром його духовного життя. Він і далі відвідував Богослуження, з побожністю відзначав церковні свята, у церкві хрестив і вінчав своїх дітей, ховав своїх померлих. Храмові свята і відпусти у монастирях були урочистими подіями з участю всього населення. Продовжували існувати багаті народні звичаї і обряди. Моральні засади християнства, глибоко сприйняті українським народом, жили далі в народній душі.

Не зважаючи на проросійське, проімперське виховання в духовних школах, багато священиків-українців зберегли пошану до свого народу, мови і культури. Український духовний стан, в якому

численні родини перебували з покоління в покоління, видав із себе немало видатних діячів науки й культури, що залишилися вірними своєму народові і працювали в міру можливості для його освіти, для рідної літератури, для вивчення велетенських багатств народної творчості в усіх її проявах. Під кінець 19 ст. в духовних семінаріях почав ширитися український національний дух. Багато вихованців духовних шкіл з приходом революції включилися в рух за незалежність України та її Церкви.

*

Це — загальна характеристика 19 ст. з точки зору Православної Церкви. Перед тим як перейти до детального розгляду цієї доби, варто зробити стислий екскурс у минуле і пригадати головні події, що мали місце з часу поневолення Київської митрополії Московію у 1686 р. до початку 19 ст.

Підпорядкування Української Православної Церкви Московському патріархові було частиною загального плану Москви щодо української козацької держави, яка за Переяславським договором увійшла з нею в союз на засадах партнерства. Фактично Москва не мала найменшого наміру дотримуватися своїх обіцянок супроти України, і так само дуже швидко почала порушувати умови широкої автономії, обіцяні Церкві московськими царями і патріархом. На жаль, треба ствердити, що в цьому великою мірою їй сприяли ієрархи-українці. Київська митрополія дуже швидко втратила свою владу і авторитет та перетворилася — спочатку практично, а потім і формально — на звичайну єпархію. Практика вибору єпископів елекційними соборами дотримувалася дуже недовго: уже в 1722 р. Святіший Синод, створений рік перед тим реформою Петра I, подав імена кандидатів на вакантну катедру Київського митрополита безпосередньо цареві. Відтоді це стало традицією. Від 1722 до 1742 рр. у Київського митрополита було навіть відібрано митрополичий титул, і на Київській катедрі стояли ієрархи з саном архиєпископа. Потім митрополичий титул повернуто, але не повернуто жадних інших прав. У 1687 р. з-під юрисдикції Київського митрополита відібрано Києво-Межигірський монастир, а 1688 р. — Києво-Печерську лавру, яким було надано право ставропігії, і їхніх архимандритів поставляли Москва або Петербург.

У 70-их і 80-их роках 18 ст. почалася практика призначення Синодом архимандритів та ігуменів усіх монастирів на Україні, що вело до їхньої русифікації. У 1768 р., за Катерини II, було переведено секуляризацію церковних і монастирських маєтків, тобто переведення їх під юрисдикцію держави, а одночасно запроваджено "штати" духовенства, що означало перетворення їх на дер-

жавних службовців. Цим було відібрано останні засоби утримувати бодай найменші прояви незалежності.

Всупереч запевненню права на вільне друкування книжок у Київській митрополії під час переходу її під владу Московської патріархії, Москва почала порушувати це право вже в перші роки після її підпорядкування. Запроваджено цензуру церковних видань, численні книжки заборонено. У 1720-21 рр. наказано видавати лише ті книжки, які повністю однозгідні з такими ж книжками великоросійськими, щоб в них не було ніякої різниці та окремого наріччя. На практиці це означало заборону видавання будь-яких книжок з україномовними особливостями, не говорячи вже про оригінальний зміст. За Катерини II почато заходи для зросійщення богослужбової мови шляхом наказів, щоб Богослуження відправляти "голосом, властивим російському наріччю". У школах майбутніх священиків і дяків почали змушувати читати богослужбові тексти з російською вимовою.

До кінця 18 сторіччя Православна Церква на Україні була повністю підпорядкована Російській Церкві, втративши всі свої давні права та можливості вільного життя й розвитку. Перехід у 19 ст. позначився найновішим кроком у напрямку остаточної нівелляції Української Церкви — у 1799 р. Святіший Синод призначив на Київську катедру молдавана митрополита Гавриїла Банулеска-Бодоні. З часу підпорядкування Київської митрополії Москві це був перший митрополит неукраїнець. Після нього аж до 1921 р. всі Київські митрополити були росіяни.

*

Протягом 19 ст. Росія досягла вершин своєї імперіялістичної експансії і могутності, але одночасно всередині її міцно закорінилися елементи розпаду, які привели до її падіння в 1917 р. Росія підкорила собі Фінляндію, Басарабію, кавказькі народи, Середню Азію, здобула від Китаю Приамурський край, а від Японії — острів Сахалін. Вторгнення Наполеона у 1812 р. не потягнуло за собою народних мас (зрештою, Наполеон на них і не розраховував і до них не звертався), і закінчилося його поразкою, а Росії та її монархові принесло великодержавний престиж. У внутрішній політиці царський уряд за володіння всіх царів — від Павла I до Миколи II — послідовно здійснював політику повної інкорпорації завойованих земель, ліквідації національної самобутності підкорених народів шляхом інтенсивної русифікації. Україна повністю втратила свою автономію, перетворившись на ряд звичайних губерній російської імперії. Мільйони селян, закріпачених за Катерини II, каралися у невольництві аж до 1861 р., коли кріпацтво було скасоване, але й тоді величезний відсоток їх опинився в економічній залежності від своїх колишніх власників або інших експлуататорів. З приходом

індустріалізації зродилася велика робітнича кляса, визискувана економічно і швидко русифікована.

Російська Церква, з якою вже до початку 19 ст. злилися самостійну і самобутню Українську Православну Церкву, була підпорядкована державі і служила інтересам її політики. У 1721 р. вона остаточно втратила свою незалежність, коли з наказу Петра I було скасовано патріархат, а на його місце створено Святіший Синод, безпосередньо підпорядкований цареві, який став найвищим головою Церкви. Вирішення справ, яке раніше належало Соборам, тепер перейшло у виключну компетенцію Синоду. В теорії це було б ще припустиме, оскільки Святіший Синод складався в більшості, а згодом виключно з архисреїв. Але на практиці він був виконавцем волі монарха, тим більше, що членство в Синоді залежало від царя, який призначав бажаних йому ієрархів своїми указами і так само легко міг їх усунути. Посередником між Синодом і царем був оберпрокурор, цивільна особа, фактично голова Синоду і його диктатор. Без його згоди не набирала чинности жадна постанова Синоду. Цар, як голова Церкви, затверджував кандидатури і призначення єпископів та всі важливіші рішення, представлені йому оберпрокурором.

Підпорядкування Церкви державі, позбавлення її будь-якої самостійності чи принаймні автономії, давало можливість державній владі використовувати її як знаряддя своєї політики, зокрема для послідовного насильного злиття всіх неросійських народів царської імперії в "єдиноеділимому" казані. Частиною цієї царепапистської всеросійської церковної організації стала і Православна Церква в Україні. Бюрократизм церковного апарату, байдужість до потреб і бажань вірних, активна роля в русифікаційних заходах, чистий відхід від вчення Христового на користь інтересів влади чи панівних класів — все це викликало відразу серед передової інтелігенції та незадоволення народних мас, які, однак, далі зберігали споконвічну вірність ідеалам Христової віри, любов до Богослуження, обрядів та звичаїв.

★

Як уже згадувалося, Православна Церква на Україні увійшла в 19 ст. з першим з часу підпорядкування її Москві митрополитом Київським неукраїнцем. Митрополит-чужинець Гавриїл Банулеско-Бодоні, про якого написав наукову працю пізніший провідний діяч українського національно-церковного відродження Володимир Чехівський, вважав своїм головним завданням домогтися, щоб очолювана ним Церква якнайшвидше і якнайповніше злилася з всеросійською Церквою та перестала від неї будь-чим відрізнятися.

Фактично йому вже не так то й багато довелося працювати над здійсненням цієї мети. Київська митрополія давно втратила той

характер, який вона мала перед приєднанням її до Російської Церкви. Вона перестала бути центром національної Церкви українського народу, в якій митрополит мав найбільшу пошану і авторитет як перший серед рівних, і перетворилася на одну з епархій. Царська і патріярша обіцянка, дана при приєднанні, що "Київська митрополія, з огляду на її права і привілеї, вважатиметься вищою за інші митрополії в Московському патріярхаті", дуже швидко забулася. Єдина відміна Київського митрополита від інших архиєреїв на Україні була та, що він був постійним членом Святішого Синоду, як і митрополити Московський та Петербурзький, де він, однак, не мав жадних особливих прав. Більше того, Київський митрополит не удостоївся навіть такої чести, яку мали митрополит Московський і екзарх Грузії, що були "першоприсутніми", тобто головами синодальних філіялів (контор) Святішого Синоду у себе на місцях — у Москві і Тбілісі — і таким чином мали там дещо більший авторитет та повноваження.

Митрополита Київського, як і епархіяльних єпископів на Україні не вибирали на помісних церковних соборах: їх призначав Синод або безпосередньо цар чи його оберпрокурор. Замість вибору єпископа у 19 ст. запроваджено практику, що на церемонії у приміщенні Синоду оберпрокурор читав кандидатів "височайший царський указ" про призначення його на єпископа. Після митрополита Гавриїла на Київському митрополичому престолі були самі росіяни, які не цікавилися ані країною, ані народом, до яких їх призначено. Був один виняток — митрополит Євгеній Болховітінов (1822-1837), якого цікавило минуле Київської митрополії. Він досліджував пам'ятки стародавньої архітектури, написав кілька наукових праць. Решта відходили, не залишаючи по собі жадного сліду.

Митрополит Київський втратив владу над монастирями колишньої митрополії, у нього відібрано навіть юрисдикцію над такими, здавалось би, невід'ємними складовими частинами митрополії як Києво-Межигірський і Києво-Печерський монастирі. Києво-Могилянська академія уже була великою мірою зрусифікована, те саме стосується і нижчих духовних шкіл. Окреме книговидавництво було заборонене. Виходили в світ лише книжки, що перейшли сувору цензуру і ні в чому не відрізнялися від російських видань.

На початку 19 ст. на території України було сім епархій: Київська, Чернігівська, Волинська, Подільська, Полтавська, Катеринославська і Харківська. У 1837 р. створено Херсонську епархію, а в 1859 — Сімферопільську. Те, що стосувалося Київського митрополита, ще більшою мірою стосувалося епархіяльних єпископів: це були переважно росіяни, виховані духовними школами і практикою на вірних виконавців волі влади, державних чиновників-бюро-

кратів. Коли часом на єпископську катедру і потрапляли українці, то це були вже люди, позбавлені національної свідомости, або якщо й мали, дуже старанно приховували її. Винятки були і тут, і то серед єпископів-росіян. Архієпископ Харківський (1847-1859) і Чернігівський (1859) Філарет Гумілевський написав історію цих епархій, опублікував матеріали до історії Слобожанщини, видав в українському перекладі одну із своїх проповідей. Єпископ Катеринославський Гавриїл Рязанов досліджував південну Україну і Запоріжжя. Але фактично відзначилися вони своєю діяльністю як науковці, а не як архиєпископи дорученого їм народу.

Справі русифікації Церкви на Україні мали служити також священники, яких до кінця сторіччя було коло 12.000. Епархіяльні єпископи — переважно росіяни — укомплектовували свою адміністрацію зі спільних їм по духу росіян або зросійщених українців, спроваджували з Росії до більших та важливіших церков і, наскільки це було можливо, заповняли вакантні місця у парафіях теж росіянами. Архієпископ Чернігівський Антоній, який займав цю катедру протягом 30-ти років у другій половині 19 ст., заповнював вакантні місця у парафіях майже виключно росіянами, спроваджуваними з Росії.

У першій половині 19 ст. ще зберігся давній звичай вибору священників парафіяльними громадами, але за царювання Миколи I їх почали призначати до парафій духовні консисторії при епархіяльних управліннях. Це часто приводило до того, що на чисто українських сільських парафіях опинялися пришельці з Росії, які ані мовою, ані культурою, ані духом не мали нічого спільного з людьми, яким вони мали бути пастирями. Зрозуміло, що це спричинялося до повного відчуження між вірними і такими священниками.

Якого рівня були деякі пришельці, свідчить така історія. На парафію біля Жмеринки прислали з Росії нового настоятеля. Коли він вже осів, пішли чутки, що батюшка "ізганяє злих духів". Це справді було так: батюшка, очевидно, запевняв, що в кожному людському недомаганні винен злий дух, і що той тікатиме світ за очі, як тільки прочитати відповідну молитву. Чи комусь дійсно допомогли його молитви, чи ні — невідомо, але до новоприбулого "ізгонителя злих духів" масами повалили люди, і то не тільки з його парафії, але й з сусідніх і навіть дальших. Це почало турбувати інших священників, і "духоізгоненню" було покладено край, коли на зборах духовенства один з сусідніх священників заявив: "Ти, батюшко, своїх чортів жени, а моїх не зачіпай!".

Більшість священників на Україні все ж була з місцевого населення. Цьому сприяло те, що в духовних семінаріях навчалася переважно молодь з епархій, в яких вона знаходилася, а після випуску семінаристів (які звичайно одружувалися з дівчатами з духовного стану) висвячували і призначали на парафії теж в

межах епархії. З цього загального неписаного правила було немало винятків (часом здібніших новопоставлених або й досвідчених священників посилали до Росії, інших — на "обрусеніє" підкорених неросійських народів і т. д.), але переважна маса священства на Україні була українського роду. Цьому сприяв ще й той факт, що у багатьох парафіях настоятельство передавалося від батька до сина, до внука, а там — до дальших поколінь.

Це, зичайно, не означало, що ті священники були українськими патріотами, оборонцями прав своїх вірних. Адже всі вони переходили через духовні школи — училища і семінарії, де панував російський дух, де навчали учителі — випускники духовних академій, призначені Святішим Синодом, і завданням яких була якнайретельніша русифікація духовного стану. На Україні до кінця 19 ст. було 10 духовних семінарій, навчання в яких тривало 6 років; перед тим треба було відбутися 4-5 років у духовному училищі. Учні проводили більшість часу — не тільки вчилися, але й жили — у шкільних будинках, додому поверталися лише на час літніх та святкових вакацій. Все це не могло не відбитися на їхньому світогляді. У більшості з них неминуче породжувався російський патріотизм, вірність ідеї єдиноділимій царської імперії, почуття певної вищости від народу, з якого вони вийшли.

Русифікація Церкви мала здійснюватися також шляхом усунення з Богослуження будь-яких відмінностей від російського зразка. Щодо порядку церковного чину, тут жадних розбіжностей не було — про це подбала вища церковна влада ще у 17-18 століттях, заборонивши друкувати на Україні будь-які церковні книжки, що не перейшли цензури, а цензура нещадно викоринювала кожний натяк на відмінність. Богослужбова мова і в Росії, і в Україні була церковнослов'янська, але різнилася вимовою ("Госпаді, памілуй" і "Господи, помилуй", "верую" і "вірую", "чтеніє" і "чтеніє"). І ось цю розбіжність Російська Церква наполегливо намагалася викоринювати ще з часів Катерини II. Знаряддям для цього були, в першу чергу, духовні школи, де від учнів з самого початку вимагали засвоїти російську вимову богослужбових текстів і пильно стежили, щоб вони вживали лише її. Коли учнів призначали до церковного читання, їх звичайно переслуховували перед Богослуженням, щоб упевнитися, що вони читають так, як вимагається.

Проповіді — не лише по зросійшених містах, але й по чисто українських селах — було дозволено виголошувати тільки чужою народів російською мовою. З точки зору завдань, що їх має Церква, це було абсолютно нелогічно: який же ефект від навчання Христової віри, що провадиться незрозумілою мовою? Але видно, що шовіністичні міркування переважили тут здоровий глузд.

І все ж, хоч яких старань докладала Російська Церква та її

Святіший Синод для нівеляції Церкви на Україні, їм було далеко до повного успіху. Деякі священники справді цілком російшилися, зовсім відходили від народу, дивилися на нього згори, спілкувалися з панами та вищими колами суспільства. Але більшість священників-українців, вийшовши з народу, не могли цілком позбутися своїх коренів. Вони намагалися виконувати вказівки вищої духовної влади, зберігали вірність Церкві, якій служили, але в родинному колі і в розмовах з вірними вживали рідну мову. Серед них жили народні звичаї і традиції, народна пісня. Священники Іван Бабченко, Василь Гречулевич і Степан Опатович видали українською мовою проповіді, оповідання зі Святого Письма, життя святих. Може б таких було й більше, якби цієї діяльності не припинив Валуєвський циркуляр 1863 р.

З духовного стану та з вихованців духовних семінарій на Україні вийшло багато діячів культури і науки: Іван Нечуй-Левицький, Степан Руданський, Амвросій Метлинський, Анатолій Свидницький, Осип Бодяньський, Орест Левицький, Михайло Грушевський, Сергій Єфремов, Олександр Лотоцький, Василь Біднов, протоієрей Кирило Стеценко, Олександр Кошиць, Петро Ніщинський. І це лише кілька імен зі справді великого списку. У кінці 19 і на початку 20 століть духовні семінарії стали одними з найбільших розсадників українства. Не зважаючи на заборони і переслідування, при семінаріях засновувалися таємні українські громади, члени яких вивчали українську історію, літературу, етнографію, плекали ідеї українського відродження. З них вийшов цілий ряд видатних діячів боротьби за українську державність та діячів національно-церковного руху.

Підпорядкування Церкви державній владі і перетворення її на частину бюрократичного апарату самодержавної імперії надзвичайно згубно відбилося і на церковній творчості. У той час, як 18 ст., коли ще існувала в якійсь формі гетьманська держава, було добою інтенсивного церковного будівництва (з того часу походить цілий ряд перлин козацького барокко), то 19 ст. не дало Україні жадної церкви, яка варта була б згадки в історії української архітектури. Прикладом нівеляційної політики у сфері церковного будівництва можуть бути нова Десятинна церква, побудована у 1828-1842 рр. на фундаменті Володимирівної Десятинної церкви зі страхітливою мішаниною різних стилів (настільки потворною, що її, мабуть, соромилися, бо дуже рідко можна знайти її зображення) і Володимирський собор — теперішня катедрa митрополита Філарета, у виразно російському стилі, споруджена в 1862-1882 рр. Занепавав також іконопис — малярам було наказано дотримуватися російського стилю, і 19 ст. не залишило по собі нічого пам'ятного.

Як же все це придушення національної самобутності Церкви відбилося на народі? Безумовно, що негативних наслідків було

багато. Позбавлений можливості активної і зацікавленої участі у житті рідної Церкви, не маючи власної ієрархії, яка розуміла б його духовні і культурні потреби, духовенства, яке могло б проповідувати рідною мовою, не маючи своєї духовної літератури та українських шкіл, український народ не міг мати того тісного споріднення з Церквою, яке він мав у той час, коли вона жила самостійним життям. Його творчий дух в усіх ділянках церковної і релігійної творчості був придушений, не маючи жадних можливостей розвитку. Але у нього залишилася віра: глибока, щира віра, яка продовжувала живити його духовні сили, давала йому підтримку і вітуху в тяжкий час, спонукувала його жити чесним, моральним життям. У церкві з її багатим богослужбовим чином, знайомим з раннього дитинства мелодійним співом, що в багатьох випадках був побудований на народних мелодіях, вірні знаходили пристановище, духовне піднесення і радість. Накидання їм російської вимови неминуче викликало незадоволення, але часто наміри вищої церковної влади у цьому напрямку не мали успіху, бо хто б намагався "підроблятися під москаля", коли, скажемо, в селі всі свої і немає ніякого "всевидючого ока".

Отже, народ дивився з недовірою на офіційне православ'я, ігнорував його, але продовжував горнутися до Церкви та до вікової батьківської віри. Церкви були переповнені, урочисто і масово відзначалися храмові свята, тисячні маси прочан прямували шороку на відпусту до Києво-Печерського монастиря, Почаївської лаври та інших стародавніх осередків духовного подвигу. Крім відданості церковному Богослуженню, народ зберігав, звичайно, і свою багату скарбницю переданих з глибини віків традицій, звичаїв, обрядів. Все це давало йому духовну поживу, в'язало з його національним корінням, з поколіннями тих, що були перед ним. Сюди, в цей тайник народної душі, не могли дістатися царські бюрократи різного рівня, не зважаючи на всі свої зусилля.

*

В колах інтелігенції відразу до офіційної Церкви вела до релігійної байдужості або й до безвір'я. Молодь захоплювалася революційними та соціалістичними ідеями, які відкидали Церкву і релігію як гальмо до розвитку людства. Але частина інтелігенції йшла тим самим шляхом, що й народ: зберігала віру, відданість християнському вченню і християнським засадам, але гостро картала церковну ієрархію. Початок такому підходові дав ще у 18 ст. Григорій Сковорода, який поєднував глибоку релігійність з надзвичайно критичним ставленням до поширеного в офіційній Церкві лицемірства. Тараса Шевченка, за його критичні висловлювання проти Церкви, атеїстична пропаганда проголосила безбож-

ником, ігноруючи той факт, що у творах Великого Кобзаря віддзеркалюється його шира і безпосередня віра, молитовне еднання з Богом, що він з надзвичайною теплотою оспівує побожність козаків, запорожців, простих селян. Шевченкові поневіряння з рук царської влади почалися з викриття Кирило-Методіївського братства, з яким він був безпосередньо пов'язаний. Ідеологічні засади цього братства — рівність, братерство, єдність слов'янських народів — були побудовані на християнському вченні любови до ближнього, а діяльність його членів — на "апостольстві любови", як писав Пантелеймон Куліш, на українських національно-церковних традиціях. Все управління, законодавство і освіта у майбутній федерації вільних слов'янських народів мали бути, згідно з програмою Кирило-Методіївського братства, обґрунтовані християнською релігією. Говорячи про Куліша, слід згадати, що він теж дуже неприхильно ставився до офіційної Церкви, хоч, будучи при тому явно релігійною людиною, високо цинив християнство і велику частину свого життя присвятив перекладові Святого Письма на українську мову.

Звичайно, були серед української інтелігенції люди байдужі або й ворже наставлені до релігії — від Михайла Драгоманова до Володимира Винниченка. Але, з другого боку, наявність серед провідних кіл діячів української культури і науки багатьох людей глибокої віри та релігійних переконань (невеликий список був поданий вище), дає підставу твердити, що релігійна байдужість та безвір'я аж ніяк не були загальним явищем серед інтелігенції.

Додатковим доказом збереження в українських інтелектуальних колах 19 ст. зацікавлення християнською вірою було бажання цілого ряду народолобців дати народові Святе Письмо його рідною мовою. Усвідомлюючи, що нівеляційні заходи офіційної Церкви фактично позбавляють вірних можливості пізнавати Христову науку і моральні засади християнства (адже проповіді російською мовою були незрозумілі народним масам українського села, які її в більшості не знали; релігійна література теж була дуже обмежена і малозрозуміла), вони поставили собі мету бодай частково виповнити цю серйозну прогалину. У 19 ст. почалися спроби перекладу Святого Письма на українську мову. Григорій Квітка-Основ'яненко переклав окремі витяги з Біблії, Михайло Максимович — псалми, Володимир Олександрів — чотири книги Старого Завіту і в поетичній формі Псалтир. Перший повний переклад Старого і Нового Завітів на українську мову здійснили Пантелеймон Куліш і Іван Пулюй, сім книг Старого Завіту переклав, завершивши переклад, Іван Нечуй-Левицький. Цей переклад був монументальною і героїчною працею, коли взяти до уваги, що в той час не існувало ні словників української мови (не кажучи вже про двомовні словники), ні солідних граматик, ні усталеної ортогра-

фії. Для нашого вуха, витренованого на українській літературній мові, переклади Куліша, Пулюя, Нечуя-Левицького здаються спримітивізованими, архаїчними, часто просто дивацькими або навіть смішними. Але для народу він був зрозумілий і виконував своє призначення. Ще зовсім донедавна Біблію в цьому перекладі вживали в українських православних церквах для читань паремій (тобто відповідних уривків зі Старого Завіту), а подекуди її вживають ще й тепер, хоч уже є інші, значно кращі переклади.

Але плодом трудів перших перекладачів Святого Письма на українську мову не могли користуватися православні українці під владою Росії довгі роки після її публікації Британським Біблійним Товариством, бо саме тоді Валуєвський циркуляр (1863 р.) заборонив видання українською мовою, крім художньої літератури, а Емський указ (1876 р.) — друкувати та імпортувати з-за кордону будь-які україномовні книжки. Святе Письмо Куліша і його співперекладачів пішло між люди шойно після революції 1905 р.

На високому рівні з точки зору чистоти української мови, простоти викладу і правильності був переклад Нового Завіту Пилипа Морачевського. Його схвалила Петербурзька Академія Наук, але не дозволив друкувати Синод, боячись, що завдасть удару його русифікаційним заходам.

Києво-Могилянська академія — свого часу висока школа університетського зразка, відкрита для всіх станів і протягом двох століть вогнище української науки та культури — була перетворена 1819 р. в духовну академію, поступово зрусифікована і уподібнена до трьох інших духовних академій імперії — Московської, Петербурзької і Казанської. Все ж в її стінах провадилась інтенсивна наукова праця, яка включала численні дослідження тем з історії Православної Церкви в Україні та національно-культурного минулого українського народу. Результати цих досліджень публікувалися в більшості у щомісячному виданні *Труды Киевской Духовной Академии*, що виходили від 1860 до 1917 р. Не зважаючи на загальноросійський характер цієї колись української національної високої школи, вона діяла на Україні, жилася багатими українськими темами й матеріалами і, дивлячись з перспективи часу, її можна з деякою підставою зарахувати до елементів нашого науково-богословського минулого.

*

Православна Церква на Україні увійшла в 20 ст. не як національна Церква українського народу, а як чужа своїми організаційними формами, підпорядкована чужій владі, — виконавець антинародних русифікаційних завдань. Ця Церква мала на чолі переважно чужий єпископат, а окремі єпископи українського походження, які були на єпархіях в Україні або за її межами, були

далекі від свого народу. Це тяжко відбилося на українському національно-церковному русі, який зродився після революції 1917 р. У той час знайшовся лише один єпископ — Олексій Дородницин, родом з Катеринославщини, який широким став на сторону незалежно настроєних православних українців і за те зазнав переслідувань від російського єпископату. Він помер у 1920 р. — перед тим, як, можливо, відіграв би вирішальну роль у проголошенні єпископату для відродженої УАПЦ. Серед інших єпископів не знайшлося ні одного, хто відважився б взяти участь в хіротонії перших єпископів для цієї Церкви. З духовенства на Україні вийшла певна кількість тих, що включилися у боротьбу за незалежність своєї Церкви, але з-посеред 12.000 священників, які служили тоді на українській землі, це був дуже малий відсоток. Маса вірних, яких протягом понад двох століть російської неволі позбавлено участі в житті своєї Церкви при одночасному підірванні її національної основи, лише частково відгукнулися на клич відродженої у 1921 р. Церкви: тільки приблизно 11 відсотків парафій на Україні перейшли до УАПЦ.

Ситуація була б напевне цілком інша, якби українські визвольні змагання не закінчилися поразкою, але, дивлячися з перспективи історії, такою, як вона була, можна з підставою твердити, що 231-річна московська неволя, особливо темна протягом 19 ст., була одним з найбільших в історії людства духовних грабунків одного християнського народу іншим.

СПРАВА УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ПРОЦЕСІ СПІЛКИ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ І ЇЇ ЛІКВІДАЦІЯ У 1930 Р.

Осип Зінкевич

Ліквідацію Української Автокефальної Православної Церкви радянська влада розпочала з днем усунення митрополита Василя Липківського від керівництва Церквою на 2-му Всеукраїнському Православному Церковному Соборі в 1927 р.,¹ хоч виступи влади проти УАПЦ, розстріли й арешти окремих діячів були від самого початку її існування. Крім усунення митрополита В. Липківського в 1927 р., рік пізніше був також усунений ідеолог і всеукраїнський благовісник УАПЦ Володимир Чехівський.²

Як і в кожному іншому випадку, кожна ліквідацію, кожний погром чи розгром органи влади старалися узаконити. У випадку УАПЦ вони пробували доказати, що українська Церква була політичною, контрреволюційною і антирадянською організацією, яка прямувала до повалення радянської влади на Україні шляхом повстання.

Підготовляючи процес Спілки Визволення України (СВУ) в 1930 р., прокуратура УРСР підготувала акт обвинувачення. У VI розділі цього акту п. з. "Діяльність автокефальної церкви — знаряддя «СВУ»"³ зроблено такий висновок: "Попереднім слідством установлено, що з перших днів свого виникнення УАПЦ була розгалуженням активних контрреволюційних організацій «БУД» [Братство Української Державности] і потім «СВУ». Всі межі, що розділяли УАПЦ від «СВУ» були стерті, УАПЦ була знаряддям контрреволюційної організації «СВУ» і провадила під її керівництвом підготовлення куркульства для збройного повстання проти Радянської влади".⁴

Хоч до 1930 р. на Україні були арешти і розстріли церковних діячів (між ними — І. Тарасенка⁵ розстріляно 1922 р., архієпископа О. Ярещенка⁶ засуджено 1926 р., архієпископа С. Орлика і єпископа Конона Бея в 1928 р., архієпископів Ю. Жевченка і М. Пивоварова в 1929 р.), то процес СВУ слід уважати першим великим і публічним процесом на Україні, на якому різні українські культурні й церковні діячі, між ними — Володимир і Микола Чехівські та Кость Товкач — більш-менш "калялися" перед радянською владою за ніколи не скоєні ними злочини і більш-менш признавалися до своєї "контрреволюційної" діяльності.

Як дійшло до "визнання" вини на процесі СВУ підсудними, саме які методи застосовувало ДПУ супроти них, ніхто дотепер

не описав і цієї великої таємниці ніхто дотепер не розкрив. На тему процесу СВУ написано багато статей,⁷ у яких насвітлено справу існування СВУ з протилежних позицій, є деякі спогади, в яких, на жаль, не сказано дуже важливого. Зате збереглися дві книги — *Спілка Визволення України. Стенографічний звіт судового процесу і Винувальний висновок у справі контрреволюційної організації "Спілка Визволення України"*,⁸ видані в 1930 і 1931 рр. у Харкові.

Перша книга — це важливий документ, який говорить про дві речі: а) як радянська влада і слідчі ДПУ намагалися пов'язати УАПЦ із СВУ, і б) як підсудні, зокрема Володимир і Микола Чехівські, заперечували і відкидали звинувачення у пов'язаності УАПЦ з СВУ.

Можна припускати, що деякі відповіді підсудних у "стенографічному записі" могли бути зфальшовані чи подані у вигідному й потрібному для слідчих органів світлі. Але навіть якщо б це так було, воно не міняє суті справи.

З невідомих і невияснених причин, на процесі СВУ найменше допитувано про УАПЦ її визначного діяча в Полтаві Костя Товкача, зате більша частина допиту Володимира і Миколи Чехівських — саме присвячена УАПЦ. Обидва вони у своїх відповідях до кінця заперечували організаційну пов'язаність УАПЦ з БУД, а потім СВУ. Можна припускати, що слідчі ДПУ, побачивши заздалегідь, що їм не під силу добитися під час слідства від Чехівських поступливості, вирішили довести до скликання т. зв. "надзвичайного Собору" УАПЦ (28–29 січня 1930 р.) з участю кількох ієрархів і діячів, які були примушені схвалити резолюцію, заздалегідь підготовлену ДПУ про пов'язаність УАПЦ з СВУ, про її контрреволюційний і антирадянський характер та проголосити "самоліквідацію" УАПЦ.

Прелюдією до "надзвичайного Собору" була поява антирелігійних і анти-УАПЦ статей у *Вістях ВУЦВК* і харківському *Комуністі* в перших днях січня 1930 р.⁹ і напередодні самого Собору.¹⁰

Сам Собор відбувся 28–29 січня 1930 р. у Києві і в ньому брали участь митр. Микола Борецький, архієпископи Й. Оксіюк і К. Малюшкевич і правдоподібно інші.¹¹ Згідно зі свідченням деяких діячів УАПЦ, "надзвичайний Собор" самоліквідував УАПЦ.¹² Незабаром після Собору найбільш непокірні ієрархи — митр. М. Борецький і єпископи М. Ширяй, М. Задвірняк, П. Тарнавський і В. Дахівник-Дахівський були заарештовані. Всі вони загинули в концтаборах СРСР.

Заява "надзвичайного Собору", в якій проголошувалося самоліквідацію УАПЦ, була потрібна на процесі СВУ, що розпочався в Харкові два з половиною місяці після відбуття Собору.

Зразу після Собору в редакційних статтях двох найбільших

щоденників на Україні, *Вісті ВУЦВК* і *Комуніст*, стверджувалося, що "Протягом усіх десяти років свого існування автокефальна церква була прихованою під машкарою «служіння богові» та немов би релігійної «аполітичності» — антирадянською, контрреволюційною організацією, складовою частиною в національному контрреволюційному СВУ".¹³

Від 9 березня до 19 квітня 1930 р. у Харкові відбувався процес СВУ, на якому всі 45 підсудних визнали свою вину і приписували їм злочини.

З перебігу цілого процесу, на підставі "Стенографічного звіту", можна собі уявити, як радянська влада пробувала пов'язати УАПЦ з БУД і з СВУ.

З допиту одного з найвідоміших діячів УАПЦ, В. Чехівського, виходить, що заступник народного комісара юстиції, старший помічник прокурора УРСР і головний прокурор на процесі СВУ Павло Михайлик намагався довести, що В. Чехівський був членом БУД і що БУД давав директиви стосовно церковної політики УАПЦ. В. Чехівський не лише відкинув цей закид, але і настоював і доказав, що він членом БУД не був і що він у справах УАПЦ йшов проти лінії БУД (якщо взагалі така лінія була), що пізніше й стверджено у вироку.

У акті обвинувачення і під час допитів на процесі і Михайлик, і громадський звинувач П. Любченко намагалися доказати, що в СВУ справами УАПЦ керували т. зв. "п'ятірки". Як Володимир Чехівський (що, згідно з твердженням слідчих органів, був керівником такої "п'ятірки" УАПЦ), так і його брат Микола відкинули й заперечили ці закиди і твердили, що хоч про п'ятірки була мова, але вони ніколи не були зорганізовані. Доказуючи, В. Чехівський заявив: "У гуртку залишився один керівник гуртка, без гуртка, і продовжував свою роботу в СВУ і в церкві", додаючи, що він ніколи "не ставив завдання, щоб церкву зробили зняряддям СВУ".¹⁴

На домагання Михайлика, щоб В. Чехівський говорив про "лінію роботи СВУ в автокефальній церкві", Чехівський заявив, що як 1921 р., так і 1927 р., на обидвох Соборах УАПЦ він провів директиву не БУД і не СВУ (якщо такі директиви взагалі були), а "провів свою думку".¹⁵

Порівнюючи уривки тексту допиту під час попереднього слідства з відповідями в тих самих справах на процесі, можна побачити великі різниці. Показання, які давали раніше брати Чехівські слідчим (під натиском психологічних і, можливо, фізичних тортур) — на процесі вони заперечували, відкидали або модифікували. Наприклад, коли В. Чехівський втретє заперечив, що він не був членом БУД, то Михайлик на це йому кинув: "Ви ваші зізнання добре пам'ятаєте? Прийдеться пізніше вам нагадати про те, що ви були членом БУД". Коли В. Чехівський ще раз заперечив,

Михайлик сказав йому: "Потім з'ясуємо",¹⁶ що, звісно, ніколи не було з'ясовано.

Намагання Михайлика і П. Любченка доказати, що УАПЦ "була цілком політична", зустрілися з постійними запереченнями В. Чехівського, хоч під навалою питань він визнав, що як і кожна інша Церква, так і УАПЦ "мала частково політичні елементи". І знову, коли Михайлик настоював, що "БУД керував" УАП Церквою, то Чехівський коротко відповів: "БУД не керував".¹⁷

На спробу доказати, що УАПЦ брала участь у підготовці антирадянського повстання, В. Чехівський відповів: "До підготовки повстання? Церква ніякої ролі в підготовці повстання, я це свідчу свідомо, не приймала".¹⁸ Так само він заперечив, що УАПЦ — "це штаб можливого повстання проти радянської влади". Ба, що більше, на ствердження Михайлика, що в постанові "надзвичайного Собору" УАПЦ говориться, що "церква була складовою частиною СВУ у практичній роботі" і на питання "Чи правильно це написано?", В. Чехівський відповів: "Ні, неправильно".¹⁹

Не маючи змоги довести В. Чехівського до такого стану, щоб він визнав усі зроблені йому і УАПЦ закиди, Михайлик був примушений зупинити свій допит і передати продовження допиту Панасові Любченкові. Любченко в багатьох випадках застосовував цілком іншу тактику: він пробував осміяти В. Чехівського, як такого, який, мовляв, хотів поєднати Христа з Марксом і який нібито вірив у чуда і сни. Коли порівняти вступне слово В. Чехівського і його зізнання на процесі 15 і 16 березня з його зізнанням 17 і 18 березня — то можна побачити двох цілком інших Чехівських.

Що сталося в ніч з 16 на 17 березня 1930 р. у тюремній камері В. Чехівському, сьогодні нікому невідомо. Можна сумніватися, чи супроти нього тоді застосовано фізичні тортури, бо наступного дня це по ньому було б видно, — це могли бути психологічні тортури, а найбільш правдоподібно — шантаж.²⁰

У ніч з 16 на 17 березня у В. Чехівського настає цілковитий зворот. Раніше судове засідання починається його заявою, в якій він відкидає найважливіші свої зізнання під час допиту в двох попередніх днях. Він говорить, що він "мав мати на увазі" і як він "повинен був розуміти" питання прокурора і заявляє, що "БУД керував українською автокефальною церквою", що "в активних колах УАПЦ посіли місце повстанські елементи" і що "УАПЦ була складовою частиною Спілки Визволення України".²¹

Можна припускати, що така заява В. Чехівського була дуже потрібна для радянської влади. Слідчі ДПУ знали, як і що зробити, щоб він таку заяву зложив публічно. Це показує до яких нелюдських і жорстоких методів вдавалася влада, щоб добитися у нього такої заяви.

Справа зміни зізнань чи складання покаючих заяв не була нічим новим у 1930-их рр. Ще 1923 р. московський патріарх Тихон склав покаючу заяву на суді над ним, в якій говориться: "Визнаючи правильність рішення суду про притягнення мене до відповідальності згідно зі статтями Карного Кодексу, вказаними в акті обвинувачення, за антирадянську діяльність, я каюся у цих провинах супроти державного порядку і прошу Верховний Суд увільнити мене з-під варті. При цьому заявляю, що віднині я не ворог радянській владі..."²² Швидко після цього патріарх Тихон зложив ще одну покаючу заяву. Історія радянського правосуддя знає тисячі покаючих і подібних заяв. Тому нічого дивуватися, що жертвою цієї системи став В. Чехівський і всі підсудні на процесі СВУ, як і різні священослужителі на інших процесах.

З зізнань, зокрема в останній день, 18 березня, видно, що В. Чехівський немов повертав собі втрачену, зложеною заявою попереднього дня, позицію і далі намагався боронити Церкву, хоч уже не з такою рішучістю, як у перших двох днях.

Багато в чому відрізняється допит брата Володимира Чехівського — священника УАПЦ Миколи, — людини іншого інтелектуального рівня й іншої формації та освіти. В багатьох випадках він дослівно підтакує за прокурором, стверджуючи свою вину, дослівно повторює слова прокурора, хоч і в нього прориваються слова правди і невинності. В дуже важливих справах він навіть не пам'ятає і не знає, які він давав показання під час слідства і просить прокурора нагадати йому і зачитати з протоколу ті місця. Наприклад, між ним і прокурором Якимишиним відбувається такий діалог на допиті:

"Якимишин: Скажіть, у чому полягала робота гуртків УАПЦ і ваша, як члена СВУ?

Чехівський М.: Роботи як такої — зокрема, гурток УАПЦ не провадив.

Якимишин: А що ви показували на попередньому слідстві?

Чехівський М.: Прошу нагадати".²³

Вислухавши довгий уривок з протоколу слідства, Микола Чехівський говорить, що він "зізнавав так" і, немов підсвідомо, спонтанно додає: "Це є мій висновок, — це є те, до чого я сам догадався, що я повинен був робити, коли я є член СВУ... але певних указівок від Володимира Чехівського, що був засновником цієї п'ятірки, я ніде і ніяких не одержував".²⁴

Коли Якимишин запитує про способи і методи праці, М. Чехівський просить: "Якщо можна, то прошу нагадати". І Якимишин знову зачитує з протоколу попереднього слідства довгий уривок про "способи і методи" праці ніколи неіснуючих п'ятірок УАПЦ. Скінчивши читати, Якимишин запитує: "Правильно?" — і М. Чехівський відповідає: "Правильно".²⁵

На попередньому слідстві М. Чехівський сказав, що викладачі шкіл, "які мали самостійницькі тенденції, могли прищеплювати оці тенденції своїм учням". На це Якимішин: "Тільки могли, а не робили?". Чехівський не витримує і говорить: "Як я можу свідчити про те, чого я сам не бачив? Я міг говорити тільки, як я думаю, і я те говорив".²⁶

Коли зайшла мова з приводу праці Володимира Чехівського "Визволення", про що, виглядає, була довга розмова під час слідства, його брат Микола просить прокурора: "Мені докладно тепер повторювати все трудно, а тому я просив би зачитати". І Якимішин знову зачитує.

Під час допитів свідків у справі УАПЦ — колишніх голів Всеукраїнської Православної Церковної Ради (ВПЦР) М. Мороза і В. Потієнка, прокурори застосовували методу вживання терміну "чи правильний я зроблю висновок...". І коли життя свідка було так само загрожене, як і підсудного, то свідки ані в одному випадку не заперечували таких "висновків" прокурорів. І Мороз, і Потієнко, згідно зі стенографічним звітом, на кожне запитання Михайлика і П. Любченка давали підтверджуючу відповідь за системою:

"Михайлик: Я правильно зрозумів, що іншого не можна чекати за таких керівників автокефальної церкви?". Мороз: "Правильно, іншого не можна було чекати".²⁷ Але й Мороз міг спромогтися на гідну відповідь. На вимогу розказати про СВУ і ніколи неіснуючі "п'ятірки УАПЦ", він заявляє: "Про діяльність СВУ я не можу нічого сказати, бо вона мені невідома".²⁸ Подібно відповів і В. Потієнко, довірена особа митр. В. Липківського і В. Чехівського, який з ними обидвома найближче співпрацював якраз у часи, коли нібито мала творитися СВУ: "Насамперед, мені дуже важко говорити про діяльність членів СВУ в автокефальній церкві і про зв'язок автокефальної церкви з СВУ тому, що я за СВУ не чув, доки не оголошено в офіційній пресі, офіційним порядком".²⁹

Одному і другому голові ВПЦР можна повірити, що вони абсолютно нічого не знали і нічого не чули ані про СВУ, ані про "п'ятірки УАПЦ" в СВУ. Якщо б ці "п'ятірки" справді існували, і якщо б СВУ за посередництвом В. Чехівського чи за посередництвом будь-кого іншого провадила свою лінію в УАПЦ чи нею керувала, то і М. Мороз і зокрема В. Потієнко напевно про це мусіли б знати і про це напевно сказали б слідчим.

19 квітня 1930 р., саме у Великодню п'ятницю, було оголошено в Харкові вирок у справі СВУ. В обширній резолютивній частині вироку³⁰ немає жадної згадки про церковні справи чи про УАПЦ.

В останньому слові підсудних В. Чехівський заявив: "Я засуджую також свою злочинну, шкідливу політичну діяльність в автокефальній церкві", а його брат Микола сказав, що він "знімає з себе сан священника автокефальної церкви".³¹

Найвищий суд УРСР у своєму кінцевому документі, частині вироку, "встановив", що нібито "церковна п'ятірка СВУ на чолі з В. Чехівським, використовуючи служителів церкви та контрреволюційний глитайський склад активу п'ятидесяток перетворила автокефальну церкву в збірні пункти командного складу майбутнього повстання".³² Стосовно окремих підсудних, Найвищий Суд пов'язав з УАПЦ лише братів Чехівських. Без жадних доказових матеріалів, без жадного визнання підсудних чи свідків (згідно зі "Стенографічним звітом") суд установив, що В. Чехівський нібито "з доручення президії організував автокефальну п'ятірку СВУ, провадив керівництво її діяльності в центрі і на периферії, здійснюючи завдання СВУ щодо збирання навколо церкви командних та організаторських кадрів для збройного повстання проти радвлади, вербуючи на ролі керівників і служників кадри з петлюрізських старшин та отаманів повстанських банд". Щождо Миколи Чехівського, то суд "установив", що він нібито "провадив роботу щодо здійснення програми і завдань СВУ в автокефальному осередку".³³

Цей висновок Найвищого Суду і був рішальним у винесенні кари смерти Володимирові Чехівському, яку замінено на 10 років ув'язнення з суворою ізоляцією. Миколу Чехівського засуджено до 3 років ув'язнення. Обидва брати загинули в концтаборах СРСР.

Стенографічний звіт процесу СВУ є важливим причинком до історії ліквідації УАПЦ в 1930 р. Цей рідкісний документ заперечує власне те, що радянська влада хотіла доказати. Як "Надзвичайний Собор" УАПЦ у січні 1930 р., так і процес СВУ у березні-квітні того ж року були підготовані владою, щоб доказати вину УАПЦ супроти радянської влади. Вийшло навпаки: стенографічний звіт, зізнання підсудних і свідків доказують переконливо, що УАПЦ не була ані політичною, ані контрреволюційною, ані навіть антирадянською організацією, що вона не була складовою частиною СВУ (якщо взагалі СВУ існувала в такому розумінні, як вона була представлена на процесі) і не готувала ані повстанських кадрів, ані повстання, та як у підсудних вимушено зізнання.

З цього документу, зокрема зі свідчень підсудних і свідків виходить, що УАПЦ була українською національною Церквою і більше нічим іншим. І власне тому, що вона такою українською Церквою була, радянська влада вирішила її ліквідувати і фізично знищити весь єпископат, сотні духівництва і тисячі віруючих.

---

1. Про перебіг 2-го ВПЦ Собору і про усунення митр. В. Липківського від керівництва УАП Церквою, див. статтю о. М. Явдася у книжці *Матеріяли до Патерика УАПЦ*, ч. 1, Мюнхен, 1951, стор. 18-21, 42-44; а

також митр. В. Липківського "2-ий Всеукраїнський Православний Церковний Собор у книжці: О. Зінкевич і О. Воронин, *Мартирологія Українських Церков*, т.1, "Українська Православна Церква" (далі "Мартирологія..."), (Торонто—Балтимор, 1987), стор. 142-144.

2. Володимир Чехівський був головою 2-го ВПЦ Собору 17-30 жовтня 1927 р. Він провадив переговори з представниками влади у справі митр. В. Липківського. Щоб врятувати УАПЦ перед ліквідацією, на його пропозицію "з об'єктивних причин собор здійняв з митр. Липківського тягар митрополичого служіння". З вересня 1928 р. ДПУ заборонило Чехівському займатися будь-якою церковно-релігійною діяльністю.

3. Див. "Винувальний висновок у справі контрреволюційної організації "Спілка Визволення України. За винуваченням С. Єфремова, В. Чехівського та інших". Харків, 1930, розділ VI, "Діяльність автокефальної церкви — знаряддя «СВУ»", стор. 96-113.

4. Там таки, стор. 113.

5. І. Тарасенка, секретаря ВПЦР, його доньку Марусю і 43 діячів УАПЦ розстріляно в Києві 28 серпня 1922 р. під закидом організування повстанського центру.

6. Архиеп. О. Ярешенко був заарештований у Харкові 1 квітня 1926 р. Він був перевезений до Москви, де засуджений 22 квітня того ж року до 5 років ув'язнення. Він загинув на засланні десь 1938 р. Докладніші інформації про арешти ієрархів УАПЦ і їхні біографії див. у книжці *Мартирологія...*, стор. 439-446, 941-950. Коли на Україні було заарештовано в 1926-1929 рр. п'ять ієрархів УАПЦ, то в тих самих роках був заарештований лише один єпископ Російської Православної Церкви — Прилуцький єп. Василій Зеленцов 1927 р. Про арешти ієрархів РПЦ в СРСР див. кн.: Лев Регельсон, *Трагедия Русской Церкви, 1917-1945* (Париж, 1977), стор. 523-608.

7. Кость Туркало, єдиний уцілілий учасник процесу СВУ, який опинився після Другої світової війни на Заході, у своїх спогадах *Тортури* (В-во "Наша батьківщина", Київ—Нью-Йорк, 1963), як і в статтях, що він публікував у журналі *Нові дні*, дуже мало місця присвячує справі допитів і слідства. Про перебіг слідства і допити немає нічого і в двох збірниках — *Спілка Визволення України*, зб. 1 (Мюнхен, 1953, 64 стор.) і *СВУ-СУМ*, зб. 2 (Нью-Йорк—Мюнхен, 1964, 272 стор.), а також у книжці Г. Снегір'єва *Набобі для розстрілу* (В-во Громадського Комітету і *Нових днів*, Нью-Йорк—Торонто, 1983).

8. *Спілка Визволення України. Стенографічний звіт судового процесу*. Том I (Харків, В-во "Пролетар", 1931), 712 стор. Анонсований другий том цього звіту ніколи не був опублікований.

9. "Масовий наступ проти релігійного дурману", *Комуніст* (Харків, 5 січня 1930 р.) та "У революційний наступ на «старе Різдво»", *Вісті ВУЦІВК* (Харків, 5 січня 1930).

10. Дм. Гнатюк, "Автокефальна Церква і СВУ", *Комуніст* (Харків, 27 січня 1930).

11. Див. статтю "Автокефальна церква і СБУ", *Вісті ВУЦВК*, 6 лютого 1930 р., в якій опубліковано повний текст "самоліквідаційної" заяви "надзвичайного Собору" УАПЦ.

12. Див. спогади прот. Д. Бурка, митр. В. Липківського, лист митр. І. Павловського до архієп. І. Теодоровича, опубліковані у розділі "Надзвичайні Православні Церковні Собори" у кн. *Мартирологія...*, стор. 151-164.

13. Стаття "Під машкарою" була опублікована тиждень після "надзвичайного Собору УАПЦ" у газ. *Вісті ВУЦВК* (7 лютого 1930 р.), і "До самоліквідації автокефальної церкви" того самого дня у газеті *Комуніст*.

14. *Спілка Визволення України. Стенографічний звіт судового процесу. Том І* (Харків, В-во "Пролетар", 1931), (далі *Стенографічний звіт...*), стор. 360.

15. Там таки, стор. 361.

16. Там таки, стор. 365.

17. Там таки, стор. 376, 378.

18. Там таки, стор. 380.

19. Там таки, стор. 382.

20. Згідно з однією версією (яка виглядає досить правдоподібною), в 1929 р. кілька місяців перед процесом СБУ, на Україні було заарештовано сотні, а то й тисячі української інтелігенції, духовництва і національно свідомих громадян. Згідно з цією версією, слідчі ДПУ сказали підсудним на процесі СБУ, що коли вони не будуть свідчити на процесі так, як цього домагається радянська влада, тоді почнуть розстрілювати заарештованих без жадного суду. Правдоподібно підсудним обіцяли, що йдеться про публічне засудження ідеологічно-політичних позицій українського самостійництва, а не їх, як окремих осіб. Є можливість, що в перебігу слідства чи може й самого процесу, в харківській тюрмі, де сиділи підсудні, відбувались розстріли.

21. На ранішньому засіданні 17 березня 1930 р. В. Чехівський зложив заяву. Для порівняння її з відповідями, які він давав у попередній день, подається повний текст цієї заяви і його відповіді на дотичні питання: "Прошу прийняти від мене заяву. Вчора, 16 березня, помилково зрозумівши три запитання прокуратури, я й помилкові дав три відповіді. Тепер я ці три відповіді виправляю. Я розумів слово — українська автокефальна православна церква, в єднанні всіх ознак життя церкви, але я повинен був розуміти тільки сторони політичного життя, соціально-політичного, і через цю помилку, через неправильне розуміння цього слова, я дав помилкові відповіді на такі питання: перше запитання було — чи керував БУД українською автокефальною православною церквою? Тоді я відповів, що ні, маючи на увазі і богослуження й догматичні сторони життя церкви. Я, однак, повинен мати на увазі тільки політичне життя церкви, отже відповідаю, що БУД керував українською автокефальною православною церквою, впливаючи на її політичне життя. На друге питання, а саме про повстанські кадри в церкві, я також відповів негативно. Тепер, маючи на увазі таке розуміння церкви, політичні сторони життя церкви, свідчу й визнаю, що після того, як припинилась громадянська війна, в активних

колах української автокефальної православної церкви посіли місце повстанські елементи з традиціями і ухилом до повстання. А третє запитання було таке — чи визнаю я за правильне вирішення останнього надзвичайного собору автокефальної церкви, що українська автокефальна православна церква є складова частина СВУ, Спілки визволення України. На це запитання я відповів, що ні. Однак, маючи на увазі, що я повинен був його розуміти, як політичне життя церкви, відповідаю, що українська автокефальна православна церква щодо політичного життя правила за зняряддя, бо була складовою частиною Спілки визволення України" (*Стенографічний звіт...*, стор. 403).

На ці самі запитання в попередній день, 16 березня, В. Чехівський дав такі відповіді:

Михайлик: "...Ви мені скажіть, цією церквою, куди пішло громадянство, що потерпіло поразку на політичному фронті, цією церквою БУД керував?

Чехівський: БУД не керував. (*Стенографічний звіт...*, стор. 376).

Михайлик: Ви кажете БУД не керував церквою?

Чехівський: Ні. (*Стенографічний звіт...*, стор. 378).

Михайлик: Чи можна ... прямо сказати, що автокефальна церква, це штаб можливого повстання проти радянської влади?

Чехівський: Я не можу цього сказати.

Михайлик: А факти можуть це сказати?

Чехівський: Коли вони є". (*Стенографічний звіт...*, стор. 381).

Після зачитання уривків зі свідчень на попередньому слідстві Єфремова, Товкача і Холодного, Михайлик говорить: "Таким робом виходить, що за свідченням членів СВУ, церкву розглядала СВУ, як штаб можливого повстання, — так чи ні?

Чехівський: Ці свідчення не дали жодних фактів. Це все здогади і передбачення.

Михайлик: Зараз ми не будемо тлумачити кожне свідчення зокрема. Звичайна річ, повстання ви не підняли, отже фактів повстання, звичайно, немає, а те, що я цитував, це говорить про ту підготовчу роботу, яку провадилося. У мене останнє питання, коли вас не переконують оголошені мною зізнання щодо автокефальної церкви як до штабу можливого повстання, то я вас питаю газети ви читали за останній час?

Чехівський: Читав.

Михайлик: А про надзвичайний собор вашої церкви читали?

Чехівський: Чув.

Михайлик: Постанови собору читали?

Чехівський: Постанови я читав.

Михайлик: А там, де говориться на вашому соборі, що церква ваша була складовою частиною СВУ у практичній роботі, про це ви читали?

Чехівський: Читав.

Михайлик: Правильно це написано?

Чехівський: Ні, неправильно". (*Стенографічний звіт...*, стор. 381, 382).

22. *Безбожник*, ч. 28, Москва, 1923 р.
23. *Стенографічний звіт...*, стор. 421.
24. Там таки, стор. 422.
25. Там таки, стор. 422.
26. Там таки, стор. 423.
27. Там таки, стор. 451.
28. Там таки, стор. 448.
29. Там таки, стор. 454.
30. Повний текст резолютивної частини вироку див. у газеті *Вісті ВУЦВК*, 20 квітня 1930 р.
31. Докладніше про це див. у повідомленні "Справа «Спілки визволення України». Останні слова підсудних", *Вісті ВУЦВК*, 20 квітня 1930 р. Можна припускати, що у цій газеті опубліковано лише уривки із останніх слів підсудних на процесі СВУ.
32. Див. повний текст вироку з висновками Найвищого Суду УРСР у газеті *Вісті ВУЦВК*, 22 квітня 1930 р.
33. Там таки, стор. 3.

ВПЛИВ ХРИСТИЯНСТВА НА ФОРМУВАННЯ ЗБІРНОЇ ПІДСВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ

Коротка психологічна інтерпретація

Іван Головінський

Дія людини, як інтелектуального і суспільного ества, від незапам'ятних часів була темою теоретичних роздумів мудреців і філософів, а в теперішніх часах темою емпіричних досліджень психологів і соціологів. Вже Декарт на початку 17-го ст. ствердив у своєму відомому вислові "cogito, ergo sum", що з усіх створінь єдина людина є спроможна своїм умом зрозуміти і заглибитися у процес власного роздумування, що і підтвердили сучасні метакогнітивні досліди. Слід, одначе, ствердити, що не тільки емпірична метода надається для розв'язання наукових питань. Скомпліковані проблеми дуже часто вимагають теоретично-раціонального підходу. До таких проблем належить питання співдії психологічних впливів протягом довгої історії супільно-культурної еволюції.

Абстрагуючи від теологічної чи філософічної інтерпретації, можемо прийти до висновку, що з біологічної точки зору у здатності створінь пристосуватися до природи і життя відіграють важливу роль різнорідні скомпліковані біологічні системи, в залежності від рівня філогенетичного розвитку. В біології згадані системи є відомі під назвою тропізмів, відрухів і інстинктів. Згадані системи є біологічно успадковані. У цій філогенетичній системі єдина людина з усіх створінь має відносно свобідну волю і майже необмежений інтелект, вона не тільки знає минуле і плянує майбутнє, але також, у метакогнітивному значенні, розуміє, в який спосіб розуміє. В інтерпретації відомого швайцарського епістемолога П'яже, власне інтелект людини уможливилює їй звільнитися від кайданів інстинктів.

Все ж таки, коли візьмемо до уваги, що знання птаха як будувати гніздо, чи бджоли вошину, є залежне від спадковости збірної підсвідомости, можемо зробити припущення, що набагато більше скомпліковані закони буття відносяться до людських інтелектуальних і психічних здібностей.

Темою цієї теоретичної статті є розглянути питання впливу християнства на формування збірної підсвідомости наших предків. Наша дискусія вимагає уточнення ряду основних понять — таких як християнство, підсвідомість, збірна підсвідомість та проблема спадковости психологічних характеристик.

В рамках цієї дискусії під християнством слід розуміти

християнський світогляд з психологічно-філософської перспективи в обсягу туземних проблем. Самозрозуміло, що теологічні проблеми, зв'язані з християнством, не належать до компетенції цієї статті. Тут треба також звернути увагу, що християнство слід розуміти у двох площинах — формальній і психологічній. Під формальною можна розуміти виконання християнських обрядів без глибших душевних перемін. Під психологічною можна розуміти душевні переміни в глибшому, основному сенсі, подібно до того, що психологія називає "перебудовою власного «я»". Теоретичне окреслення поняття підсвідомості знаходимо у працях Фрейда, засновника психоаналізу, хоча філософський підхід до цієї проблеми був зроблений далеко раніше — в 1869 р. фон Гартманом у праці *Філософія підсвідомості*. Фрейд писав, що розум людини можна поділити на три сфери-дії: свідому, передсвідому і підсвідому. У свідомій стадії ми розв'язуємо проблеми, розуміємо нашу дію і відтворюємо з пам'яті те, що сталося. Можна сміло твердити, що кожна дія і кожне переживання людини зарисовується у її свідомості. Але з часом багато з того, що ми запам'ятали, забувається. Ми забуваємо, однак, тільки в когнітивно-інтелектуальному сенсі, себто не можемо відтворити у нашій пам'яті. Все ж такі згадані переживання залишаються у нашій підсвідомості і деколи мають вплив на нашу дію у хвилини психічного напруження. Підсвідомість у психологічному розумінні — це неначе збірник усього нашого досвіду і переживань. Фрейд писав більше про індивідуальну, особисту підсвідомість людини. Теорію збірної підсвідомості опрацював Карл Юнг¹ зі становища етнопсихології, а Тейяр де Шарден² — з точки зору еволюції. На думку Юнга, збірна підсвідомість є успадкованою основою цілої структури особистості. Її можна розуміти як психічний слід багатьох еволюційних перемін, слід, що накопичується у висліді повторних переживань і досвіду багатьох поколінь. Збірна свідомість проявляється у формі архаїчних понять-прототипів, збережених у пам'яті поколінь. Юнг уважав, що основним архаїчним прототипом людини є її трансцендентальне "я", або, іншими словами, безсмертна душа. Він розглядав збірну підсвідомість як понадособову смугу психіки. Збірна підсвідомість є основана на спільній мітології, спільних переживаннях і символічних мотивах. Великою складовою частиною збірної підсвідомості є прототипи, котрі існують у збірній підсвідомості як символи дійсності-реальності. Прототипи можна також розуміти як універсальні, успадковані психологічні нахили. Психіку і підсвідомість тяжко зрозуміти, не беручи до уваги соціо-культурних, особових і прототипічних процесів.

З точки погляду етнопсихології, коріння збірної підсвідомості наших предків можна дошукуватися у їхніх звичаях і віруваннях, котрі сягають до передісторичної давнини. Цим питанням

у минулому цікавилися наші філософи, історики і етнопсихологи. У 19-му ст. український філософ Юркевич схарактеризував нашу вдачу як таку, де переважають емоційні чинники над когнітивними. Застосовуючи це твердження до сучасної схеми емоційності, запропонованої Айзенком, можна сказати, що у нас переважає екстровертність над інтровертністю. Серед більш сучасних українських науковців Іван Мірчук, Кульчицький, Володимир Янів та інші займалися питаннями, поєднаними з етнопсихологією. Мірчук звернув увагу, що багато обрядових вірувань у нашій старині були пов'язані з природою і циклами життя. У тих віруваннях знаходимо багато символіки, котра сягає до передісторичних часів. Кульчицький твердить, що географічні і кліматичні умовини, як, наприклад, відкритий простір наших степів і теплий континентальний клімат, впливали на формування нашої психіки зі сильними тенденціями до екстровертності. Звернімо увагу на етнопсихологічну основу в часи прийняття християнства нашими предками. Перед консолідацією Київської держави наші предки жили згуртовані у племена, котрі часто різнилися устроєм і звичаями. Анімізм і політеїзм характеризували їхні вірування. Як відомо, вони поклонялися силам природи і приносили жертви біля дерев, рік або озер. Згадані звичаї вказують на те, що спосіб думання наших предків у той час був у стадії палеологічної, себто перехідовій від конкретно-символічної до символічно-абстрактної. До речі, палеологічний спосіб думання існував уже 30 тис. — 10 тис. років перед Христом. Археологічні розкопки виявляють, що мисливці того часу рисували на стінах печер диких звірів, у яких кидали списами. Правдоподібно у своїй уяві вони переносно відображали ситуацію ловів. Аріеті³ пояснює, що вже 30 тис. років перед Христом люди виявляли тенденцію думати про загробне життя. Вони посипали тіла мерців червоним порошком, надіючись, що це приверне їх до життя. Згаданий звичай був дуже поширений у стародавні часи. Відомий український археолог Пастернак згадує, що звичай посипати небіжчиків червоною охрою був поширений також на наших землях у бронзову добу. Є також інші археологічні знахідки, котрі вказують, що наші предки мали деяку уяву про трансцендентальність особистого "я", себто про безсмертність душі і були психологічно готові прийняти монотеїстичну релігію.

Україна, розташована на грані двох світів (Заходу і Сходу), до більшої міри була виставлена на впливи східньої, ніж західньої культури. Доказом цього можуть бути наші Великодні звичаї, котрі поєднують у собі символіку старинних індо-європейських вірувань. Вже у Плутарха знаходимо натяк на символіку "космічного яйця", яке є символом того, що дає початок усім речам і містить в собі усі речі. Угорський психіатр Кереній⁴ інтерпретує, що з космічного

яйця вийшов Ерос і він виставив на світло денне усе, що до того часу було заховане у "золотому яйці".

Можна робити припущення, що християнство поширилося у Київській державі не тільки тому, що так наказували князі і бояри, але також тому, що народ був психологічно готовий прийняти його. З перспективи історії культури, християнство можна уважати за безперервний процес, який з'єднався з духовністю народу, котрий його прийняв, як це твердив Вассіян.⁵

Як уже згадано, французький єзуїт Тейяр де Шарден створив всеохоплюючу теорію буття, котра намагається поєднати розуміння біологічної еволюції з християнським світоглядом. На його думку існує діалектична єдність між матерією і духом, котрі можна уважати за два види того самого космічного розвитку. З філогенетичної перспективи людина є створінням на найвищому шаблі еволюційного розвитку. З цієї точки погляду, збірна підсвідомість є трансцендентальним явищем у часі і просторі.

Говорячи про співвідношення християнського світогляду зі збіркою підсвідомістю, мусимо в першу чергу звернути увагу на питання спадковості збіркою підсвідомості. Самозрозуміло, що збірна підсвідомість як психологічне явище не може бути успадкована у тій самій формі, що й фізичні і фізіологічні характеристики, згідно з правилами Менделя. Сучасна генетика уважає, що тільки генотипічні характеристики можуть бути успадковані у прямій лінії, проявляючи себе як зовнішні характеристики (Басс⁶). Відкритим, однак, залишається питання, до якого ступеня довготривалі умови протягом століть і тисячоліть можуть мати вплив на генотипи. Серед впливових науковців Віддінгтон і Пяже⁷ відстоювали думку, що наука генетики є набагато більше ускладненою, ніж це дотепер признають науковці. Пяже — світової слави епістололог, писав, що кожна зміна в генотипі є наслідком напруги, яка постає в ході співдії між генетичним і фенотипічним пристосуванням до клімату, оточення і життєвих вимог. Іншими словами, генотипічні зміни не є випадковими. Можна зробити припущення, що архаїчна спадковість людства включає не тільки фенотипічні характеристики, але й сліди пам'яті минулих поколінь.

Крім згаданих науковців, які у минулому дискутували над проблемою спадковості підсвідомості, тепер цим питанням цікавиться англійський психіатр Фордам. Він звертає увагу на пов'язання поняття підсвідомості з новими відкриттями у ділянці біології. Фордам, який починає свою дискусію оглядом теорій Вайсмана і Лямарка, підкреслює, що характеристики, які передаються з роду в рід, виникають насамперед як модифікації в генах, котрі згодом виявляють себе в нових анатомічних змінах, фізіологічних процесах й інстинктивній мережі. Додатково під час інстинктивної діяльності також доказано присутність спонтанної ритмічної дії

мозку і автономної нервової системи. Фордам так закінчує свої міркування: "Інстинкт і дух об'єднуються в одну підсвідому одиницю, яку ми називаємо прототипом".

Додатково слід згадати, що в минулому десятилітті виринула нова ділянка науки — соціобіологія, яка підтверджує скомпліковане співвідношення між генами і дією або співвоюлюцію генів і цивілізації. Речниками цього напрямку є Люмзден і Вілсон.⁸ Все ж таки слід пам'ятати, що тисяча років — це відносно короткий період у процесі спадковості. Є більш правдоподібним, що світоглядні і культурні впливи християнства серед наших предків закорінилися через виховання, передання і традиції.

Маємо дві протилежні характеристики наших предків перед прийняттям християнства, на що вказав Михайло Грушевський. Порівняймо, наприклад, опис наших предків, який знаходимо у грецького цисаря Маврикія, з характеристикою, котру подав св. Георгій з Амастриди. Маврикій писав: "Вони ласкаві з чужинцями-гостями, гостять їх у себе і відпроваджують з одного місця на друге, кому куди треба, навіть так, що як гостю станеться якась шкода через недбальство господаря, то той, хто прийняв потім того гостя виступає проти недбалого, уважаючи честю для себе обстояти за гостем".⁹ Порівняймо ці слова з описом, який знаходимо у св. Георгія з Амастриди: "Напали варвари Русь, нарід, як то усі знають, дуже жорстокий і немилосердний, що не має жодного сліду ласки до людей. Подібні до звірів своєю вдачею, немилосердні своїми вчинками, самим виглядом виявляють вони жадоху морду, не маючи втіхи в нічому, що належить людині як тільки в убиванні".¹⁰ Можна робити припущення, що на таку негативну характеристику вплинуло декілька чинників. Правдоподібно, що св. Георгій описував битву, яку він особисто пережив і яка була особливо жорстокою. Як монах, християнин, він гостро zareагував на нехристиянську поведінку вояків. Як грек, він просто міг уважати всіх негреків за "дикунів-варварів". Відомо, що подібно як раніше римляни, візантійці дивилися з погордою на всіх, хто не був членом їхнього суспільства. Існує також здогад, що Маврикій і Георгій описували поведінку етнічно цілком інших людей. Маврикій, правдоподібно, писав про скитів-хліборобів, тоді як Георгій описував поведінку вояків-варягів, що були на службі у київських князів.

Поширення християнства на Україні можна розглядати під двома аспектами: а) як прийняття нової релігії в її офіційному, формальному виді; б) як прийняття християнського світогляду, який став складовою частиною нашої збірної підсвідомості.

У половинні 10-го ст. на території Київської держави схрещувалися впливи трьох релігій: християнської, мусулманської і гебрейської. Остаточо перемогли впливи Візантії, і Володимир

Великий прийняв офіційно християнську релігію з Константинополя. Однак слід також згадати, що рівночасно ішли християнські впливи на Україну також зі Заходу, особливо в 950-их рр. за панування цесаря Оттона I. При кінці 9-го і на початку 10-го ст. християнство було вже широко поширене на землях Київського князівства. Дружина князя Ігоря, Ольга, була християнкою, також християнами було багато воїнів князя Ігоря. Більш як сто років перед офіційним прийняттям християнства на Україні патріарх Фотій у листі з 866 р. писав про наших предків: "Тепер і вони перемінили безбожну віру, в якій перебували раніше, на чисте і непокривджене служіння Христу і радо вступили поміж (наших) підвладних і приятелів, замість недавнього грабування і великої відваги супроти нас. І так розпалило їх бажання віри і запал (кличе Павло: «Слава Богу, во віки»), що прийняли єпископа і пастиря і вдалися надзвичайно ревно і пильно до служіння Христу".¹¹ Сьогодні з перспективи тисячоліття можемо бачити, що християнський світогляд просяк в усі вияви нашого культурного життя, приймаючи ті елементи старинних вірувань наших предків, які були суміжні з християнським вченням.

Протягом століть зовнішні вияви християнського світогляду перепліталися з внутрішніми переминами нашої психіки. Зовнішні вияви християнського способу життя на Україні після офіційного прийняття християнства були численні і є історично задокументовані. Вже в 11-му ст. були зорганізовані в Києві притулки для дітей-калік. При Києво-Печерській лаврі існував дім для сліпих, глухих і фізично скалічених сиріт. Історичні документи, як наприклад, *Руська правда* і *Поучення князя Мономаха*, дають нам приклад, до якого рівня суспільно-громадське життя було просякнуте ідеалами християнського світогляду. Тут слід звернути увагу на кілька глибоких думок, які знаходимо в *Поученні князя Мономаха*: "...не вбивай ні винного, ні невинного, навіть коли заслужить на смерть, не губить душі людини... Де пристанете напійте і нагодуйте вбогого, особливо дбайте про чужинців звідкіля б вони не прийшли... Коли знаєте щось доброго, того не забувайте, коли ж не знаєте, того навчіться". Гідне ставлення до убогих, бездомних і подорожніх глибоко закорінилося в наших звичаях і психіці. Згадаймо тільки широковідому нашу приповідку "Гість в дім, Бог в дім".

Центральною ідеєю християнського світогляду, яка також є центральною думкою *Поучення*, є християнська чеснота прощення. Християнське прощення є своєрідною "огненною пробою" християнина. Абстрагуючи від теологічної сторони цього питання, звернімо коротку увагу тільки на її суто психологічний аспект. Відомі представники гуманістичного і когнітивного напрямку в психоаналізі, як, наприклад, Арієті, Мазлов і Роджерс,

ділять людські почування на три групи: ті, які є базовані в основному на фізіологічних гонах, ті, які в більшості є психологічної суті, ті, що є суто людськими, "взнеслими" почуваннями як, наприклад, відчуття абстрактної краси, альтруїзм, містичні переживання чи, врешті, прощення. З психологічної точки погляду, прощення є почуванням-емоцією, на яку не спроможне жадне інше створіння, крім людини. У тому сенсі, за концепцією Арієті, прощення слід зачислити до піднесених людських почувань. У психоаналітичному розумінні альтруїзм і прощення є альтернативою до песимістичного екзистенціалізму.

Тут можемо згадати, що тема християнського прощення була глибоко проаналізована в численних творах Тараса Шевченка, згадати можна, приміром, "Неофіти", "Осії. Глава XIV" чи "Варнака". До речі, в "Осії" міститься багато психоаналітичного матеріалу.

Крім зовнішніх виявів впливу християнства, які є віддзеркалені у традиції, культурі і письменстві, набагато трудніше є подати аргументи на переміну нашої збірної підсвідомості в дусі християнства. Це теоретичне питання можна зрозуміти тільки в контексті століть і тисячоліть.

На закінчення звернімо увагу, яку ролью для нас, українців, відіграє християнський світогляд на грані другого тисячоліття. Нашу добу можна окреслити як століття боротьби ідей і світоглядів, початки котрого сягають до 18-го і 19-го століть. Під впливом теорій Дарвіна, Маркса і Енгельса сучасна людина, на думку філософа Кіркеґаарда, відчужилася від християнських засад життя. Кіркеґаард наголошував, що відчуження людини від Бога доводить до кризи буття. Згадана криза проявилася в психології у формі песимістичної інтерпретації буття в екзистенціалізмі. Знову ж в ідеологічно-політичній площині як вияв реакції проти християнського світогляду постав націонал-соціалізм і більшовизм, котрі довели людство до нечуваних злочинів масового народобивства, голодомору і расизму.

Нині в площині ідей і світоглядів відбувається безперервна боротьба між християнським світоглядом з однієї сторони, і агностицизмом, атеїзмом і марксизмом з другої сторони. Агностицизм, атеїзм і марксизм "а пріорі" відкидають основне — вчення християнського світогляду. Діалектичний марксизм, оснований на ненависті, взаємній ворожнечі і класовій боротьбі, поневолює людину в ім'я абстрактного колективізму, який у практиці доводить до модерного невільництва. В свою чергу, християнський світогляд є оснований на монотеїзмі, вірі у Бога- Абсолюта і впливаючій з цього вірі у безсмертність — трансцендентність людської душі. З християнського світогляду впливає пошана гідності людини, альтруїзм і взаємна толеранція. У психологічному розумінні християнський світогляд найкраще розв'язує

проблему, яку Ерік Фромм називав екзистенціальним парадоксом життя і смерті. Себто людина, яка підсвідомо стремить до безсмертності своїм інтелектом, одначе розуміє обмеженість свого фізичного життя. Тільки християнський світогляд дає пряму відповідь на цей парадокс, звертаючи увагу на трансцендентальність нашої душі.

Так як активний марксист не визнає нейтральності у площині ідеологічно-світоглядової боротьби, так само і християнин повинен плекати і поширювати християнський світогляд, який не тільки є запорукою нашої особистої людської гідності і психічної рівноваги, але й запорукою сповнення наших справедливих національних стремлінь.

---

1. C. Jung, "The Concept of Collective Unconscious". «St. Bartholomew's Hospital Journal», 44, 3, 1936, стор. 46-49.

C. Jung, «The Archetypes and the Collective Unconscious» Collected works, vol. 9, Part 1 (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1959), стор. 151-181.

2. Pierre Teilhard de Chardin, «The Phenomenon of Man» (translated by Bernard Wall) (London: Collier Fontana Books, 1969).

3. S. Arieti, «Interpretation of Schizophrenia» (New York: Basic Books, 1974).

4. C. Kerényi, «Gods of the Greeks» (London & New York: 1951).

5. Ю. Вассіян, *Степовий сфінкс* (Торонто: "Євшан-Зілля", 1972).

6. D. M. Buss, "Evolutionary biology and personality psychology", «American Psychologist», 10, 1984, стор. 1135-1147.

7. J. Piaget, «Biology and Knowledge» (Chicago: The University of Chicago Press, 1971).

8. C. J. Lumsden, E. O. Wilson, «Genes, Mind and Culture: The Coevolutionary Process» (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1981).

9. М. Грушевський, *Виймки з джерел до історії України-Руси* (Львів: Наукове Товариство імени Шевченка, 1895), стор. 311.

10. Там таки, стор. 15.

11. Там таки, стор. 34.

ВИСТУП НА ГРОМАДСЬКОМУ СВЯТКУВАННІ В КИЄВІ ТИСЯЧОЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ РУСИ-УКРАЇНИ

Євген Сверстюк

ПРО СВЯТКУВАННЯ В КИЄВІ ТИСЯЧОЛІТТЯ ХРИСТІАНСТВА

У неділю 5 червня ц. р. [1988] біля пам'ятника св. Володимирові у Києві відбулося урочисте святкування ювілею Тисячоліття християнства на Україні. Свято, в якому взяло участь кількасот осіб, влаштував Український культурологічний клуб.

Під магнітофонний запис церковних дзвонів люди ставили біля підніжжя пам'ятника воскові свічки. Так само в магнітофонному записі почалася Божественна Літургія. Проте, невдовзі після початку Літургії уповноважений Комітету у справах релігії при Раді Міністрів УРСР Сікорський попередив голову клубу С. Набоку, що учасників буде притягнуто до кримінальної відповідальності, якщо вони не припинять слухати Службу Божу, хреститися і ставити свічки біля пам'ятника князеві Володимирові, бо за законом, мовляв, заборонено прилюдно пропагувати релігію.

Службу Божу припинили. З коротким словом від імени ради клубу до присутніх звернувся Сергій Набока, пізніше член ради клубу Олесь Шевченко прочитав скорочений текст звернення папи Івана Павла II до учасників IV синоду Української Католицької Церкви. Молоді учасники святкування читали релігійні вірші Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Павла Тичини.

Відомий український мислитель Євген Сверстюк прочитав свій есей з нагоди Тисячоліття християнства на Україні.

Дорогі братове й сестри!

І на нашій вулиці свято. Святкуємо Тисячоліття Хрещення Руси — тут, на наших Київських горах, біля нашого священного Дніпра.

Це не дата, а свято — всенародне і всесвітнє, бо від цієї благословенної події починається наше духовне народження і наше самоусвідомлення як живої гілки на вічному дереві життя духовного.

Нам би благовістити те свято у всі дзвони київських церков як нагромаджену радість свят наших предків на тисячолітній дорозі пізнання Євангелія. Від таїнства Хрещення почалася наша дорога до джерел біблійної історії, а відтак до історії власної. Недаром же наші літописи починаються від створення світу, а наше літочис-

---

Друкуємо без відома і згоди автора. — Ред.

лення — від народження Христа. Недаром Володимир Великий височить у нашій історії над віками.

Від 988 р. починається повернення нашої Київської Русі лицем до християнського світу, до християнських моральних і духовних цінностей — до культури, яка вже на той час проклала глибоке русло...

Навернення до християнства у нашій історичній свідомості починається ще від Христового Апостола Андрія Первозванного, що благословив Київські гори і поставив на них перший хрест.

Від того часу наші київські князі не раз ходили з перемогою на Візантію, але поверталися духовно подоланими, багато з княжих дружин — наверненими до християнства. Дух цього вищого світу був нездоланим. Він вкорінювався в наших предках ще задовго до княгині Ольги і князя Володимира. Ішов углиб і безповоротно.

Вже Ярослав Мудрий стає рівним серед володарів Європи, рідниться з короною Франції, Польщі, Норвегії, Угорщини... Софія Київська і Києво-Печерська лавра — свідки його мудрости і слави.

Важко повірити, але Суздальський літопис засвідчує, що в Києві XII століття було 600 церков і 18 монастирів. У всякому разі, інтенсивність духовного життя в монастирях, розквіт духовної культури Київської Русі — це факт історії. На цьому вистояв український народ, попри руїни і пожежі храмів, попри навали орд і вічні війни владолюбних князів земних. З животворного джерела виростало могутнє древо нашої духовости. Літописці, творці храмів, ікони, книги, визнані у всьому світі, церковні співи, якими славилася Україна, господарність і гостинність, якою славилися наші предки, — все це походить від поетизації християнських ідеалів на українському ґрунті.

Хіба не промовистий той факт, що наш найбільший філософ є релігійним мислителем, наш найбільший поет чи не в кожному творі розмовляє з Богом, а вихідці з України проносять серед інших народів релігійну ідею?

Українська духовність не була на службі у володарів світу. Вона живила в народі дух незалежності від тимчасових переможців на сцені історії. Вона підтримувала дух демократизму і християнські республіканські ідеали.

Сильні світу цього, так само як і багаті, завжди були в полоні скарбів земних. Духовенство часто мало ту саму слабкість людську. Вони ставили Церкву собі на службу — і тоді народ волів покидати ту Церкву разом з її владиками.

Історія світу, історія нашого народу була б зовсім іншою, якби володарі, світські й духовні, ставили скарби небесні вище скарбів земних. Якби Берестейська унія 1596 р. забезпечила справді християнську рівність двох глибоко споріднених народів, це була б наймогутніша цитаделя духа на сході Європи. Якби наша Переяс-

лавська угода з Росією в 1654 р. пішла справді на зміцнення держави християнської, яка тримала незалежну хоругву православ'я проти мусульманського моря, що вже затопило ієрархії Константинопольську, Єрусалимську, Антіохійську, Александрійську, якби так, як марили наші борці за віру предків, — була б вільна могутня спільнота православних народів, замість царської Росії — тюрми народів.

Росія справді з нашою допомогою підкосила Оттоманську імперію, але що з того, коли православну віру царі довільно використовували лише як знаряддя, а Церкву поставили в кріпосну залежність. Що з того, коли український люд змушений був тікати від єдиновірного царя в державу "бусурманів", бо там більше і волі, і людяности.

Був єгипетський полон, але не було духовної єдності в тих уніях... Були тільки прагнення фізичного поневолення.

У прагненні відбитися від чужих кумирів і чужої користливості український народ шукав свого захисту під крилом Христа і культивував храм у душі своїй. Не маючи своєї держави, не мав і Церкви, підтримуваної державою. Не було поставлене належне і єдине релігійне виховання.

Але духовний самозахист народу був такий сильний, що громада створювала братства і братські школи для християнського виховання.

Громада створювала протестантські церкви, які мали і мають велике поширення на Україні, але страждають недугою ізоляції.

Всупереч погромній імперській політиці Росії щодо Української Католицької Церкви українські громади відстоювали і будуть відстоювати сильно Католицьку Церкву грецького обряду, яка не хоче слугувати царям земним і воліє підпорядковуватися апостольській столиці, котра має належну повагу до кожного народу, кожної культури і мови і, головне, — не втрачає і нині своєї первісної духовної енергії.

Православна Церква протягом віків була нашою колицкою духовности, нашою школою краси і людяности, нашим національним прапором у боротьбі за право бути собою. Вона виявила мудру терпимість до вкорінених у народі прадавніх обрядів і звичаїв. У народно-пісенну естетичну стихію вона внесла божественну мелодію молитви і гимну, в народний живопис вона внесла елемент витонченої духовної краси, вона звеличила землю урочистою красою соборів і церков. Правду казали Володимирові послі: "В грецькій церкві найбільше краси"... В церковних співах переливається в душу небесна благодать. Правда й те, що грецька Літургія найближча до мови Євангелія, що мова відправи у Православній Церкві в давнину була майже зрозуміла народів.

Не було жадного перебільшення в тому, коли казали: "Наша мати — Церква Господня". Вона вела дитину від народження і хрещення — крізь усі свята і будні — аж до останнього прощального дзвону... Найбільшої руїни зазнала Українська Автокефальна Церква, що вирізнялася з Російської після краху імперії, але незабаром була засуджена за волю до самобутнього життя в традиціях нашого народу.

Російська Православна Церква несе на собі багатівікову спадщину вірного служіння царям. Разом з ними і вона зазнала катастрофи. Але й нині вона несе слово Боже — так само, як навіть іржаві труби проводять чисту воду джерел. Російська Православна Церква на Україні — це наша реальність. Вона має підтримку держави, яка ніяк не хоче відокремлюватися від Церкви і прагне вести її то силою, то миром до "природного відмирення"... Сумлінно виконує державні доручення, регулярно поповнює фонд миру, не сміє домагатися розширення своїх прав перед державою і не сміє посягати на виховання дітей в законі Божому.

Чи може і чи сміє вона нести велику тисячолітню спадщину християнства як релігії діяльної?

Важко переоцінити ту спадщину в українському народі — одному з найрелігійніших народів світу. Наша історія, наша етнографія, наша багатюща духовна поезія — все це говорить про народ... Як же могло статися, що внуки тих, що починали і закінчували свій день молитвою, а віталися іменем Бога, тепер довчилися до того, що лаються нерідко іменем Бога? Спершу вони зреклися віри батьків, потім — мови батьків.

Україні випала доля явити перед світом голосне знамення Чорнобильської катастрофи.

Здається, воно вже провіщається в серці "Скорбної матері" Павла Тичини — 1918. У пошуках розп'ятого Сина до нас прийшла Божа Мати:

Поглянула — скрізь тихо.
Чийсь труп в житах чорніє...
Спросоння колосочки:
Ой, радуйся, Маріє!
Не місяць, і не зорі,
І дніти мов не дніло.
Як страшно!.. людське серце
До краю обідніло.

Тільки вона могла зміряти безмір страждань розп'ятого краю і, прозираючи крізь завісу часу, тихо заголосила:

Проходила по полю...
— І цій країні вмерти? —

Де він родився вдруге, —
Яку любив до смерті?
Поглянула — скрізь тихо.
Бує дике жито.
За що Тебе розп'ято?
За що Тебе убито?

Вітер моторошного відчуження людини від своєї духовної суті
уже тоді носився над полями, над квітами... Бо що ж інакше можуть
означати слова Марії, заціпенілої від болю:

Христос воскрес? — не чула,
Не відаю, не знаю.
Не будь ніколи раю
У цім кривавім краю.

Все повторилося: цього радісного привіту уже не чули люди ні
в 29-му, ні в 33-му, ні в 37-му, ні в 41-му, ні в 47-му...

Відвикали...

Даруйте сумний перелік дат на святі. Але мусимо якимось
зрозуміти нашу реальність — буяння дикого жита... Буяння черствої
байдужості... Мусимо також зрозуміти феномен післячорнобиль-
ського світу, який наче зупинився і завагався над прірвою.

Люди відчули конечність оновлення...

І в житті, і в літературі з'явився чоловік, який творить молитву
невідомому богові, імені якого не знає.

Стоїмо біля уламків знеціненого слова, відносної істини,
осоромленого добра і фарбованої краси — як рибалка біля роз-
битого корита. І гадаємо: чи не починати казку спочатку...

Але де наш початок? Де загубилася нитка традиції, за якою
дитина змалечку знала те, що нині має відкрити для себе вже
після отримання диплому? І чи можна чимось замінити посів
любви і страху Божого? Ідеальних поривань і віри? Самопошани і
поваги до кожного, хто має образ і подобу Божу? Це нині — зло-
боденні питання, перед якими стоїмо.

Наче в первісні часи, ми знов догадуємося, що суть усього
ховається десь поза облудною видимістю. Але підійматися до
віри дуже важко. Опускатися до безбожності — дуже легко...
"Ломать — не строить..."

Хвилі радості — дні розплати.
А човен вже на риф жене.
Можна вже перейти всі утрати,
Відстраждати й спалити мости.
Можна навіть уже попроситись.

Але як це по-людськи: ждати,
Хай ця чаша мине ...
Тільки пам'ять — око за око!
Всі віки — тільки тьма в очах...
Як то треба злетіти високо,
Щоб узріти спасенний шлях.
Всепрощення і вселюбові,
Вільне слово надії — світ
Марноти безконечних слів.
Але як по-земному глибоко:
Я приніс вам не мир — меча.
Все під сонцем, що жити хоче,
Поривається в цвіт і плід.
Його вітер життя толочить,
Його хвиля війни змиває,
Воно просто на брук лягає
І стікає потоком в рів...
Але де ті, що вільно хочуть
Вмерти й стати сіллю землі?
Розкрутилось, зійшло з орбіти
І пішло у словесний ріст...
Скороспілі шкодливі діти
Розтоптали щось дуже давне
І забули щось дуже вічне:
Дух святий, молитви біль
Все держиться на гранях віри —
Тонких струнах, які з основ
Живлять дух і проміння віри,
Віри тої, що гори ворушить,
Що тримає на хвилях моря,
Що веде крізь безодні горя —
Тільки віри — на хвилях віри
Ожива всетворяща любов.

Відчуваємо дефіцит віри і правди. Прагнемо відновити в собі і навколо себе світ, у якому можна поважати, в якому варто жити.

Мусимо нагадати собі, що маємо тисячолітню християнську спадщину — з її джерелами, з її цінностями, і то не тільки матеріялізованими в камені й золоті, з її істинами, яких нічим замінити. Сурогати, творені навіть талановитою рукою, — не світять і не гріють.

Єдина дорога — до Джерела Води Живої. Воістину — навіщо та дорога, що не веде до Храму? Але в багатьох постає питання: до якого храму обирати дорогу? Сдава Богу, маємо зараз значно полегшений доступ до книг Святого Писання. Відчуваємо велику

спрагу і духовний голод, якого не відають нині заколисані у сітях споживацтва, неймовірного переситу, люди Заходу.

Маємо просвітки надій...

Не маю великої довіри до людей, котрі загострюють давні суперечки різних християнських Церков. Ці суперечки мали свої давні гострі причини і резони, які відійшли у минуле разом з пристрастями. Спроба їх оживити не йде від великої віри і щирої любови до Бога. Швидше, вона йде від резонів надто земних. Нині, в кінці 20 віку, ми загубили багато цінностей. Хай же між загубленим будуть передусім чинники, що різнять і роз'єднують християнський світ. Адже нині багато молоді йде до віри взагалі — не від Церкви, а від книги...

Якщо політики вже проймаються ідеями екологічної, культурної, духовної єдності світу, то якже нині цього не розуміти людям, які моляться тим самим іменем Отця і Сина і Духа Святого? "Згода будує, незгода руйнує". Може, нам бракує ентузіазму і солідарности в розбудові Храму?

Постанова Другого Ватиканського собору про екуменізм була воістину голосом мудрости, що йде від Святого Духа. Це з тих постанов, що мають неухильно втілюватися у життя в душі суворого часу випробувань. Ідеться ж не про те, щоб народи і громади зрікалися своїх традицій і обрядів в ім'я уніфікованої безвірної єдности... Свято берегти обряди, звичаї, традиції, але стоячи на колінах перед Спасителем, який заповідав нам єдність і любов.

Визнаймо, що завжди була і буде велика взаємоповага між справді віруючими людьми різних Церков — це перегук споріднених духом. Хай та їхня єдність стане прообразом для всіх. І хай наше свято — Тисячоліття християнства буде святом єдности і початком нашого духовного відродження.

Слава Отцю і Сину і Святому Духові. Амінь.

ТРЕНОС

В ТИСЯЧОЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

Московським ієрархам, увінчаним мітрами, зодягненим у коштовні фелони, випешеним, виплеканим, владним завтра подаватимуть руку священники з різних країн, з однієї чаші з ними причащатимуться, вторитимуть словам їхніх неширих молитов...

Господи, всемогутній і всеблагий, Господи, в чий волі наш день і ніч, Господи, що безустанно спозираєш страждання і гріхи наші, Господи, не дай мені упасти в гріх погорди, не дай мені осквернитися ненавистю, Господи, не погребуй мною і подай мені поміч свою. Я ж не суддя цим велемовним московським ієрархам, та не дай мені змовчати кривду і брехню, не дай вустам моїм затерпнути у німоті, бо бездія гірша від лихої дії, а потурання злу страшніше самого зла. А ще відкрий, Господи, очі слугам своїм, що тихим словом вчать любити Тебе і правду Твою, а самі їдуть вшанувати присутністю своєю найфальшивіше із святкувань, оргію лукавства і злодійства, — понесуть бо на долонях своїх липкий потиск продажних рук і цими ж долонями благословлятимуть потім немовлят, а на лицах своїх понесуть поцілунок Юди і схилятимуть потім осквернені лица перед образом Твоїм. Господи, де ж межа глупоті людській? Господи, чому ж більшої ласки Твоєї удостоїлись у прозорінні спортсмени — ревнителі тіла, аніж духовні слуги Твої? Чень, не согрішу перед іменем Твоїм і правдою Твоюю, коли назву тих, зодягнених у коштовні мітри і ризи, торгашами, гіршими від торгашів у Єрусалимському храмі. Бо Той, хто проповідував добро і любов, хто прощав найтяжчі гріхи і вчив милосердя, все таки один раз, один-єдиний раз взяв палку в руки і силою вигнав торгашів з храму. Так, найбільший злочинець може бути прощений Богом, та ніколи не буде прощений торгаш, що спекулює духовністю: що кривду правдою іменує, зло — добром, насильство — ласкою, злочин — ширістю, прикриваючись іменем Господа. Вони ж з амвонів благословляли убивць і злодіїв, вони ж славословили богохульникам і мовчали перед брехнею, вони ж одягнули коштовні ризи задля власної вигоди. Казатимуть, що вчинки їхні диктовані страхом, казатимуть, що злодіяли з примусу, відступництво від правди Божої назвуть боротьбою за "збереження віри". Очі їхні не бачать піднесених високо скрижаль Господніх, крізь тьму найстрашнішого з століть не пробивається до їх застиглих в облуді вух карбована істина Заповідей Божих:

— Чи не визнаєте ви іншого Бога, крім єдиного Бога правди і

Друкуємо без відома і згоди автора. — *Ред.*

любіві? А, може, вклонялись і вклоняєтесь низько божкам брехні і лицемірства, і фальші, віддавши на розтерзання власні душі, щоб зберегти ситою і вдоволеною плоть свою, підмінивши образ Бога живого образом омани?

— Бо ж чи не взивали ви надармо імені Господа, прославляючи в службах своїх "шасливі" дні минулих десятиліть і імена засуджених нині злочинців часів "культу особи"?

— Чи ж не забували ви, пастирі, що стадо ваше має день святий святкувати? А, може, і найвеличніший день — Великдень теж відправляли, як суботник, і, тайно вкушаючи в блаженстві мовчання хліб святий, не підняли голос свій і долоню на захист тих, хто в цей день був прирівняний до найпослідушого раба?

— Чи шануєте ви батьків своїх і матерів? А, може, безрідні, не відаєте, хто батько і мати ваші — якого ви роду й народу, і кривдного цього забуття вимагаєте і від інших?

— Чи не убили ви ні однієї душі людської, затагнувши її в облудні тенета байдужості і цинізму, фальші і неширості, — молодій душі, яка з вірою йшла служити Богові, а ви змусили її служити політиці власть імуших?

— Чи не крадете ви останнього куска хліба духовного українського та білоруського народів, позбавляючи їх права на рідну Церкву, на молитву рідною мовою, знехтувавши святим заповітом "всяк язик да восхвалить Господа"? Та ж стоїте поруч з лицедіями і злодіями, що обкрадали народи з їх духовного багатства, культури, традицій — всього, покликаного славити і величати Творця.

— Чи не свідчите ви ложно на ближніх своїх — на Українську Православну та Греко-Католицьку Церкви, відмовляючи їм у праві на життя і віддаючи на поталу мирським лживим суддям?

— Чи не пожадали ви чужого — чужої історії, чужої слави, чужих храмів і ікон?

— Чи не пожадали ви нічого, що є ближнього? Чому ж з пихою і гординею вносите зфальшовану історію в свою обитель і позбавляєте не лише український та білоруський, але й російський народ можливості розпочати святкування Тисячоліття Хрещення Руси на землі, де вперше засіяла благодать Божа, торкнутися оком предковичного Дніпра, що вивів наші народи на шлях світової культури? Чи ж не викрали б ви для задоволення жадібності своєї і гордині й самого тіла Господнього з гробу його, щоб не воскрес, а замуrowаний лежав у чертогах ваших московських, вам на вдоволення?

Стогне осквернена земля, нидіє в радіоактивних опадах, спалена хемією, розорена до нутрошів, не накормить завтра нас. Висихають у безнадії ріки й озера, вимирають у гіркоті отрути — не напоять завтра спраглих. Сіріють на попіл вивернені з могил на

переораних цвинтарях кості померлих, покинені напризволяще, вітрам на поталу — нікому перезахоронити їх. Лунає зойк за мільйонами знищених — та ні погребного дзвону, ані однієї панахиди не чуємо по мільйонах закатованих, розстріляних, замучених, виморених голодом душ людських, бо жирують у митрополичих палатах вірнопіддані її величності ОБЛУДИ...

Московські ієрархи — вони не озираються в минуле, на шлях тяжкий і мученицький, ідуть далі стежею пихи й неправди, сіючи ворожнечу між православними, греко-католиками, протестантами, оскверняючи олжею свої єлейні вуста. Чи ж ними сотворено нації і язики, що сатанинською руйнацією попирають їх? Чи ж ними сотворено розмаїття світу цього — дерев і квітів, лук і лісів, культур і традицій, мов і народів, що нехтують волею Бога? Гадають, що мине їх остання чаша, яку однаково випиває і наймогутніший з володарів і найупослідженіший жебрак, і велемовний хитрун, і довірливий доброчинець. Гадають, що непідвладні ні Судові Божому, ні власній совісті. Не бачать, як спозирають на них світлі промені душ наших предків — знеславлених, страждущих і тому блаженних. Та стоять вже на порозі віку судді нові — внуки і правнуки, простягнувши у відчаї руки:

— де хліб наш насущний? Чому втоптано його у bagno?

— де Небо над головою? Чому застує його лицемірство?

У золочених своїх ризах, гадають, ніхто не спитає з них за кривду світу цього — скинули з погордою вінець терновий, потоптали з безстыдством пам'ять освячених, відкрили вуста свої для олжі, очі закрили на зло... Жаль мені їх, бо під пишними шатами ховається така маленька, така дрібненька, така залякана мачиночка-душа, під вгодованим тілом — таке дрібненьке серце, що лускає, як мильна бульбашка, вся зовнішня пиха і величність. Жаль мені їх, бо вчинки їх, мов той дим, застують світло життя, і нидіє воно, і недосягне віковичного світла, і марно висхле око витискатиме останню сльозу, і марно тамуватимуть останній подих, збагнувши запізно велич добра. Жаль мені їх, бо поіменно назвуть їх нащадки, і осипеться попіл ганьби на тлінні їх остатки, і не позбирає ніхто доброго засіву по них, і червонітимуть в соромі ті, хто подавав їм руку, і лякатимуть їхніми іменами матері дітей своїх. Жаль мені їх, бо могли б бути добрими і величними, а стали порожніми і лицемірами, могли б бути милосердними і жертвними, а вибрали ситість і заляканий егоїзм, могли б бути світлом, а стали темрявою, могли б вчити правди, а пішли на суд неправих, могли б бути людьми... Господи, вони нещасні в душевній убогості своїй, вони в корості жахливій — в озлобленому шовінізмі і погорді до Духа святого. Господи, чи бодай котрому з них заблисне прозріння?

Страдальний шлях мого народу — простіть мені, замучені і

вбиті, простіть святі, що боронили правду і піднімали Церкву з руїн, простіть отці, що вчили честі й віри, простіть, зневажені, оббріхані, знеславлені неправо-блаженні ви, бо несли хрест тяжкий і засягнули щонайвищих сфер. Даруйте нам молитву перед Богом й остерігайте від фальшивих нас, бо "стоять перед нами в одязі овечій, а всередині — хижі вовки".

Вже брат до брата руку простягає, народ народів вдивляється ув очі, Церкви єднаються в найвищим милосерді — і в день грядущий розмаїття мов, пісень, творінь, барвистий ЛУГ народів засяє в славу Ласки і Любові. І горе вам, лукаві фарисеї — провісники насильства і зневаги! Той суд, яким ви судите народи, на вас впаде, і вам за все воздасться, бо годі Фарисея звати братом.

Перед тисячолітнім хрестом, воздвигнутим на Київських горах, благаю: Господи, освяти Дніпрові води і яви світові наймення охрещеного в ім'я Твоє народу!

Перед тисячолітнім хрестом, воздвигнутим на землі України, схиляю коліна і прошу Божої ласки: благослови нас, Господи, добром і любов'ю!

Перед тисячолітнім, поверненим долі хрестом, плачу гіркими сльозами...

Львів, 1988 р.

Ірина Стасів-Калинець

ЛИСТ ПАПИ ІВАНА ПАВЛА II
ДО БЛАЖЕННІШОГО ПАТРІАРХА ЙОСИФА,
УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ІЄРАРХІЇ
Й УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (Офіційний переклад)

Достойному Братові Нашому Йосифові С.Р.Ц. Кардиналові Сліпому
Верховному Архиспископові Львівському Українців

1. Коли минулого місяця листопада, двадцятого дня, Ми прийняли Тебе, Достойний наш Брате, і разом інших представників Католицької Української Ієрархії, Ти згадав, що вже наближається дата першого тисячоліття від введення християнської віри в країні "Русь". Окрім цього, Ви рівночасно повідомили Нас, що Ви спільно врадили через цих десять найближчих років належно приготуватись разом із усією спільнотою Вашої Церкви до цього найбільшого Ювілею. Та між різними починами ювілейного святкування виднітиме особливо велике паломництво до Святої Землі, до тих, значить місць, де Божественний Спаситель колись прорік ці слова: "ідіть, отже, навчайте всі народи, хрестячи їх во ім'я Отця і Сина і Святого Духа" (Мат. 28,19). Цей намір, що його висловив Ваш єпископат, Нас дуже сильно зворушив. Бо відноситься він до подій минулого і сучасного віку, які лучаться із цілим ділом благовістування в українським народі, якого історія і переживання найбільше Нам лежать на серці і є нашою журбою.

2. Дальше, характер сам цього ювілею, що пригадує початки християнства на "Русі", теж і тепер Нам дозволяє, щоб наче одним поглядом душі, зрозуміти, яким було те тисячоліття, і впроваджує і Нас водночас в середину бігу подій і їх розвитку, які пов'язуються з історією народу і нації, в яких спостерігається присутню руку Божого Провидіння: цього, кажемо, Провидіння, яке через болючі закрути людської долі все передтим уклало і все знову веде до тієї самої цілі, яка повніше відповідає зарядженню свого Милосердя. Отже, керовані поштовхом живої віри, ми повинні мати довір'я до Божої Справедливості, яка є рівночасно Милосердям і довір'яти цьому ж Милосерддю, в якому до краю виявляється якнайвище Справедливість. В ній дійсно знайде своє належне місце не лише життя будь якої людини, "що приходить у світ", але також історія

Передруковуємо цей офіційний переклад, не виправляючи ні мови, ні правопису. Передрук з *Благовісника Блаженнішого Мирослава-Івана Кардинала Любачівського*, Рік XXII, кн. 1-4, Рим, 1986-1987.

народів і націй, через яку Боже Провидіння записує історію нас усіх поодинокі.

3. Тому звертаємось думкою до тих днів, в яких Київський Князь Володимир і з ним ціла "Русь" прийняли євангелію Ісуса Христа і отримали благодать хрещення. Справді таємними замислами приготував Всемогучий Бог ту щасливу і благословенну подію вже від початків дев'ятого століття, коли-то щойно молода Київська Держава почала нав'язувати із Візантією тісні політичні і торговельні взаємини. Ті зв'язки заключені з греками, нерідко також з іншими слов'янськими народами, які подібно вже передше прийняли християнську віру, спричинились дуже теж до успішного поширення тієї релігії між населенням "Руси". Першими, іменно, навернулись дружинники, — хоч це було рідко, і кожний окремо, — князя Ігоря, а також купці, що мали контакт із народами в близькому сусідстві. До того числа християн приступила княгиня Ольга — жінка Ігоря, яка по смерті чоловіка стала володіти в державі і сама перша з княжого двору ісповідувала християнське ім'я. Тоді численні з її оточення бояр пішли за її прикладом. Так, ото, приходимо до року 988, коли князь Володимир, внук блаженної Ольги, постановив поширяти християнську віру серед усього населення своєї держави, і він навіть зарядив, щоб мешканці столичного городу перед ним, його родиною і грецьким духовенством прилюдно і спільно охрестились в ріці Дніпро. Цим, отже, рішенням він започаткував поширення віри, найперше в межах свого князівства, а потім аж до пограничних місцевостей своєї країни "Русь", що були положені на схід сонця і на північ. Спомином, отже, тисячоліття тієї історичної події, що ось вже наближається, треба саме найбільше радіти, бо те, що перед своїм Вознесенням Христос Господь наш апостолам доручив, здійснилося щасливо також у святій країні "Русь". Так само треба з цілого серця дякувати Триєдиному Богові, що Його ім'ям Ваші предки охрестились.

4. Християнська віра з міста Риму прийшла в Київську "Русь" через саме місто Константинопіль. Звідти бо почавши, католицькі місіонарі, як перші, принесли зі собою Вашим батькам євангелію, і їх водночас очистили джерелом спасенної купелі. А це, як відомо, сталося тоді, коли Церква в західній і східній частині світу зберігала свою єдність, хоч черпала звідусіль із двох різних традицій і належала до двох різних культур людства: звідти справді впливали велетенські багатства вселенської Церкви. Щойно в одинадцятому столітті наступив поділ, що приніс великий біль і гіркість так для християн того часу, як і послідовникам Христа наступних віків аж до наших днів. Коли ж Київська "Русь" — збагачена вже

християнською вірою, яку прийняла при кінці дев'ятого століття по Христі найшла з уваги на своє географічне положення в самім засязі влади Східної Церкви, якої наче осередком був константинопільський патріархат, не диво, отже, що численні спроби шляхів до віднови розбитої єдності дуже часто вливались через тую ж "Русь". В цю хвилину вистане згадати переговори в справі тієї єдності, які відбулись при кінці чотирнадцятого століття, як також зроблені заходи — на жаль, без шасливого успіху — на Соборах в Констанці і Базелі, а згодом на Флорентійському Соборі, де Київський Митрополит Ісидор завзято заступав і осягнув так бажану злуку східної і західної Церкви. Та одначе, по закінченню того Собору, відомо, що цей же сам Митрополит Ісидор, якого Верховний Архисрей назначив в межичасі своїм Легатом "а лятере" в Литві, в Лівонії, в Росії і підніс його до гідности Отця Кардинала, і якого його ж нарид за довершення злуки Церков прославляв, дійсно на-терпівся за свою ревну екуменічну діяльність, ба навіть був замкнений у московській тюрмі, звідти він утік, вкінці прибув до Риму, звідки кермував усіма справами єдності. Але важні умовини, які переважили в його батьківшині, остаточно звели нанівець найкращі надії на єдність, які були задумані на Флорентійському Соборі. Незважаючи на те, прагнення повороту до єдності з Апостольським Престолом ніколи не заникло серед руських єпископів, які ото в місяці грудні 1594 р. і липні 1595 р. заявили, що вони готові ступити на шлях з'єдинення з Римом, і тому післали кількох своїх послів, щоб вони в цій справі почали розмови.

Так, отже, полумінь єдності, яку запалив Митрополит Ісидор на Флорентійському Соборі, і яка через сильніші зовнішні чинники більше ніж сто п'ятдесят літ блимала, остаточно спалахнула і створила дорогу до з'єдинення у Бересті Литовським, про яке ще пізніше скажемо слово. Як би воно не було, всі ці факти і події свідчать про те, що Церква ніколи не спочила в сумному стані розбитої своєї єдності і, навпаки, завжди вважала його противним волі Христа Господа. Хоч Церква високо цинить і ясно зберігає різні традиції і різниці, чи то історії, чи духовної культури між народами, яких приймає на своє лоно, то одначе не перестає шукати найвідповідніших шляхів, щоб цю єдність направити. Слова архисрейської молитви Ісуса: "Отче Святий, збережи їх...щоб були одно" (Йо. 17,11), були такими, що ніколи потім не могли зникнути з пам'яті учнів і Його послідовників, — слова, які висказав в навечер'я своєї смерті на хресті.

5. Із таких-то дальше джерел і основ зродилась злука Церков, що наступила в році 1596 в Бересті Литовським. Без сумніву це з'єдинення входить в цілу безпереривну історію народів, які жили тоді в одному королівстві: русини, литовці і поляки. Але, хоч ця

спільна історія належить до минулого, то релігійна і церковна сила тієї Берестейської злуки триває також тепер і дає багаті плоди. Правда, початком плодючости була і є без сумніву кров, що її пролив святий Йосафат — єпископ і мученик; він у цей спосіб неначе печаттю назнаменував важкий труд з'єдинення розлученої Церкви між шістнадцятим і сімнадцятим століттями. Окрім цього це з'єдинення в подібний спосіб зродило овочі на стільки вітках, якими були стільки єпископів і священників і інших безстрашних ісповідників віри аж до наших часів. Як тоді, так і сьогодні Апостольський Престіл надає різниці візантійського обряду, і церковної традиції, в слов'янській літургичній мові, в церковнім співі, і всіх формах побожності, які так глибоко вкорінені в історії Вашого народу. Бо вони відкривають його духа і певно в якийсь спосіб є його власністю, як теж рівночасно відмінністю. Це, для прикладу, потверджується тим, що коли сини і дочки українського народу залишають свою країну, вони завжди, навіть як переселенці, зв'язані зі своєю Церквою, яка через традицію, і мову, і свою літургію остає для них наче духовна "батьківщина" серед чужих народів. Направду легко в цих поодиноких речах спостерегти властиві прикмети Христового Хреста, що його, Найдорожчі Браття, стільки з Вас, несли на своїх плечах. Цей самий хрест уже став Твоєю долею, Достойний Наш Брате, як також долею багатьох Твоїх Братів в єпископаті, які, терпеливо переносячи болі і кривди за Христа, зберегли вірність супроти Хреста аж до останнього віддиху життя. Те саме треба сказати про численних інших священників, монахів, і монахинь, і мирян вірних Вашої Церкви. Ото ж вірність супроти Хреста і Церкви створила незвичайне свідчення, через яке християни Вашого народу ось в цьому часі приготувлять себе до святкування першого тисячоліття християнської релігії в "Русі".

6. Собор Ватиканський Другий знову видвигнув це велике діло єкуменізму. Бо ж Церква дбає про те, щоб дальше плекати поєднання між християнами, при чому, очевидно, намагається найти нові шляхи, які є більше співзвучні зі способом думання людей наших часів. Те саме завдання однаково поставили собі в цьому часі також інші християнські спільноти, між якими знаходяться Церкви свого права, або "автокефальні" на Сході. Це видно з багатьох заяв, висловлювань, делегацій, але передусім із спільної молитви, якою ми всі об'єднуємось, щоб сповнити волю Господа нашого, висловлену в просьбі Його самого: "Отче...щоб всі були одно" (Йо. 17,11). Єкуменічні змагання наших днів, то значить ця схильність до взаємного зближення і спілкування — найбільше між Церквами західного і східного світу — не можуть, ані поминути, ані зменшувати значення і користи поодиноких спроб

віднови єдності Церкви, що стались в минулих століттях, і які мали щасливий, хоч тільки частинно, вислід. Як документ цієї правди є Ваша Церков між іншими католицькими східними Церквами, які мають свій власний обряд. Без сумніву, що правдивий екуменічний дух — згідно з новішим цього слова значенням — повинен проявлятися і показувати себе вірогідними в особливому призначенні для Вашої Церкви, як також для всіх інших католицьких Церков східного світу, які мають свої окремі обряди. Дуже багато очікуємо в майбутньому із цієї самої причини і для засвідчення екуменічного духа, що його дають до пізнання Брати Наші, Патріархи і Єпископи, як теж духовенство і цілі спільноти Православних Церков, на яких традиції і форми побожності Католицька і Апостольська Столиця дивиться з найбільшою пошаною та цінуванням. Зрештою, ця сама конечність впливає з принципу релігійної свободи, що становить одну з головніших доктрин самої "Деклярації про права людини" (Організація Об'єднаних Націй або ООН 1947 р.), і який знаходиться в конституціях поодиноких держав. Силою цього принципу, що на нього Апостольська Столиця покликала і його проповідувала, вільно кожній віруючій людині визнавати свою власну віру і бути членом спільноти цієї Церкви, до якої вона належить. Але зберігання цього принципу релігійної свободи вимагає, щоб були признані права на життя і діяння Церкви, до якої поодинокі громадяни якоїсь держави належать.

7. Ото ж, коли наближається торжественне відзначення пам'яті першого тисячоліття християнства у "Русі", найбільша спільнота Католицької Церкви сильно бажає обняти Вас, найдорожчі Брати і Сестри, в доброзичливій думці, і в молитві, і любові. Ми ж самі — сповняючи чин першого Слуги цієї спільноти — просимо, запрошуємо всіх, навіть увесь Божий Люд, щоб те саме чинили. З таким приятним проголошенням прегарного відзначення пам'яті Вашого Ювілею із гарячою заохотою до побожної молитви звертаємось до всіх Церков і християнських спільнот, з якими не втішаємось ще повним єднанням, але яких нас усіх сполучує єдиний Христос. Щоб таки наші думки і мислі — очевидно, йдучи слідами за Христом, що післяв своїх апостолів "аж до краю землі" — полинати тепер у святу країну "Русь", яка тичяча років тому прийняла євангелію і охрестилася! Стараймось в душі знову собі пригадати історію цього християнського суспільства. З подивом і любов'ю увійдім в його духа: віри, підкреслюємо, духа молитви, і постійного піддавання себе Божому Провидінню. Перебуваймо вже думкою в поодиноких місцях, де прославляється Христос і славиться Його Мати. Вкінці, коли поручаємо нашому Божественному Спасителеві за посередництвом самої Богоматері всіх спадкоємців того хрещення, що його вже перед тисяча роками

отримала шаслива "Русь", відновляємо з ними вузли духовного зв'язку і братнього єднання перед лицем Того, що є "Отцем грядущого віку" (Іс. 9,6).

З Ватикану, Дня 19-го місяця березня, року 1979, Понтифікату Нашого першого.

Іван Павло II

ЛИСТ ПАПИ ІВАНА ПАВЛА II З ДНЯ 19 БЕРЕЗНЯ 1979 РОКУ
Український переклад

Владико Кардинале,

Пересилаючи Вашій Вельмишановній Еміненції лист, яким маю честь звернутися до Вас з уже близьким Тисячоліттям християнства у Русі (Україні), бажаю висловити Вам, наскільки ця подія є важною для мене і наскільки близькою моєму серцю. На це напевно впливає ця обставина, що ціле моє попереднє життя, священниче та єпископське, пройшло власне близько до цього розквіту християнства, який майже тисяча років тому започаткувався на землях на схід від моєї Батьківщини. Знаю, яке відлуння мала в душах всіх синів і дочок польського народу дата 1966: рік Священного Тисячоліття. Можу тому зрозуміти значення, яке 1988 має для всіх синів і дочок Церкви, що основує свої коріння в історії сусіднього народу українців, який займає особливе місце серед великої родини слов'янських народів.

Тому що, завдяки незглибимими плянами Провидіння, вперше знаходиться на Престолі св. Петра слов'янський папа, ця подія, ці великі роковини, може він їх розважати і переживати не лиш, як об'єктивний історичний факт, але теж як частку власної історії, і навіть більше — як частку власної душі. Тяжко не згадати, як історія народу, з якого походжу, та історія народу, якого Ваша Еміненція є не лише сином, але пастирем і духовним провідником, є між собою тісно пов'язані. Справді історія Церкви, якої Ви, Владико Кардинале, є Первоієрархом, — Церкви східного обряду, посталої з християнської традиції з'єдиненої з Престолом св. Петра, — не лише розвивалася у дуже близьким сусідстві з історією католицької Церкви в Польщі, але є також з нею глибоко з'єднана, починаючи від історичної дати 1596. Св. Анджей Боболя, єзуїт, останній канонізований поляк, і св. Йосіфат Кунцевич були мучениками за цю саму справу.

Це є рації і мотиви, задля яких бажаю, разом з Вашою Еміненцією і з цілою Українською Католицькою Церквою, приготувитися до Тисячоліття Хрещення Русі (України) і — якщо Бог дозволить —

пережити разом з Вами всіма цей великий Ювілей. Напевно можемо знайти нагоду для сконкретизування чимскоріше такої моєї співучасти.

Крім питання Тисячоліття Хрещення, Ви, Владико Кардинале, порушуєте також інші справи у різних письмах, які Ви мені предложили в часі Авдієнції 20 листопада 1978, а передовсім, найважливіша з них — це юридична уніфікація Вашої Церкви. Відносно цього, у згаданім письмі, Ви запропонували мені формулу: "Отець і Глава Української Католицької Церкви...(Вашої Церкви) хай залишається".

У цім останнім періоді таке питання було предметом ряду розмов з мого боку (між іншим з архієпископом М. Германюком, з єпископом А. Сапеляком, з Префектом і Секретарем Священної Конгрегації для Східних Церков, з Кардиналом Державним Секретарем, архієпископом Казаролі). Крім цього це є тема, до якої постійно повертаюся у молитвах і розваженнях, власне тому, що даю велике значення справам цієї Церкви, яка є мені так близькою особисто і яка перейшла особливо болючі проби у минулому і, ще більше, у сьогоднішніх часах.

Беручи до уваги існуючі труднощі юридичної природи, добре знані Вашій Еміненції, уважаю, що таки треба запевнити на майбутнє канонічну єдність всієї ієрархії Української Католицької Церкви, у єдності з Апостольським Престолом, на основі можливостей, які дає теперішнє церковне законодавство. Уважаю також, що до більш завершенної єдності можна дійти лише поступенно, беручи до уваги всі обставини, канонічні, історичні та іншої природи.

Тепер думаю, що першою konieczністю хвилини є, отже, забезпечити право існування, громадянства, українцям католикам у їх батьківській землі, а рівночасно створити стабільну канонічну форму єдності ієрархії Вашої Церкви, яка відповідала б своїм актуальним вимогам і могла б творити наче посередній і перехідний стан до більш повної розв'язки.

Вірте, що становище, яке приймаю в цих обставинах, є подиктоване глибокою пошаною і любов'ю до Вашої Особи, Владико Кардинале, а заразом турботою про Церкву так глибоко пов'язану з історією Українського Народу. Поступаючи за напрямними накресленими у цім письмі, звертаюся рівночасно до Священної Конгрегації для Східних Церков, щоб студіювала розв'язку конкретних проблем, представлених у письмах з 20 листопада 1978. Дуже лежить мені на серці, щоб розходження і поділи, які появилися в останніх часах, зокрема у Вашім церковнім середовищі на терені Великої Британії, були оздоровлені в цім самим дусі.

Потребуємо передовсім гарячих спільних молитов, щоб Божі сили виявилися сильнішими від людських сил, а благодать Нашого Господа Ісуса Христа сильнішою від всякої людської слабости.

Власне у цих молитвах єднаюся кожного дня з Вашою Еміненцією, з усім Єпископатом, Духовенством і Вірними цієї Церкви, яка така мені дорога, не перестаючи мати довір'я у посередництво Божої Матері, яка як Мати Церкви повинна оточити матірньою дбайливістю передовсім тих, яких більше досвідчають.

З висловами пошани і любови

(підпис: Іван Павло II, Папа)

Благовісник, Рік XXI, кн. 1-4, Рим, 1985, ст. 43-44

(печатка)

З Ватикану, 19 березня 1979

ПОСЛАННЯ ПАПИ ІВАНА ПАВЛА II ДО УКРАЇНЦІВ-КАТОЛИКІВ З НАГОДИ ХРЕЩЕННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

*Достойному Братові Мирославові-Іванові,
Кардиналові Любачівському,
Верховному Архієпископові Львівському українців,
Достойним Братам у єпископстві,
Священикам, Ченцям, Сестрам і Вірним українцям-католикам*

1.

Великий Дар Хрещення, прийнятий у Києві тисяча років тому, дав початок вірі й християнському життю серед народів Руси. З приводу, отже, цієї історичної річниці Церква Святих Апостолів Петра й Павла, і вся Католицька Церква співають Пресвятій Тройці пісню вдячності й слави за такий неоцінений дар; і висловлюють свою велику радість, бо Хрещення, що було тоді прийняте, дало початок благовістуванню Євангелія серед народів східньої частини європейського континенту і навіть поза Уралом. З цієї події бере початок не тільки християнська, але також і культурна самобутність українського, російського й білоруського народів і, послідовно, їхня історія. Наступник Петра поділяє радість цього Тисячоріччя і, як послав з цієї нагоди Апостольського Листа до всіх віруючих католиків, щоб сприяти відповідному духовному приготуванню до цієї події, так і цим Посланням бажає особливо звернутись до вірних Української Католицької Церкви, щоб відсвяткувати з ними чудесні діла, довершені Богом протягом цього довгого проміжку часу.

Тисяча років тому назад Всемогутній Бог, Владика Всесвіту й Господь історії всіх народів, огорнув Своєю безмежною любов'ю народ Київської Руси й привів його до світла Євангелія Свого Сина Ісуса Христа, Спасителя світу. З Йорданських берегів, після майже десятих сторіч, діло спасіння силою Святого Духа, досягло земель, зрошених водами ріки Дніпра, де Господь вибрав Своїх слуг Ольгу й Володимира, щоб дарувати їхньому народові благодать святого Хрещення. Відтоді, через сторіччя Церкви, що зродились з Хрещення, яке відбулось у Києві, співають пісню вдячності на честь Пресвятої Тройці. З такою ж вдячністю дякують сьогодні за цей дар Народ і Українська Католицька Церква, що зросли з тисячорічної спадщини святого Володимира.

2.

Таке зворушливе почування має своє глибоке коріння в таїнстві святого Хрещення, за посередництвом якого людина, "занурена" у

спасенню смерть Спасителя світу, одночасно вводиться в "нове життя", яке повністю виявилось у його воскресінні. За посередництвом Хрещення людина стає "новим створінням і Божою дитиною", прищепленою в пасхальне таїнство Христа: "Тому, коли хтось у Христі, той — нове створіння" (2 Кор. 5,17). На берегах Дніпра Отець розпочав діло, яке сповнив Син і завершив Святий Дух. Там здійснилось відродження "з води і Духа" (Ів. 3,5) цілого народу. Святий Дух дав надприродну силу хрестительній воді, вчиняючи її подавцем благодати. Тому можемо повторити, пристосовуючи до Дніпра те, що святий Кирило з Єрусалиму казав про Йордан: "Дух Господній ширяв над водами. Початок світу — вода; початок Євангелій — Йордан".¹

Для народів Руси Хрещення 988 року стало історичною подією, яка приєднала їх до Христа, розп'ятого й прославленого, даючи їм відродження до самого Божого життя: "Поховані з Ним у хрещенні, з Ним ви разом також воскресли, вірою в силу Бога, який воскресив Його з мертвих" (Кол. 2, 12, пор. Рим. 6,4). Хрещення "становить таїнственный зв'язок єдності, що діє між усіма, що через нього відроджені". Воно "спрямоване до повного визнання віри, до повного приєднання в установі спасіння, як це бажав сам Христос, та, накінець, для повного включення в євхаристійну спільноту".²

3.

Серед тих, що були покликані до участі у цьому новому житті в єдності з Христом розп'ятим і воскреслим, є ваші предки Київської Руси. З ними на цих землях запалав святий вогонь Євангелія і почалось звітування про "величні діла Божі" (Ді. 2,11). Український народ географічно та історично зв'язаний з містом Києвом і тому має особливі причини радити з річниці Тисячоріччя. Одночасно, він має щастя належати до великої сім'ї християнських народів Європи та всього світу.

Вступ Київської Руси в число християнських народів був випереджений вступом інших слов'янських народів. Думка звертається на християнізацію південних слов'ян, серед яких трудилися місіонери вже коло 650 року. У зв'язку з цим пригадую, що мав я нагоду в базиліці Святого Петра подякувати хорватському народові за 1,300 років вірності Апостольській Столиці.³

Згодом, як це я підкреслив в Енцикліці "Апостоли слов'ян", й інші слов'янські народи увійшли в християнську сім'ю Європи завдяки місіонерській діяльності й вселенському покликанню святих братів із Солуня, Кирила і Методія, які по правді були проголошені, разом із святим Венедиктом, Покровителями Європи. На ґрунті, який вони підготували, "протягом наступного сторіччя християнство остаточно ввійшло в історію слов'ян".⁴

Вслід цього, Богом надхненого, діла був той, що для Володи-мира і для мешканців Київської Русі, яким євангельська новина була принесена, головним чином, місіонерами, що походили з Константинополя, візантійська спадщина відразу стала доступною і змогла легше засвоїтись. Її передаванню, справді, вже з самого початку сприяло існування перекладів старослов'янською мовою Святого Письма і літургічних книг, бо святі Брати та їхні учні "не боялись вживати в літургії слов'янської мови, вчиняючи з неї успішне знаряддя, щоб наблизити Божі правди до тих, які розмовляли цією мовою".⁵

Тому в часах, коли ще існувала повна єдність між Римською Церквою і Константинопільською, Київська Церква зродилась в контексті духовної єдності з тими Церквами і з сусідніми європейськими Церквами, створюючи з ними єдину Христову Церкву. Володимир включив Київ до багатой будівлі вселенської Церкви, зберігаючи традицію Сходу та почуття власної самобутності свого народу.

З поширенням Євангелія на Русі в тих землях розвинувся процес "інкультурації" віри, який глибоко позначив її історію. Як я вже мав нагоду сказати, "всі культури слов'янських народів завдячують свій «початок» або власний розвиток діяльності солунських Братів".⁶ Їхнє відважне діло, як також і їхніх учнів, насправді бо, "надало здатності і культурної гідності старослов'янській богослужebній мові, яка на довгі сторіччя стала не лише церковною, але також і урядовою та літературною мовою, а навіть і щоденною мовою освіченіших верств більшої частини слов'янських народів і, зокрема, всіх слов'ян східнього обряду".⁷

Ця мова, яка дотепер вживається в літургії різних народів, мала також істотний вплив на літературну мову вашого українського народу, на розвиток вашої багатой культури та на формування його тотожності.

4.

Створення нової Київської Церкви сталось, як вже було сказано, в той час, коли християнство ще не було розірване болючим поділом. Лише пізніше сумні суперечки та поглиблення розбіжностей між Римською та Константинопільською Церквами привели також і Київську Церкву до відокремлення від церковної єдності зі Столицею Петра.

Протягом довгого часу, однак, Київська Церква залишилась у зв'язку з сусідніми братами-католиками та з Апостольською Столицею, і навіть тоді, коли настав час дійсного відокремлення, не бракувало, з одного і з другого боку, ширих спроб відновити повну єдність.

Ваша Церква зросла в своїй східній особливості на спадщині

Хрещення святого Володимира і протягом сторіч розвинула власне обличчя, збагачуючись власною культурою, місцями богочитання, як також безліччю вірних, які разом із своїми пастирями, чутливі на вимоги чи то власної внутрішньої єдності, чи спільності з іншими Церквами і, особливо, з Римською Церквою.

Це все знайшло повний вислів у Берестейській Унії (1596), коли частина єпископів Київської митрополії відновила зв'язок єдності з Апостольською Столицею. В цій спробі оживити, очевидно відновлюючи, повну *єдність* між Сходом і Заходом, помічаємо, висловлену, згідно з церковною свідомістю того часу обґрунтовану спонуку Берестейської Унії. Вона, однак, як вже було вказано, була випереджена іншими спробами, яким давали почин люди, оживлені глибоким церковним почуттям. Між ними приємно мені тут в особливий спосіб згадати Київського митрополита ісидора, що взяв участь у Флорентійському Соборі (1439): він був визначним богословом і переконаним прихильником діалогу з Римською Церквою, яка, із свого боку, його вшанувала, підносячи його до кардинальської гідності і приймаючи потім його тлінні останки в старовинній базиліці Святого Петра.⁸

Берестейська Унія, в намірі тих, які за неї зобов'язались серед усякого роду непорозумінь і суперечностей — даючи нероз і свідчення крові, як у випадку святого Йосафата, про глибоке і незмінне переконання, яке їх оживляло — не була спрямована проти нікого. Вона була спрямована до збудування Церкви, яка б як на Сході, так і на Заході раділа тією повною і наявною єдністю, яка має своє коріння в єдиній Вірі та в єдиному Хрещенні.

5.

В цьому дусі слід розглядати й інші спроби, протягом сторіч, під впливом дійсних історичних обставин, щоб відновити повну єдність. Не завжди ці зусилля знайшли належне зрозуміння та сприйняття; іноді мали вони непередбачений і небажаний вислід у створенні нових розривів всередині християнської спільноти. Сьогодні, на основі оновленого і поглибленого богословського мислення, як також відновлення діалогу між католиками і православними, шукаємо нових доріг, які ведуть до бажаної мети. Тим більше спільноти вірних, що народились із названих спроб і які протягом сторіч зберегли свою єдність з римською Столицею, в глибокій послузі власній совісті, мають, очевидно, право на солідарність з боку католицької спільноти й, особливо, єпископа Риму.

6.

В нашому сторіччі Церква й увесь християнський світ, під подихом Святого Духа, новим способом відчують це палке бажання єдності, за яку Христос молився напередодні Своїх

страстей і Своєї жертви на Хресті. Таку екуменічну перспективу висловив Собор Ватиканський II, скликаний папою Іваном XXIII, продовжуваний і завершений Павлом VI, в якому взяли участь, як спостерігачі, численні делегати, що представляли інших братів-християн.

Постанови, що їх проголосив Собор "про Східні Католицькі Церкви" (Східні Церков) і "про Екуменізм" (Встановлення єдності), з'являються як справжній дар, який Божа ласка зволила дати нашим часам, що хоч і відзначаються поділами, однак, є сповнені дедалі живішим бажанням єдності всіх християн. Кожний поділ християн, справді бо, "не тільки відкрито суперечить волі Христа, але є також згіршенням для світу та шкодить святій справі проповідування Євангелія всьому створінню".⁹

Собор Ватиканський II закликає тих, "що наміряють працювати над відновленням бажаної повної єдності між Східніми Церквами і Католицькою Церквою, щоб взяли до належної уваги ці особливі передумови народження і зросту Східних Церков та суть стосунків, що існували між ними і Римською столицею ще перед поділом, і створять собі правильний погляд на всі ці речі".¹⁰ Цей же Собор підкреслював велику вартість літургічних, духовних, дисциплінарних і богословських традицій цих Церков, як також їхнє право й обов'язок жити тими традиціями, що належать до повного католицького й апостольського характеру Церкви. Отці Собору, крім того, дякують Богові за те, що Східні Католицькі Церкви "зберігають цю спадщину і бажають жити нею з більшою чистотою і повнотою".¹¹ Тому то вони не бачать у цих Церквах перешкоди для повної єдності з братами-православними; навпаки, мірою того, як у них сіяє, у своїй глибині, те первісне почуття, що то зродилось, так вони можуть ясніше зрозуміти нову екуменічну перспективу, що її під час Собору Святий Дух підказав усій Церкві. Ці Церкви, отже, тепер більше, ніж будь-коли, є покликані здійснити в цьому дусі свою роль в будівництві видимої єдності Церкви, бо є "один Господь, одна віра, одне хрещення" (Еф. 4,5).

7.

Бо в цей час історії спасіння, такий багатий надіями, дано нам відсвяткувати Тисячоріччя Української Католицької Церкви, яка стійко зайняла місце, призначене їй Провидінням у Вселенській Церкві поруч стількох помісних Церков як Сходу, так і Заходу.

Вітаю цілу спільноту Української Католицької Церкви, яка в хрещенні народу Києва бачить коріння свого власного існування і сьогодні живе у повній єдності віри і спільності тайн з єпископом Риму.

Вітаю Вас, Брати в єпископстві, з кардиналом Мирославом-Іваном Любачівським, Верховним Львівським архієпископом во

главі, вітаю Вас, священники, ченці, черниці й вірні, що святкуєте тисячну річницю народження вашого народу до життя благодаті в Хрещенні Київської Русі. Вітаю Вас усіх братнім поцілунком миру, як Ваш брат і перший папа слов'янського походження в історії Церкви.

В час вашого великого Ювілею я почуваю себе духовно з'єднаним з Вами і з серця Церкви бажаю обійняти Вас в братніх обіймах перед усіма віруючими в Христа. В ім'я Пресвятої Тройці, Отця, Сина і Святого Духа, Римська Церква з особливим зрозумінням і любов'ю схиляється над усіма духовними Синами і Доньками святого Володимира, особливо над тими, які моляться і страждають за єдність із Вселенською Церквою.

В цей надзвичайний історичний момент для вашої Церкви, випробуваній протягом останніх десятиріч великими супротивностями, бажаю ще раз підтвердити, що католицький вимір, так як і її особливі властивості, заслуговують на всю пошану. Цього вимагає братня любов, цього вимагає екуменічне покликання святих братів Кирила і Методія, які своїм прикладом пригадують на право кожного вірного бути пошанованим за зберігання власної традиції, обряду, тожності народу, до якого належить.

Нехай же майбутнє — бажаємо цього з цілого серця — дасть радість бачити подоланими непорозуміння та взаємні недовір'я, і визнане право кожної людини на власну самобутність та власне визнання віри. Приналежність до Католицької Церкви не повинна вважатись ніким як несумісна з добром власної земної батьківщини та зі спадщиною святого Володимира. Нехай же безліч ваших вірних зможуть втішатися справжньою свободою совісти та пошаною релігійних прав у прилюдному богочитанні, згідно з різноманітними традиціями, у власному обряді та з власними пастирями.

8.

Апостольська столиця відчуває особливу любов до вашої Церкви, бо протягом історії вона дала стільки доказів прив'язаності до Риму, не виключаючи і найвишого свідчення-мучеництва. З цієї причини головні святкування Тисячоріччя вашої Церкви в діаспорі відбудуться в Римі. Зібрані коло гробу святого Петра, поруч якого спочивають тлінні останки святого Йосафата, що Вам такий дорогий, разом подякуємо за всі плоди з участі в божественних таїнствах, в єдності тієї ж самої віри та зв'язку тієї ж самої любові.

Не може бракувати вашої Церкви у спільному святкуванні разом з усією католицькою Церквою цієї надзвичайної річниці; ані не може бракувати на врочистості Тисячоріччя єпископа Риму, який палко бажає заспівати в соборі святого Петра, разом з усіма

єпископами та вірними, вашою мовою, пісню подяки "Тебе Бога хвалим".

Віддаю цю тисячорічну подію, записану в історії вашої Церкви і вашого Народу, Триєдиному Богові. З довір'ям вручаю у руки Господа людської долі святкування Тисячоріччя. Бажаю розпочати його разом з усіма єпископами, священиками, ченцями, сестрами і вірними Української Католицької Церкви, розсіяними по всьому світі, та продовжувати і потім разом з ними під осяйним зором Пресвятої Діви Марії, присутність якої виповнює всю історію вашої Церкви.

Їй завдячуємо народження Христа. Вона була присутня також при народженні Церкви Київської Русі. Тому я удаюсь в духовне паломництво до стіп Володимирської Богородиці, "яка постійно супроводжувала паломництво віри народів давньої Русі".¹² Удаюсь до собору Святої Софії, до стіп Матері Божої Оранти, "Нерушимої Стіни", що їй 950 років тому князь Ярослав Мудрий посвятив місто Київ та всю Русь.

9.

Припадаю перед Тобою, о Мати найсолодша, і Тобі віддаю усю долю української католицької спільноти.

О Мати єдності християн, вкажи нам певні дороги, що ведуть до цієї мети. Вчини, щоб на дорозі до цього великого діла ми могли дедалі частіше зустрічатися з нашими братами у вірі й разом віднайти божеські риси тієї єдності, за яку молився сам Христос.

О Мати Потіхи, складаю у Твої руки всі одвічні болі й страждання, молитви і приклад життя стількох твоїх дітей; Тобі віддаю надії й сподівання спадкоємців Хрещення Русі, які від Твого заступництва очікують, щоб корінь християнства міг побачити сяйво нового розквіту.

Пригорни до Твоїх грудей, о Мати, люд, що страждає з туги за всім тим, що втратив та не перестає надіятися на прихід краших часів. Допоможи цим Твоїм вірним послідовникам, щоб разом з їхніми пастирями і в духовній єдності з наступником Петра, змогли в радості святкувати Тисячоріччя і палкою душею співати пісню подяки Господеві й Тобі, Пресвята Мати Відкупителя, Діво Богородице!

10.

Призиваючи заступництва святих апостолів Петра і Павла, святих Карила і Методія, апостолів слов'ян, святої Ольги і святого Володимира, святого Йосафата й усіх святих, віддаю під опіку Пресвятої Тройці Вас, браття в єпископстві з Верховним Архiepіскупом Львівським во главі, Вас священики, монахи, сестри і вірні, і

з цілого серця благословлю Вас усіх і кожного зосібна апостольським благословенням в ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа. Амінь.

Дано в Римі, при соборі святого Петра, 14 лютого — у празник святих Кирила і Методія — 1988 року, десятого Нашого Вселенського Архирейства.

Іван Павло II

-
1. Св. Кирило з Єрусалиму, *Катехиза III, Про хрещення*, 5: П. Г. 33, 434 А.
  2. Собор Ватиканський II, Декрет про Єкуменізм *Встановлення одности*, 22.
  3. *Промова з 30 квітня 1979: Повчання*, I/1 (1979), стор. 1024-1027.
  4. Енцикліка *Апостоли Слов'ян*, 25: ААС 77 (1985), стор. 806.
  5. Там таки, стор. 793.
  6. Там таки, стор. 803.
  7. Там таки, стор. 803.
  8. Див. Т. Альфарані, *Найдавніша та нова структура Ватиканської Базиліки*, вид. м. Черраті, Рим, 1914, стор. 71 і 189.
  9. Декрет про Єкуменізм *Встановлення одности*, 1.
  10. Там таки, 14.
  11. Там таки, 17; також 14-16.
  12. Енцикліка *Мати Відкупителя*, 33: ААС 79 (1987), стор. 405.

АПОСТОЛЬСЬКИЙ ЛИСТ EUNTES IN MUNDUM
ВЕРХОВНОГО АРХИЄРЕЯ ІВАНА ПАВЛА II
З нагоди Тисячоліття Хрещення Київської Руси

I

З'єднані в таїнственній благодаті

1. Ідїть у цілий світ, навчаючи всі народи, хрестячи їх в ім'я Отця і Сина і Святого Духа (пор. Мт. 28, 19; Мр. 16, 15).

Вселенська Церква з місця гробу святих Апостолів Петра і Павла в Римі бажає дати вияв найглибшої вдячності Триєдиному Богові за те, що вище наведені слова Спасителя знайшли своє сповнення тисяча років тому на берегах Дніпра в Києві, столичному граді Руси, коли його жителі, йдучи слідами княгині Ольги і князя Володимира, стали "пришеплені" до Христа через Таїнство Хрещення.

За прикладом мого Попередника, світлої пам'яті, Пія XII, який врочисто відзначав 950-річчя Хрещення Руси,¹ бажаю цим листом дати вияв *хвали і вдячності* для незбагнотого Бога, для Отця, Сина і Святого Духа *за поклик до віри і благодаті синів і дочок численним людям і народам, які свою християнську спадщину* отримали з Хрещення, прийнятого в Києві. Належать вони передовсім до народів російського, українського і білоруського у східній частині європейського континенту. Через служіння Церкви, яка одержала свій початок в київському Хрещенні, та спадщина досягнула країв поза Уралом, дійшла до багатьох народів північної Азії аж до побережжя Тихого океану і ще далі. Справді, аж до кінців землі розійшовся голос їх (пор. Пс. 18, 5; Рим. 10, 18).

Дякуючи Духові П'ятдесятниці за таке поширення християнської спадщини, починаючи від Господнього 988 року, прагнемо передусім зосередитися *на спасенному таїнстві самого Хрещення*. Є це, — як вчить сам Христос Господь, — таїнство новонародження "з води і з Духа" Святого (Ів. 3, 5), який впроваджує людину як прибрану дитину Божу до вічного Царства. Святий Павло пише про "занурення в смерть" Спасителя, щоб враз з Ним "воскреснути" до нового життя в Бозі (пор. Рим. 6, 4). Так, *отже, східні слов'янські народи, що жили у великому князівстві Київської Руси*, вступаючи у воду святого Хрещення, віддалились — коли надійшла для них повнота часу (пор. Гал. 4, 4) —

Передрук з *Вістей з Риму*. Документація, рік XXIII, ч. 4 (403), квітень 1988 р.

спасенному Божому плянові. Дійшла до них вістка про "великі діла Божі" і, подібно, як колись в Єрусалимі, прийшла до них П'ятдесятниця (пор. *Ді. 2,37-39*). Занурюючись у воді Хрещення, одержали "купіль відродження" (пор. *Тит 3,5*).

Якою промовистою є старинна молитва посвячення води для Хрещення у візантійському обряді, яку східня богословія так радо утотожнює з водами Йордану, у які вступив Спаситель людини, згідно з практикою мешканців Юдеї і Єрусалиму (пор. *Мр. 1,5*): "Дай їй ... благословення Йорданове, вчини її джерелом нетління, даром освячення, яка гріхи розриває ... Ти, Господи всемогутній, учини, щоб вода ця стала водою спасення, водою освячення, щоб стала вона очищенням тіла і духа, звільненням від кайдан, відпущенням провин, освяченням душ, купіллю відродження, оновленням духа, благодаттю усиновлення, одіжжю нетління, джерелом життя ... Будь, о Господи, присутнім в цій воді і переміни кожного, хто в ній буде охрещений, щоб скинув старого чоловіка і зодягнувся в нового, який обновляється на образ свого Сотворителя, щоб, вмираючи в Хрещенні на подобу смерти Христа, став він учасником Його воскресення, і щоб зберігаючи дар Твого Святого Духа..., отримав нагороду покликання до неба і став причисленим в лик первородних, яких імена записані на небі"²

Ті, що були далеко, знайшлися через Хрещення внутрі того життєдайного обігу, в якому Пресвята Трійця — Отець, Син і Святий Дух — уділяють себе людині і створюють в ньому нове серце, звільнене від гріха і здатне до синівського послуху супроти відвічного пляну любови. Рівночасно ті народи і поодинокі люди увійшли в круг великої родини — Церкви, в якій можуть брати участь у Пресвятій Євхаристії, слухати Божого слова і давати йому свідчення, жити в братній любові і брати участь у взаємній виміні духовних дібр. Висловлював це символічно старовинний чин святого Хрещення, коли новоохрещені, зодягнені в білу одержу, йшли у процесії з Хрестильниці до спільноти вірних, зібраних у соборі. Процесія та була рівночасно "літургійним входом" і символом їхнього вступлення до євхаристійної спільноти Церкви, Христового Тіла.³

*

2. В такому дусі і з такими почуваннями бажаємо брати участь у торжествах і радощах, пов'язаних з Тисячоліттям Хрещення Київської Руси. Думаємо про нього в категоріях Христової Церкви, в *дусі віри*. Була це подія велетенської ваги. Слова Господа до Єремії "Я полюбив тебе відвічною любов'ю, тим і зберіг для тебе мою ласку" (*Єр. 31, 3*) знайшли повне здійснення

у відношенні до нових народів і нових земель. Київська Русь увійшла у спасенний круг і сама ним стала. Її Хрещення започаткувало нову хвилю святости. Воно стало місійним фактом, новим важливим кроком у розвитку християнства: ціла католицька Церква звертає на нього свій зір і бере духовну участь в радості спадкоємців того Хрещення.

Дякуємо милосердному Богові, Богові в Пресвятій Трійці Єдиному, Богові Отців наших, Отцеві Ісуса Христа і самому Христові, що в Таїнстві святого Хрещення дає людському духові Святого Духа. Дякуємо Богові за Його спасенний плян любови, дякуємо за *послух* народів, земель і континентів *супроти того пляну*. Той послух мав, очевидно, свої історичні, географічні і людські обставини. До вчених належить досліджування і поглиблення всіх аспектів — політичних, суспільних, культурних і економічних — прийняття християнської віри. Очевидно, знаємо і підкреслюємо, що прийняття Христа через віру і дозріле переживання Його присутності у спільноті та особистому житті кожної людини, приносить овочі у всіх ділянках людського існування. Бо життєдайний вузол з Христом не є додатком до життя, ані прикрасою, але є його остаточною істиною. Кожна людина через сам факт свого людського буття є покликана до участі в плодах відкуплення в життя самого Христа.

З найвищою пошаною клонимо голову над тим таїнством після тисячі років, розважаючи її глибину і силу, найперше в тих, що самі те Хрещення отримали в Русі, а далі з кожним і у всіх, що пішли їхнім слідом, приймаючи в Хрещенні освятну силу Утішителя.

II

«Коли надійшла повнота часу»

3. "Коли ... надійшла повнота часу, послав Бог Сина, що народився від жінки" (Гал. 4,4).

Повнота часу приходить від Бога, але приготовляють її люди і приходить вона для людей через людей. Відноситься це до "повноти часу" в загальному ділі спасення, яке має свої людські зумовлення і свої конкретні дії. Але є то важливим також у відношенні до хвилини вступлення поодиноких народів до спасенної пристані віри: до їхньої "повноти часу". Таку історію має також Тисячоліття Хрещення і навернення Руси. Процес християнізації поодиноких племен і народів є складним явищем, але виманє довгого часу. На землях Руси був він приготований через спроби благовістування, до якої бралася в IX сторіччі царгородська Церква. Згодом впродовж X сторіччя християнська віра почала проникати завдяки місіонерам, що прибували не тільки з Візантії,

але також з сусідніх земель східних слов'ян, які служили Літургію слов'янською мовою за обрядом, що його установили святі Кирило і Methodій, а також і з латинського Заходу. Як свідчить давня хроніка, звана Літопис Нестора (*Повість временних літ*), в 944 році існувала в Києві християнська церква посвячена пророкові Іллі.⁵ В тому то середовищі, вже приготованому, княгиня Ольга прийняла прилюдно святе Хрещення коло 955 року і залишилася ціле своє життя вірною його приреченням. До неї під час її відвідин Царгороду в 975 р. патріарх Полієвко звернувся зі словами привіту, які до деякої міри були пророчими: "Благословенна ти між руськими жінками, бо ти полюбила світло і відкинула темряву. Тому благословитимуть тебе сини руські аж до останнього покоління"⁶ Але не довелось Ользі побачити свого сина Святослава християнином. Її духовну спадщину одержав шойно її внук Володимир, учасник Хрещення 988 року, який прийняв християнську віру і причинився до тривалого і остаточного навернення мешканців Руси. Сам Володимир і ті, що навернулися, відчували красу Літургії і релігійного життя Церкви в Царгороді.⁷ Нова Церква на Русі черпала з Царгороду цілу спадщину християнського Сходу і всі властиві йому багатства на полі богословському, літургійному, духовноноти, церковного життя і мистецтва.

Візантійський характер тієї спадщини став одначе від початку перенесений на новий вимір: слов'янська мова і культура стали новим контекстом для того, що досі знаходило свій візантійський вияв у столиці східного цїсарства, а також на цілому просторі, що був зв'язаний з ним впродовж сторіч. До східних слов'ян Боже слово і благодать, з ним пов'язана, дійшли у формі для них ближчій, дивлячись з боку географічного і культурного. Ті слов'яни, приймаючи слово в цілому послусі віри, прагнули рівночасно висловити їх згідно з власним способом мислення і власною мовою. Таким робом здійснилася та особлива "слов'янська інкультуризація" Євангелії і християнства, що пов'язувалась з великим чином святих Кирила і Methodія, які принесли з Царгороду християнство у слов'янській версії на Великі Морави і через учнів — народам Балканського півострова.

Святий Володимир і населення Київської Руси прийняли Хрещення з Царгороду, з найбільшого християнського центру Сходу і, завдяки тому, молода Церква увійшла в круг великої візантійської спадщини — спадщини віри, церковного життя, культури. Спадщина ця стала зразу доступною широким масам східних слов'ян і могла легко засимілюватися, бо від самого початку діло святих Солунських Братів (древньої Солуні) сприяло такій передачі. Письмо і літургійні книги дійшли з релігійних осередків слов'янської культури, яку вони прийняли і впровадили до Літургії.

Володимир, завдяки мудрості, інтуїції, турботі про добро

Церкви і народу, замість грецької мови в Літургії прийняв мову старослов'янську, "роблячи з неї успішний засіб приближення Божих правд для народів, що тією мовою говорили".⁸ Як на це було вказано у енцикліці *Слов'янських Апостолів*,⁹ святі Кирило і Методій, хоч були свідомі культурної і богословської вишости греко-візантійської спадщини, яку вони приносили зі собою, мали однак відвагу — для добра слов'янських народів — послужитися іншою мовою і іншою культурою в проголошуванні віри.

В той спосіб старослов'янська мова послужила в Хрещенні Руси як важливий засіб, найперше в благовістуванні, а потім для оригінального розвитку майбутньої культурної спадщини тих народів, розвитку, що стався у багатьох ділянках багатством цілого життя і загальнолюдської культури.

Бо треба, щоб бути вірним історичній правді, підкреслити з певним наголосом, що, згідно з концепцією святих Братів зі Солуня, при допомозі слов'янської мови був впроваджений на Русі стиль візантійської Церкви, яка була тоді ще в повній єдності з Римом. А та традиція розвинулася потім в оригінальний спосіб, і може в неповторний, спираючися на рідну культуру, а також завдяки зв'язкам із західними сусідами.

*

4. Повнота часу для Хрещення Руси надійшла, отже, під кінець першого тисячоліття, коли *Церква була неподілена*. За цей факт, що є сьогодні предметом прагнення і надії, повинні ми спільно дякувати Богові. Схотів Він, *щоб Церква-Мати, що існувала ще у видимій єдності*, багата в народи і племена, в моменті місійного розвитку на Заході і на Сході прийняла у своє лоно ту нову Дочку зроджену на берегах Дніпра. Існувала Церква Східня і Церква Західня, кожна з них розвивалася згідно з власними богословськими, дисциплінарними, літургійними традиціями. Заходили між ними різниці, але Схід і Захід, Рим і Царгород існували в повній спільності і підтримували взаємні зв'язки. Ота, власне, неподілена Церква на Сході і Заході прийняла і підтримувала Київську Церкву. Вже княгиня Ольга попросила цесаря Оттона I призначити єпископа, "який би показав їм дорогу правди". Був то монах Адальберт з Тревіру, що справді вирушив в 961 році до Києва, де, однак, не міг сповнити своєї місії з причини поганського спротиву.¹⁰ Князь Володимир, свідомий тієї єдності Церкви і Європи, підтримував зв'язки не тільки з Царгородом, але також зі Заходом, з Римом, якого єпископ був визнаний за того, що стоїть на чолі спільноти цілої Церкви. Згідно з "Хронікою Нікона" були посольства між Володимиром і папами в тому часі: Іваном XV (який подарував йому, саме в 988 році, в році

прийняття Хрещення, моші св. Климента папи, що було виразним відкликом до святих Кирила і Methodія, які ті реліквії привезли з Херсонесу до Риму) і Сильвестром II.¹¹ Треба теж згадати Брунона з Кверфурту, якого вислав на місії папа Сильвестр II як *архиєпископа народів*, він відвідав Володимира коло 1007 року, який мав титул кагана (короля) Русі.¹² Далше також папа св. Григорій VII наділив королівським титулом князів Києва в своєму листі з 17 квітня 1075 року, що його вислав Димитрієві (Ізяславові) "королеві Русів і королеві його жєні", які вислали раніше свого сина Ярополка як паломника *ad limina apostolorum*, віддаючи князівство під опіку св. Петра.¹³ Той факт визнання єпископом Риму *суверенности* Володимирового князівства заслуговує на підкреслення. Завдяки охрещенню в 988 році, Володимир створив тривалі основи також для політичної консолідації своєї держави, як теж для її розвитку та інтеграції народів, що замешкували в його тодішніх і пізніших границях. Те пророче рішення увійти до Церкви і впровадити своє князівство в коло християнських народів, принесло йому почесний титул святого і батька народів, які з того князівства походять.

В той спосіб Київ став з хвилиною прийняття Хрещення окремим тереном зустрічі різних культур і релігійного проникання також зі Заходу, про що свідчить культ деяких визнаних в латинській Церкві. А з бігом часу став важливим осередком церковного життя і місійного промінювання з дуже широким засягом: на захід аж по Карпати, від південних берегів Дніпра аж по Новгород і від північних берегів Волги — як це вже було сказано — аж по береги Тихого океану і ще далі. Коротше кажучи, через новий осередок церковного життя, яким став Київ після прийняття Хрещення, Євангелія і благодать віри дійшли до тих народів і земель, які сьогодні пов'язані з московським патріархатом, якщо ідеться про православну Церкву, і з Українською Католицькою Церквою, яка відновила у Бересті повну єдність з римською столицею.

III

Віра і культура

5. Охрещення Київської Русі означає початок довгого історичного процесу, протягом якого розвивається і поширюється цілком *оригінальний візантійсько-слов'янський профіль християнства*, як в житті Церкви так і в житті суспільств та народів, які в тому профілі знаходять через сторіччя і сьогодні теж підставу своєї духовної ідентичности.

А згодом, з бігом історії, коли неодноразово бурхливі історичні

події вдаряли в неї дошкульно, саме Хрещення і християнська культура, — прийнята від вселенської Церкви і розвинута завдяки власним відродженим багатствам духу, — стали вирішальними силами її тривкості.

Володимир прийняв Хрещення, відкриваючи себе разом зі своїм народом на спасенну силу Христа, згідно зі словами св. Петра записаними в *Діяннях Апостолів*: "І ні в кому іншому нема спасення, бо немає й імени іншого під небом, що було дане людям, яким нам спастися" (*Діянь*. 4, 12). Приймаючи ж те ім'я, "що є понад усяке ім'я", і запрошуючи місіонерів Церкви, щоб це ім'я прищепили в серці слов'ян, що жили в Київській Русі, "щоб всякий язик визнав, що Ісус є Господом — на славу Бога Отця" (*Фил.* 2, 9; 11), видів в ньому рівно ж вирішальний чинник людського поступу і гуманізму, важливого для існування і розвитку кожного народу і держави. Тому зв'язався він з рішенням своєї бабусі Ольги і надав їй чину остаточного виду і тривкості.

Хрещення Володимира Великого, а згодом підлеглого йому краю, мало важливе значення для цілого духовного розвитку тієї частини Європи і Церкви, а також цілої *візантійсько-слов'янської культури і цивілізації*.

Прийняття Євангелії не було тут рівнозначним тільки з впровадженням нового і цінного елемента в структуру означеної культури. Було воно радше подібне до насіння, що сходить і розвивається на новій землі, в яку його вкинено, переминюючи її в міру свого розвитку, і в якійсь мірі роблячи її здатною народжувати *нові плоди*. Така є динаміка Царства Божого. Подібне воно є "до зерна гірчиці, що його взяв чоловік і посіяв на своїм полі. Воно, щоправда, найменше з усіх зерен; але як виросте, стає найбільшим з усієї городини, і навіть стає деревом, так, щоптаство небесне злітається і гніздиться на його гілках" (Мат. 13, 31-32).

Так, отже, духовна спадщина візантійської Церкви, введена до Київської Русі при допомозі слов'янської мови, що стала літургійною мовою, спираючися на місцевий культурний дорібок і завдячуючи зв'язкам зі сусідніми християнськими країнами, збагатилася і достосувалася поступово до потреб і ментальності народів, що заселявали велике князівство.

*

6. Застосування слов'янської мови як засобу передачі Христової благовісти і взаємних зв'язків *вплинуло на її розповсюдження і розвиток*: завдяки тому зазнала та мова внутрішніх змін і ушляхетнення. Стала вона також мовою літературною, а тим самим одним з найважливіших явищ і культурних чинників, які рішають про нарід, його ідентичність і духовну потугу. Той процес

виявився на терені Київської Русі найбільше тривалим і приніс багаті плоди. Християнство в такій формі вийшло на зустріч прямуюванню людей до правди, до знання, до самостійного розвитку спираючися на євангельське надхнення і динамізм об'явлення.

Завдяки кирило-методіївській спадщині, дійшло тут до зустрічі Сходу і Заходу, вартостей успадкованих і нових. Чинники християнської спадщини проникли в життя і в культуру тих народів. Стали вони джерелом надхнення літературної творчості, філософської і мистецької, створюючи зовсім оригінальну версію європейської культури, а заразом загальнолюдської. Безнастанний подив — також і в наш час — будить у світі універсальний вимір одиничних справ у поодиноких людей і народів, представлений у їх літературі і мистецтві. Вимір цей народжується і зростає з християнської концепції життя, в ній знаходить стале місце порівняння в мисленні, в мові про людину, її справи і її долю.

До того спільного дорібку і спільного добра східні слов'яни внесли впродовж століть *власний і оригінальний вклад*, а саме, коли ідеться про духовне життя і побожність, властиву тим народам. Той вклад є предметом пошани і любови, яку Римська Церква плекає для багатой спадщини християнського Сходу. Вони випрацювали питому їм історію, духовність, літургійні традиції, власні звичаї церковної дисципліни, згідно з традицією Східних Церков, а також деякі форми богословського мислення над об'явленими правдами, відмінні не раз від тих, що були в ужитку на Заході, а рівночасно у відношенні до них були доповнюючими.

*

7. Тому всьому дає свій вияв II Ватиканський собор. Декрет про єкуменізм стверджує між іншим: "Не можна поминути факту, що Східні Церкви від самого постановня мають скарб, з якого багато запозичила Західня Церква в обсягу Літургії, духовної традиції і правового порядку".¹⁴ Який же багатющий матеріал для пригадуми знайдемо в дальших словах Декрету, які говорять про багатство Літургії і духовної традиції Східної Церкви: "Загально також відомо, з яким прив'язанням східні християни служать літургійні чини, передовсім чин Євхаристійний, джерело життя Церкви і завдаток майбутньої хвали; через нього вірні злучені з єпископом, маючи доступ до Бога Отця через Сина, Воплочене Слово, що страждав і був прославлений у шестстві Святого Духа, поступають спільности з Пресвятою Тройцею, ставши "учасниками Божої природи" (2 Пет. 1, 4). Тому через служіння Господньої Євхаристії в цих поодиноких Церквах, Церква Божя будується та росте, а через сослужіння виявляється їхня спільність".¹⁵

Богословські ж традиції східних християн є "знаменито основані на Святому Письмі, кормляться живою апостольською традицією та письмами східних Отців і духовних письменників, та змагають до праведного устрою життя, а навіть до повної контемпляції християнської правди".¹⁶

Духовність східних слов'ян, яка є особливим свідоцтвом успішності зі зустрічі людського духу з християнськими таїнствами, не перестає викликати спасенного впливу на свідомість цілої Церкви. Окремо гідна підкреслення є побожність до Христових страстей у їхній вірі, вразливість на таїнство терпіння в пов'язанні зі спасеними наслідками Христа. Може бути, що в основі тієї духовності знаходиться також в якийсь спосіб пам'ять про невинну смерть Бориса і Гліба, синів Володимира, яку спричинив їм брат Святополк.¹⁷

Та духовність знаходить свій найповніший вияв у пошані, яку віддають вони "найсолодшому" (сладчайшому) Господеві нашому Ісусові Христові в таїнстві Його терпіння, "кенозіс", які Він взяв на себе у впличенні і у смерті на хресті (пор. Фил. 2, 5-8). Рівночасно однак наповняється в Літургії світлом воскреслого Христа, яке заблисло вже в якійсь мірі в блеску Переображення на горі Таворі, об'явилося в повноті у прославі дня воскресення і вказане було світові через Святого Духа, що зійшов на Апостолів у вигляді огненних язиків в дні П'ятдесятниці. Стає те світло безнастанно участю людей, що приймають хрест. Як же не згадати в тім контексті християн, які жили і живуть на землях, знаходячи впродовж десятих сторіч у спасенній смерті Христа і в Його Воскресенні силу і підтримку у віддаванні свідчення вірності Євангелії не тільки своїм щоденним християнським життям, але також терпінням, що його приймають відважно, нерідко аж до проливу крові? Та форма "кенозіс" Христа в поняттях київської Церкви врзалася глибоко в серці східних слов'ян, була і є для них міцною підпорою в часі суперечностей, які появляються на їхньому шляху.

*

8. У справі зміцнення Церкви і "інкультурації" християнства серед східних слов'ян — подібно, зрештою, як в цілій Східній Церкві — неочініним був вплив монашого життя. Київ відзначився відносно рано славною Печерською лаврою, яку заклали святі Антоній (+1073) і Теодосій (+1074).

Не є це справою випадку, що монах, чи радше так званий "старець", був духовним провідником однаково великих російських письменників, як і вбогих селян. Манастирі стали осередками літургійного життя, духовного, суспільного, а навіть госпо-

дарського. Володарі зверталися до монахів як до дорадників, суддів, дипломатів і вчителів.

Слова "культ" і "культура" мають той самий корінь. Християнський культ спричинив також серед східніх слов'ян великий розвиток культури у всіх її відмінах.

Релігійне мистецтво було проникнуте глибокою духовністю і витонченим містичним надхненням. Хто сьогодні у світі не знає славних ікон, що їх почитають у Східніх Церквах? Чудових соборів св. Софії в Києві і в Новгороді, що походять з 11 ст., церков і монастирів так характерних для краєвиду тих земель? Київська література є у великій більшості релігійна. Нові гимни і церковні пісні є ніби витвором вроджених форм музичної традиції. Не забуваймо також, що перші школи на Русі постали, власне, в 11 ст. А все те, згадане у найбільшому скороченні, становить непроминаюче свідoctво незвичайного релігійного і культурного розквіту, який зродився з Хрещення Київської Руси.

Дуже влучними з тієї точки зору є слова II Ватиканського собору: "Церква... не робить нічого на шкоду земським благам жадного народу, але навпаки, снагу й багатства та звичаї народів, якщо вони добрі, підтримує та приймає за свої, а приймаючи за свої, очищує, скріплює та підносить".¹⁸

IV

До повної єдності

9. Охрещення Руси сповнилося — як вже було підкреслено — *в часі, коли розвинулися вже дві "версії" християнства: східня, злучена з Візантією, і західня, злучена з Римом, але Церква залишилася одною і неподільною.* В нас, що відзначаємо Тисячоліття Хрещення, яке прийняли східні слов'янські народи в Києві, той факт збуджує ще більше прагнення повної спільності в Христі тих двох Церков-Сестер і приспішує нас взятися до нових пошукувань і творення нових кроків в тому напрямі. Ця річниця не є тільки історичним спогадом і нагодою до прерізних наукових опрацювань та підсумків, але передовсім звертає вона нашу пастирську і екуменічну чутливість від минулого до майбутнього, скріплює нашу тугу за єдністю і робить наполегливішою нашу молитву.

Авжеж обі Церкви, католицька і православна, рішені сьогодні більше, ніж будь-коли до віднайдення, незважаючи на труднощі, що постали зі столітніх непорозумінь, спільності навколо євхаристійного Престолу, дивляться в добі цього Тисячоліття з окремою увагою і надією на всіх духовних синів і дочок св. Володимира.

З другої сторони, поступовий поворот до гармонії між Римом і Царгородом, разом з відповідними Церквами, які остаються в

повній спільності з тими осередками — і як же незгадати тут про численні зустрічі обох Церков, зустрічі так дуже багатонадійні, завдяки наполегливій виміні духовних дібр збагачених відмінними і плідними традиціями — може викликати, зокрема тепер, тільки позитивний вплив на православних і католицьких нащадків київського Хрещення. А може навіть пам'ять про ту подію, що зродила їх до нового життя у Святім Дусі, приспішить — за Божою благодаттю годину поєднання, годину їхнього "поцілунку миру", який собі взаємно дадуть як овод дозрілого рішення, зродженого зі свободи і доброї волі з того первісного духа, що оживляв неподілену Церкву, печатану генієм святих Кирила і Методія. Яким благом було б для цілого Божого люду, коли б православні і католицькі спадкоємці Київського Хрещення, порушені відновленою свідомістю первісної спільноти, вміли піти за її закликом і висловити супроти християн наших часів екуменічне послання, яке з тієї спільноти промінює, збуджуючи їх в цей спосіб до приспішення кроків до повної єдності, якої прагне Христос! Це викликало б спасенний вплив на процес відпруження в суспільному житті, яке збуджує великі надії у людей, що діють на користь мирного співжиття у світі.

*

10. Універсальний і партикулярний вимір творять два основні джерела в житті Церкви: єдність і різномірність, традиція і нові часи, старі християнські землі і нові народи, що приходять до віри. Церква потрапить бути одною і рівночасно зрізничкованою. Приймаючи єдність як начальну засаду (пор. *Ів* 17, 21 і сл.), була Церква в дійсності плюралістичною, відмінною в поодиноких частинах світу. Відноситься це особливо до Церкви Західньої і Східньої, поки почалось взаємне і поступове відчуження. Про ту добу говорить II Ватиканський собор: "Церкви Сходу і Заходу довгі сторіччя йшли своєю власною дорогою, сполучені однак братньою спільністю віри та священнодійств, з тим, що за спільною згодою Римський Престіл вирішував, якщо поставав між ними якийсь спір про віру чи правопорядок".¹⁹

А коли навіть повна спільність стала розірвана, обі Церкви засадничо зберегли інтегральну спадщину апостольської віри. Вселенськість і різномірність не переставали, не зважаючи на існуюче напруження, вимінювати між собою неоціненні дари.

Другий Ватиканський собор, свідомий того, відкрив на екуменічному полі *новий етап*, який не перестає приносити багатонадійні плоди. Наведений тут багато разів Соборний Декрет про Екуменізм є виявом пошани і любови, яку католицька Церква живить для багатой спадщини християнського Сходу, підкрес-

люючи її оригінальність, різнорідність, а заразом правосильність. Між іншим, стверджує: "Вже від перших часів Східні Церкви рядились власним правопорядком, встановленим Святими Отцями та синодами, навіть Вселенськими. Тому, що єдності Церкви ніяк не перешкоджає, ба навіть збільшує її честь та спричинюється немало до виповнення її місії... Собор, щоб усунути всякий сумнів, заявляє, що Східні Церкви, пам'ятаючи про конечну єдність цілої Церкви, мають власть рядитися власними правопорядками, як такими, що відповідають краще вдачі своїх вірних та відповідніші для духовного добра їхніх душ".²⁰

З Декрету виходить ясно характерна автономія дисципліни, якою втішаються Східні Церкви. Не виводиться вона з привілеїв, уділених римською Церквою, але з права, що його ті Церкви посідають від апостольських часів.

*

11. В добі діалогу всіх Церков і церковних спільнот, який розвивається і поступає, в обличчі врочистого Тисячоліття Хрещення Руси, — яке з такою тугою відсилає нас до неподільної Церкви, яка охоплює всі Церкви Сходу і Заходу, до гарячої молитви Христа у світлиці Останньої Вечері за єдність всіх віруючих (пор. *Ів.* 17, 20 і сл.), треба нам пам'ятати, що *повна спільнотність є даром* і не буде плодом самих тільки зусиль і прагнень, хоч вони є необхідні і чимало від них залежить.

Через людину "гріх увійшов у світ", але "оскільки більша ласка Божа і дар через ласку одного чоловіка, Ісуса Христа, щедро вилилась на багатьох" (*Рим* 5, 12. 15). Перебування "в науці апостолів і у спільноті, та ламанні хліба і в молитвах" (*Діянь* 2. 42) є даром Божим, бо є новим способом існування людини. Є повним "Буттям разом" в Пресвятій Тройці. Першим джерелом тієї єдності є благодать святого Хрещення. Через Хрещення входимо до єдності Церкви, що розсіяна по всьому світі, до такої єдності, яку хотів і яку оснував Христос, і яка втрималася засадничо, незважаючи на різниці і труднощі, впродовж перших десяти сторіч. Входимо до тієї єдності, про яку нам говорить сьогодні Хрещення Руси. Щоби всі християни повернулися до неї і стали спільнотою людей, які, лишаючись в повній спільноті з Христом, жертвують те своє багатство для всього людства. Про те просимо Святого Духа, що є Подателем різнорідних дарів, завдяки яким люди і людські спільноти входять у спільноту з Христом. В Ньому, у Святому Дусі, життя Церкви осягає неочікувану глибину і виміри. Відчування і переживання присутності Утішителя і Його дарів є окремим знам'ям східної традиції, а глибока східня пневматологія творить цінне багатство цілої Церкви.

В такому світлі бачимо розвиток численних і плідних контактів, в яких знайшло вияв у пособорному часі наше спільне заангажування в активний послух супроти Божої волі, яку приймаємо у Святому Дусі.

Багаті досвідчення повної спільноти першого тисячоріччя, які пережили протягом багатьох сторіч обі сторони, нехай будуть для нас і для наших екуменічних зусиль світлом, заохотою і безнастанним пунктом порівняння.

V

Єдність Церкви і єдність європейського континенту

12. Також і на тій екуменічній дорозі католицька Церква вдивляється в *місію святих братів зі Солуня*, чому дає вияв Енцикліка *Слов'янських Апостолів*.

Знаменним для того післанництва є своєрідний "єкуменічний віщий дух", хоч оба вони діяли в добі неподіленого християнства. Їхнє післанництво мало початок на Сході, а рівночасно в повноті вирізнило зв'язок і єдність з Римом, зі столицею св. Петра. Те їхнє апостольське відчуття *койнонії* (спільності) в Церкві сьогодні починає розумітися чимраз глибше, в добі зростаючої туги за єдністю всіх християн і екуменічного діалогу, що розвивається. Передчували вони, що нові Церкви, які тоді поставали, повинні — в обличчі зростаючих чимраз більше різниць і дискусій — рятувати і скріпити повну і видиму спільність однієї Христової Церкви. Бо ж родилися вони на ґрунті оригінальності, властивої різним народам і культурним просторам, але мали рівночасно зберегти між собою істотну єдність, згідно з волею Божою Основника. Так, отже, Церква, зроджена з післанництва святих Кирила і Методія, мала подекуди на собі окреме знам'я екуменічного покликання, яким два святі Брати жили так глибоко. В такому самому дусі родилася також, як вже сказано, Київська Церква.

Сливе на початку мого понтифікату в 1980 році мав я радість із-за проголошення *святих Кирила і Методія поруч* св. Бенедикта *патронами Європи*. Європа є християнською у своїх коріннях. Дві форми великої традиції Церкви — західня і східня, дві форми культури, доповнюють себе взаємно, немов дві легені в одному організмі.²¹ Така є мова фактів з минулого. Така спадщина народів, що живуть на нашому континенті. Можна сказати, що дві струї, східня і західня, стали рівночасно першими великими формами інкультурації віри, в засягу яких єдина і неподільна повнота, довірена Христом Церкві, знайшла свій історичний вияв. В різних культурах європейських народів, чи то на Сході, чи на Заході, в їхній музиці, літературі, у фігуративному мистецтві і

архітектурі, а також в системах мислення пливе спільна лімфа, зачерпнута з єдиного джерела.

*

13. Рівночасно ж *та спадщина* стає під ХХ сторіччя окремим невідкладним закликом у напрямі єдності християн. Щире прагнення до єдності є присутнє сьогодні в душах людей як передумова для мирного співжиття народів, яке є благом усіх. Прагнення те порушує свідомість суспільств, проникає політику й економію. Християни мусять бути свідомі релігійно-моральних джерел того заклику: Христос "є нашим миром. Він, що обі частини (людства) вчинив єдністю, бо збурих мур поділу — ворогування" (Еф. 2, 14). Бог "поєднав нас зі собою через Христа і дав нам служіння примирення" (2 Кор. 5, 18). Та дійсність — то твір Христа, віддзеркалюється сьогодні в окремий спосіб в живій тузі людства за єдністю і загальним братерством. Прагнення єдності і миру, ламання численних бар'єрів і усунування протиріч — подібно як сам заклик європейської минувшини — стає настирливим знаком наших часів.

Не може бути правдивого миру без того процесу, що єднає, в якому кожний нарід буде могли у свободі і правді вибрати шляхи свого розвитку. З другої ж сторони, такий процес є неможливий, коли забракне згоди у відношенні до первісної і засадничої єдності, яка проявляється в різних формах, які не є суперечні, але взаємно себе доповнюють, які взаємно себе потребують і шукають. Тому ми є глибоко переконані, що дорога, правдивого миру може бути знаменито випрямлена в умах, серцях і сумліннях людей через присутність і службу того знаку миру, яким є — через свою природу — Церква, слухняна Христові і вірна своєму покликанню.

Висловлюємо повне довір'я до всіх людських зусиль, які на мирній дорозі терпеливого діалогу, умів, взаємного зрозуміння і пошани прямують до усунування нагод до напружень і конфліктів.

Покликанням Європи, що зродилася на християнських основах, є окрема турбота про мир у *цілому світі*. На багатьох просторах світу нема миру, або він поважно загрожений. Тому є потрібна витривала і згідна співпраця європейського континенту зі всіма народами для справи миру і добра, до якого має право кожна людина на світі і кожна людська спільнота.

VI

Злучені в радості Тисячоріччя з Марією — Матір'ю Ісуса

14. Таїнства і події, згадані у великому скороченні в цьому

Листі, бачені і розважувані в світлі вказівок II Ватиканського собору і в історичній перспективі Тисячоліття, стають для нас джерелом радості і потіхи у Святому Дусі.

Беручи до уваги значення Хрещення Київської Русі в історії благовістування і людської культури, бажаю зосередити на ньому увагу цілої католицької Церкви і запросити усіх вірних до спільної молитви. Римська Церква, побудована на підвалинах апостольської віри Петра і Павла, радіє тим Тисячоліттям і всіма плодами в бігу поколінь: плодами віри і життя, спільноти і свідoctва аж до переслідувань і мучеництва — згідно зі заповідями самого Христа. А наша духовна участь в торжествах Тисячоліття відноситься до цілого Божого люду, до всіх вірних і пастирів, які живуть і працюють на тих землях, освячених тисяча років тому купіллям Хрещення. Лучимось у святочній радості з усіма, які в Хрещенні прийнятому через прадідів визнають джерело власної релігійної ідентичності, культурної, а також національної; з усіма нащадками того Хрещення без огляду на релігійне віровизнання, національність чи місце замешкання, з братами і сестрами православними і католиками. Лучимось зокрема з улюбленими синами і дочками народів російського, українського і білоруського. З тими, що живуть на своїй батьківській землі, як також з тими, що живуть в Америці, Західній Європі чи в інших частинах світу.

★

15. В окремих спосіб є то з певністю свято Російської Православної Церкви з її осередком в Москві, що її з радістю називаємо "Церквою-Сестрою". Вона прийняла в значній мірі спадщину древньої християнської Русі, пов'язуючись і залишаючись вірною Церкві у Царгороді. Церква ця, подібно як інші православні Церкви, має правдиві Таїнства, зокрема ж — силою апостольського спадкоємства — Євхаристію і Священство, завдяки яким є злучена з католицькою Церквою найтіснішими вузлами.²² І разом з ними робить посильні старання, "щоб зберегти ті тісні братні вузли у спільноті віри і любови, які повинні виявити свою життєдайність у відносинах між місцевими Церквами, як і між сестрами".²³

В цей урочистий історичний момент католицька спільнота бере участь у молитві і розважанні над великими ділами Божими (пор. *Діян.* 2, 11) і через особу єпископа Риму передає тисячолітній Церкві-сестрі поцілунок миру як вияв гарячого прагнення тієї досконалої спільноти, якої хотів Христос, і яка є викарбувана в природі Церкви.

Ми є глибоко переконані, що врочистості Тисячоліття усіх

спадкоємців Хрещення Володимира і наша участь в їхній радості і благодаренні — участь зроджена з потреби серця — принесе нове світло, здатне прожити темряву багатолітньої важкої минувшини. Світло, що родиться постійно наново і приходиться до нас з пасхального таїнства, зі світанку Великодня і Зіслання Святого Духа.

*

16. Окремим виявом нашої духовної єдності і участі в Тисячоліття Хрещення Руси, а також виявом гарячого прагнення спільності зі Східними Церквами-сестрами є поголошений Марійський Рік, як говорить про те Енцикліка *Мати Спасителя*: "Хоч... відчуваємо ще наслідки тієї розлуки, яка наступила кількадесят літ пізніше ... то все таки можемо сказати, що супроти Матері Христа почуваємося правдивими братами і сестрами в крузі того місянського люду, який є покликаний, щоб бути однією Божою Родиною на землі".²⁴

Зроджене Нею Воплочене Слово залишається назавжди в Її Серці, як про це говорить славна ікона *Знамени*, яка представляє Діву в молитві зі Словом Божим, викарбуваним на Серці. Молитва Марії черпає в окремий спосіб з могутности Божої. Вона є поміччю і надрядною силою для спасення християн. "Чому ж, отже, не мали б ми разом всі дивитися на Неї як на нашу спільну матір, яка молиться за єдність Божої родини і яка стоїть напереді усіх у довгому почеті свідків віри в одного Господа, Сина Божого, що почався в Її дівичім лоні дією Святого Духа".²⁵

Нашим Братам і Сестрам у вірі бажаємо, щоб тисячолітня спадщина Євангелії, Христа, Воскресення і П'ятдесятниці не переставала бути "дорогою, правдою і життям" (пор. *Ів.* 14, 6) для майбутніх поколінь.

І про те з цілого серця молимося до Пресвятої Тройці: Отця, Сина і Святого Духа. Амінь.

В Римі, у св. Петра в свято навернення св. Павла, дня 25 січня 1988 р. в десятому році Понтифікату.

Іван Павло II Папа

---

1. Пор. лист до кард. Євгенія Тіссерана, Секретаря Конгрегації для Східної Церкви (12 травня 1939): AAS 31 (1939), стор. 258-259.

2. Молитва при посвяченні води для Хрещення, якої найстарше свідоцтво знаходиться в *Код. Ват. Барберіні* гр. 336, стор. 201. Див. також *Требник* (вид. синодальне, Москва, 1906, друга частина, стор. 208 в.-220; пор. ф. 216), врочисте посвячення води Хрещення в день Богоявлення.

3. Пор. *Типикон Великої Церкви*, вид. G. Mateos в «*Orientalia Christiana Analecta*» 116, Рим 1963, стор. 86-88. Не менший був блиск обряду Хрещення в Римі, як можна бачити в «*Ordines Romani*» з раннього середньовіччя.

4. Пор. лист в якому Патріярх Фотій в 867 р. проголошує, що люд, прозваний Рос, прийняв єпископа: Л. I, 13: PG 102, стор. 736-737; пор. теж «*Les registes de actes du patriarche de Constantinople I, II (Les registes de 715 до 1043)*» старанням W. Grumel, Париж 1936, ч. 481, стор. 88-89б.

5. *Повість временних літ*, вид. Д. С. Лихачев (Москва-Ленінград, 1950), стор. 235.

6. Пор. Филарет Гумилевський, *Животи Святих* (Петербург, 1900), стор. 106 (рос. мовою).

7. Див. оповідання в: *Повість временних літ*, цит. вище.

8. Енци. *Слов'янських Апостолів*, 12: AAS 77 (1985) стор. 793.

9. Пор. там само, 11-13: AAS 77 (1985), стор. 791-796.

10. Звістку подають деякі німецькі джерела як: *Твори Лямперта Монаха Герфольдського*, вид. О. Гольдер-Еггер, 1894, стор. 38.

11. Пор. "Ніконівський літопис" до 6494, *Полное собрание русских летописей*, IX, Ст. Петербург 1862, стор. 57.

12. Пор. Петра Дам'яні *Життя блаж. Ромуальда*, к. XXIII: ПЛ 144, 978 (вид. критичне G. Tabasso, в *Джерела для історії Італії*, 94, Рим 1957, стор. 58).

13. Пор. Григорія III ресст, II. 74, вид. Е. Каспар, в: *Вибрані листи для вжитку учнів з Пам'ятників історичних Германії окремо виданих*, т. II, передрук 1955, стор. 236-237.

14. Декрет про єкуменізм *Встановлення єдності*, ч. 14.

15. Там таки, ч. 15.

16. Там таки, ч. 17.

17. Пор. *Акти Святих*, Вересень 2, Венеція 1756, стор. 633-644.

18. Догматична Конституція про Церкву, *Світло Народів*, ч. 13.

19. Декрет про єкуменізм *Встановлення єдності*, ч. 14.

20. Там таки, ч. 16.

21. Пор. Енцикліку *Мати Спасителя*, 34: AAS 79 (1987) 406.

22. Пор. Декрет про єкуменізм *Встановлення єдності*, ч. 15.

23. Там таки, ч. 14.

24. Енцикліка *Мати Спасителя*, 50: AAS 79 (1987), стор. 429.

25. Там само, 30: AAS 79 (1987), стор. 402.

ДВА ЛИСТИ ПАПИ ІВАНА ПАВЛА ІІ З НАГОДИ ЮВІЛЕЮ ТИСЯЧОЛІТТЯ ХРЕЩЕННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСИ:

Апостольський лист «Ідіть у світ» («Euntes in Mundum») і
Послання «Великий дар Хрещення» («Magnum Baptismi
Donum») (Коментар)

Мирослав Лабунька

Хрещення київського князя Володимира Святославича 988 року та введення ним нової віри у Київській Русі як державної релігії є подіями епохального значення в історії українського народу, як і інших народів Східної Європи. Ті події відчували й зрозуміли вже їхні сучасники, як на це вказують відповідні записи у *Повісті временних літ*. Особливо яскраво це відображено у *Слові про закон і благодать* митрополита Іларіона. Такий погляд на ті події знаходимо в багатій літературній спадщині наступних поколінь усіх трьох східнослов'янських народів — українського, білоруського і російського.

Український переклад Апостольського листа "Ідіть у світ" появився у *Вістях з Риму* за квітень 1988 р. і відклики зроблено на нього (в дужках з поданням частини латинськими буквами й розділу — арабськими числами). Його англійський текст появився в англомовному тижневику «L'Osservatore Romano» Weekly edition in English 28 березня 1988 р. Лист датований 25 січнем 1988 р., що в церковному календарі є днем, присвяченим наверненню апостола Павла.

Український текст Послання "Великий дар Хрещення" цитований (без змін) з видання, що появилoся у Ватикані заходами Libreria editrice Vaticana. Його повний заголовок: "Послання «Великий дар Хрещення» вселенського архиєрея Івана Павла ІІ до українців католиків з нагоди Тисячоріччя Хрещення Київської Русі. Воно датоване 14 лютим 1988 р., що є днем празника святих Кирила і Методія. Таке саме видання цього тексту появилoся окремою брошурою італійською мовою (припускаємо, що й іншими мовами). Англійський текст — у англомовному тижневику «L'Osservatore Romano» з 25 квітня 1988 р., у якому, до речі, Львів пишеться з російського — Lvov. Відклики до українського тексту зазначені порядковими арабськими числами (у дужках), що ними позначені поодинокі розділи Послання. Того роду папські листи звичайно появляються латинською мовою (себто офіційною мовою папської курії) у «Acta Apostolicae Sedis». Треба сподіватися, що ці два документи незабаром появляться у цьому офіційні Ватикану.

З віками нова віра з державної стала національною релігією українського народу. Віровизнаневий поділ на православних і католиків не змінив ситуації — всі залишилися християнами. З цією вірою — з християнською релігією — зв'язані всі вияви національного життя українського народу за останні тисяча років.

Ювілей Тисячоліття Хрещення Руси-України, що його обходимо цього року, набирає на наших очах також значення особливої історичної події, в першу чергу з огляду на свою унікальність (тисячолітній ювілей важливої історичної події вже із-за самої природи речі є особливим), як також з огляду на політичні обставини, що тепер існують у Східній Європі, заактуалізовані останнім часом змінами, що відбуваються у СРСР, в кордонах якого знаходиться майже вся колишня територія Київської Руси (за винятком західних окраїн). Тут же і Київ, столиця України та історичний центр подій, зв'язаних з ювілеєм.

Сучасна важливість цього ювілею засвідчена великим зацікавленням усього світу. Історичні та політичні коментарі заповнюють шпальти пресових органів, популярних і наукових журналів. Не відстають у цьому й інші засоби масової інформації. Появляються на цю тему наукові монографії і популярні книги різними мовами. Зацікавлення ювілеєм панує не тільки серед християнських релігійних спільнот та їхніх провідників, але й серед політичних діячів. Ініціюють його відзначення не тільки такі історичні релігійні центри як Рим, Константинопіль і Москва, але й державні інституції світових потуг та різних держав світу. З нагоди ювілею вже відбулися і відбуваються наукові конференції і конгреси.

Зрозуміло, що емоційно ювілей Тисячоліття Хрещення Руси-України найбільше заторкує українців як безпосередніх нащадків тих, що хрестилися у Києві 988 року, а далі білорусів і росіян. Після світлої і плідотворної княжої доби в історії України, доля не була ласкавою до українського народу, що навіки попав під чуже панування. Тільки у цьому двадцятому, себто ювілейному столітті український народ пережив спустошення своїх людських резервів та матеріальних засобів внаслідок двох світових воєн, катаклізм голодомору, що на довгі віки підкосив його біологічну субстанцію, а також воєнні насилля сусідів, скеровані на придушення спроб відродження політичної незалежності. Ліквідація національних інституцій, у тому числі й церковних, та фізичне знищення його політичного й культурно-творчого активу були рівно ж великим лихом у його політичному й культурному житті.

Великий ювілей Тисячоліття Хрещення Київської Руси доводиться її нащадкам — українському народові, обходити в складних політичних умовах, фактично в підневоленому стані. Стан цей яскраво ілюструє той факт, що в дійсності ювілей Тисячоліття в Україні не відзначається офіційно українським народом, а роблять

це за нього і в його імені інші, в першу чергу — Російська Православна Церква. Є це велика іронія долі, що якраз ця релігійна організація, ця Церква, яка відома своїм ворожим ставленням до національних і релігійно-культурних аспірацій українського народу, що вславилася у минулому як чинник відповідальний за русифікацію українських народних мас, тепер займає з ласки уряду майже виключну монополію у релігійних справах в Україні й справляє ювілей Тисячоліття Хрещення Київської Русі та, як голосять офіційні повідомлення, — ювілей свого "тисячолітнього існування".

Український народ у цей вагомий час ювілею свого тисячолітнього християнства є єдиним більшим християнським народом на європейському, все ще християнському континенті, що нині не користується повною політичною незалежністю і не має змоги свobodно вирішувати справи про своє релігійне життя, розвивати свою культуру й плекати свою матірню мову. Не зменшуючи своєї власної вини народу за таку його долю, вважаємо за потрібне сказати, що відповідальність за такий його стан падає також на всю християнську Європу, як і на християнську спільноту поза нею.

Беручи до уваги такий фактичний стан і умови, що в них у час ювілею Тисячоліття Хрещення Русі-України знаходиться український народ, треба вітати кожний жест, кожную ініціативу, кожний вияв доброї волі в користь України й українського народу зі сторони представників інших народів та їх політичних, культурних і релігійних провідників. Особливо треба вітати такі вияви зі сторони тих церковних достойників, що очолюють вселенські християнські спільноти. З такої перспективи і в такому контексті слід оцінювати і розглядати оба листи Папи Римського Івана Павла II, що появились у зв'язку з ювілеєм Тисячоліття. Першим з них папа звертається у цій справі до всієї католицької спільноти у світі, а другим — до українців католиків.

Щоб оминати зайвих непорозумінь, звернемо увагу перш за все на дві речі, радше формального характеру. Першою є справа правильного розуміння папських листів і енуціяцій у системі градації їхнього більшого чи меншого авторитетного значення. Голос папи (звичайно в письмовій офіційній формі) у різних справах, хоч має за собою великий авторитет голови Католицької Церкви й тим самим провідника великої християнської спільноти, має, згідно з вченням цієї Церкви, тільки тоді силу й авторитет *непомильности*, коли папа висловлюється офіційно (екс катедра) у справах *віри й моралі*. Обидва названі листи Папи Івана Павла II з нагоди ювілею Тисячоліття ні формою, ні змістом під цю категорію не підпадають. Другим є питання про те, як в наших часах готуються документи й листи церковних достойників і світських провідників. Отож, більшість листів, що виходять із папської канцелярії за його власноручним підписом чи в його імені, готують

співробітники папи, члени курії, що є відповідальні за довірені їм справи, або під їхнім наглядом експерти від певних ділянок науки чи суспільних явищ. З огляду на великий обсяг справ, що ними в сучасному світі папа змушений займатися, фізично він не має можливості приділити навіть дуже важливим справам належної уваги. В наслідок цього не все полагоджується задовільно і бувають недоліки. Вони незаперечні, коли мова йде про обидва листи з нагоди ювілею Тисячоліття.

*

Послання Папи "Великий дар Хрещення" адресоване до українців і тому йому присвятимо більше уваги, ніж Апостольському листові "Ідіть у світ". Воно складається з десяти розділів чи параграфів, що позначені порядковими числами, й кожна така частина заторкує певну окрему тему — чи це історична подія, церковна доктрина, чи політичні сучасні умови. Кожну з цих тем було старання пов'язати з подією, що мала місце 988 року.

Послання включає декілька стверджень, висловів і прямих звернень, що їх з задоволенням прочитає кожний українець, наприклад:

— З Йорданських берегів, після майже десятиох сторіч, діло спасіння силою Святого Духа, досягло земель, зрошених водами ріки Дніпра, де Господь вибрав Своїх слуг Ольгу й Володимира, щоб дарувати їхньому народові благодать святого Хрещення (1).

— Український народ географічно та історично зв'язаний з містом Києвом і тому має особливі причини радіти з річниці Тисячоріччя (3).

Інші звернення, варті відзначення, стосуються Української Католицької Церкви і її вірних:

— Наступник Петра поділяє радість цього Тисячоріччя і... цим Посланням бажає особливо звернутись до вірних Української Католицької Церкви, щоб відсвяткувати з ними чудесні діла, довершені Богом протягом цього довгого проміжку часу (1).

— Вітаю Вас (тут названі владика, священники й вірні УКЦеркви. — *М. Л.*)..., що святкуєте тисячну річницю народження вашого народу до життя благодаті в Хрещенні Київської Русі. Вітаю Вас усіх братів поцілунком миру, як Ваш брат і перший Папа слов'янського походження в історії Церкви (7).

— Ваша Церква зросла в своїй східній особливості на спадщині Хрещення святого Володимира і протягом сторіч розвинула власне обличчя, збагачуючись власною культурою, місцями богочитання, як також безліччю вірних... (4).

— Вітаю цілу спільноту Української Католицької Церкви, яка в хрещенні народу Києва бачить коріння власного існування і сьогодні живе у повній єдності віри і спільності тайн з Єпископом Риму (7).

— Апостольська Столиця відчуває особливу любов до вашої Церкви, бо протягом історії вона дала стільки доказів прив'язаності до Риму, не виключаючи і найвищого свідчення мучеництва (8).

Сказано також, що за дар Хрещення:

— ...дякують сьогодні... Народ і Українська Католицька Церква, що зросли з тисячорічної спадщини святого Володимира (1).

Про унію Київської митрополії з Римом, як і про уніятів-католиків (не тільки українців, але взагалі) наступні твердження, що їх знаходимо у Посланні, виявляють, як нам видається, сучасний погляд Римської курії на ці справи й тому їх також зачитуємо:

— Берестейська Унія... — не була спрямована проти нікого. Вона була спрямована до збудування Церкви, яка б на Сході, так і на Заході раділа тією повною і наявною єдністю, яка має свої коріння в єдиній Вірі та в єдиному Хрещенні (4).

— Тимбільше спільноти вірних, що народились із названих спроб [поєднання] і які протягом сторіч зберегли свою єдність з римською Столицею, в глибокій послузі власній совісті, мають, очевидно, право на солідарність з боку католицької спільноти й, особливо, Єпископа Риму.

Офіційні листи папи бувають багатьох родів і форм, які вказують на їхню більшу чи меншу важливість. Часто при їхній аналізі звертають увагу не лише на те, що в тексті сказано, а й на те, що не сказано, не домовлено (у випадку натяків на певні справи) чи пропущено. Пильну увагу приділяють також стилеві листа, формулюванням і формулам, що можуть виявляти певні погляди чи політику курії. На всі ці речі треба звернути увагу й у випадку Послання "Великий дар Хрещення" та Апостольського листа "Ідіть у світ". Своєю формою Послання значно поступається Апостольському листові, а ще більше папським енциклікам. Енцикліки (окружні листи) і апостольські листи адресовані до всієї християнської католицької спільноти, а послання — до названого адресата. Пригадаємо, що остання енцикліка "Всі Східні Церкви" («*Orientales omnes Ecclesias*»), в якій мова про справи, що відносяться до України і українців (хоч і не виключно до них), появилася за понтифікату Пія XII у 1946 р. з нагоди 350-ліття Берестейської унії. Подія ця, хоч і важлива, все таки своїм значенням і наслідками не до порівняння з хрещенням князя Володимира у 988 році. До речі, ювілей Тисячоліття Хрещення княгині Ольги (955-1955) був

вшанований Апостольським листом "Знаємо Вас" («Novimus vos») того ж самого папи у 1956 р., що був адресований до українських католицьких владик, при чому всі були названі поіменно, включаючи й закарпатських, в Україні та в Америці. Обидва ці документи, як і лист Папи Івана Павла II до бл. п. Блаженнішого Йосифа Сліпого від 19 березня 1979 р. про відзначення майбутнього (тоді) ювілею Тисячоліття Хрещення Руси-України, не згадуються у Посланні "Великий дар Хрещення", себто до них немає відкликів, — явище майже безпрецедентне у практиці папської канцелярії. Декілька разів, натомість, цитується енцикліка "Апостоли слов'ян", що нею 1985 р. вшановано святих Кирила і Methodія. Це, до речі, була четверта з черги енцикліка за понтифікату нинішнього папи. Заслуги Солунських Братів супроти всіх слов'янських народів незаперечні, щобільше — вони унікальні. Але їхнє відношення до християнізації Київської Руси все таки тільки посереднє.

Є ще одне питання, пов'язане з формою Послання, на яке звернемо увагу. Блаженніший Мирослав Іван Любачівський, до якого формально заадресоване Послання, названий "Верховний Архiepіскоп Львівський українців". Ідеться тут про термін "українців" (краще вже було б: для українців). Зі становища права Римської Церкви визначення національної спільноти вірних, над якими їхній ієрарх має юрисдикцію "щодо осіб" (а не територіяльну, яка одинока є повною), вживається у випадку ієрархів, включаючи й українських, що діють у діаспорі. Але для верховного архiepіскопа і галицького митрополита Української Католицької Церкви, Львів, Львівська архiepархія й Галицька митрополія — *не діаспора*. Навіть якщо в минулому були причини для визначування обряду чи національності поодиноких владик католицького віровизнання, то тепер це анахронізм.

Коли говорити про архітектоніку чи структуру Послання, то воно робить враження на скору руку скомпонованого документу. Поодинокі частини не в'яжуться органічно в одну цілість, хоч тут і там не бракує чутливих та гарних слів, що їх у більшості зацитовано повище. Зустрічаються у тексті історичні неточності та стилістичні неясності. Все це зменшує значення цього історичного документу. Послання не викликає у читача, що емоційно переживає ювілей Тисячоліття, сподіваного духовного піднесення і бажаного ентузіязму.

Основним недоліком Послання є брак історичної перспективи. Взагалі не зроблено спроби висвітлити відносини між Україною і Апостольською Столицею за час цього проминаючого тисячоліття. Промовчано *факти* зв'язків з католицьким Заходом княгині Ольги, князів Ярополка і Володимира Святославичів, Ярослава та їх нащадків. Не згадано навіть таких маркантних фактів у цих зносинах, як: побут у Римі й коронація Ярополка-Петра і його

дружини Ірини (1075), включно з проголошенням Київської Русі ленном св. Петра (згадку про це знаходимо, однак, в Апостольському листі "Ідіть у світ"); церковна унія за часів Данила Галицького (1247) та його коронація папським легатом Опізо 1253 р. у Дорогочині короною, що її післав йому папа Іннокентій IV; участь київського митрополита Петра Акеровича у Ліонському соборі (1245) та присутність Григорія Цамвлака разом з численною свитою на соборі в Констанці (1218). Участь київського митрополита Ісидора у Фльорентійському соборі (1439) згадується лише у зв'язку з Берестейською унією. Про нього сказано, що був він "визначним богословом і переконаним прихильником діалогу з Римською Церквою" (4). Така характеристика його особи звучить досить по-модерному, але можна мати сумніви щодо її історичної вірності. У тексті підкреслюється, що він удостоївся кардинальської гідності Римської Церкви та вирізнення по смерті тим, що похований у базиліці св. Петра (відносно чого погляди вчених, до речі, поділені), але не згадано, що він під кінець життя став вселенським уніятським патріархом Константинополя.

Цілий період історії між Берестейською унією і сучасністю обійдено туманими натяками на деякі події, але без згадки важливіших фактів і подій з життя Української Католицької Церкви Київської митрополії, що в її склад входили й білоруські епархії, за винятком полоцького архієпископа Йосафата Кунцевича як мученика за віру. Навіть творці й подвижники Берестейської унії не удостоїлися згадки їхніх імен. Та і в саму унію вкралася у текст невірна з історичного боку інформація, згідно з якою тільки "частина Єпископів Київської митрополії відновила зв'язок з Апостольською Столицею" (4). На унійних актах знаходимо, однак, підписи київського митрополита Михайла Рагози, п'ятох владик і трьох архимандритів. Відмовилися прийняти своїх владик, хоч спочатку були їй прихильні, а саме: перемиський єпископ Михайло Копистинський і львівський — Гедеон Балабан. Звичайно так переважають більшість не називається частиною.

Не згадується у Посланні насильна ліквідація унії російським царським урядом при активній співпраці РПЦеркви на території України після поділу Польщі з кінцем 18 — на початку 19 ст. Не вказано й на світлі сторінки історії Греко-Католицької Церкви (як вона офіційно тоді називалася) у Галичині (у відновленій 1806 р. Галицькій митрополії) та на Закарпатті під австрійським пануванням. До 1945 р. це була найбільша церковна одиниця східного обряду як територією так і кількістю своїх вірних, що була в поєднанні з Римською Церквою. Її офіційна ліквідація урядом СРСР, знову ж при співпраці РПЦеркви, була винятковим актом насильства над релігійними почуттями мільйонів українців. Факт цей також не знайшов у Посланні належної йому згадки. Натяк, що

знаходимо у тексті про ці події: "В цей надзвичайний історичний момент для Вашої Церкви, випробуваній протягом останніх десятиріч великими супротивностями...", не може бути нагородою за переслідування і терпіння, що їх за ці десятиріччя зазнали владики, священики, монахи й монахині та численні вірні Української Католицької Церкви. Вражає і те, що про існування цієї Церкви від часу офіційної заборони на нелегальному становищі також не згадано. Про її існування останнім часом заговорили представники урядових кіл СРСР, РПЦеркви, як і визначні діячі українського й російського народів. Існування і діяння церковної спільноти в нелегальних чи напівлегальних умовах вимагає великої посвяти й жертв зі сторони її провідників владик, священиків, вірних. Їм потрібна підтримка и заохота. На неї вони напевне надіються у цей ювілейний рік. Вони шукатимуть за нею у Посланні "Великий дар Хрещення", бо вони є та Церква чи її основна частина, до якої адресоване це звернення. Шкода, що якраз ця перспектива не була належно узгляднена й оцінена. І, вкінці, важко припустити, що, звертаючись до українців, а тим більше, до українців католиків, можна мовчанкою, без згадки, обійти бл. п. Слугу Божого Андрея Шептицького і його наслідника, Ісповідника Віри, патріярха і кардинала Йосифа Сліпого. Хай у своїй совісті, а також перед історією, відповідь на це питання дадуть ті, що приготувляли й, маємо таке враження, цензурували текст Послання "Великий дар Хрещення".

*

У вступі в Посланні сказано, що Апостольський лист "Ідіть у світ" був звернений (чи посланий) "до всіх віруючих католиків, щоб сприяти відповідному духовному приготуванню до цієї події..." (1). Крім цієї загальної цілі, лист має дуже конкретну подвійну ціль. У церковній площині це — екуменізм, що мав би довести до поєднання між Римською Католицькою Церквою з однієї сторони й православними церквами — з другої. В першу чергу мається тут на увазі Російську Православну Церкву, яку названо "тисячолітньою Церквою-сестрою" (!?) і підкреслюється, що ювілей Тисячоліття Хрещення Київської Русі "В окремий спосіб є то з певністю свято Російської Православної Церкви з її осередком в Москві, що її з радістю називаємо «Церквою-сестрою». Вона прийняла в значній мірі спадщину древньої християнської Русі, пов'язуючись і залишаючись вірною Церкві у Царгороді" (VI, 15). Це останнє твердження можна ставити під сумнів, беручи до уваги, що "вірність" ця була перервана у 1448 р. з вибором чи піднесенням до гідності митрополита єпископа Йони у Москві.

У політичній площині ціль листа висловлена в наголошенні

"єдності європейського континенту", що пов'язується з потребою релігійної єдності народів, які на ньому живуть. Від такої духовної і політичної єдності Європи залежить, згідно з листом, мир у сьгоднішньому світі. Між поясненнями цієї цілі знаходимо також таке досить багатомовне твердження: "Не може бути правдивого миру без того процесу, що єднає, в якому кожний народ буде могти у свободі і правді вибрати шляхи свого розвитку" (V, 13).

Текст Апостольського листа дещо довший, ніж Послання, і опрацьований з більшою увагою і дбайливістю, хоч і не вільний від певних історичних та ідейних хиб. Він поділений на шість частин, що охоплюють шістнадцять розділів чи параграфів. Кожна частина має свій окремих заголовок, з якого читач може довідатися про що буде мова в тексті даної частини. (Заголовки ці такі: I. З'єднані в таїнстві благодаті; II. "Коли надійшла повнота часу" — (цитата з Гал. 4, 4.); III. Віра і культура; IV. До повної єдності; V. Єдність Церкви і єдність європейського континенту; VI. Злучені в радості Тисячоріччя з Марією — Матір'ю Ісуса.) Тому що в листі ясніше поставлена ціль папського звернення, то й пов'язання між частинами більш наочне. Тон звернення — стриманий. Конкретні політичні й соціальні умови, в яких нині живуть нащадки й спадкоємці Київського Хрещення, взагалі не висвітлені, а, властиво, й не згадані. Переслідування вірних різних віровизнань і церков знову ж, подібно як і в Посланні, обійдено не надто виразними натяками (див., напр., III, 7). Доводиться зауважити, що навіть найбільш шляхетні (політичні) цілі, що їх може мати на увазі нині Апостольська Столиця, не оправдують такого роду обережності, що доводить до замовчування історичних фактів, які є загальновідомими. Пригадаємо, що до цієї справи зайняв був становище бл. п. Папа Пії XII в Апостольському листі "Східні Церкви" («*Orientales Ecclesias*») з 15 грудня 1952 р.

Треба підкреслити, що досить добре опрацьовані I, II і V частини листа. У двох перших частинах описано історичні обставини, серед яких відбувалася на початку християнізація Київської Русі, та досить переконливо представлено значення нової віри для розвитку національного буття і культури трьох східнослов'янських народів: російського, українського і білоруського. Такий порядок у вичислюванні цих народів вжито двічі (I, 1; VI, 14). Він ідейно шкідливий тим, що підтримує антиісторичну тезу про "старшого брата", яким вважається російський народ. Сучасний кількісний стан і політична сила будь-якого народу у світі не повинні впливати на погляд на історичне минуле. Правильніше, без сумніву, було б: українці, білоруси, росіяни.

Мабуть, щоб підкреслити культурні досягнення українців і росіян, у розділі, де мова йде про "інкультуризацію" (?)

християнства серед східних слов'ян, про великі заслуги в тому відношенні східного монашества та про релігійне мистецтво, згадано "Чудові собори св. Софії в Києві і в Новгороді, що походять з XI сторіччя..." (III, 8). Не згадано однак (надіємось, що хіба лише через недогляд?) собору св. Софії у Полоцьку, у столиці Полоцького князівства і політичному центрі — колисці білоруської державности. Собор цей також з XI ст. і присвячений Божій Мудрості з тих самих (політичних) причин, що у Києві та Новгороді.

★

Коментар — це не наукове дослідження. Його ціллю є не так аналізувати, як ознайомити читача зі змістом коментованих документів та звернути його увагу на цікаві чи контроверсійні місця у текстах Послання "Великий дар Хрещення" та Апостольського листа "Ідіть у світ", що появилися з нагоди Тисячоліття Хрещення Київської Руси. Критичні зауваження щодо окремих місць у текстах цих документів, як і до деяких ідейних тверджень, не стосуються особи Папи Івана Павла II, прихильність якого до українців широковідома, як про це вже було сказано вище. Їх (ці зауваження) слід віднести на конто тих спеціалістів, котрі беруться за діло, якого як слід не знають, та до тих ватиканських чинників, які за серпанком політичних міражів не хочуть, чи не спроможні бачити історичних подій та фактів такими, якими вони були, та сучасної дійсности такою, якою вона є нині. Можливо, що й наші сподівання у цей ювілейний рік були завеликі. Можливо, ми не врахували всіх тих сил, що діють у Ватикані й не конче нам прихильні. Можливо, ми самі недопильнували наших справ. Але недогляд і по другій стороні: ювілей Тисячоліття Хрещення Київської Руси таки заслуговував на вшанування його папською енциклікою.

ШЕДЕВРИ ПОЕТИЧНОЇ МІТОІСТОРІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

I

Поетична біографія Ліни Костенко має уже тридцятирічну давність. На початку 50-их років, ще студенткою Інституту літератури імені Горького, вона дебютувала з ліричними віршами у періодичній пресі та молодіжних альманахах. Згодом, у 1957 р., появилася її перша збірка *Проміння землі*. З того часу, незважаючи на не завжди сприятливі обставини для її творчості, вона засвідчила і свій винятковий талант, і свою моральну здатність відстояти його незалежність від швидко мінливих ідеологічних правд. У той політично зигзагуватий час офіційна критика, будучи зацікавленою більше рефренним ствердженням цих правд, ніж незайманою оцінкою мистецьких творів, не помітила віртуозности її поетичного голосу. Уже в 1957 р. ця критика неприховано обвинуватила молоду поетку "в книжності, манерності, скепсисі" та залякала її "похмурими прогнозами". Юрій Барабаш, автор такої критики, після 30-річних роздумів, у "Розмові по ширості з самим собою"¹ ствердив, що через свою "естетичну короткозорість" він не тільки не зрозумів, але й спотворив "гранітні риби" та "зелені птиці" Ліни Костенко, бо на цих узагальнюючих метафорах зросли згодом і цикл *Ікси історії* і, зокрема, *Маруся Чурай*. У цьому вершинному творі, як це помітив Володимир Базилевський, сучасний критик, "... з найбільшим блиском втілилося вистраждане, просторово об'ємне і вимогливе людинознавче зображення дідизни".²

Тема дідизни стоїть також у центрі уваги найновішої книжки Ліни Костенко *Сад нетанучих скульптур**. До неї ввійшли 36 віршів, поема-балада "Скіфська одіссея" і дві драматичні поеми "Сніг у Флоренції" та "Дума про братів неазовських".

У цій, як і в попередніх збірках, Ліна Костенко — безкомпромісова жрекиня поезії. Все у цій книжці — і старанно вишукана лексика, і образна канва, і прозора мисль — зумовлено вимогами її мистецтва. Судити, отже, її правду, хоч зосереджена вона "на пошуках роду мого у плачах і легендах", позамистецькими критеріями, було б і недоречно, і несправедливо. Такий осуд обов'язково зводив би її до псевдоісторії або мітології. Базуючись на творчій уяві, а не на емпіричних фактах, ця книжка є поетичним відтворенням того, чого ні історія, ні археологія встановити нездатні.

---

* Ліна Костенко, *Сад нетанучих скульптур* (Київ: В-во "Радянський письменник", 1987).

Хоч *Сад нетанучих скульптур* складається з сюжетно відмінних творів, він тематично поєднаний. "Невидимі причали", рамовий заголовок 36 ліричних віршів, виконують функцію прелюдії чи заспіву до "Душі тисячоліть [яка] шукає себе у слові", себто другого рамового заголовку, який об'єднує три епічні твори. Іншими словами, структурне поєднання *Саду* досягнуто класичним співставленням заспіву і розповіді, яке в українській літературній традиції сягає ген аж до *Слова о полку Ігоревім*.

Починаються "Невидимі причали" катреном про провесінь, себто про ту пору року, коли українські плугатарі виходили у поле веснувати. Для поетки символічно, так як і для її хліборобських предків фактично, пора іти "за часом, як за плугом".

І що зорю? Який засію лан?
За Чорним Шляхом, за Великим Лугом.
Невже і я в тумані — як туман —
і я вже йду за часом, як за плугом?..

Щоб, однак, мудро створити і зрозуміти сутність історичного часу, поетка зове у подорож з собою Григорія Савича, що в саду прикипів до постаменту. І так, у час, що "пролітає з реактивним свистом [й] жонглює святістю і свинством", іде вона з кам'яним Сквородою.

Він твердо ставить кам'яну стопу.
Йдемо крізь ніч, крізь бурю у степу.
Крізь дощ і сніг, дебати і дебюти.
Ми є тому, що нас не може бути.

Решта "Невидимих причал" — це мозаїка мініатюрних драм, образів, спостережень, це "... життя на цих всесвітніх косовицях смерті", про яке

Не треба думати мізерно.
Безсмертя є ще де-не-де.
Хтось перевіняний, як зерно,
у ґрунт поезії владе.
Митцю не треба нагород,
його судья нагородила.
Коли в людини є народ,
тоді вона уже людина.

II

І хто вони? А ми хто? Хто ми? Хто ми?
Хто наші предки? Прийшли? Автохтони?

Приводом до створення епічної поеми "Скіфська одиссея" послужила стаття в *Українській радянській енциклопедії* про село Піщане Черкаської області, поблизу якого, на річці Супій, знайдено кістяк людини з кінця 6 ст. до Хр. та 15 античних бронзових посудин. Вивчивши доступну літературу про скитів і піддавши цей факт творчій уяві, поетка створила подиву гідну епопею про грека, що "п'ять віків й десять літ по двісті", осмілився поплисти до скитів, щоб там зустріти свою загадкову кончину. Хоч поетка твердить, що "зробився той гречин баладою", манера розповіді далеко небаладна. Щось на зразок меніппійської сатири, "Скіфська одиссея", в залежності від сюжетної ситуації, поєднує різноманітні стильові засоби, починаючи від святково-підвищених до бурлескно-комічних. Завдяки підкресленій ролі нарратора, себто частим ліричним відступам, риторичним питанням і коментарям, часова відстань фабули не звужена до даного періоду, але, як і в *Енеїді* Котляревського, чітко утеперішнена. Щоб створити поетичну ілюзію історичної дійсності, текст, з одного боку, насичений фактами про скитів та греків часів Геродота, а з другого боку, щоб утеперішнити цю ілюзію, він пронизаний настирливою полемікою і іронією та такими лексичними кодами, які натякають на спорідненість скитів і нас:

На півдні — неври, де тепер Полісся.
Тоді вважав їх дехто чаклунами.
Віки ішли, народ не перевівся,
і врешті-решт вони зробились нами.

або:

Коли ж вона внесла у друшляку
лунарний символ — ліплені вареники,
то греки також прийняли цей культ
і стали вже навік його зволеники.

III

Усі володарі — Прокрусти.

Тоді як у "Скіфській одиссеї" мова йде про зустріч двох далеко віддалених від себе епох, скитської і нашої, то у драматичній поемі "Сніг у Флоренції" мова йде про зустріч мистця з самим собою,

себто старого скульптора Джованфранческо Рустичі з самим собою у молодому віці. Дійство відбувається у монастирському саду французького містечка Тур за часів короля Франціска I, де після бурхливих подій у Фльоренції примістився і проживав упродовж 19 років старий Рустичі.

Діялог поміж молодими (Фльорентієць) і старим (Старий) Рустичі торкається універсальної теми підпорядкування мистецтва політичним та комерційним цілям. У драматичному роздвоєнні Фльорентієць оправдує, а Старий засуджує залежність мистця від сильних цього світу. Для першого — це тільки тимчасове виконання дурної примхи пихатих нездар, для другого — глибоке моральне самозаперечення. Згадуючи серію трагічних випадків у житті Мікель-Анджельо, коли пихатий сеньйор змусив цього велетня створити статую зі снігу, яка на третій день розтала від сонця, коли папа Юлій зволив зробити для себе статую, яку невдовзі розбила юрба, коли йому

потім щось завершить не дали.
А потім запідозрили в крамолі,
А потім зацькували, довели..

він стверджує:

як важко бути в наші дні митцем!

Старий з жахом дивиться на Фльорентійця, який, забувши про своє мистецьке призначення, пропадає у карнавалах.

Він з ними їхній. Деспоту в угоду
зліпив аж кілька непристойних пик.
Одне із двох — або люби свободу,
або залеж від милості владик!

Відносини молодого і старого Рустичі до Фльоренції, його батьківщини, теж вагітне узагальнюючим значенням. Помираючи на чужині, Старий, колишній друг да Вінчі, ровесник Мікель-Анджельо, автор славетної Марієлли, а тепер "такий, що вже його нема", усвідомлює собі, що

... краще б я був осликом в долині Арно,
ніж так прожити безслідно і нездарно.
Та краще б я овечок на камінні,
як Джотто у дитинстві малював.

Хто пригадає, хто мене оплаче?
Кому я рідний тут на чужині?

Я, що створив нагрібник Боккаччо, —
чи буде хоч горбочок по мені?

Цей монолог умираючого мистця перегукується з кінцевим віршем "Невидимих причалів":

Митцю не треба нагород,
його судьба нагородила.

Коли в людини є народ,
тоді вона уже людина.

IV

Та все життя отак про себе й знати,
що ти не зрадник, ні, ти не відступник,
ти, Боже збав, не видав нікого,
ти просто вчасно очі опустив!
І після цього зватися людиною...

"Дума про братів неазовських" розповідає про козацького гетьмана Павлюка, його споборника Томиленка та молодого козака Сахна Черняка, яких під час Кумейського бою у травні 1638 р. віроломно зловили поляки і стратили. Павлюк і Томиленко, у протилежності до кінних братів із Азова, які, втікаючи з турецької неволі, покидають найменшого брата пішого піхотинця на поталу смерті, благають Сахна втекти і не жертвувати собою. Цей, однак, із-за лояльності до них, вирішив розділити їхню долю. Така фабула думи.

Дума ця не тільки контрастує з думою про трьох братів, але й кидає виклик моральному релятивізму найстаршого брата. Як влучно сказав Базилевський, для Черняка "його добровільна жертва — спокута за гріхи інших. Голос сумління. Високий акт милосердя: життям своїм заступити останній акт трагедії, що кидає тінь на весь народ. Це спроба втішити Павлюка і Томиленка в їхню останню хвилину; це й виправдання в очах нащадків, щоб не впали вони в тяжкий гріх зневіри в марності боротьби".³

Однак не тільки про трагічну подію під Кумейками мова у цій думі. Йдеться в ній про сьогоднішнє сприйняття і розуміння цієї й інших трагічних подій нашої історії. Тоді, коли львівський літописець гусячим пером записав наступне: "Року 1638... о середпостю... потратили козаків старших, що їх козаки видали, того то Павлюка, і Василя Томишика, і Сахна Черняка, котрий ся їх ужаловавши, сам поїхал з ними добровольне... ", то сучасні програмісти, заклавши програму в комп'ютер, створюють думу про Сахна Черняка, "роблять якісь записи, підрахунки... У комп'ютері шось гарчить,

кашляє, чутно камертональний звук настроюваного апарата. Сахро Черняк дивиться на цих людей, вони на нього, і так розминаються у віках". Іншими словами, тоді як для давнього літописця самопожертва Черняка була актом морального героїзму, для сучасних програмістів це "морально-психологічна компенсація за умов фізичної анігіляції як іманентного стимулу екстремально неординарних людських вчинків, неадекватного для різного типу індивідуальностей".

V

До цього часу наша увага зосереджувалася на поетиці сюжетів Ліни Костенко. Сюжет для неї є центральним компонентом твору. В цьому відношенні її творчість по аристотелівськи клясична. Цей факт має далекоїдучий вплив на всі інші аспекти її поезії. Вони, себто фонічна організація тексту, ритмові і римові коефіцієнти, образна система, парадигматичне співвідношення окремих частин твору, будучи узалежненими від сюжету, теж підлягають інтелектуальному контролю і стратегії. Цей контроль унапрямує експресивну спонтанність твору, підпорядковує його фабулярним вимогам сюжету.

Сюжети Ліни Костенко, хоч і закорені в історії і в народній творчості, далеко не міметичні. Вони виконують те, що ні історія, ні археологія виконати не можуть. Вони — продукт поетичної уяви, яка, однак, творить у межах історичної правдоподібності. Ці сюжети естетично правдиві й історично імовірні.

Творення такої поезії нелегке, бо, говорячи мовою структуралізму, вимагає рівномірної уваги до вимог синтагматичної і парадигматичної осей. Фонічна організація та поетична синтакса Ліни Костенко можуть декого вражати своєю підкресленою комунікативністю, логічною упорядкованістю, семантичною безпосередністю — прикметами, які буцім то бльокують творчу спонтанність поета. Ні, ці прикмети поетичного тексту Ліни Костенко не є на заваді її естетичного наміру, навпаки, вони є необхідними засобами її поетичного мітотворення. Справа в тому, що сюжетність її поем є *пріму*s а не *постері*us, а цей факт вимагає від неї не тільки загадкової творчості, але також, а може передусім, вдумливої конструкції. Цей факт забезпечує поемам Ліни Костенко високий ступінь міжсуб'єктивної правдивості.

---

1. Юрій Барабаш, "Розмова по ширості з самим собою", *Літературна Україна*, ч. 37, 1987, стор. 3.

2. Володимир Базилевський, "Поезія як мислення", *Літературна Україна*, ч. 37, 1987, стор. 3.

3. Там таки.

Іван Фізер

«КАФЕДРА» — НОВИЙ ЖУРНАЛ У ЛЬВОВІ

Короткий огляд видання *Кафедра* помістив *Український Вісник* у своєму подвійному числі 9-10 за січень 1988 р. Передруковуємо оригінальний текст з *Українського Вісника*:

У січні ц. р. на Україні під егідою Української асоціації незалежної творчої інтелігенції, у відповідності з її декларацією, вийшов у світ перший номер *Кафедри* обсягом 120 сторінок. *Кафедра* популяризує творчість асоціації, громадську активність та діяльність її членів. Започаткований постійний розділ "Проблеми і дискусії". У відділі "Творчість" відомий український науковець і критик Євген Сверстюк на цей раз виступає з філософською поемою-есе "Франко". Поет Ігор Калинець також з поемою "Осінь Магдалена". Це глибока емоційна сповідь ліричного героя перед рідною землею і своїм народом. Харків'янин Степан Сапеляк друкує добірку віршів. Прозу репрезентують Михайло Осадчий: "Інтермеццо", "Сяйво". Одесит Василь Барладяну друкує оповідання "Миколин син". Уривок спогадів про померлого в таборі політв'язня Юрія Литвина публікує Михайло Горинь. Вячеслав Чорновіл подає статтю "Розум" — про публіцистичність справжню і налоскотану — з книжки *Задротяне літературознавство*, написану в Якутії 1983-го р. З авторів, які зголосилися до Асоціації вже після її проголошення, виступає Алена Пашко зі збіркою ліричної поезії "Калинові рубіни", Богдан Горинь — зі статтею спогадів про зустрічі з Василем Симоненком. Валентин Стецюк ділиться враженням від альманаху *Євшан-Зілля*. *Кафедра* впроваджує нове літературне ім'я Василя Розлуцького, подаються його міні-оповідання. У виданні є рубрика "Україна на захист звеличення довічної своєї національної мови", тут читач знайде огляди місцевої наддніпрянської та донбаської преси про становище рідної мови в їх регіонах.

У хроніці "Активності" знаходимо звіти про виступи членів Асоціації та іншу інформацію. Відділ *Літературні апокрифи* знайомить з маловідомим, друкованим ще 60 років тому, твором Остапа Вишні "Чухраїнці".

Кафедра щедро проілюстрована фотокопіями художніх полотен Панаса Заливахи. Друкується стислий перегляд праць цього видатного майстра живопису. Видання вміщує фота авторів, їхні автографи. Фотографії для номера виконав Зиновій Красівський. Перший номер *Кафедри* підготував і випустив у світ Михайло Осадчий у Львові 26 січня 1988 р.

ДУМКИ З ПРИВОДУ ТРИДЦЯТЬ ДЕВ'ЯТОГО МІЖНАРОДНОГО КНИЖКОВОГО ЯРМАРКУ

Анна-Галія Горбач

Від 7 до 12 жовтня 1987 р. у Франкфурті-на-Майні відбувся уже традиційний міжнародний книжковий ярмарок — найбільша світова імпреза друкованого слова, в якій взяло участь 7,147 видавництв з 90 країн світу. Коло 191,000 осіб відвідали цю величезну виставку, де можна було оглянути 350,000 книжок, серед яких одна третина була видана минулої осені.

Ярмарок відкривають звичайно відомі діячі міжнародного культурного світу. Цим разом, крім президента конференції західнонімецьких міністрів культури, виступив італійський філософ і мовознавець Умберто Еко, автор популярного роману *Ім'я рожі* про середньовічну бенедиктинську бібліотеку. У своїй доповіді "Іраціональне вчора і сьогодні" він зробив цікавий огляд розвитку духовної культури в античному і середньовічному світі на тлі протиріччя греко-римського раціоналізму і захоплення людства його протилежністю — ідеєю постійної метаморфози.

З цим міжнародним ярмарком книжки пов'язана також нагорода миру німецького об'єднання книгарів та видавців, що її цим разом отримав американський філософ Ганс Йонас, учень Гайдегера, який у 1933 р. був змушений покинути Німеччину. У праці *Принцип відповідальності*, за яку він був нагороджений, Г. Йонас закликає людство до нового аскетичного способу думання, без якого немислиме майбутнє, загрожене бездумним визискуванням природних ресурсів.

Цей ярмарок, що далеко переріс подібні виставки, які відбуваються багато років і в інших містах світу, як, наприклад, в Нью-Йорку, Мадриді, Москві, Варшаві, Нью-Делі, давно вже перестав бути ринком закупівлі книжок книгарями, а перетворився у найбільшу світову біржу ліцензій, де видавничі агенції протягом кількох днів полагоджують 80 відсотків переговорів і контрактів, що стосуються видавничих прав. Найдорожче права продала радянська державна фірма на книжку генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова *Перестройка* для одночасного видання багатьма мовами світу. Німецькою мовою видання появилася також у журналі *Шпігель*.

Міжнародний ярмарок супроводить велика культурна програма. В історичному ратуші Франкфурту відбулися авторські читання, дискусії, виступи молодих літературних сил. На виставці було немало цікавих імпрез для захоплення читати книжки,

відвідувати театральні вистави, активізувати продовження життя книги, що немало загрожене відеофільмами та іншими сучасними розвагами.

Виставка була розміщена в шістьох великих модерних павільйонах, поєднаних між собою перехідними залами, де були каварні, ресторани, філіяли пошти та банків. Найбільше відвідувачів мав п'ятий павільйон, на двох поверхах якого розмістилися белетристичні видавництва. Там можна було зустріти найбільше видатних осіб з культурного життя, а телевізійні станції фільмували розмови з відомими авторами, що приїхали підписувати авторські примірники. У четвертому павільйоні містилися національні стенди: на партері Європа, а на поверхах заокеанські видавництва.

Даремно було тут шукати українського друкованого слова. Серед книжок стенду СРСР цього разу не було жадної книжки українською мовою. Ми щороку відвідуємо цей армарок. У 60-их рр., коли радянський стенд ще виглядав куди скромніше, бувало по 4-6 полицок виключно з українськими книжками; пізніше був відділ літератури неросійських народів, скромний, правда, але відділений окремо. Починаючи від 70-их рр., "Международная книга" — офіційна радянська експортна фірма друкованого слова — змінила спосіб розміщення привезеної літератури. Книжки почали розмішувати за ділянками, при чому українських ставало дедалі менше, і важко було їх знайти між сотнями російськомовних. Нарешті торік їх зовсім викреслено з пляну. Все це є наслідком політики перекладу наукової і технічної літератури на російську мову також в Україні, де сьогодні 50 відсотків періодичних видань — газетного і журнального характеру — російськомовні, а наукові повідомлення інститутів та Академії Наук переважно російськомовні. На диво, минулого року появилися окремі полиці з книжками прибалтійських та деяких кавказьких народів (правдоподібно, протести проти русифікації, що там відбулися, не пройшли безслідно), але не було жадної згадки, що в СРСР існують ще й українськомовні видавництва, хоч у грубезному каталозі виставки у Радянському Союзі фігурували три київські видавництва — "Дніпро", "Мистецтво" та "Політвидав", що, однак, друкують немало видань також російською мовою. У тому ж каталозі було наведено аж 51 видавництво Москви. Коли минулими роками було запитати, чому на виставці так мало книжок українською мовою, то представники імпортової фірми, переважно німці, вибачаючися, сунули вам у руки каталог *Нові книги України* і просили замовляти подані там видання, які можна одеражати поштою. Пізніше виявлялося, що це були частково пусті обіцянки, бо згодом імпортна фірма повідомляла, що те чи інше видання або вичерпане, або викреслене з видавничого пляну. Минулого року навіть такої скромної можливості не було. На наше запитання, чому на стенді немає жадної

української книжки чи каталогу, й хто відповідальний за таке негативне ставлення, нам відповідали, що вкладали стенд і розпоряджаються всім ті добродії з "Международной книги", які "ховаються за портъерами". Дві частини каталога *Нові книги України* за 1988 р. ми отримали зі сусідньої Франції, де їх привезено до Парижу у дві імпорتنі книгарні. Майже на 90 сторінках одного каталога подано приблизно 400 видань українською, російською та англійською мовами з короткою характеристикою твору по-українськи. Йдеться про видання з ділянки суспільних наук, де переважають туристичні путівки по містах України, та агітаційну "протибуржуазну" макулатуру, шкільні підручники з природничих наук, математики і техніки, посібники з народного та сільського господарства, книжки з ділянки освіти, культури, преси, де також немало пропагандистського матеріалу, з ділянки філологічних наук — переважно це збірники статей і праць, присвячених якійсь центральній темі з історії письменства чи культури. Художня література має всього 40 назв (серед них немало сіризни пропагандивного характеру), слабо представлена дитяча література, мистецтво, мистецтвознавство і т. п. Даремно тут шукати видань авторів дожовтневого періоду чи замовчуваної літератури 20-их рр. Заповіли О. Влизька, Є. Плужника, Г. Косинку, але, судячи з обсягу аркушів, йдеться, правдоподібно, про перевидання цих авторів на підставі видань 60-их років. На підставі каталога можна ствердити, що такі міста як Харків, Одеса, Дніпропетрівське та інші зовсім зникли як осідки українських видавництва. В українських університетах видаються різні наукові серії, дослідження тощо, але ці видання взагалі не потрапляють у мережу розпродажу, навіть внутрішньоукраїнську.

Друк українських книжок підлягає вимогам рентабельності. Коли на якесь заплановане видання немає відповідної кількості замовлень, то книжку викреслюють з плану. А до зацікавлених читачьких кіл відповідні каталоги не доходять, отже й замовляти книжки вони не можуть. Як це пояснити — бездарністю радянської книжкової торгівлі, чи зловмисними намірами довести друк українських книжок до мінімуму — це вже хай інтерпретує кожен, як знає. Не зважаючи на те, що від весни 1987 р. деякі видатні українські літератори, які збагнули, куди веде така практикована культурна політика, почали бити на сполох і вперше появились застрашливі статистичні дані про катастрофічний спад зацікавленості українським друкованим словом в самій Україні, їхні виступи досі не дали жадних результатів і, крім створення якихось комісій та нарад, справа не зрушилася з місця.

Слід додати, що видавнича політика в СРСР дійшла до такого абсурду, що в Москві чи Ленінграді книгарні завалені пропагандистською літературою, якою ніхто не цікавиться, а твори російських

клясиків продаються в крамницях за валюту. Гості з-за кордону можуть їх купити там і подарувати родичам чи друзям. У Західній Німеччині вже існує фірма, що торгує виданнями, які ви можете тут купити для радянських людей. У такий спосіб німецький журнал *Бурда-Моден*, що від весни 1987 р. почав виходити також російською мовою, ми передплатили для деяких знайомих жінок в Україні, бо цього розрекламованого у пресі журналу в СРСР ніхто в кіосках ще не бачив і купити його там неможливо. Часто до нас звертаються також знайомі росіяни, а то й земляки з проською купити їм за кордоном Ахматову, Цветаєву чи Пастернака і вислати в Радянський Союз.

Буває ще таке диво, що при виданні багатотомних творів письменника, наприклад, 50-томника Івана Франка, перші томи з художніми творами автора друкуються більшим тиражем і продаються за доступні ціни, а наступні томи, де поміщені листи, літературознавчі праці, примітки тощо, виходять куди меншим тиражем і продаються у 3-4 рази дорожче. Чи при такій видавничій політиці смертний читач або навіть якась міська чи шкільна бібліотека можуть придбати повне видання творів цього клясика?

Німецький видавничий ринок останніми роками позначений зникненням малих приватних видавництв, що були ще готові відкривати невідомих авторів або навіть невідому в Західній Німеччині літературу тої чи іншої країни. У сприятливій атмосфері такого зацікавлення і комерційного ризику вдалося нам видати від 1959 р. коло 20 книжок перекладів з української літератури. Нині ситуація ускладнилася. Малі видавництва, що дбали про славу і доброякісну книжку, стають жертвами видавництва, які викидають на ринок великими тиражами тривіальну літературу, мемуари артистів чи політичних діячів. Вони "купують" також молодих здібних авторів, що їх відкривають видавці з малих підприємств, які ще вміють відрізнити справжню літературу від макулатури. Таких відважних видавців, що дбають про якість, що готові працювати індивідуально, стає все менше. І тільки в такому видавництві існує ще можливість видати український твір у перекладі на німецьку мову. Саме в такому малому видавництві, що було змушене з'єднатися з сильнішим та успішнішим, лежить рукопис поезій Василя Стуса, перекладених авторкою цих рядків. Збірка близько ста поезій, що навесні була здана до друку, появиться, коли буде знайдено донатора дотації для друку.

Двадцять вісім років відвідин цього ярмарку книжки — це також довгі роки наполегливих пошуків за можливостями видати не один уже поживклий переклад творів В. Винниченка, М. Хвильового, українські казки, декілька дитячих повістей київських авторів, роман *Дикий мед* Л. Первомайського та багато іншого. Значно легше можна б знайти зацікавленого видавця, якби були фінансові

спроможності внести свій вклад у друкарські кошти або відкупити частину тиражу, для якого український партнер мусить сам знайти ринок збуту. Такий спосіб може бути перспективний для рухливих авторів, що організують собі авторські вечори, продаючи на них книжки, з яких читають свої твори. Рухливий видавець нашої збірки перекладів української лірики самвидаву Angst, ich bien dich losgeworden (з поезіями І. Світличного, Є. Сверстюка та В. Стуса) організував у Північній Німеччині безліч вечорів, на яких читав поезії зі збірки й при тому міг продати майже весь тираж книжки. Такий спосіб продажу книжок може мав би успіх у США та Канаді, де велика частина української публіки вже читає по-англійськи (молодша генерація), однак у німецькомовних країнах зацікавлення українського читача перекладами менш ніж мінімальне. Щодо цього, то в нас прегіркий довголітній досвід. Отже, перспективи для перекладів дуже невтішні. На жаль, і в Німецькій Демократичній Республіці, де видавництва державні, появи перекладів з української літератури дуже рідкі — одне видання на 2-3 роки. Правда, вибір останнім часом там куди краший — менше пропагандивної літератури, більше уваги звертають на якість, на переклади з оригіналу, а не через російський відповідник.

Для авторки цих рядків була ще одна втішна поява: у бібліофільському альманахові ЦЕТ (Книга малюнків і графіки для літератури), що її видає д-р Вольфганг Роте в Гайдельберзі, надруковано (вже вдруге) дещо з української самвидавної лірики: окремі твори Євгена Сверстюка та Степана Сапеляка, а також невеличку статтю про поетів-шістдесятників. Хочемо сподіватися, що наш перекладницько-видавничий струмочок надійно дзюрчатиме й надалі.

ЗІ СТОРІНОК УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ПРЕСИ

Останнім часом на сторінках преси України появляється багато цікавих матеріалів. Подаємо дещо з цього.

Публікації авторів дорадянського періоду

— Оpubліковано невідомий вірш О. Олеса та вірш Б. І. Антонича (*Вітчизна*, ч. 4, 1988);

— надруковано статтю Осипа Турянського (в Україні про нього мало хто знає) та його колись популярну повість *Поза межами болю* (*Жовтень*, ч. 12, 1987);

— Федір Погребенник написав статтю про Богдана Лепкого (в Україні знають тільки його пісню "Чуєш, брате мій", але не знають хто її автор) і подав добірку віршів письменника (*Жовтень*, ч. 1, 1988). Тепер дехто старається інтерпретувати твори Б. Лепкого як проросійські (*Вітчизна*, ч. 4, 1988), згадуючи про його зустріч із Леніном.

— у дискусіях заповнюють "білі плями" про малозгадуваних чи несправедливо очорнюваних письменників як Микола Вороний, Василь Пачовський та Григорій Чупринка. "Білих плям" про емігрантів не зачіпають. Про Г. Чупринку пишуть, що його "аж ніяк не можна ототожнювати з українським поетом-фашистом Є. Маланюком...". Також є натяк та дивні претенсії до "зради" Докії Гуменної (*Вітчизна*, ч. 4, 1988);

— тепер, коли повернено престиж Олесеві Гончареві, навіть згадують, що ще в 1966 р. він говорив про потребу знати твори Б. Антонича і В. Винниченка. Винниченкові вже признають започаткування фантастичного жанру його *Соняшною машиною*; твори письменника можна згадувати, бо і Ленін про нього писав...

— інформують, що Академія Наук УРСР старалася "придбати" спадщину Винниченка в Америці та що С. Крижанівський приїздив до США, щоб довідатися про рукописи письменника. Дивно, коли пишуть, що невідомо про що йдеться у Винниченковім романі *Слово за тобою, Сталіне!*; автори ще не мають сили признати, що цей твір давно надрукований на Заході. В Україні ще не готові заповнювати "білі плями" про українські видання у вільному світі.

Реабілітація письменників радянського періоду

— Знищення письменника Миколи Хвильового тепер дехто приписує Кагановичеві;

— публікацією Юрія Смолича "Записки на схилі віку" (*Київ*, ч. 8, 1987) розпочали більш публічно згадувати М. Хвильового;

— опубліковано деякі твори М. Хвильового: уривок з автобіографії, повість *Іван Іванович*, оповідання "Синій листопад" (*Вітчизна*, ч. 12, 1987) та статтю Миколи Жулинського про письменника; інші твори поміщено також у *Літературній Україні* (7 квітня 1988);

— Наталя Кузякіна звертає увагу, що у "темі «Україна-Росія-Захід» Хвильовий нічого нового не вигадав", бо все це ще Драгоманов "вважав за аксіому, що українська література доти не стане міцно на ноги, доки її творці не навчаться дізнаватись про явища світової культури безпосередньо із Заходу" (*Літературна Україна*, 25 лютого 1988);

— у пресі домагаються публікації *Мини Мазайла*, *Хулія Хурини* та *Народнього Малахія* Миколи Куліша;

— поміщено листи Павла Филиповича (*Літературна Україна*, 26 листопада 1987) і статтю про неоклясиків (*Вітчизна*, ч. 2, 1988);

— появилася стаття Юрія Ковалева про Михайла Семенка (*Вітчизна*, ч. 8, 1987);

— опубліковано вірш Володимира Сосюри "Червона зима" (про зліквідованих письменників та про те, як його три роки цькували за вірш "Любіть Україну"; також надруковано його спомини "Третя рота" з 1926, 1942 і 1959 рр. (*Київ*, чч. 1, 2, 1988);

— поміщено листи Валеріяна Підмогильного зі Соловків та "Повість без назви" (*Вітчизна*, ч. 2, 1988);

Сучасні письменники

— Олесь Бердник знову бере участь у літературному житті України, став членом Спілки письменників; має з'явитися його новий роман *Вогнесміх* (*Літературна Україна*, 7 квітня 1988); поміщено на цілу сторінку діалог О. Бердника з психологом Олексієм Губкою про виховання і майбутнє;

— поміщено деякі надруковані в Україні вірші Василя Симоненка, уривки зі щоденника, згадку про цензурування його творів (*Літературна Україна*, 24 березня 1988) та "Казку про Дурила" (про сталінізм і про пристосувальників) (*Молода гвардія*, 12 грудня 1987);

— опубліковано вірш Володимира Коломійця, присвячений Володимирові Івасюкові (*Жовтень*, ч. 4, 1988).

Досі заборонені теми і твори світової літератури

— У журналі *Всесвіт* (квітень 1988) надруковано статтю про Джорджа Орвелла та уривки з його роману *1984*. У тому ж

числі поміщено дві статті, в яких автори завзято доводять, що нібито настали вже часи, про які писав Орвелл, що його пророцтва сповнилися, але у... Західній Німеччині: там добачають загрозу науково-технічного розвитку, і там відбувається "тотальне стеження за громадянами", головню за тими, що працюють вдома ("надомники").

— у лютому 1988 р. відбувся Четвертий пленум правління Спілки кінематографістів України. В одній з доповідей порушено тему українського народу як європейського, з пересторогою, щоб "не зводити національної теми лише до фолкльорно-етнографічних пошуків, від яких часто віє провінціалізмом"; київський режисер О. Фіалко нарікав, що "з'явилась загрозлива тенденція: ми зобов'язані знімати фільми лише за українським твором, з українськими акторами, українською мовою";

— тепер більше уваги приділяють темі козацької доби, наприклад, друкують *Літопис Самійла Величка* та історію запорізьких козаків Д. Яворницького (*Жовтень*, ч. 4, 1988).

Нові відзначення

— Микола Котляр у статті "Константинополь чи Рим" (*Всесвіт*, ч. 5, 1988) старається доказати, що християнська віра прийшла до Києва з Візантії, а не зі Заходу.

— Олесь Гончар 1 квітня 1988 р. одержав нагороду — орден "Червоного прапора" "за заслуги в розвитку радянської літератури"; з нагоди його 70-річчя в Київському університеті відбулася наукова конференція. Підкреслено, що в нього є талант писати "правдиво, суворо, мужньо і разом з тим піднесено про собори душ людських, активно сповідуючи громадянську позицію оборонця моральних, культурних, історичних святинь народу..." (*Літературна Україна*, ч. 17, 1988). Його твори вийшли 27 мовами народів світу, загальним тиражем 24 мільйони примірників. Михайло Стрельбицький назвав О. Гончара "мовотворцем і самовідданим лицарем рідного слова". На відзначенні 8 квітня О. Гончар згадав, що українці не мають претенсій до російського народу, тільки до "свого доморошеного бюрократа, різноликого, меншого чи більшого.., до руйначів, які роблять собі кар'єру... на зневажанні української культури, мови, історії...";

— покійному Іванові Миколайчукові, кіноакторові (*Тіні забутих предків*) та режисерові, посмертно приділено державну премію ім. Тараса Шевченка;

— Валерій Шевчук одержав Шевченківську премію 1988 р. за твір *Три листки за вікном*,

— тепер більше уваги приділяють темі козацької доби,

наприклад, друкують *Літопис Самійла Величка* та історію запорізьких козаків Д. Яворницького (*Жовтень*, ч. 4, 1988).

Збільшення тиражу

— З настанням періоду "перебудови" почали появлятися цікавіші матеріали, і *Літературна Україна* повідомляє, що у квітні кількість передплатників газети зросла на 3.5 тисячі.

Нові журнали

— Минулого року відновились чи почали появлятися такі неофіційні журнали: *Український вісник* (редактор Вячеслав Чорновіл), *Кафедра* та *Євшан-Зілля*, присвячені різним аспектам минулого України.

Нові товариства

— У Львові створено товариство рідної мови і товариство "Лева", метою якого є плекання української культури;
— у Києві організовано "Український культурологічний клуб";
— у Москві створено товариство "Славутич" для зацікавлених українською культурою, спілкуванням українською мовою; до товариства належать люди різних національностей.

З нових видань

— *Слово о полку Ігоревім* вийшло у перекладі на румейську мову (мова грецьких поселенців південно-східніх земель України);
— появилось повне видання перекладів творів Шекспіра включно з новознайденим віршем "Що робить?" (переклад Д. Павличка).

Заповідають видання

— Восьмитомної *Історії Української Літератури*, української літературної енциклопедії та нового довідника про письменників;
— Семитомного зібрання творів О. Гончара; вступ Івана Драча.

Про українську мову

— У Харкові, не зважаючи на гучні резолюції про зберігання рідної мови, на залізничній станції та зупинках підземки (метро) знято українські написи і замінено їх російськими (*Літературна Україна*, ч. 15, 1988);

— тільки для 24 відсотків дітей (себто 652 тис.) дошкільних закладів України в 1987 р. зайняття відбувалися українською мовою;

— Павло Загребельний звертає увагу на те, що якщо тепер іноземну мову треба обов'язково вивчати, то українську — не обов'язково; що нема в українських школах такого предмета як історія України;

— поет Абрам Кацнельсон пригадує, що "В той час, коли жив Ленін, і пізніше — аж до війни, майже всі школи на Україні були українськомовними, а одночасно в республіці були школи російські, польські, єврейські, болгарські..." (*Літературна Україна*, ч. 17, 1988);

— у Києві плянують провести свято української мови для шкільної, студіюючої та робітничої молоді.

Пам'ятник Т. Шевченкові

У Львові нема пам'ятника Тарасові Шевченкові, хоча ще від 1892 р. були старання, щоб дістати на це дозвіл від різних властей. Тепер відбувається дуже активна підготовка до будови такого пам'ятника за гроші, зібрані від громадянства; також ведеться дискусія, де він має бути споруджений.

Погляд на українців Заходу

— Появляється все більше творів українських авторів у Чехо-Словаччині і Румунії;

— під назвою "Звернення до зарубіжних українців" подано заклик до українців поза Україною, щоб допомогли повернути Україні награвовані мистецькі пам'ятки та архівні документи (*Літературна Україна*, ч. 18, 1988);

— товариство "Україна" інформус про контакти з українцями Канади та про відновлену пропозицію створити Міжнародню асоціацію україністики (з осідком у Києві);

— після поміщення в *Літературній Україні* інтерв'ю з проф. Григорієм Грабовичем (з Гарварду), журнал *Всесвіт* (ч. 5, 1988) надрукував уривки з його англійської праці *Поет як мітотворець* у перекладі Соломії Павличко.

Л. М. Л. О.

МІЖНАРОДНИЙ КОНГРЕС ТИСЯЧОЛІТТЯ У РАВЕННІ

Ювілей Тисячоліття Хрещення Київської Русі привернув увагу світової громадської думки до території, що входила до складу цієї великої держави на сході Європи. Події, що мали місце на цій території тисячу чи більше років тому, збуджують зацікавлення багатьох людей різних суспільних прошарків у всіх закутках світу та абсорбують уми найкращих спеціалістів середньовічної історії Європи, Азії, а то й Африки, себто країн, що знаходяться в басейні Середземного моря та тих, що з ними сусідують чи сусідували тисячу років тому і з якими Русь-Україна в той час мала зв'язки.

Серед різних родів і способів відзначень і святкувань цього унікального ювілею, дуже популярними стали наукові чи науково-популярні конгреси, конференції, семінари, виклади та лекції, що організовуються науковими інститутами та товариствами, вищими навчальними закладами, різними школами та церковними організаціями.

Коротко поінформуємо про роботу Міжнародного конгресу, присвяченого Тисячоліттю християнства в Русі-Україні, що відбувся 18—24 квітня цього року в Равенні (Італія). Господарем конгресу був Український Науковий Інститут Гарвардського університету (себто його окремий організаційний комітет: О. Прицак — директор Інституту, І. Шевченко — заступник директора, М. Лабунька — науковий співробітник), у співпраці з італійським комітетом конгресу (під головуванням проф. А. Каріле з Больонського університету) та з міською управою і радою Равенни. Це місто було вибрано для відбуття конгресу для того, щоб підкреслити схрещувальну або перехресну особливість українського християнства, що між його первнями знаходимо, крім переважаючих східних, також сліди західних впливів.

До участі в конгресі було запрошено понад шістдесят учасників. За своїм фахом це були, в першу чергу, історики доби середньовіччя, а також історики літератури, мистецтва, філологи, теологи та етнографи. Серед доповідачів були найкращі спеціалісти цих ділянок, як і репрезентанти найбільш відомих наукових осередків, дослідчих інститутів та університетів Східної і Західної Європи, США і Канади. Доповіді були виголошені англійською, італійською, французькою, німецькою, а одна з них — українською мовою. Цими мовами провадилися також дискусії після кожної сесії. Вступне слово на відкритті виголосив українською мовою президент конгресу Омелян Прицак, з синхронним перекладом на італійську й англійську мови. Крім інавгураційної сесії з доповіддю І. Шевченка "Місії — з точки погляду Візантії" і заключної доповіді А. Гейштора

на тему "Традиційні слов'янські релігії і християнізація — зміни й тяглість", в рамках програми конгресу відбулося дванадцять сесій, доповіді яких були тематично пов'язані між собою. Для орієнтації зацікавлених читачів подаємо назви цих сесій:

1. Фаза місійна.
2. Християнство на Русі перед 988 р.
3. Передача літературної мови і культури (ч. I, II).
4. Візантія і давня Русь.
5. Організація Церкви.
6. Відгомін навернення.
7. Лінгвістичні аспекти.
8. Ідеологічний аспект.
9. Юридичні аспекти.
10. Проблеми київського насліддя — спадкоємства.
11. Культурні аспекти.

У вихідний день (четвер 21 квітня, що був призначений на оглядини історичних пам'яток Равенни) відбулася спеціальна сесія, присвячена пам'яті Володимира Великого (доповідь В. Водова з Парижу "Чому Володимир Великий не був канонізований?" і слово на вечорі голови Товариства італійських славістів Джузеппе Дель'Агата).

Ювілейний конгрес у Равенні, що був дійсно науковим, як це переконував зміст доповідей та рівень відбутих після кожної сесії дискусій, відзначався також своїм міжнародним характером складу доповідачів, широким обсягом порушених тем з різних дисциплін, невимушеною та приємною товариською атмосферою. Заслугує згадки ще раз той факт, що господарями цього вдалого й успішного збору вчених були українці. Також належить згадати українських вчених, що читали свої доповіді на цьому конгресі: (перелік за віком)

Юрій Шевельов (Колумбійський університет, Нью-Йорк, США),
Олекса Горбач (Франкфуртський університет, Західня Німеччина),

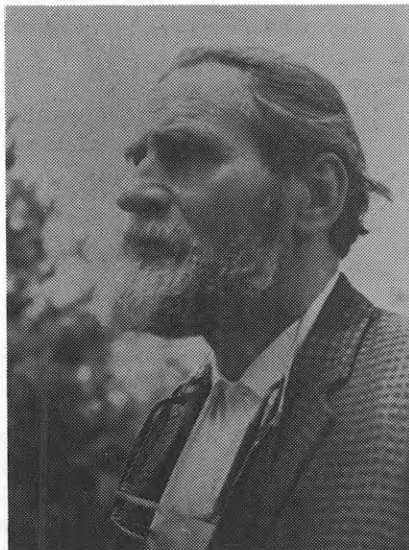
Ярослав Пеленський (Університет Айова, Айова-Сіті, США),
Петро Толочко (Археологічний інститут АН УРСР, Київ),
Григорій Грабович (Гарвардський університет, Кембрідж, Мас., США).

Матеріали Равенського конгресу будуть опубліковані окремим виданням у *Harvard Ukrainian Studies*.

М. Л.

ВІТАЄМО ВАСИЛЯ БАРКУ!

Редакція журналу *Сучасність* вітає Василя Барку, поета й письменника з його 80-літнім ювілеєм. Бажаємо кріпкого здоров'я і творчих сил для дальших успіхів на літературному полі.

Василь Барка

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Видавництво "Сучасність" складає ширу подяку Ніні Ільницькій та Святославу Василькові за їхню працю в адміністрації наших видань. Ніна Ільницька відповідала за адміністративні справи нашого видавництва спершу на терені Канади від листопада 1976-ого р., а від листопада 1982-ого до березня 1988-ого р. також на терені США, коли вона передала свої обов'язки Юрієві Смиківі. Пані Ільницька тепер далі працює в редакційному відділі нашого видавництва.

С. Василько виконував обов'язки нашого представника на Великобританію від вересня 1963-ого до березня 1988-ого р. Від квітня ц. р. представництво видавництва на Великобританію перебрав Тарас Кузьо.

Пані Ільницька і п. Василько причинилися великою мірою до поширення кола читачів наших публікацій.

ПРОСИМО ВИПРАВИТИ

У *Сучасності* 1988, 4, на першій сторінці Змісту (3 рядок знизу) треба читати: «*Радянської України*».

У *Сучасності* 1988, 6, у статті Володимира Поповича "Софія Левицька", на стор. 48 (9 рядок згори) треба читати: В 1910 р.

Про авторів

- Василь Барка** — автор майже 20 збірок поезій (одні з найновіших — 4-томовою *Свідок для сонця шестикрилих*, 1981 р.), прози, есеїв та літературознавчих нарисів. Незабаром у Франції має з'явитися французькою мовою (Вид. Gallimard) його роман *Душі едемітів*. Має готову поему "Судний степ" (присвячену Тисячоліттю християнства в Україні).
- Степан Сапеляк** — поет з Тернопільщини. Відбув 9-літнє позбавлення волі; тепер живе на Харківщині.
- Анна-Галя Горбач** — доктор літератури, перекладач понад 20-ти українських книжок на німецьку мову. Живе в Західній Німеччині.
- Віра Вовк** — поет, прозаїк і перекладач, автор десяти збірок поезій, шести збірок прози та численних видань перекладної літератури. Живе в Бразилії, де є професором германістики.
- Данило Паломник** — ігумен, автор опису мандрівки по Святій Землі 1106-1108 рр.
- Євген Сверстюк** — поет, літературознавець, публіцист і літературний критик. Автор книги есеїв *Собор у риштованні*. Був ув'язнений за участь у "Самвидаві". Живе на Україні.
- Леонід Плющ** — математик, колишній політичний в'язень; після приїзду на Захід займається дослідженням літератури. За свою нову працю про Шевченка одержав 1988 р. нагороду Фундації Омеляна й Тетяни Антоновичів.
- Петро Одарченко** — дослідник української літератури, головно життя і творчості Т. Шевченка й Лесі Українки. Редактор монументального видання *Леся Українка. Хронологія життя і творчості* (1970).
- Анджей Вінценз** — польський письменник, приятель українців, часто писав про українців та Україну.
- Юрій Бережницький** — лікар, займається студіями мистецтва, особливо іконографії.
- Оленка Певна** — докторантка мистецтвознавства в Нью-Йоркському університеті. Отримала звання бакалавра (1985) і магістра (1987) історії мистецтва. Працювала археологом з експедицією Інституту мистецтвознавства Нью-Йоркського університету на острові Самотраке в Егейському морі.
- Валеріян Ревуцький** — театрознавець і театральний критик, закінчив Московський театральний інститут і Торонтський університет. Професор-емерит Університету Британської Колумбії у Ванкувері, постійний співпрацівник *Сучасності*.
- о. Іван Гриньох** — богослов, визначний учасник протинімецького підпілля під час Другої світової війни. Автор статей на теми української релігійної духовости.

Ришард Лужний — професор літературознавства і культури в Ягайлонському університеті (Краків) і Люблинському католицькому університеті. Зацікавлення Лужного доволі широкі, про це свідчать його праці на теми фолкlorу та філософсько-релігійної думки.

Олександр Воронин — знавець історії Української Православної Церкви. Працює в "Голосі Америки".

Осип Зінкевич — публіцист, голова і редактор В-ва "Смолоскип".

Іван Головінський — викладач Ратгерського університету, одержав звання доктора психології в Темплському університеті (Філядельфія, 1961), автор багатьох наукових праць, серед них *Psychology of Exceptional Children*.

Ірина Стасів-Калинець — поетеса, редактор літературного журналу *Євшан-зілля*.

Мирослав Лабунька — професор історії в Лясальському каледжі, спеціаліст східноєвропейського середньовіччя та історії української Церкви.

Щоб дані про авторів були якнайбільш комплектні, ласкаво просимо кожного шановного автора подавати редакції разом із статтями також стислі і точні дані про себе. — *Редакція*

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ МІСЯЧНИКА
«СУЧАСНІСТЬ» НА 1988 РІК:

	одно число:	річно:
<i>Німеччина:</i>	8 DM	80 DM
<i>Великобританія:</i>	2 фунти	20 фунтів
<i>Канада:</i>	5 кан. дол.	50 кан. дол.
всі інші країни:	4 ам. дол.	40 ам. дол.

АДРЕСИ НАШИХ ПРЕДСТАВНИКІВ

<i>Австралія:</i> Mr. D. H. PYROHIW 75 New Road Oak Park, Vic. 3046 Melbourne	<i>Ізраїль:</i> Mr. G. SHAKHNOVICH Harav Maymon St. 2, Apt. 31 Bat — Yam
<i>Аргентина:</i> Dr. M. WASYLYK Nahuel Huapi 5381 1431 Buenos Aires	<i>Канада:</i> Sucasnist/Mr. Y. Chumak 16 Rivercrest Road Toronto, Ont. M6S 4H3
<i>Велико- британія:</i> Mr. T. KUZIO 78 B Kensington Park Rd. London W11 2PL	<i>США:</i> Sucasnist/Mr. Y. Smyk 744 Broad St., Suite 1115-1116 Newark, NJ 07102-3892
	<i>Швейцарія:</i> Dr. Roman PROKOP Muristrasse 82 3006 Bern

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів виставляти чеки на Sucasnist і висилати представникові даної країни.

Передплати з країн, де немає представництва, просимо надсилати безпосередньо на адресу адміністрації в Мюнхені і виготовляти чеки на: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.

Адреси для влат: Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.
Müllerstr. 33, Rgb., 8000 München 5
Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
Promenadeplatz, 8000 München 2
Kto Nr. 22/20457
Postscheckkonto PSchA München
Kto Nr. 22278-809

НАЙНОВІШІ ВИДАННЯ ВИДАВНИЦТВА «СУЧАСНІСТЬ»

Юрій Самброс

ЩАБЛІ. Мій шлях до комунізму

1988, 417 + X стор.

ISBN 3-89278-007-2 Ціна: 16 ам. дол.

Спогади українського філолога, рукопис книжки якого ходив по руках на Україні в 1960-их рр., розповідають про події з часів перед, під час і після сталінського режиму. Юрій Самброс дає також детальну хроніку погрому українського національного відродження, описує цікаві епізоди з життя О. Олесья, М. Вороного, М. Хвильового, І. Багряного і ін.

«УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК»

ГРОМАДСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 7-й (серпень 1987); «Пам'яті Василя Стуса». Київ—Львів

Редколегія: *І. Гель, М. Горинь, П. Скочок, В. Чорновіл* (від. ред.)

1988, 102 стор.

ISBN 3-89278-006-4 Ціна: 4 ам. дол.

Передрук найновішого числа відновленого журналу з України.

«СУЧАСНІСТЬ» 1961-1985. Вибране

1987, 510 стор.

ISBN 3-89278-002-1 Ціна: 15 ам. дол.

Збірник друкованих у журналі «Сучасність» за 25 років вибраних матеріалів: поезія, літературна критика, дослідження, публіцистика авторів у діаспорі та з України, твори членів руху опору.

Замовлення на видання в-ва «Сучасність» висилати на адреси:

В Європі:
SUCASNIST
Müllerstr. 33, Rgb.
8000 München 5

У всіх інших країнах:
Sučasnist/Mr. Y. Smyk
744 Broad St., Suite 1115-1116
Newark, NJ 07102-3892